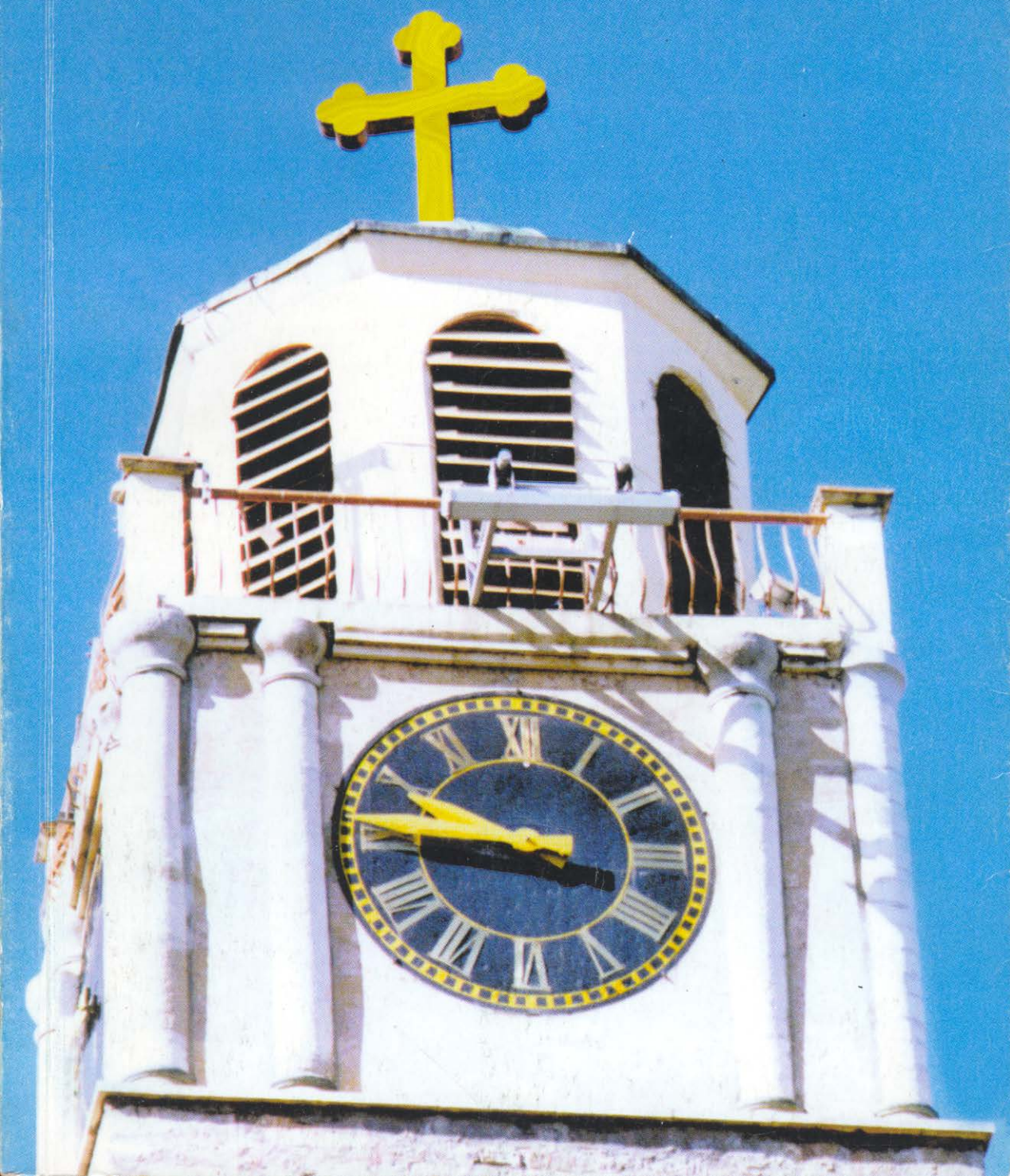

Никола В. Димитров

БИТОЛА

УРБАНО-ГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ

М-р НИКОЛА В. ДИМИТРОВ
БИТОЛА - УРБАНО-ГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ

M-r NIKOLA V. DIMITROV
BITOLA - THE URBAN AND GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT

Со љубов на:
родителите Венко и Даница,
сопругата Оливера
и ќерката Ангела

M-r NIKOLA V. DIMITROV

BITOLA

***THE URBAN AND GEOGRAPHICAL
DEVELOPMENT***

SOCIETY OF SCIENCE AND ART
BITOLA, 1998

М-р НИКОЛА В. ДИМИТРОВ

BITOLA

THE URBAN AND GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT

ДРУШТВО ЗА НАУКА И УМЕТНОСТ
БИТОЛА, 1998

ДРУШТВО ЗА НАУКА И УМЕТНОСТ - БИТОЛА

ЕДИЦИЈА: ОДДЕЛНИ НАУЧНИ ТРУДОВИ VХVІІІ

Рецензенти: Д-р Васа Даскаловски
Д-р Благоја Маркоски

Редакција: Порѓи Танковски - одговорен уредник
Порѓи Димовски - Цолев
М-р Трајко Огненовски

СР - Каталогизација во публикација, Матична и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Битола

911.375:711.4(497.17)

ДИМИТРОВ, Никола В.

Битола: урбано - географски развој / Никола В. Димитров; »превод на англиски Марина Гугучевска. - Битола: Друштво за наука и уметност, 1998 (Битола: Вали). - 318 стр.: илустр., табели; 24 см. - (Едиција одделни научни трудови ; 68)

На напор. насл. стр.: Bitola : the urban and geographical development / Nikola V. Dimitrov. - Тираж 500. - Слика и белешка за авторот на пресвитокот на предната корица. - фусноти кон текстот.-

Библиографија: стр. 305-316. - Summary.

ISBN 9989-628-33-5

Според мислењето на Министерството за култура на Р Македонија бр. 08/1-4/26-26 од 14.I. 1997 година за книгата „Битола - урбано-географски развој“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

ПРВ ДЕЛ

ПРИРОДНО - ГЕОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ	11
I. ГЕОГРАФСКА И СООБРАЌАЈНА ПОЛОЖБА НА БИТОЛА	11
1. ГЕОГРАФСКО - ИСТОРИСКА ПОЛОЖБА	11
2. СООБРАЌАЈНО-ГЕОГРАФСКА ПОЛОЖБА	14
II. ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ОДЛИКИ НА БИТОЛА И НЕЈЗИНАТА ОКОЛИНА	16
1. ГЕОЛОШКА ЕВОЛУЦИЈА И ГРАДБА НА РЕЛЈЕФОТ	16
<i>Палеозојски сџени 17; Квартерни седименти 18;</i>	
2. ТЕКТЕНИКА И СЕИЗМИЧНОСТ НА УРБАНИСТИЧКОТО ПОДРАЧЈЕ	19
3. ГЕОМОРФОЛОГИЈА НА РЕЛЈЕФОТ И ОРОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ	21
4. КЛИМАТСКИ ОДЛИКИ	23
<i>Температура на воздухот 23; Мразен и безмразен период 26; Траење на сончевиот сјај и испарување 27; Режим на ветрови 28; Влажност на воздухот 30; Облачност 30; Врнежи 31; Сушни периоди 33; Други метеоролошки појави (магла и жрад) 33;</i>	
5. ХИДРОГРАФСКИ И ХИДРОГЕОЛОШКИ ОСОБЕНОСТИ	35
6. ПЕДОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ	40
7. ВЕГЕТАЦИСКИ ЗОНИ	41

ВТОР ДЕЛ

ГЕОГРАФСКО - ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ	43
I. ГЕОГРАФСКИОТ ЛИК НА БИТОЛА И НЕЈЗИНИТЕ ФУНКЦИИ НИЗ ИСТОРИЈАТА	43
1. ПРЕДИСТОРИСКО ВРЕМЕ	43
2. АНТИЧКИ ПЕРИОД	44
3. БИТОЛА ВО ВРЕМЕТО НА ФЕУДАЛИЗМОТ	47
<i>Период до доаѓањето на турците 47; Турски период на владеење 48; Битола од 1381/83 година до крајот на XVIII век 48; Битола од XIX век до крајот на турскиот период (1912 година) 53; Битола во времето на балканските војни и Првата светска војна (1912 - 1918 година) 62;</i>	

4. БИТОЛА ВО ПЕРИОДОТ НА КРАЛСТВОТО ЈУГОСЛАВИЈА И ВО ПЕРИОДОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА	64
<i>Приликиите во Битола помеѓу 1919 - 1941 година 64; Битола во времето на фашистичката окупација и учеството во народноослободителната војна (1941-1944 година) 68;</i>	
5. ИСТОРИСКИ ПОГЛЕД ВРЗ ПРОМЕНИТЕ НА МОРФО - УРБАНАТА СТРУКТУРА НА ГРАДОТ	68

ТРЕТ ДЕЛ

ДЕМОГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ	73
---------------------------------	----

I ДЕМОГРАФСКИ ОСОБИНИ НА ГРАДОТ	74
---	----

1. ДЕМОГРАФСКО - ИСТОРИСКИ ПРИКАЗ	73
---	----

Демографска структура 73; Миграциони движења 87;

2. ДЕМОГРАФСКИ ОСОБИНИ НА ДЕНЕШНОТО НАСЕЛЕНИЕ	89
---	----

Бројно движење на населението 91; Полова и старосна структура на населението 94; Компоненти на природно движење на населението 101; Домаќинства и број на членови во домаќинствата 104; Бројно движење и просечна големина на домаќинствата 104; Промени во движењето на домаќинствата по број на членови 105; Образовна структура на населението (Население по писменост и стручна спрема) 106; Национална структура на населението (Население по народност - националност) 109;

3. СОЦИО-ЕКОНОМСКИ СТРУКТУРНИ БЕЛЕЗИ НА НАСЕЛЕНИЕТО	115
---	-----

Население по активност 115; Структура на активно население по сектори и дејности 116;

4. МИГРАЦИОНИ БЕЛЕЗИ	117
--------------------------------	-----

Осврт на миграционите движења од крајот на Втората светска војна до денес 118; Автохтоно население 118; Доселено население (обем, правци и интензитет на доселување) 120; Внатрешни миграции 122; Миграции на релација село-град 122; Миграции на релација Битола - други градови-општини 123; Дневни, неделни и сезонски миграции 123; Надворешни миграции 125; Миграциони движења во европските и воневропските земји 125; Демографска и социо-економска структура на вработените во странство 126;

5. ДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО МЕСНИ ЗАЕДНИЦИ	128
---	-----

6. ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНАТА ПОДЕЛБА НА ОПШТИНА БИТОЛА	132
--	-----

ЧЕТВРТ ДЕЛ

ЕКОНОМСКО-УРБАН РАЗВОЈ 137

I БИТОЛА И НЕЈЗИНИТЕ ЕКОНОМСКО - ОПШТЕСТВЕНИ ФУНКЦИИ 137

1. ГРАДСКИ ФУНКЦИИ 140

2. СТОПАНСКИ ФУНКЦИИ 141

Енергетиски извори, рударство и индустрија 145; Енергетиски извори, рударство и производство на електрична енергија 145; Прехранбена индустрија 149; Текстилна индустрија 151; Металопреработувачка и електроиндустрија 154; Индустрија за кожи 156; Индустрија за градежен материјал и метали 157; Графичка индустрија 158; Други видови на индустриски гранки 158; Земјоделство и шумарство 160; Полјоделство 160; Овощарство и лозарство 170; Сточарство 171; Шумарство 175; Занаетчиство и мало стогоанство 176; Производно и услужно занаетчиство и услуги слични на занаетчиските 178; Индивидуално и општествено занаетчиство 178; Мало стогоанство 184; Градежништво и урбанизам 190; Сообраќајна мрежа, сообраќај и врски 193; Патица - сообраќајна мрежа 195; Друмки - патица сообраќај 195; Железнички сообраќај 199; ПТТ сообраќај и врски 200; Туризам и угостителство 201; Трговија и пазари 205; Банки, штедилници и осигурителни заводи 212;

3. ЈАВНИ ФУНКЦИИ НА ГРАДОТ 213

Просветна, научна и културна функција 213; Просветна функција 214; Научна функција 221; Културна функција 221; Здравствена и социјална функција 228; Здравствена функција 228; Социјална функција 229; Социјална заштитна 229;

4. ДРЖАВНА УПРАВА И ПРАВОСУДНА ФУНКЦИЈА 230

II УРБАНО-КОМУНАЛНИ ФУНКЦИИ 235

1. КОМУНАЛНО СТОПАНСТВО И КОМУНАЛНИ ФУНКЦИИ

(СТАНБЕНО КОМУНАЛНИ ПРИЛИКИ) 235

Топографско истражување, план, функции на градоопштиот апарат и негово морфолошко разгранетост 235; Стојбен биланс на површините и контејни на просторната организација на урбанизмичкиот план на Битола 238; Станбен фонд и густина на изградба 240; Опременост и функционалност на градоопштинската кука 247; Комунална инфраструктура (комунални фондови) 248; Улицы, тротоари, плоштади, паркови и друго зеленило 249; Комунална хигиена и јавно зеленило 252; Градски водовод 253; Канализација 257; Осветлување на градоопштината 258; Телефонска мрежа 259; Заголдување 259;

2. МОРФО-УРБАНА СТРУКТУРА НА ГРАДОТ 261

Процес на урбанизација 261; Функционално морфо-урбана структура 261; Централно градоопштинско подрачје и станбени зони 262; Стојбански и работни зони во градоопштината 267; Локација на индустријата во и околу градоопштината 269; Зона на зеленило и спортистско рекреативни површини 269; Основна сообраќајна мрежа 271; Јавен превоз на патишници и стоеа (градоопштински локален и приградоопштински сообраќај) 273; Површини со друга намена 275; Намена на површините во урбаното подрачје според претходните поголеми измени и доополнувања на Генералниот урбанизмички план на Битола од 1997 година 276; Просторна разместеност на населението во градоопштината 279; Густина на населеност 281; Внатрешни преселувања на населението 281; Социјална топографија 282; Дневно движење на населението во градоопштината 283;

Морфолошка сѝрукѝура на ѝрадоѝ 284; Платоѝ на ѝрадоѝ и функци на ѝрад-скиоѝ аѝар. 284; Развој на морфолошкаѝа сѝрукѝура 284; Морфолошка разѝра-неѝоѝѝ и ѝуѝѝина на изѝрадба 284; Приѝрадски населби 285; Морфолошки целини на ѝрадоѝ (орѝанизација на ѝрадоѝ) 287;

3. ГРАДОТ И ОКОЛИНАТА 288

Влијаниеѝо на ѝрадоѝ врз неѝосреднаѝа околина и оѝиѝѝинаѝа во целина 289; Ур-бано - рурални ѝојас 290; Персѝекѝиви на морфо-урбанаѝа сѝрукѝура 293;

4. НАРУШУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО БИТОЛА И ПОШИРОКО 295

Заѝаденосѝа на воздухоѝ како факѝор за нарушување на 'ивоѝѝнаѝа средина во ѝрадоѝ 295; Заѝадениѝе води како факѝор за нарушување на 'ивоѝѝнаѝа средина во ѝрадоѝ 296; Урбанизацијаѝа и неѝланскаѝа сѝанбена изѝрадба како факѝор за нарушување на 'ивоѝѝнаѝа средина во ѝрадоѝ 298; Комуналнаѝа бучава како фак-ѝор за нарушување на 'ивоѝѝнаѝа средина во ѝрадоѝ 299; Деѝрадација на ѝрадскоѝо зеленило како факѝор за нарушување на 'ивоѝѝнаѝа средина во ѝрадоѝ 299;

ЗАКЛУЧНИ РАЗМИСЛУВАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕН РАЗВОЈ 301

ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ 305

SUMMARY 317

ПРЕДГОВОР

БИТОЛА - градот под Пелистер, е еден од најокеаните македонски градови. И не само тоа, за Битола во текот на историјата, а и денес, многу се пишувало и пишува.

Во последниве години трудови од сложената научна област-географија на градовите, односно урбана географија, добиваат исклучителна важност.

Во географската библиографија на Република Македонија до денес не е забележан ниту еден целосен и опширен труд од урбаната географија. Определувајќи се за изработка на урбаногеографска студија за Битола се поведов од одредени практични и теоретски цели. Имено, оваа студија ќе послужи како база за понатамошни проучувања на развојот на Битола, а концепцијата за предметот и методот на проучување на една населба ќе бидат прилог во теоријата на научната дисциплина урбана географија.

Досега за Битола се пишувани неколку фотомонографии (1970 и 1985 година), потоа три помали историски книги (1964, 1969 и 1986 год.) и една економска книга (1971 год.) Што значи, оваа книга е прва поголема студија преку која е направен обид на едно место со научно-стручен пристап да се обработат природно-географските, географско-историските, демогеографските и урбано-економските карактеристики на Битола.

Во книгата е опфатено сè она што е важно за урбано-географските појави, објекти, проблеми и процеси кои се следени и проучувани од просторен и временски аспект. Во рамките на дадената композиција на трудот настојував да укажам на бројни факти кои влијаеле на формирањето, развитокот и просторната трансформација на градскиот простор и на некои функционални врски на Битола со неговите гравитациони зони. Целиот текстуален дел на книгата е придружуван и поткрепен со голем број на факти, табели, графיקони, фотографии и тематски карти чие прибирање и подготовка бараа големи усилби и труд. Некои табели не се целосно анализирани поради обемноста и непотребното оптоварување на текстот. Всушност, недореченото е слободен простор за сите заинтересирани лица да се зафатат со поцелосни анализи и проучувања.

Податоците за урбано-географските проблеми на Битола, за поодделни сегменти, се однесуваат за временски период од нејзиниот постанок па до денес, односно кога се завршени и моите теренски проучувања и консултации.

На крајот користам прилика да им искажам искрена благодарност на рецензентите д-р Васа Даскаловски и д-р Благоја Маркоски кои ми помогнаа во толкувањето на одредени поглавија и со своите позитивни рецензии ме мотивираа да истраам во подготовката на книгата.

Исти така, чувствувам обврска да им изразам благодарност на сите субјекти, работни организации, претпријатија, институции, поединци кои ми помогнаа во прибирањето на податоците за Битола и околината, и ми овозможија да стигнам до крајниот резултат - излегување на оваа книга од печат.

Поради интердисциплинарноста на книгата можат да се најдат извесни пропусти. Според тоа, книгава не претендира на сеопфатност. За тоа колку сум успеал, оставам на читателот, на јавноста и на научно-стручниот кворум да се изјаснат за вредноста на првата урбана географија на Битола.

Битола, 1997 година

Авторот

ПРВ ДЕЛ

ПРИРОДНО - ГЕОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

I. ГЕОГРАФСКА И СООБРАЌАЈНА ПОЛОЖБА НА БИТОЛА

1. ГЕОГРАФСКО - ИСТОРИСКА ПОЛОЖБА

БИТОЛА е најголем градски центар во плодната и најголема македонска котлина Пелагонија и втор по големина град во Република Македонија. Сместен е на крајниот југозападен дел на Р. Македонија, во подножјето на планината Баба со врвот Пелистер (2601м.), непосредно до грчката граница која е оддалечена 13 км.

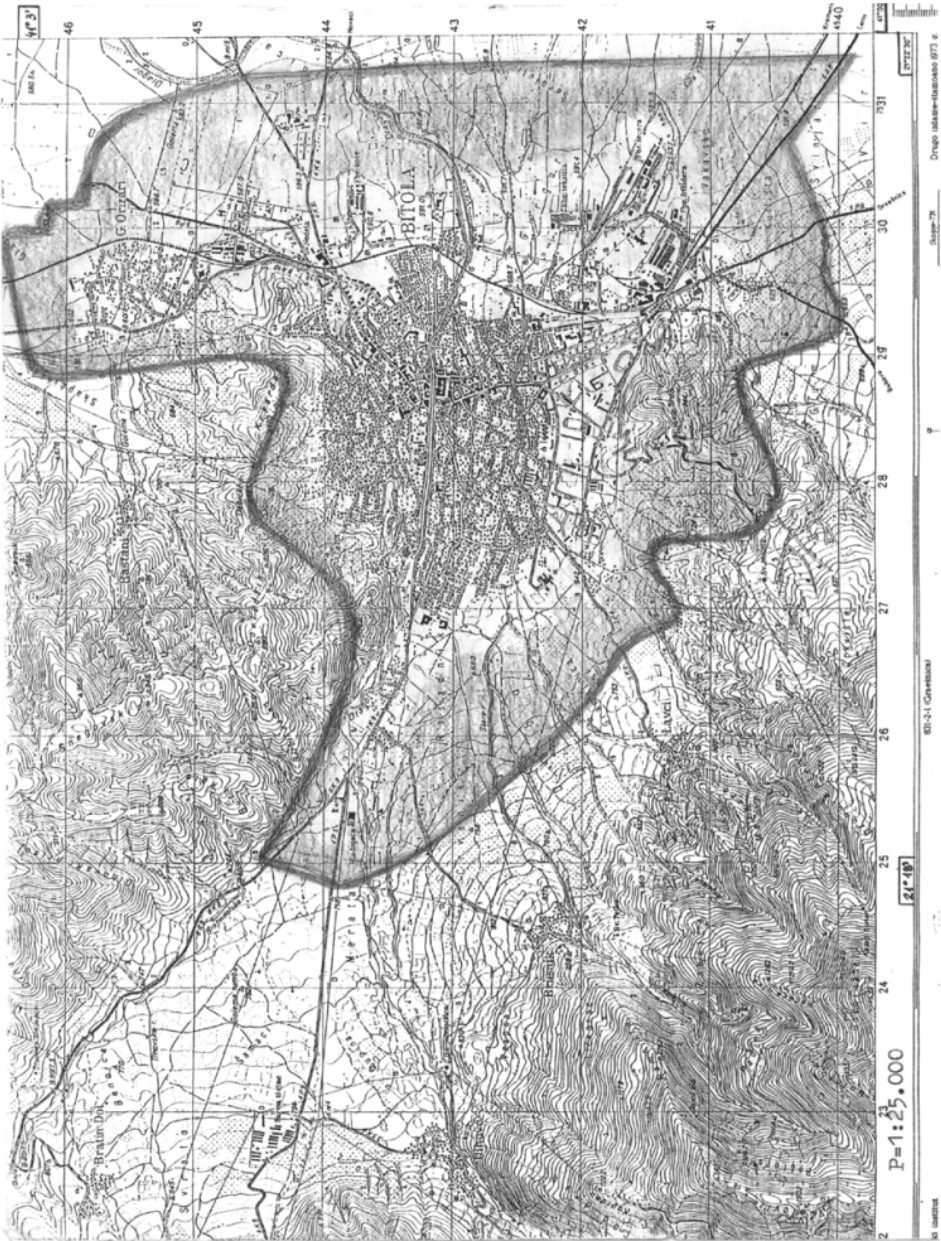
Градот Битола се протега на следните координати: од 21°18'20" до 21°22'11" источно до Гриничкиот меридијан (ИГД) и од 41°00'00" до 41°03'20" северно од Екваторот (СГШ).¹

Градот зафаќа површина од над 15 км² за потесното подрачје, а за поширокото заедно со новите населби над 24км² или учествува во вкупната површина на поранешната општина со околу 2%, а во новата општина градот учествува со 9,7%. Дијаметарот на градот во двата правци изнесува околу 7км.

Расположена меѓу двете страни на реката Драгор, Битола од север е обградена со четири поврзани ридови наречени „Баир“ со височина од 640 м., 770м, 785м. од кои четвртиот се вика Кале и е највисок - 890 м. Тие се ограноци на Облаковско-снеговската маса. Од југ градот е обграден со ридот Тумбе кафе со височина од 744 метри кој е огранок на Неолица, односно Баба Планина. Кон исток, Битола широко е отворена спрема котлинското дно на Пелагонија, а кон запад е отворена кон флувио-гласијалните наплавини на реката Драгор, широката ѓаватска праграбенска долина и високиот Пелистер.

Теренот на кој лежи Битола е наведнат од запад спрема исток, односно од Пелистер и Баба кон пелагониската котлина и тоа од 710 м. до 590 метри, или градот има средна надморска височина од 650 метри. Со оваа височина Битола е највисок од поголемите градови на Р Македонија. (Види карта 1)

Карта 1: Топографска положба на Битола и граници на ангажираната територија на градот

Основната карактеристика на локалната топографска положба на Битола е условена и од нејзиното лоцирање на границата на две различни физичко-географски целини. Се наоѓа во контакт со зоната на пелагониската котлина, со ридовите спрема Облаковско-снеговската маса и кон планинското земјиште на Баба Планина и Пелистер. Впрочем, источниот и југоисточниот дел од градскиот атар лежи на алувијални наслаги на пелагониската котлина, северниот дел лежи на ритчесто земјиште кон Баирот, а западниот и дел од јужниот лежат спрема Баба и Пелистер.

Тие разлики битно влијаат на изгледот на градот и структурата на градскиот пејзаж. Од една страна градот е сместен во рамничарскиот предел, а од друга страна на ридско земјиште и плавински материјал. Битола се наоѓа во зона каде што се допираат две различни полјоделски целини, полјоделско-градинарска на исток, североисток и југоисток и овоштарско-градинарска и сточарска зона на запад и југозапад.

Гледано во целина, Битола, иако сместена на периферијата на Р. Македонија, после Скопје претставува главен стопански центар. Битола се наоѓа во област на интензивно развиено полјоделство и претставува значаен индустриско-аграрен центар, не само за пелагониската котлина, туку и за поголем дел од југозападниот дел на Р. Македонија, па и пошироко.

Нејзината географска место-положба на Балканскиот Полуостров и овозможуваше на Битола, од нејзиното основање па до денес, низ долгата историја да има значајна улога како стопански, административен, просветен и културен центар. Уште во античко време постоела градска населба, а тоа бил старомакедонскиот град *Heraklea Linkestis*. Овој град имал важна воено-стратешка, сообраќајна, стопанска и културна илјадагодишна географско-историска положба и функција, а тоа се гледа и од фактот што низ самата населба поминувал познатиот антички пат *Via Egnatija*, кој имал големо стопанско и воено-политичко значење.

Битола низ средновековните периоди била населба со различна положба, различна функција и улога, развивајќи се од средновековен утврден град, кон град со цркви и манастири, град на царски дворец, седиште на епископ, црковен центар и слично.

Во турскиот период, Битола била занаетчиски, верски, воено-политички вилаетски центар, седиште на епископија, културно-просветен, трговски, градежен и стопански центар. Град седиште на повеќе европски дипломатски корови, модерен град, град објект на воено-стратешки планови и цели, град со свои растежи и падови.

Сето ова на Битола ѝ дава печат на град со неслучајна локација и важност на географската положба и функција во балкански и пошироки рамки. Меѓутоа, ваквото значење на Битола знатно е намалено со поделбата на Македонија за време на балканските војни 1912/1913 година и поставувањето на државните граници спрема Грција и Албанија.

Сите карактеристики на географската положба на Битола имале големо значење за животот на градот. Но, меѓу сите нив посебно треба да се истакне неповолната периферна географска положба на Битола од 1913 година па до денес. Оваа состојба судбински влијаела и влијае врз развојот на стопанството на

градот и околината, ја намалила улогата на нејзините функции, влијалела на урбанистичкото и просторното планирање, како и врз миграционите движења и неговото население.

2. СООБРАЌАЈНО-ГЕОГРАФСКА ПОЛОЖБА

Магистралниот пат Вија Егнација, со правец северозапад-југоисток, соевремено поминувал и низ Хераклеја Линкестис, а во понатамошната историја по оваа траса и Битола ја вршела својата секојдневна циркулација на својот егзистенцијалитет.

Со поставувањето на државните граници на балканските држави, овој пат изгуби од своето значење. Исто така, изгубија од своето значење или просто исчезнаа и сообраќајните правци преку кои Битола секојдневно комуницираше и тоа: Битола-Лерин, Битола-Корча-Јанина, Битола-Елбасан, како и железничката пруга Битола-Солун. Со тоа битолското гравитационо подрачје е смалено и деформирано.

Новата географска положба и градските функции условија Битола да развие нова сообраќајна мрежа, преку копнени магистрални, регионални, локални патишта и железнички пруги.

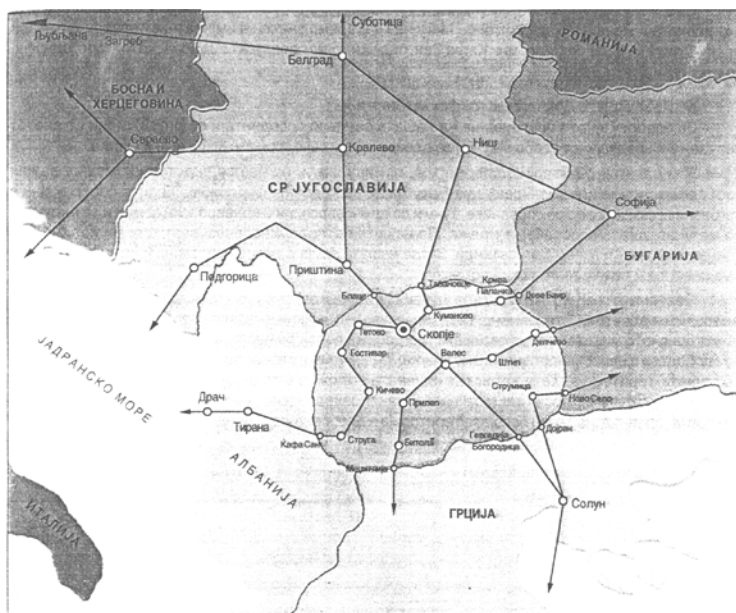
Како најважни сообраќајни правци и магистрални комуникации се: Би-тола-Прилеп (поранешна ознака М-27, а денес М-5) кој се надоврзува на автопатот со меѓународно значење (ознака Е-75 или М-1), Битола-Охрид (ознака М-26 или М-5) кој понатаму се надоврзува на западната магистрала, како и патот со меѓународно значење Битола-Лерин (поранешна ознака М-27 или Е-65, а денес М-5).

Во групата на патни релации со регионално значење се патните правци: Битола-Крушево, Битола-Демир Хисар-Кичево, Битола-Пелистер, Битола-Ни-жополе, Битола-Новаци, Битола-Бистрица-Драгош, Битола-Бач, Битола-Маково-Рапеш-Старавина. Најбројни се патиштата со локален карактер, имено, Битола скоро со сите селски населби во општината е поврзан со модернизирани или немодернизирани локални пат. Најважни се релациите: Битола-Кажани-Цапари, Битола-Могила, Битола-Црнец, Битола-Лопатица и други.²

Градот е поврзан и со железничка пруга во правец Битола-Прилеп-Богомила-Велес и од таму во правци за Скопје, Гевгелија и Штип. Битола е поврзана и со железничка пруга со Грција, преку Лерин за Воден и Солун. Овој правец, од поставувањето на државните граници до денес нема големо сообраќајно значење, што не значи дека и во иднина состојбата ќе остане непроменета.

За географската положба на Битола е карактеристична непосредната близина на државната граница, со што природното гравитационо подрачје на градот е смалено и деформирано. Така, Битола не стана транзитна станица на еден или повеќе важни правци туку се сведе само на второразреден сообраќајен центар.

Важноста на сообраќајните комуникации можат да се зголемат само ако се развијат повеќе функции тесно поврзани и зависни од сообраќајот. Така, покрај повеќето сообраќајни претпријатија, во функција на сообраќајот се и царинската испостава со терминалот и граничниот премин Меситлија-Кременица кои

Карта 2. Сообраќајно-географска положба на Битола во Балканскиот Полуостров

учествуваат во потенцијалот за развој на Битола во важно сообраќајно-гравитационо подрачје. Тие погодности досега не се искористени, можат да се искористат ако се доизгради југозападниот литорален коридор, односно југозападната магистрала, потоа железничката линија Битола-Охрид, изградба на аеродром, како и отворање на слободна царинска зона во Битола. Сите овие, а и други чинители, би биле во функција на збогатување на сообраќајно-географската положба на Битола и пошироко на југозападната оска на развојот на Р. Македонија.

Генерално гледано, во пошироки рамки, Битола, иако сместена на пе-риферијата од Република Македонија, претставува после Скопје, нејзин главен стопански центар. Наоѓајќи се во област на развиено земјоделство, со значајни индустриски потенцијали, Битола станува значаен центар не само за цела пелагониска котлина, туку и за поголемиот дел од југозападниот простор на Р. Македонија со тенденции и за пошироко меѓудржавно гравитационо влијание.

Основна геолошка градба на теренот на урбанистичкото подрачје на градскиот атар на Битола и неговата блиска околина го чинат палеозојски и квартарни стени. (Види карта 3).

1.1. ПАЛЕОЗОЈСКИ СТЕНИ

Рамничарскиот простор на урбанистичкото подрачје на градот му припаѓа на пелагонискиот масив, а просторот спрема Облаковско-снеговскиот масив, планината Баба и Пелистер ѝ припаѓаат на западномакедонската зона. Во Прекамбриумската ера пелагонискиот масив претставувал копно, односно хорст-антиклинориум, а со тоа и пелагониската котлина претставувала дел од тоа копно, а останатиот дел бил под вода.^{3,11/12}

Магматските движења во текот на целиот палеозоик биле доста интензивни. Активен бил подводен базичен интрузивен вулканизам, кога во седиментационите области се создавани вулканогено-седиментни формации. Таков бил гранодиоритски и гранитски плутонизам на Пелистер.^{4,248}

На планината Баба и Пелистер од палеозоиски стени се среќаваат разни шкрилци, метаморфни дијабази и габрови, алкални гранити, сиенити, grano-диорити и други карпи. Додека на планината Бигла и Облаковско-снеговската маса од палеозоиски стени доминираат филити, агрилошисти, риолити, гра-нити, шкрилци, гранодиорити, конгломерати, кварцити и друго.^{5,18-23;6,}

Основата на теренот на урбанистичкото подрачје на Битола е изградена од палеозоиски стени, откриени и достапни за непосредно проучување во ритчестите делови на Баирот и Тумбе кафе и препокриени се со дебели наслаги од алувијални и делувијални седименти во долиинскиот дел на градот. Со геолошко картирање се издвоени гнајсгранити и гнајсеви, биотитски гранитгнајсеви, глиновити и песковити шкрилци, фелспатизирани хлоритски шкрилци и гнајсеви и светло зелени гранит-гнајсеви. Глиновити и песковити шкрилци констатирани се во крајниот западен дел во долиината на еден безимен дол.

Фелдспатизираниите хлоритски шкрилци и гнајсеви имаат мало распро-странување, во мали маси и тоа една во близина на Монополот и друга кај месноста Ушици.

Биотитски гранит-гнајсеви имаат најголемо распространување меѓу па-леозојските стени. Нив ги среќаваме на Баирот и Тумбе кафе и во долиинскиот дел длабоко под флувиоглацијалниот материјал. Истите во ритчестите делови се препокриени со грус, а во долиинскиот дел со флувиоглацијален материјал па така се недостапни за непосредни проучувања.

Гнајс-гранити и гнајсеви се утврдени во близина на Еврејските гробишта, а ортогнајсеви кај Тумбе кафе. Откриени на мали површини ги наоѓаме само во непосредна близина на гробиштата Св. Недела.

Светлозеленкасти гранит-гнајсеви констатирани се на Баирот покриени со тенок покривач од падински материјал со црвеница и грус. ^{7, 4-7}

Карпи од мезозојска старост во Битола и околината се среќаваат делумно и тоа на западниот нејзин дел, односно во делот кој и припаѓа на западно-маке-донската зона која во текот на целиот мезозоик била под морска

вода. Пелагонискиот пак масив и за време на мезозоиската ера претставувал копнен простор.

На планините Баба со Пелистер, Бигла и Облаковскоснеговскиот масив карпи со мезозоиска старост се: габрови, дијабази, леукократен мирмекитски гранити и долеритски жили.⁶

1.2. КВАРТАРНИ СЕДИМЕНТИ

Кенозоикот е претставен преку континентален и езерски развиток. Во те-кот на неогенот, со силни радијални движења копното се распарчува и се создаваат депресии кои се исполнети со езерска вода. Останатото копно е подложено на набирање на мезозоиските седименти.^{3,15}

Дебелината на езерските седименти во пелагонискиот басен изнесува над 100 метри.

Од кенозоиската ера кварталните седименти имаат голема распростра-нетост во урабното подрачје на Битола и претставени се со алувијални и делувијални флувиоглацијални наслаги, плавински материјал, црвеница со падински материјал, падински материјал со црвеница, постар и современ алувиум.

Дебелината на алувијалните седименти е од 5 до 45 метри, а на флувио-гласијалните е од 20 до над 83 метри. Алувијалните седименти се составени од шљунок, кварц, дијабаз, гранит, песок и песковита прашина. Флувиогласи-јалните седименти се составени од песок и шљунок од ситна и покрупна фракција. И двата слоја на наслаги-седименти имаат прашиности и глиновити чес-тички.

Плавинскиот материјал настанал со седиментација на наносите на Бу-ковска Река, лавчанскиот и брусничкиот поток. Овие наносни плавини се составени од земјен и стеновит материјал измешан на сите можни начини и про-порции. Истиот има изразита порозност од супер капиларен тип и низ него подземната вода слободно се движи.^{7,8-14}

Денес на овие плавински материјали во форма на конус, се подигнати новите населби Брусничко-лавчанска и Буковски ливади.

Црвеница со падински материјал се наоѓа на падините на ридовите Баир и Тумбе кафе, каде е распространета по остатоците на абразионите тераси и природните гребени. Составена е од глина и грубозрнеста фракција на пра-шина, шљунок, глина, кварцен, фелспадски, лискунски и друг состав. Овој ма-теријал е изразито порозен, поради што е многу водопрпусен.

Падински материјал со црвеница е застапен непосредно до терените на црвеница со падински материјал. Најраспространети се по природните прегри-би на ритчестата околина на Битола. Составен е претежно од груба, а помалку од фина фракција со што има изразита порозност од супер капиларен тип.

Падински материјал настанал под дејство на инсолацијата, мразот и био-лошкото дејство на растенијата кои вршеле непрекинато распаѓање на мати-чните стени од кои се изградени ридовите на Баирот и Тумбе кафе. На тој начин бил створен грус на зрна од кварцен и фелспадски состав со мала

де-белина од максимално 1 метар. Овој материјал е во растресита состојба и е изразито водопропустлив.

Постар алувиум е издвоен околу реката Драгор под железничкиот мост и во близина на железничката станица. Овој материјал е образуван од седиментација на речен нанос за време на поплавите на реката Драгор, лавчанскиот и брусничкиот поток, односно реката Куридере.

Современ алувиум е издвоен по коритото на река Драгор и неговите при-токи. Дебелината на современиот алувиум во коритата на сите реки е мал и се состои од разноголеми блокови, разнозрн шљунок и песок.^{7,14-17}

2. ТЕКТНИКА И СЕИЗМИЧНОСТ НА УРБАНИСТИЧКОТО ПОДРАЧЈЕ

Во кратки црти ќе ја опишеме геотектонската еволуција на битолскиот простор. Имено, при крајот на прекамбриум од Родопската маса се откинал Пелагонискиот масив со што долгиот период на тектонско мирување бил прекинат.

Во почетокот на палеозоик, Пелагонискиот масив бил изложен на метаморфни процеси, но, не претрпел големи морфолошки и структурнотектонски промени. За време на силур и девон во херцинската орогенеза на Пелистер започнува плутонизам на гранитски до гранодиоритски интрузии. Во овој период е зачетокот на геотектонската единица Шарскопелистерска зона која се развива западно од Пелагонискиот масив.

После подолг период на тектонско мирување, со почетокот на мезозоиската ера се зародува најмладата Алписка орогенеза. За време на мезозоиската ера покрај просторот на Пелагонискиот масив кој бил копно, започнала да се издигнува Шарско-Пелистерската зона и од морска преминува во копнена фаза. Всушност, тогаш започнува и неотектониката на процеси на вертикални движења на издигања и тонења и создавање на современ релјеф.^{8,116-118}

Кенозоикот е претставен преку морски и езерскоконтинентален развој. Во текот на неоген, со силни радијални движења, доаѓа до распарчување и создавање депресионско-котлини кои се исполнети со вода.

За време на езерската фаза се таложеле плиоценски седименти и слоеви јаглен како што е случајот со пелагонискиот басен.

Во тој период јасно се одделени западномакедонската зона од пелаго-нискиот хорстантиклинориум со регионален расед. Пелистер со Баба Планина претставува еден голем хорст со бројни раседи. Планината припаѓа во тектонската единица на западномакедонската зона. Раседните движења го одделиле Пелистер како хорст во чие јадро се наоѓа батолит откриен со ерозија, воглавно во врвовите. На масивот многу силно е изразена радијалната тектоника со две големи дислокации-раседни линии во источните и западните падини.

Рамничарскиот простор кон исток и југ на урбаното подрачје на градот му припаѓа на пелагонискиот масив, а просторот спрема север и запад, односно спрема Облаковоскопскиот масив, планината Баба и Пелистер ѝ припаѓаат

на западномакедонската зона. Според тоа, дел од широка околина на урбанистичкото подрачје на Битола претставува, односно расположена е на еден тектонски блок од некогашната Пелагониска површ. Овој тектонски спуштен блок засечен е од сите страни со расади и во основа едниот дел е изграден од метарморфисани палеозоиски стени, преку кои лежат флувиоглацијални наслаги. Другиот дел од тектонскиот блок е изграден од палеозоиски стени преку кои лежат езерски наслаги од голема длабочина. Најголема дислокација е концентрирана по северниот обод на Пелистер. Овој регионален расед наместа е широк од 100 до 1000 метри, е составен од ситно здробен материјал од гранити, шкрилци, габрови и други карпи. Истата раседна зона оди од запад кон исток, почнувајќи од преспанскиот басен преку село Кажани, Цапари, Ротино до село Трново. Од тука раседот скршнува кон југоисток и во тој правец продолжува кон Нова Битола, селата Брусник, Лавци и Буково до селото Крстоар, односно до местото “Кисела вода”. Потоа, раседот скршнува кон југ и оди по источниот обод на планината Баба до грчката граница, од каде повторно скршнува кон југоисток. Овој расед од северната страна го предиспонира асиметричниот гребен Павато, а од источната страна пелагониската котлина. Во целина овој тектонски расед, во основа, претставува лабилна тектонска линија. Иако денес раседот делумно е препокриен со флувиоглацијален и делувиялен материјал и понатаму е доста активен. Во гранитскиот масив констатирано е присуство на повеќе поголеми и помали пукнатини и пренатини.^{5;6;8;10}

Морфотектонските карактеристики на просторот создале морфопластика на дисециран хорст со забележливи гребени, врвови и преседлини кај Баба и Пелистер, а од друга страна зарамнето дно на пелагониската котлина. Најочигледен пример за тоа е огромната висинска разлика од околу 2.000 метри.

Од изнесеното се гледа дека широка околина на Битола претставува предиспониран терен за сеизмичката активност. Ваквиот карактер на тектонските движења се набљудува и денес, при што најизразени се издигањата на пелистерскиот блок со брзина од околу 4-6 мм/год, што претставува висок степен на интензивни тектонски движења. Издигнувањето пак на планината Бигла и просторот на река Шемница е со послаб интензитет. Околните депресији - Пелагонија и Преспанската, релативно тонат во однос на блоковите кои интензивно се издигаат.

Според морфоструктурите, во тектонскиот стадиум во подрачјето на Општина Битола и Пелагонија, можат да се издвојат повеќе блокови, депресији и раседи, и тоа: илински, шемнички, пелистерски блок, Пелагониска депресија, потоа пелистерски, шемнички, битолски, поречко-крушевски, тополчански, мукоски и неколку раседи во мариовскиот крај.^{10;11;12;13}

Конкретно битолското подрачје се наоѓа во југоисточниот дел на западномакедонската тектонска, а воедно и сеизмичка зона. Од сите наведени раседи и блокови маркантно морфолошки е изразен пелистерскиот блок и расед кои ја условуваат современата сеизмичност на битолското подрачје.

Тука се низат епицентрите на земјотресите регистрирани во последните 90 години и тој извор ќе генерира земјотреси и во иднина. Во битолското подрачје се случени 3 посилни земјотреси (1920, 1958 и 1994 година) со интензитет од VII-VIII МЦС, со магнитуда $M=5,3 - 5,4$, кои нанесле прилично големи штети во градот и околните места, вклучувајќи ја и Ресенската околина.

Длабочината на хипоцентрите на земјотресите во битолското подрачје изнесува 15-30 км во земјината кора. Тоа е за ова подрачје поволна ситуација, бидејќи интензитетот се намалува, а со тоа и енергијата на земјотресот ако длабочината е поголема.^{12;13;14,33-35}

Значи, факт е дека битолското подрачје е сеизмички активно и нему му прети постојана опасност од дејство на земјотреси, така да намалувањето на последиците од нивното дејство во иднина е од најголем научен и практичен интерес.

3. ГЕОМОРФОЛОГИЈА НА РЕЛЈЕФОТ И ОРОГРАФСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Површината на која е распространет градот Битола има едноставен, а општината поразновиден геоморфолошки изглед.

Средишниот дел, на кој е распространет градот, претставува широка долина која е исполнета со флувиоглацијален и алувијален нанос, во кој се сочувани две алувијални акумулациони тераси, од кои горната е препокриена со наносни конуси. Бочните делови од градот претставуваат страни на околните ридови кои се пресечени со длабоки делови помеѓу кои се развиени коси, и делумно сочувани абразиони тераси.^{3,19-23}

Сегашниот геоморфолошки изглед е формиран во повеќе етапи. Првата етапа на формирање започнала пред создавањето на пелагониската котлина, односно во време пред палеозоикот. Тогаш теренот на урбанистичкото подрачје заедно со котлината претставувал единствена целина. Ваквата пелагониска површина покасно е разрушена со раседи и ерозивни процеси, но сепак делумно е сочувана на планината Баба и Пелистер на височина од над 1600 метри.

Втората етапа на геоморфолошкиот развој започнала во плиоцен. Тогаш, со систем на длабоки раседи биле спуштени терените во областа на Пелагонија и Преспа и претворени во длабоки тектонски ровови кои биле исполнети со вода и претворени во езеро.

Третата етапа настапила по формирањето на споменатите езера кога дошло до силно оживување на вертикалната ерозија на сите реки.^{7,2-3}

Остатокот на старата преграбенска Паватска долина бил уништен со регресивната ерозија на Драгор, братиндолската река и реката Шемница, кои со пиратерија ги привлечле водите на реките во регионот Ротино-Павато.

Траги од оваа прарека покрај на превојот Павато можат да се забележат на просторот помеѓу селата Ротино и Братиндол и над месноста Стрчин со мали остатоци од речна тераса.^{15;16}

Во миоцен реката Драгор со вертикална и бочна ерозија формирала широка долина која во плиоцен и квартал била исполнета со флувиоглацијален материјал. Дебелината на флувиоглацијалните наноси се движи од над 80 метри. Со всекување во сопствениот нанос реката Драгор создала две тераси кои јасно се оцртуваат во релјефот на неговата десна страна од кај Црн мост, Довлесик до водната филтерна станица.

Неогеното Пелагониско Езеро при максималното ниво од над 900 метри комуницирало со останатите езера. Ова езеро создало повеќе тераси и алувијални наноси чија дебелина во градското подрачје се од над 45 метри. Во рамките на градот сочувани се повеќе алувијани тераси кои се забележуваат на Баирот, но делумно се уништени со ерозија и денудација. Тоа се тераси на височина од 780-760 м., потоа на височина од 720-680 м., на височина од 650 и 620 метри и добро е сочувана кај Турските гробишта. Исто така, видлива е и терасата на Тумбе кафе на височина од 740-700 метри.^{7,3}

Во постезерската фаза брзите планински реки абразиониот материјал на многу места го еродирале и препокриле со делувијален флувиоглацијален нанос, при што создале конусни воздишенија-плавини на работ помеѓу котлината и планината. Овие плавини се водопорозни и лесно можат да се активираат, односно да се јават лизгалишта. Токму под овој плавински материјал поминуваат пелистерскиот и битолскиот расед. Некои од овие плавини се умртвени и добро цементирани.

Може слободно да се каже дека урбаното подрачје на градот, орографски гледано, не е разединето и претставува една целина, потоа хипсометриски нема големи разлики од најниското подрачје со 590 м.н.в. до највисокото од над 710 метри. Повеќе од три четвртини од градското подрачје лежи на надморска височина од 590 до 650 метри додека останатиот дел од градот е изграден на падините на ридовите Баир, како и на плавински материјал, а тоа се новите станбени населби Стрелиште, Ушици, Буковски ливади и Брусничко-лавчанската населба.

Генерално кажано за геолошко-геоморфолошките карактеристики на градскиот урбанистички простор, но и пошироко може да се констатира дека релјефот е доста изразит, разнообразен, но и расчленет. Динамиката при создавањето на релјефот доведува до појава на трусни движења претставени преку послаби или појаки земјотреси. При тоа треба да се имаат во предвид заштитата на старото градско архитектонско јадро кое лесно може да биде изложено на штети и загуби и кои сеизмички не се заштитени, а за новите градби и понатаму да се применуваат асеизмички прописи при нивното проектирање и градење.

Во функција на континуирани научни истражувања на битолското епицентрално подрачје е вклучена сеизмолошката станица во Битола која започна со работа од 15 септември 1994 година и веќе од нејзината работа се добиваат значајни параметри на сеизмичноста во подрачјето и пошироко.¹⁷

Гледано од практична страна релјефот на Битола дава поволни можности за понатамошно ширење и урбанизација. Меѓутоа, особено спрема новите станбени зони кои се градат на плавински материјал со поголем нагиб, и понатаму ќе треба да се имаат во вид сеизмичките прописи на градба, да се проектира сепаратна канализациона и колекторска мрежа, потоа озеленување на приградскиот простор околу Баирот и Нова Битола со што ќе се доведе до намалување на ерозивните процеси. Исто така, со цел да се унапреди и заштити градскиот организам од природните ентрописки процеси, неопходни се и други интервенции во урбаниот простор.

4. КЛИМАТСКИ ОДЛИКИ

Битола, битолското подрачје, како и цела Пелагонија, се прилично јужно расположени и според географската ширина би требало да имаат изменета медитеранска клима (како што е на пример во: Тиквеш, Валандово, Гевгелија и Струмичко Поле). Но, иако пелагониската котлина е оддалечена од Јадранското Море околу 155 км., а од Егејското Море околу 130 км., сепак не се чувствува многу влијанието на медитеранската клима, затоа што котлината е опкружена со високи планини и котлинското дно се наоѓа на релативно поголема надморска височина (помеѓу 571-770 м.). Затоа повеќе се чувствува умерено-континентална, континентална и планинска клима.

4.1. ТЕМПЕРАТУРА НА ВОЗДУХОТ

Првите егзактни метеоролошки мерења и набљудувања во Битола датираат од 1896 до 1911 година, вршени во францускиот лазарет, како и од април до септември 1916 година, за воени потреби, вршени во Првата светска војна од страна на германската војска.^{18,5/6}

Од 1923 година во Битола се започнати систематски мерења на врнежите, а од 1925, односно од 1926 година започнато е со следење на температурата на воздухот.^{18,8/10} Со систематски и организирани метеоролошки мерења на сите метеоролошки елементи и појави во Битола е започнато од август 1927 година. Официјално Битола како главна метеоролошка станица на Р. Македонија започна да работи од 16.III.1945 година.

Според табела 1, просечната годишна температура на воздухот во Битола за периодот 1926/1995 година изнесува 11,4°C, температурна амплитуда од 21,6°C и годишна сума на средномесечните температури од 136,8°C, а за периодот 1951/1995 год. изнесува 11,1°C, температурна амплитуда од 22,5°C и годишна сума на средномесечните температури од 134,1°C. Меѓутоа, во одделни години просечната годишна температура на воздухот значително отстапува. Така на пример во 1952 година таа изнесува 13,1°C, а во 1975 год. 10,1°C, што значи дека колебањето на средногодишната температура изнесува цели 3,0°C.^{19; 20; 21; 22 и 23}

Најтопол месец за периодот 1926/95 година е јули со просечна месечна температура од 22,2°C и август со 21,7°C. Како најстуден месец во годината се смета месец јануари со просечна месечна температура од 0,6°C, декември 1,5°C и февруари со 1,8°C. Во поодделни години има и одредени отстапувања, од околу 4, односно 12°C за поодделни месеци во годината. (табела 3).

Во Битола средните температури на воздухот за периодот 1926/95 год. по годишни периоди, изнесува како што следува: во зима 1,3°C, пролет 10,9°C, лето 21,1°C и во есен 12,2°C (табела 1). Меѓутоа, и кај сезонските средногодишни температури има одредени отстапувања и тоа од околу 4 до 8°C за поодделни годишни периоди - сезони. (табела 4)

Табела бр. 1: Средни месечни, жодишни и сезонски темпериатури на воздухот во °C за периодот 1926-1995 и 1951-1995 година

Месец Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	средно годишно	годишна сума	ампли- туда
1926-1995	0,6	1,8	6,0	11,2	15,6	19,6	22,2	21,7	17,7	12,0	6,9	1,5	11,4	136,8	21,6
1951-1995	-0,6	2,0	6,3	11,0	15,6	19,8	21,9	21,5	17,4	11,6	6,2	1,4	11,1	134,1	22,5
Сезона Период	З И М А			П Р О Л Е Т			Л Е Т О		Е С Е Н		вегетационен пе- риод		ладен период		
	XII, I, II			III, IV, V			VI, VII, VIII		IX, X, XI		IV - IX		X - III		
1926-1995	1,3			10,9			21,1		12,2		18,0		4,8		
1951-1995	0,9			10,9			21,0		11,7		17,8		4,4		

Табела бр. 2: Айсолутилни максимални и минимални темпериатури во Битола, зледано по месеци за периодот 1951-1995

Месец	Ден, месец и година	Апсолутна макси- мална температура	Ден, месец и година	Апсолутна мини- мална температура	Амплитуда
I	01.01.1995	19,2	07.01.1993	- 30,4	49,6
II	23.02.1977	22,6	22.02.1985	- 27,7	50,3
III	30.03.1952	31,2	05.03.1955	- 18,0	49,2
IV	10.04.1985	30,5	16.04.1988 04.04.1993	- 3,7	34,2
V	25.05.1969 24.05.1990	32,5	10.05.1957	- 1,6	34,1
VI	26.06.1982	38,1	08.06.1962 03.06.1995	0,7	37,4
VII	06.07.1988	41,2	02.07.1964	4,8	36,4
VIII	22.08.1958	39,1	28.08.1965	4,5	34,6
IX	01.09.1952	36,0	30.09.1970	- 2,4	38,4
X	03.10.1994	31,7	23.10.1972	- 7,1	38,9
XI	01.11.1990	27,6	06.11.1995	- 15,6	43,2
XII	21.12.1963	20,2	19.12.1988	- 26,8	47,0
Апсолутна годишна	06.07.1988	41,2	07.01.1993	- 30,4	71,6

Апсолутната годишна максимална температура за целиот период 1926/1995 година изнесува, пред војната 40,5°C, измерена на 22.VIII.1939 година и 41,2°C измерена на 6.VII.1988 година. Апсолутната годишна минимална температура, за истиот период, изнесува -24,3°C измерена пред војната, потоа -29,4°C измерени на 27.I.1954 година и од -30,4°C измерена на 07.I.1993 година. Од изнесеното се гледа дека апсолутното годишно колебање на температурата во воздухот изнесува 71,6°C, што е специфика на подрачја со континентална клима (табела 2)

Табела бр. 3: Месечни екстремни вредности за најтоплијол-најстуден месец по години и температурата во °C

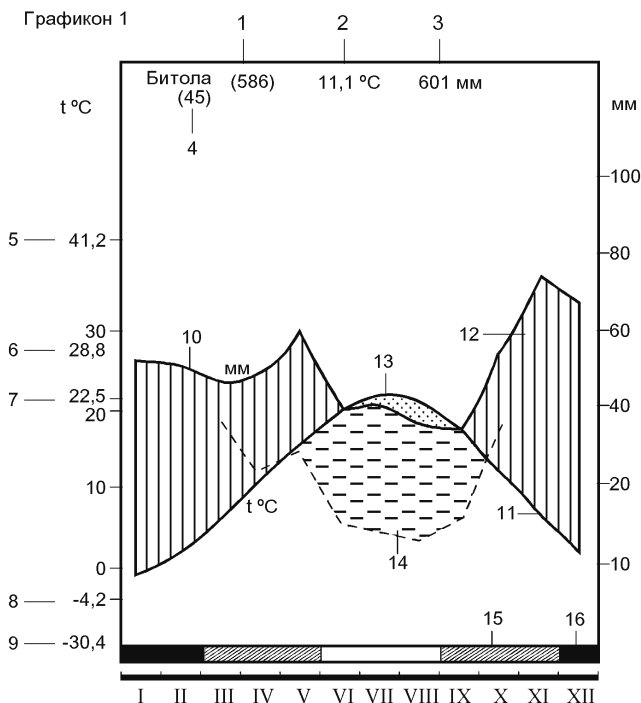
Месец	Најтопли месец во година	Максимална средномесечна темп.	Најстуден месец во година	Минимална средно месечна темп.	Амплитуда
I	1955	4,4	1975	- 7,7	12,1
II	1955	7,7	1965	- 4,3	12,0
III	1981	9,1	1987	0,9	8,2
IV	1952	14,3	1955	8,0	6,3
V	1968 1969	18,8	1991	12,6	6,2
VI	1954	21,8	1976 1989	17,7	4,1
VII	1988	25,6	1976	19,6	6,0
VIII	1952	25,5	1976	17,2	8,3
IX	1994	21,3	1959	14,4	6,9
X	1966	15,7	1972	7,5	8,2
XI	1960	9,2	1981	- 0,5	9,7
XII	1959	6,0	1971	- 4,0	10,0
Средно годишна	1952	13,0	1975	10,1	3,0

Табела бр. 4: Средносезонски тек на температурата и екстремни вредности на најтоплија-најстудена сезона по години и температурата во °C

Сезона	З И М А	П Р О Л Е Т	Л Е Т О	Е С Е Н	вегетационен период	ладен период
Период	XII, I, II	III, IV, V	VI, VII, VIII	IX, X, XI	IV - IX	X - III
1951 - 1995	0,9	10,9	21,0	11,7	17,8	4,4
Најтопла сезона во година и температура во °C	1955 5,4	1968 12,8	1952 23,5	1952 1994 13,4	1952 20,1	1955 6,8
Најстудена сезона во година и температура во °C	1975 -2,8	1987 8,7	1976 18,2	1978 8,5	1976 15,9	1975 2,5
АМПЛИТУДА	8,2	4,1	5,3	5,0	4,2	4,3

4.2. МРАЗЕН И БЕЗМРАЗЕН ПЕРИОД

Во Битола, а со тоа и во битолскиот регион, должината на мразниот период изнесува просечно 168 дена со приближен датум од 21.X. до 06.IV. од кои вистински денови со мраз се 84 или 23% од деновите во годината. Мразот како појава во Битола просечно се јавува од крајот на октомври па сè до почетокот на мај. Имено, мразниот период се јавува кога минималните температури се под 0°C.

Легенда за читање на клима-дијаграмот

- 1 - надморска височина на метеоролошката станица
- 2 - средна годишна температура на воздухот
- 3 - средна годишна количина на врнежи
- 4 - години на посматрање
- 5 - апсолутна максимална температура на воздухот
- 6 - средна максимална температура на воздухот во најтоплиот месец
- 7 - амплитуда на средномесечните температури
- 8 - средна минимална температура на воздухот во најладниот месец
- 9 - апсолутна минимална температура на воздухот
- 10 - средни месечни количества на врнежи
- 11 - средна месечна температура на воздухот
- 12 - влажен (хумиден) период
- 13 - период на изразена суша
- 14 - период на индекс на сушата
- 15 - месеци со апсолутна минимална температура под нулата
- 16 - месеци со средна минимална температура под нулата

Најран мраз се јавил на 26.IX 1970 година, а најдоцен пролетен мраз забележан е на 19.V.1952 година. Варирањето на бројот на деновите со мраз годишно е 51-116, а екстремниот мразен период по денови е 236 мразни дена. По месеци бројот на мразни денови просечно изнесува во декември 19 дена, во јануари 22 дена, во февруари 17, во март 11 дена, во ноември 9, во октомври 3 и април месец 2 дена. Инаку, најстуден месец во годината е јануари, а потоа следат декември и февруари.

Должината на безмразниот период за Битола и Битолско Поле изнесува просечно 212 дена. Тоа говори дека во овој реон е можно одгледување расте-нија со подолг вегетационен период, дури и при нејзино варирање од 168-257 дена.

За летни денови се сметаат оние на кои максималната температура е поголема од 25°C. Такви денови, просечно годишно, се јавуваат од 65-110 дена. За периодот 1951-1990 год. просекот е 96,7 дена.

Денови со жега или тропски денови на спарно време и припек, со температура од над 30°C има најмногу во месеците јули и август, кога, речиси, 80% од деновите се под жега, или просечно од 45-50 денови, за периодот 1951-1990 год. тој просек е 34 дена. Неретко се случува жега или тропски денови да се јават многу порано или покасно, од март па сè до октомври месец, со што се нанесува штета врз одделни полјоделски култури. (табела 5, графикон 1.)

Табела бр. 5: Средни месечни и годишен број на тropsки, летни и мразни денови

Месец Период 1951-1990	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Годишна сума
t max 30°C	•	•	0,0	•	0,7	4,8	12,0	13,2	3,2	0,1	•	•	34,0
t max 25°C	•	•	0,1	0,8	7,0	19,0	26,4	25,3	15,6	2,5	0,0	•	96,7
t min<0,0°C	22,3	17,3	11,2	1,8	0,1	•	•	•	0,1	3,3	8,7	18,7	83,5

4.3. ТРАЕЊЕ НА СОНЧЕВИОТ СЈАЈ И ИСПАРУВАЊЕ

Најдолго осончување (траење на сончевиот сјај или инсолација) во Битола имаат месеците јули-август, а најмала декември-јануари. Разликата помеѓу овие два екстрими е 484,7 часа. Осончувањето е поголемо во пролет отколку во есен или поголемо е во пролет-лето отколку есен-зима за 738,2 часа.

Просечната годишна сума од траење на сончевиот сјај, во периодот од 1951 до 1990 година изнесувал 2325,6 часови или просечно по 6,3 часови дневно. (табела 6).

Максималната сума од 2611,0 часови или 7,15 часови дневно е забележана во 1977 година, а минималната сума од 2107,7 часови или од 5,77 часови дневно забележана е во 1959 година.

Испарувањето во летната половина од годината е големо. Просечното годишно испарување за периодот април-октомври изнесува 751 мм., што е за близу 3 пати повеќе од количеството на врнежи за наведените месеци (256 мм.).

Табела бр. 6: Средно месечни, годишни и сезонски суми на осончување во часови

Месец Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	годишна сума
1951-1990	83,7	111,8	150,3	195,0	248,7	292,6	333,2	312,1	235,9	178,1	107,3	76,9	2325,6
дневно часови	2,7	3,9	4,8	6,5	8,0	9,7	10,7	10,0	7,8	5,7	3,6	2,5	6,3
Сезона Период	З И М А		П Р О Л Е Т		Л Е Т О		Е С Е Н		вегетационен пе- риод			ладен период	
	XII, I, II		III, IV, V		VI, VII, VIII		IX, X, XI		IV - IX			X - III	
1951-1990	272,4		594,0		937,9		521,3		1617,5			708,1	
дневно часови	3,2		6,4		10,2		5,7		8,8			3,9	

Оваа неповолна појава, делумно, е отстранета со системот за наводнување на ХМС - „Стрежево“. Познавањето на сончевото зрачење особено е важно за урбанистичкото планирање и за развојот на туризмот.

4.4. РЕЖИМ НА ВЕТРОВИ

Повеќегодишните набљудувања на зачестеноста и брзината на ветровите над Пелагониската котлина, а и над Битола укажуваат на тоа дека тие дуваат од скоро сите квадранти (правци), но најчести се северниот, северозападниот, западниот, јужниот и југоисточниот ветар.

Сепак, ружата на ветровите над Битола е со доминантен северен и јужен квадрант. Останатите правци се појавуваат со помала честина но, затоа пак, тие ветрови понекогаш имаат и силна брзина и јачина.

Во лето битолското подрачје се одликува со доста тивко време. Со исклучок на локални - месни ветрови, пример: „пелистерец“ или „стрмец“, „планинец“, како и јужниот ветер познат уште и под името „солунец“.

Преку зимата се јавуваат повремени ветрови, студени од северен и северозападен правец и релативно потопли од јужен правец. Зимата има и друга крајност, позната е и по голем период на тишини (калми). Најветровити годишни периоди се: прво пролет, потоа есен, зима и лето.

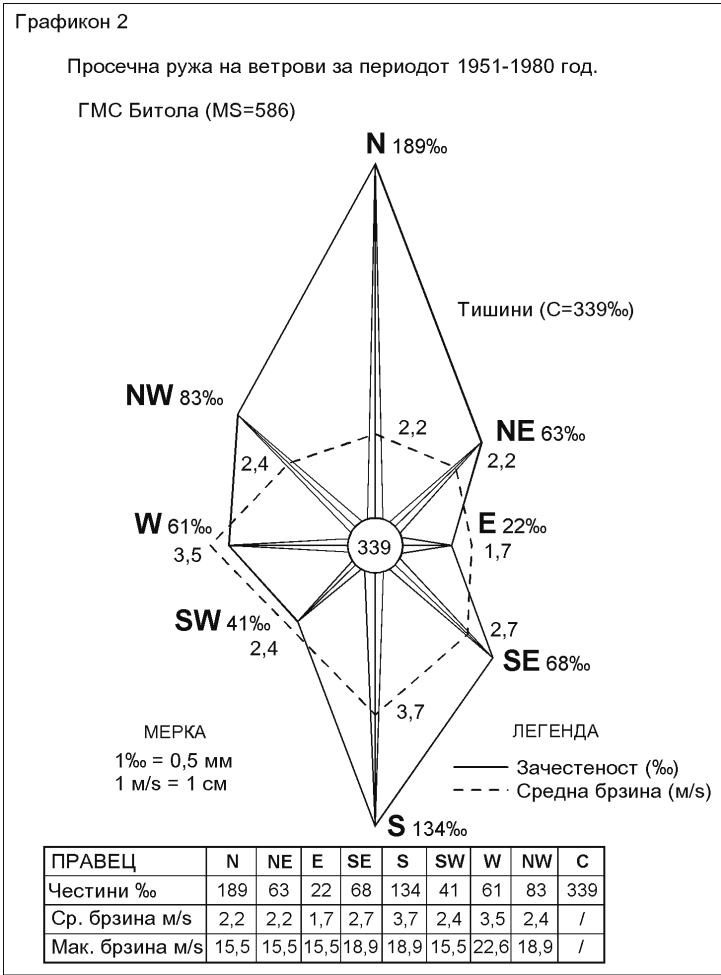
Северниот ветар дува преку целата година со честина од 189%. Овој ветар е студен со просечна годишна температура на воздухот од 9,8°C. Во зимските месеци доста ја снижува температурата до 0°C па и под нула. Средната годишна брзина му изнесува 2,2м/сек., а максималната до 15,5 м/секунда.

Според тоа колку често дува, како втор ветар се јавува јужниот со честина од 134%. Тој дува преку целата година и температура на воздухот при овој ветар е 11,0°C. Во зимските месеци, поради својата топлина, ја покачува температурата на воздухот и тој тогаш е топол ветар, а во летните месеци температурата на воздухот кога дува овој ветер, во просек изнесува 24°C. Средната годишна брзина на јужниот ветар му изнесува од 2,7 до 4,6 м/сек., а максималната до 19,0 м/секунда.

После северниот и јужниот ветар со поголема честина се северозападниот (83% со 2,4м/сек.), западниот (61% со 3,5м/сек.), потоа југоисточниот (68%, 2,7м/сек.), североисточниот (63% со 2,2м/сек.) и така натаму. (Види графикон 2).

Просечната годишна честина на тишините (калмите) изнесува 339‰, со максимум од октомври до јануари, а минимум од мај до јули.

Ваквиот распоред на ветровите во текот на годината многу влијае на температурниот и pluviометрискиот режим. Ружата на ветрови е поволна за проветрувањето на град Битола, но не и за Пелагонија. Така, ветровите со правец север-југ го разнесуваат чадот од ТЦ -“Битола“ речиси низ цела котлина и негативно влијае врз загадувањето на воздухот, почвата и вегетацијата.

4.5. ВЛАЖНОСТ НА ВОЗДУХОТ

Релативната влажност на воздухот во Битола е прилично голема, речиси во сите месеци таа е поголема од 50% и се одликува со изразити годишни колебања, што е карактеристика за егејските медитерански области.

Најниска релативна влажност на воздухот се забележува во месеците кои имаат и највисоки средномесечни температураи, односно летните месеци, по следниот распоред: јуни (58%), август (58%) и јули (57%). Обратно пак, во месеците со најниска средномесечна температура и обемни врнежи, релативната влажност е највисока и просечно (за периодот 1951/1995 год.) во јануари изнесува 81%, во декември изнесува 80%, и ноември 79%.

По сезони релативната влажност е како што следува: во зима 79%, пролет 66%, лето 57% и есен 70%. Влажноста во вегетациониот период (IV-IX) изнесува 61%, во ладниот период (X-III) 76%, додека просечната годишна релативна влажност на воздухот, за истиот период, изнесува 68%. (табела 7).

Табела бр. 7: Средни месечни, годишни и сезонски тек на релативната влажност во %

Месец Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	средно- годишни	ампли- туда
1951-1995	81	77	69	65	65	58	57	58	62	70	79	80	68	24
Сезона Период	З И М А		П Р О Л Е Т		Л Е Т О		Е С Е Н		вегетационен пе- риод		ладен период			
	XII, I, II		III, IV, V		VI, VII, VIII		IX, X, XI		IV - IX		X - III			
1951-1995	79,3		66,3		57,6		70,3		60,8		76,0			

4.6. ОБЛАЧНОСТ

Облаците, осончувањето, релативната влажност на воздухот и врнежите се во тесна врска меѓу себе. Облачноста како целина врви паралелно со динамиката на релативната влажност, а обратно со динамиката на порастот на температурата.

Најмала облачност има месец август и јули, а најголема јануари и декември, што значи дека облачноста се совпаѓа со максималната и минималната релативна влажност.

Регистрирано, според табелата 8, може да се констатира следното: најмала облачност имаат август (3,1) и јули (3,3 десетини), а најголема јануари (со 6,7) и декември (со 6,5 десетини). Средната годишна просечна вредност на облачноста во Битола за периодот 1951-1995 година изнесува околу 5,2 десетини, а тоа значи дека небото во просек е секогаш облачно повеќе од половината.

Ако го погледнеме и дневниот од на облачноста по сезони, ќе видиме дека е неравномерен и истиот се движи како што следува: најмала облачност има летото со 3,6 десетини, потоа есента со 4,9, па пролетта со 5,7 и најголема облачност има зимата со 6,5 десетини просечно. Во вегетациониот период облачноста се движи со вредност од 4,3, а ладниот период со 6,1 десетини.

Табела бр. 8: Средна месечна и годишна облачност во делови до 10 како и број на ведрни, тмурни и променливо облачни денови и движење на облачноста по сезони

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	сума	средна вредност
Период														
облачност во десетини (1951-1980)	7,0	6,5	6,2	5,9	5,6	4,5	3,3	3,1	4,0	5,3	6,4	6,7	64,5	5,37
Ведри денови <2,0 (1951-1980)	2,8	3,8	4,3	3,5	3,2	5,5	11,4	13,7	10,2	7,7	4,3	3,3	73,7	6,14
тмурни денови >8,0 (1951-1980)	14,9	11,3	11,6	9,0	6,9	3,1	1,7	2,0	4,2	9,2	11,8	13,3	99,0	8,25
променливо облачни од 2,0 до 8,0 (1951-1980)	13,3	12,9	15,1	17,5	20,9	21,4	17,9	15,3	15,6	14,1	13,9	14,4	192,3	16,02
1951 - 1995	6,7	6,3	6,0	5,7	5,5	4,4	3,3	3,1	3,7	5,0	6,2	6,5	62,4	5,20
Сезона	зима	пролет	лето	есен	Сума		Средна вредност		вегетационен период	ладен период	Сума		Средна вредност	
Период	XII, I, II	III, IV, V	VI, VII, VIII	IX, X, XI					IV - IX	X - III				
1951-1995	6,5	5,7	3,6	4,9	20,7		5,2		4,3		6,1		10,4	

Времетраењето на ведрите денови средногодишно се движи од 70 до 120 денови, (74 дена), а останатите денови се тмурни (99 дена) и променливо облачни (192 дена).

4.7. ВРНЕЖИ

Подрачјето на Битола спаѓа во оние подрачја кои се карактеризираат со нарушен-модифициран медитерански pluviометриски режим на врнежи. Овој режим се одликува со врнежи во зимските месеци и со сушни лета.

Просечната годишна сума на врнежи (за периодот од 1926-1995 година) изнесува 613,9 мм., вредност која се јавува речиси секоја втора до трета година. Во поодделни години просечната годишна сума на врнежи драстично се менува со вредност од 358,8мм. (во 1953 год.), 365 мм во 1977 год. 426,4мм во 1993 година до 879 мм. (во 1935 мм) и 851,9 мм. (во 1981 год.) што претставува разлика близу до просечната годишна сума за наведениот период.

Ниската минимална сума се јавува приближно еднаш на секои 10 години, а максималната на секои 8 до 10 години. Овие суми, всушност, се поистоветуваат со две крајности, едната е карактеристика за катастрофални суши, а другата на катастрофални поплави.

Од табелата 9 и графикон 1 забележуваме дека најобилни се врнежите во длабока (доцна) есен како прв максимум со месеците: ноември (просечно 77,2 мм.), октомври (60,4 мм.), како и во првиот зимски месец декември (69,3 мм.) или гледано заедно во наведените месеци паѓаат околу 34% од средногодишната вредност. Вториот, секундарен максимум на врнежи се јавува во доцна пролет, односно во месец мај (57,8 мм.) или околу 10% од средната годишна вредност.

Табела бр. 9: Средни месечни и годишна сума на врнежи во мм и годишен џек на врнежите во мм по сезони

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Годишна сума
Период													
1926-1995	49,9	49,6	46,5	53,0	57,8	41,6	34,2	33,8	40,6	60,4	77,2	69,3	613,9
1951-1995	51,5	50,3	47,1	48,4	59,4	38,4	39,8	35,3	34,6	54,7	74,1	67,4	601,0
Сезона	З И М А		П Р О Л Е Т		Л Е Т О		Е С Е Н		вегетационен период		ладен период		
Период	XII, I, II		III, IV, V		VI, VII, VIII		IX, X, XI		IV - IX		X - III		
1926-1995	168,8		157,3		109,6		178,2		261,0		352,9		
1951-1995	169,2		154,9		113,5		163,7		255,9		345,1		

Максимална вредност на врнежи е забележана во декември 1935 год. од 252,6 мм., потоа, во 1943 год. 202 мм и 1979 година од 221,5 мм. за месец ноември, и од 196,8 мм во декември 1990 година. (табела 10). Главен минимум, односно, најсушен месец е месец јули со просечно 34,2 мм. и август со 33,8 мм., а спореден минимум се јавува во септември со просечно 40,6 мм.

Табела бр. 10: Средни месечни и годишна сума на врнежи во мм и нивните максимални и минимални вредности со годините кога се регистрирани

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Период												
1951-1995	51,5	50,3	47,1	48,4	59,4	38,4	39,8	35,3	34,6	54,7	74,1	67,4
Година	1980	1986	1987	1992	1979	1983	1983	1957	1978	1981	1979	1990
Максимум врнежи	90,6	124,7	97,7	131,8	116,5	99,7	126,8	202,0	95,2	161,3	221,5	196,8
Година	1989	1995	1990	1986	1984	1978	1978	1988	1992	1984	1978	1985
Минимум врнежи	1,0	17,6	14,6	9,4	7,1	6,4	1,9	2,5	2,4	5,5	23,0	22,9
Амплитуда	89,6	107,1	83,1	122,4	109,4	93,3	124,9	199,5	92,7	155,8	198,5	173,9

Не ретко се случува во овие месеци воопшто да нема врнежи, па така летните месеци и со право се најсушни месеци во годината (како пример се август 1928 год., 1950 год., септември, 1946 год., јули и август во 1988 год., јуни 1990 год., 1991 год., јули 1993 год. итн). Меѓутоа, токму во летните месеци во поодделни години се јавува и друга крајност, и тоа на изобилни атмосферски талог-врнежи (како пример е месец август во 1957 год. кога паднале 202 м. воден талог, што биле околу 27% од вкупното годишно количество, јуни 1983 год. паднале 126,8 мм. и јули 1989 година кога паднале 121,6 мм.).

Од табелата 9 се гледа дека најмногу врнежи паѓаат во есен 29% (178,2 мм.) потоа следат: зима 27% (168,8 мм.) пролет 26% (157,3 мм.) и во лето 18% (109,6 мм.) од вкупната сума на воден талог. Средната вредност на врнежи во

вегетациониот период изнесува 261,0 мм. или 42% од годишната сума, а ладниот период е побогат со врнежи и тоа со вредност од 352,9 мм. или 58% учество од вкупната годишна сума.

Просечниот број на врнежливи денови годишно се движи од под 70 до над 140 дена или средногодишно бројот на врнежливи денови се движи околу 114 дена.

Просечниот период на траење на снежниот покривач е декември - март. Се случува снег да падне и доста порано, на пример на 01.XI.1988 год. или пак уште порано на 27.X.1978 година. И во последнава година на 25.X.1997 год. заврна снег но веднаш се стопи, за да од 28 до 30.X.1997 год. наврнат 37 см снежна покривка. Најкасно снег се појавува во април, а ретко и во почетокот на мај во вид на лапавица или слаб снег.

Средногодишниот број денови со снежна покривка поголема од 1 см. изнесува 34 дена, но не е редок случајот бројот на снежните денови да изнесува и повеќе од 50 дена и минимум од само 12 дена. Максималната височина на снегот е забележана во повеќе години со височина од над 60 до над 80 см., но ќе го напоменеме само примерот од 84 см. снег кои паднале на 05.XII.1984 година.

4.8. СУШНИ ПЕРИОДИ

Сушата е честа појава преку целата година, но најчести се летните суши. Како сушни периоди се третираат оние периоди во кои во низа од најмалку 10 дена не паднала никаква количина воден талог.

Најголем број на сушни периоди се јавуваат во летниот период, помалку во вегетациониот период, а најмалку во есен-зима-пролет, поточно во ладниот период. Речиси во секоја сезона се јавува сушен период со траење, речиси, еден месец. Сушните години во Битола и Битолско - односно Пелагонија, се честа појава. Непрекинатите суши во должина од над 50 дена во некои години од летниот период продолжуваат и во септември. Секоја втора или трета година е сушна, при што приносите од земјоделските култури потфрлуваат катастрофално. Појавата на екстремно сушни години се јавуваат еднаш на десеттина години, со вредност од 58-65 и повеќе денови без воден талог.

Најголеми сушни периоди во Битола биле во 1928 година, 1932, 1953, 1954, 1956 (со 88 сушни дена), 1957, 1958, 1960, 1961 (со 77 сушни дена), 1962, 1965, 1974, 1977, 1987, 1988, 1989, 1990, 1992 и 1993 година со над 40 и над 60 сушни денови непрекинато. Последните години од 1987 до 1993 година се прогласени и како најсушни за последните сто години.

4.9. ДРУГИ МЕТЕОРОЛОШКИ ПОЈАВИ (МАГЛА И ГРАД)

Маглата најчесто се јавува во есенските, зимските и пролетните месеци, односно од септември до мај, а најчесто магла имаат месеците: декември, јануари, ноември и февруари. Не ретко се случаевите на густа магла со минимална видливост од само десеттина метри. Такви густе магли кои преоѓаат во сињак се јавуваат со најголема честина во зимските месеци, а понекогаш и во последниот есенски месец - ноември. Не ја исклучуваме можноста, појавата на сињак освен со температурните екстремни вредности, да ја поврземе и со аеро-загадувањето што го предизвикува „ТЕ Битола“.

Во Битола просечниот број на денови со магла, за периодот од 1951-1995 година, изнесува 22,77 (табела 11). Честината на појавата на магла во одделни години се движи од 9 до 48 денови. Најмаглив месец, со густы магли и сињаи, е месец декември со вредност од 6,4 денови со магла, потоа следат месеците јануари (6,3), ноември (4,1), февруари (2,8) итн. Во некои години се случува зимските месеци да бидат и над 30 денови со магла, но и под десет дена со магла. Летните месеци јули (0,08) и август (0,04) се одликуваат со минимум, односно, без магливи денови. Што се разбира е во врска со високите температури, ниската релативна влажност на воздухот, сушата и слично.

Табела бр. 11: Број на магливи денови, просек по месеци и нивна средногодишно вредност

Месец Период 1951-1995	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Годишно
СУМА	283	129	19	5	16	10	4	2	15	64	187	291	1025
ПРОСЕК	6,28	2,86	0,42	0,11	0,35	0,22	0,08	0,04	0,33	1,42	4,15	6,46	22,77

Градот најчесто паѓа од април до октомври, а најмалку во април и мај, а со најголема честота во јуни, јули и август.

Грмежи се појавуваат во просек 40 дена, а град во просек 1 до 2 пати годишно.

Големината на градот варира со пречник од неколку милиметри до 1 см., а времетраењето на паѓање е 10 до 15 минути нанесувајќи, во многу случаеви, штети од кои и некои и со катастрофални последици за земјоделието и вегетацијата.

Генерално земено, ако ги земеме во предвид сите карактеристики и годишниот тек на климатските елементи појави и процеси, се покажува дека Битола и воопшто Пелагонија е топло континентално подрачје. Климата во Битола има во основа умерено континентален карактер со нагласена континентална компонента, а тоа е поради близината на планинскиот релјеф, надморската височина, котлинскиот простор и слично, со што Битола и Пелагонија во целина имаат крајно динамична и нестабилна клима. Спрема Кепеновата класификација^{24,237} на климата, таа може да се означи со CSW,**ах**“ - специфична варијанта на етезијска клима со суво и многу топло лето, зимски дождлив период поделен на пократок сув и студен, први максимум на врнежите во есен, втори во пролет. Ваквата варијанта е означена како Македонска варијанта на етезијска клима, затоа што е типична за Македонија и тоа за краевите од 500-600 метри надморска височина. Типичен претставник на оваа варијанта е Битола, со суво и многу топло лето со зимски и пролетен дождлив период. Според Ристевски оваа класификација применета на наши услови е монифицирана со ознака C1fSb што подразбира помалку врнежи и повисок степен на аридност во летниот период.^{23,62 и 25,29}

* Етезија е годишен ветар од северниот квадрант (етос = година) кој дува од мај до октомври во Источно Средоземје. Постојат шест типови на етезија

И на крајот во врска со климата да го напоменеме и следното: Новите станбени блокови на градежниот фонд, нарочито во западните делови на градот, постепено, но сигурно влијаат на измената на микроклиматските услови донесувајќи нови проблеми за проветрувањето, осончување и аерација на целата градска територија во пониските делови од градскиот атар. На климатските микро-услови влијае и аерозагадувањето од поголемите загадувачи (пример: РЕК - Битола, станбените и другите градски котлари, сообраќајот, индивидуалните осаци и осациите на индустриската зона) кои испуштајќи во воздухот непрочистени гасови даваат добар придонес во појавата и на густите магли - сињаци кои постепено, но сигурно, преоѓаат од година во година во индустриски смог.

Освен како пример со климата, Битола во светската географска литература се среќава и како пример со појавата на поларна светлост. Преку Битола и Неапол поминува изохазмата (линија која поврзува места со еднаков број на денови со појава на поларна светлост) 0,1, што значи дека на небото на Битола просечно само еднаш во 10 години, се појавува поларна светлост.^{26,110/111}

И покрај сите напори да дознаеме кога последен пат оваа појава е забележана или регистрирана и објавена во литература, не успеавме. Само можеме да сугерираме дека појавата на поларна светлост е во тесна зависност од магнетните бури, односно во време на максималните сончеви дамки, како и тоа дека бојата на поларната светлост обично е зеленкастожолта, а зраците на драпериите имаат лилави или црвенкасти тонови. Светлоста има јачина на полна месечина и се јавува во различни облици на лакови, ленти, драпери, замагленост или е распрскана зрачесто низ небото. Поларната светлост се појавува ненадејно, го менува обликот и положбата и може да сјае на небото од неколку минути до неколку часови. Обично се појавува на височина од 80 до 100 км. во јоносферата, се појавува во вечерните часови, но може и во текот на денот и тоа најповеќе во летниот период од годината.

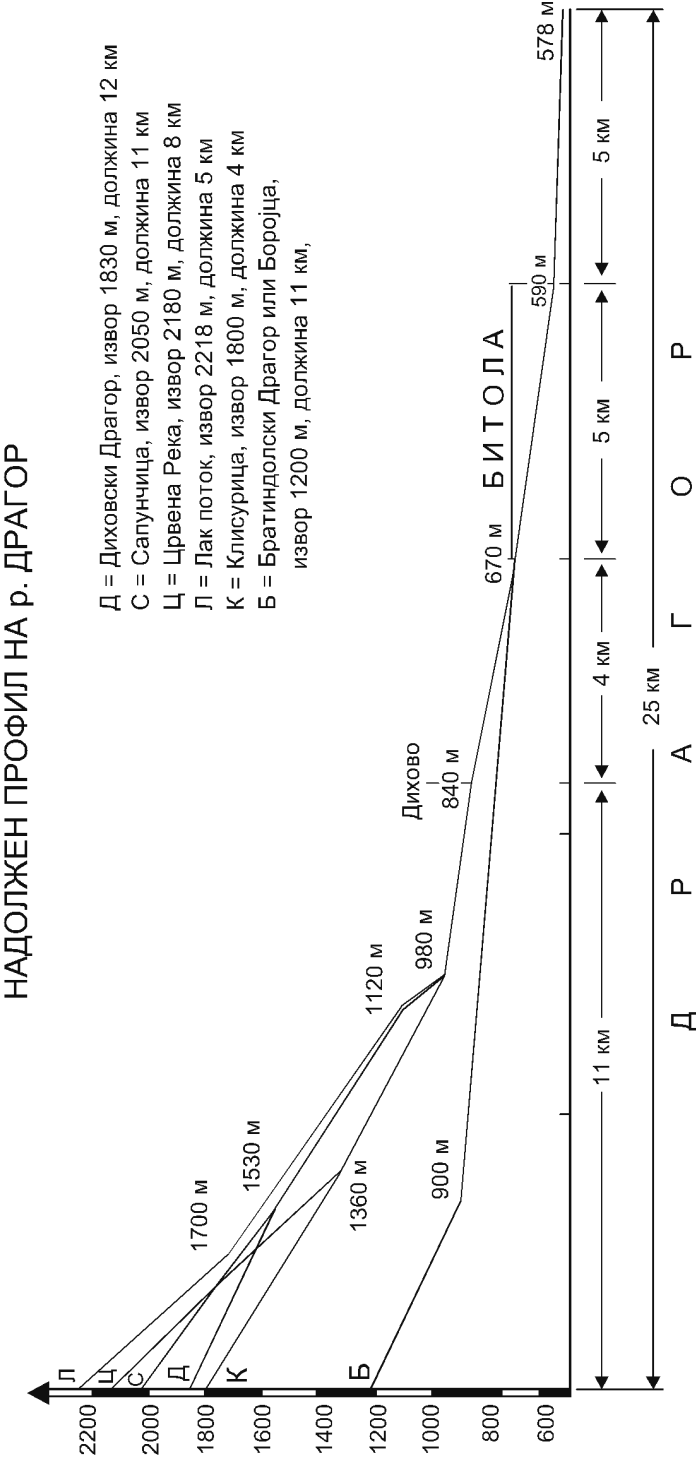
5. ХИДРОГРАФСКИ И ХИДРОГЕОЛОШКИ ОСОБЕНОСТИ

Хидрографските прилики на Битола и нејзината непосредна околина се условени и детерминирани од геолошките, геоморфолошките и климато-лошките карактеристики.

Основни хидрографски објекти кои се среќаваат во рамките на градскиот атар се подземните води, потоа реката Драгор, Буковска река и регулираното корито на сите рекички-потоци (брунички и лавчански) кои го сочинуваа речниот тек Курделес. (Реката Курделес или Куридерес веќе дваесетина години не постои, односно нејзиното корито е целосно затрупано, а на нејзиното место денес се наоѓа асфалтна улица).

Подземни води. Поради неповолен геолошки состав - присуство на стени сиромашни со пукнатини и наноси сиромашни со интергрануларна порозност и засеченост на стените - природна дренажа, теренот е сиромашен со подземна вода.

Графикон 3

На висината на нивото на подземните води делуваат: геолошко-петрографскиот состав на теренот и распоредот на компонентите, атмосферските врнежи и нивниот распоред, приливот на подземни води од околните планини и ридови, потоа делувањето на водите од реката Драгор и потоците во близина на градот, како и површинските употребени води кои не се дренирани.

Текот на подземните води е кон исток и зависи од падот на самиот терен, со тежнение да задржи паралелна или приближно паралелна положба на теренот. Во подрачјето околу касарната „Стеван Наумов“ докажана е издашност на подземната вода од околу 2 л./сек, а во другиот терен на допирот на градот со околните ридови се движи од под 1 (за делот кон Баирот) па се до 1,5 л./сек. (за пределот спрема планината Баба со Неолица).

Статичкото ниво на подземната вода во поедини подрачја на градот е различит од 0,50 м. па се до 6,50 м. Од околу 400 бунари регистрирани пред петнаесетина години, (со длабочина од 1,50 м. до 8,20 м. и со ниво на водата, во поедини периоди, од 0,50 м. до 6,50 па и до 7,00 метри), поради интензивната урбанистичка изградба нивниот број е речиси преполовен и во повеќето од нив водата е загадена од отпадни води.^{27,2/18}

Река Драгор.- Низ Битола тече реката Драгор во должина од 4,5 км. Драгор настанува од повеќе помали реки и тоа од Диховски Драгор (во должина од 12 км. чии изворишен дел го чинат повеќе водотеци што извираат од падините на Пелистер и тоа: Сапунчица, Лак поток, Црвена река и Клисурица) и Братиндолски Драгор или Бороица.

Вкупната должина на реката Драгор изнесува 25,123 км., со обем на вододелницата од 67 км., слив од 188 км² и среден пад од 17,0‰.

Количеството на вода во реката зависи исклучиво од врнежите и подземните води на Баба и Пелистер. Просечниот протек на река Драгор низ градот од ноември до јуни изнесува 2-3 м³/сек., со водостој од 10-50 см. Максималното количество вода која минува низ коритото при вливот во Црна Река изнесува 45м³/сек. Во летните месеци, почнувајќи од јули до октомври, протокот на вода низ речното корито на Драгор е знатно помал: од 0,2-0,5 м³/сек., а во одделни години, во есенските месеци, како на пример во октомври 1966 година се случи коритото да е сосема суво.^{28,95} Но, од 1983 година со изградбата на доводниот собирен канал на води за Стрежевското Езеро и ХМС „Стрежево“, во речното корито на Драгор се испуштаат дополнителни количини на вода и тоа токму во летните месеци кога е и минимумот на вода во речното корито. На овој начин е отстранета неповолната појава на суша, а при поројни дождови при максимум на вода во коритото на Драгор, еден дел од оваа вода се испушта во собирен канал упатувајќи се спрема акумулационото езеро Стрежево.^{29,169}

Иако е оддалечено околу 22 км, Стрежевското Езеро е значаен хидрографски објект за Битола и Битолско и е дел од хидромелиоративниот систем „Стрежево“. Во состав на системот се следните објекти: алиментационен канал за водите од Баба Планина (со должина од 61,7 км), брана и акумулација „Стрежево“ и главен доводен канал Шемница (со должина од 46,8 км) со детална цевкина мрежа (во должина од 564 км).

Браната на акумулационото езеро е висока 76 метри, долга 632 м и ши-рока 10 метри. Вештачкото акумулационо езеро Стрежево зафаќа волумен од 112.000.000 м³ вода, длабочина кај браната од 72 метри, површина од околу 7 км², просечна широчина од околу 1 км и должина од 7 км.29, 166-173

Табела бр. 12: Основни хидрографски показатели на река Драгор.

Река	Кота		Должина	Пад	
Драгор	Извор	Влив	КМ.	Вкупен (м)	Просечен ‰
/	1830	578	25	1252	50‰

Табела бр. 13: Водоспојој на река Драгор, во Битола.

Водоводна летва	Ниски води NV см.	Високи води V.V. см.	Средни води S.V. см.	Среден проток м ³ /сек
БИТОЛА	4	105	21	2,21 м ³ /сек.

Во 1896 година коритото на река Драгор низ градот е регулирано со кејови во должина од 3,5 км., длабоки повеќе од 4 м. Во повеќе наврати извршени се интервенции и доградби на кејовите, потоа изградени се каскади од камен (5), мостови (вкупно 15) и слично.

Табела бр. 14: Основни хидрографски показатели за речниот слив на реката Драгор.

Река	Површина во КМ2	Средна височина (М)	Среден пад (‰)	Вододелница	
				Обем (КМ)	Коефициент на развиеност
Драгор	188	1075	17,0	67	1,38

Максимални месечни водостои и протоци реката Драгор има во мај (41 см. со 3,09 м³/сек.), април (40 см. со 4,47 м³/сек.) што одговара на пролетните врнежи и топењето на снегот на Пелистер. Во периодот од ноември до мај поминува просечно 3,33м³/сек., додека во јуни од октомври се јавува минимум водостој (од 25 до 7см.) и проток (од 0,63м³/сек., поточно во јули, август и септември со 0,13м³/сек.28,92-109 (табела 15).

Табела бр. 15: Просечни водостои и протоци на река Драгор

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Средно годишно
НСМ	35	36	38	40	41	25	10	7	12	25	35	37	28
0 м ³ /сек	2,92	3,21	3,39	4,47	3,09	1,10	0,24	0,08	0,08	1,67	3,48	2,77	2,21

Пред повеќе од дваесеттина години (1975/1976 год.) извршено е целосно затрупување на коритото на реката Курдерес низ Битола, така да таа денес во самиот град не постои. На нејзиното место се наоѓа асфалтирана улица, додека пак нејзиниот горен тек, односно Брусничката и Лавчанската река и безимените потоци кои го чинеа Курдерес, се регулирани во канал кој се протега на релација Брусничка населба - Драгор, и Стрчин - касарна „Стеван Наумов“ - Канал V. Каналот има незнатна количина вода и во лето пресушува. Инаку, доста е нечист и од него се разнесува, во летниот период, неподнослива смрдеа.

Киндирка или Сива вода има речиси постојано вода през годината. Таа се наоѓа меѓу Хераклеја и Буковската населба. Нејзиниот долен дел од речниот тек е обраснат со вегетација и е седиште на нечистотија, а во лето овој дел е и без вода.

Од село Раштани кон новата населба во Горно Оризари поминува Раштанска река која е суводолица и нејзиното корито не е регулирано. Овој хидроградски објект во најскоро време ќе треба да се регулира во канал. Хидротехнички интервенции ќе треба да се изведат и на сите други суводолици и потоци кои се спуштаат од ридестите делови на градската урбанистичка територија.

Други хидрографски објекти се базенот „Довлесик“ кој е компензационен базен со должина од 170 м., широчина 60 м., волумен 13.600 м³ вода, длабочина околу 3 метри и капацитет од 2-3.000 капачи, и „Олимписки базен“ со димензии 50x25 м., како и по еден детски базен на двете места. Двата хидрографски објекти се значајни за капење, одмор и рекреација во жешките летни месеци. Порано сè до средината на седумдесеттите години граѓаните на Битола се капеа и рекреираа на повеќето капеници по долината на реката Драгор, од кои најпознати места за капење биле „Киташ“, „Бриони“, „Бимбил

Слика 1. Река Драгор (фото, Петар Ставрев, 1997 година)

камен“, „Пајтонче“, „Славија“, „Топла вода“ и други. Денес капење по р. Драгор не е можно поради загаденоста на водата од 3, 4 и вон класа, поради што не ретко се случува и помор на риби, па со право се вели реката Драгор претставува мртва река.

Компензациониот базен „Довлесик“ денес е рекреативен центар со терени за тенис, кошарка, мал фудбал и диско бар. Во близина на базенот е и зафатот за индустриска вода за „РЕК-Битола“ и за коритото на река Драгор.

За урбанистичкото планирање важна е заштитата на градот од евентуални поројни поплави предизвикани од реката Драгор. Истите во минатото биле честа појава, а денес тоа е сведено на минимум благодарение на доводниот собирен канал на води за Стрежевско Езеро. На р. Драгор ќе треба да се внимава во текот на целата година, а особено во пролет и доцна есен кога има поголемо количество на вода поради евентуално поткопување на коритото и кејовите. Поради тоа е потребна изградба на повеќе каскади во коритото на река Драгор во Битола.

Како заклучок за хидрографските карактеристики на градот би можело да се каже дека најзначајен хидрографски објект е реката Драгор, а потоа следат подземните води и неколкуте нови регулирани канали со не така споредно значење.

6. ПЕДОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Скоро сите почвени типови на Пелагонија се или неструктурни или со доста лоша структура. Основен тип на генетското земјиште се смолниците.

Смолниците се хидрогени и настанале на езерската тиња по истечувањето на некогашното Пелагониско Езеро. Количеството на хумусот во ограничениот слој се движи од 2 до 4,5%. Овие почви се искористуваат за житни индустриски и градинарски култури.

Наслагите од алувијални почви се движат од десеттина сантиметри до неколку метри. Хумус содржат од 0,42-3,62%. На алувијалните почви е концентрирано производство на поинтензивни култури: градинарски, индустриски и друго.

Смолниците и алувијалните почви се застапени помалку во јужниот дел од градот како и под железничката пруга спрема индустриската зона, а понатаму, во поголеми површини спрема селата Долно Оризари, Логоварди, Поешево, Кравари итн.

Алувијално - делувијалните наноси се доста раширен почвен тип во цела Пелагонија. Сиромашни се со хумус, средно од 0,70-2,6%, па заради тоа имаат голема потреба од хумификација (губрење). Овие почви се среќаваат во градот, а и во деловите каде се среќава и алувиумот, значи во јужниот и југоисточниот дел од градот, во зоната на градини и ниви.

Делувијалните почви се наоѓаат по периферијата на градот. Тоа се млади почвени типови, со мал процент на хумус 1-2% на кои им е потребно губрење. Најповеќе ги има над градот во пределот спрема селата Дихово, Братиндол, Горно Оризари, Раштани, Буково и Крстоар.

И на крајот, црвениците се раширени по периферијата и тоа најповеќе спрема селата Брусник, Лавци, Буково, Крстоар, потоа, помалку спрема Дихово и Братиндол. Повеќето од овие почви по механичкиот состав се различни, од лесни до тешки. Содржината на хумусот се движи од 1,18-3,96% и се одликуваат со помала плодност.9;30,7-26

Делувијалните почви и црвеницата не се погодни за житни култури, на нив успешно се одгледуваат овоштарници, винова лоза, компири и некои други култури.

7. ВЕГЕТАЦИСКИ ЗОНИ

Пелагониската котлина, според биогеографската карта на Македонија, е простор застапен со степи и терени без шуми. Исто така спаѓа во зоната на кварцетуго во која преовладуваат дабовите и леските. Шумските комплекси на теренот што ги опфаќа битолската општина порано биле далеку поголеми одошто се денес. Тие биле кршени и уништувани пред сè за добивање на обработливи површини за се побројното население.

Денес шуми во битолската општина главно се застапени на западниот планински дел како и на југоисточната страна. Така подрачјето Баба и Пелистер прилично се пошумени со добри и квалитетни шуми. Во најголем дел е застапена буката, а во северниот делумно и моликата, патем елата и борот.

Шумската вегетација висински е распоредена по катови, така што во долниот појас преовладуваат: дабот, церот и габерот а во повисокиот буката на места помешани со четинарите се до височина од околу 1800 метри.

Непосредно во ритчестиот дел од градот се среќаваат остатоци од осамени дрва на багреми, бадеми, тополи, јасики, врби, брези, разни овошки, потоа ксерофитни треви, ливади и новопошумена борова шума.9;30,15/26

Природната вегетација на непосредната околина на градот е наполно уништена. Падините во околината делумно се претворени во обработливи површини, а најголем процент се застапени деградирани ридски пасишта. Исклучок прават Баирот каде во поголем дел е пошумен со борова шума и Тумбе кафе пошумени со липа, бреза, јавор, багрем и слично.

На поголемиот дел од градот бетонското и асфалтното сивило ја става во сенка и онака незнатната вегетација.

Гледано во целост градот е вегетациски сиромашен, имено постои само еден главен парк (периферен) и два помали (централни) кои се незначителни. Останатото се дрвореди по должината на само неколку улици, како и дрвата во индивидуалните дворови на граѓаните.

Слика 2. Панорама на Битола (фото, Петар Ставрев, 1991 година)

Слика 2. Панорама на Битола (фото, Петар Ставрев, 1991 година)

ВТОР ДЕЛ

ГЕОГРАФСКО - ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ

I. ГЕОГРАФСКИОТ ЛИК НА БИТОЛА И НЕЈЗИНИТЕ ФУНКЦИИ НИЗ ИСТОРИЈАТА

Поради големината на трудот принудени сме историскиот дел за развитокот на градот да го прилагодиме на насловот на темата, односно ќе се задржиме фактографски само на оние историски настани за кои мислиме дека се во функција на урбано географскиот развиток на Битола.

1. ПРЕДИСТОРИСКО ВРЕМЕ

Поволната географска положба, погодниот релјеф, климата, хидрографијата како и разновидните природни богатства условиле територијата на Пела-го-нија, а со тоа и битолското подрачје да бидат населени уште од најстарите времиња.

Најдобар доказ дека луѓето живееле во Битолско се остатоците на бројните прастари населби. Досега во Пелагонија се откриени над сто наоѓалишта од предисториско време, од кои во битолскиот крај се откриени над 70 наоѓалишта и тоа од неолитот, енеолитот и железното време.^{31, 5-7} Сепак, како најстара појава претставува Велушко-породинската култура која временски припаѓа кон крајот од раниот неолит. Живеалиштата, односно населбите од овој период се наречени под името “тумби” кои се повеќеслојни височинки вештачки, подигнати. Истите настанале од често обновување на живеалиштата на едно место и во подолг временски период. Од големиот број на тумби Велушка тумба, Тумба Породин, Трн тумба, Тумба Карамани, Могила, Кравари, Голема тумба, Добромири и други,^{31, 10-14} најблиску до Битола е Гургур тумба која се наоѓа на североисточната периферија од градот во месноста “Гургур”. Гургур тумба во целост добро е сочувана, нејзините димензии се движат до 150 м. во основата и 3 м. во височина. Кај оваа тумба се откриени повеќе керамички садови.^{31, 41}

Биолошките остатоци и археолошкиот материјал зборуваат дека основно занимање (што претставувало главен извор на исхрана) било земјоделието,

сточарството, ловот и во мала мера риболовот. Друга одлика на живеалиштата од пред-историјата бил и развиениот духовен живот, кој што се гледа во нивните уметнички дела, културните предмети и обреди, како и начинот на изработувањето и намената на керамиката, орудијата од бакар како и бројните предмети од метал и слично.^{37, 53-93}

Сигурно е дека Пелагонија, а со тоа и битолското подрачје во своите пазуви крие уште многу тајни. Да се надеваме дека во понатамошните периоди овие тајни ќе ја видат светлината на денот.

2. АНТИЧКИ ПЕРИОД

Понатамошниот континуитет на материјалната култура на битолското подрачје е врзано со старо илирско - македонско-касноархајска, како и со антично-елинистичката културна епоха на Македонија и Грција, за по доаѓањето на Римјаните на Балканскиот Полуостров нивната култура да се слее во една нова целина.

Античкиот период на територијата на Битолската општина е регистриран со над 90 локалитети.^{33, 7} За најстарата историја на целото битолско подрачје најзначаен е постанокот и развитокот на Хераклеја Линкестис. Се претпоставува дека овој антички град го основал старо-македонскиот владетел Филип II. Во 349 год. пред н.е., давајќи и го името Хераклеја, а подоцна и Хераклеја Линкестис (Heraklea Linkestis).

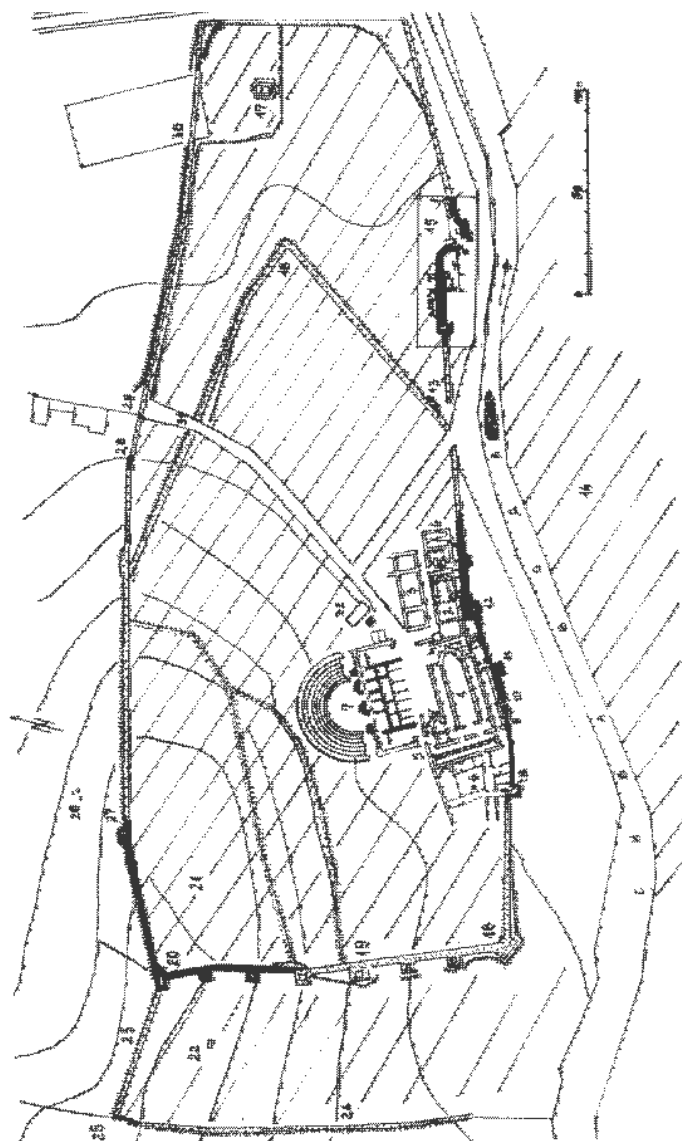
Ваквиот град-колонија, иако погранично основан, како стратешка точка, помеѓу македонската држава и илирскиот свет доби големо воено значење.

Освојувањето на Македонија од Римјаните во 167 година пред нашата ера и конечното потчинување во 148 год. пр.н.е., претставува нова страница во историјата на овие краишта.

Хераклеја Линкестис во римската епоха го достигна својот врвен процут и стана еден од клучните римски стратешки центри на Балканот. Таа во римско време се јавува како седиште на Линкестиди и го носи понекогаш и името - Линкос (Linkos).^{34, 11}

Хераклеја за својот полн расцвет имала да заблагодари на одличната местоположба во плодната рамнина низ која уште одамна водел пат кој од Кондавије преку Лихнида се спуштал во Македонија,^{35, 189} а во римско време овој пат бил заменет со Виа Егнатија.

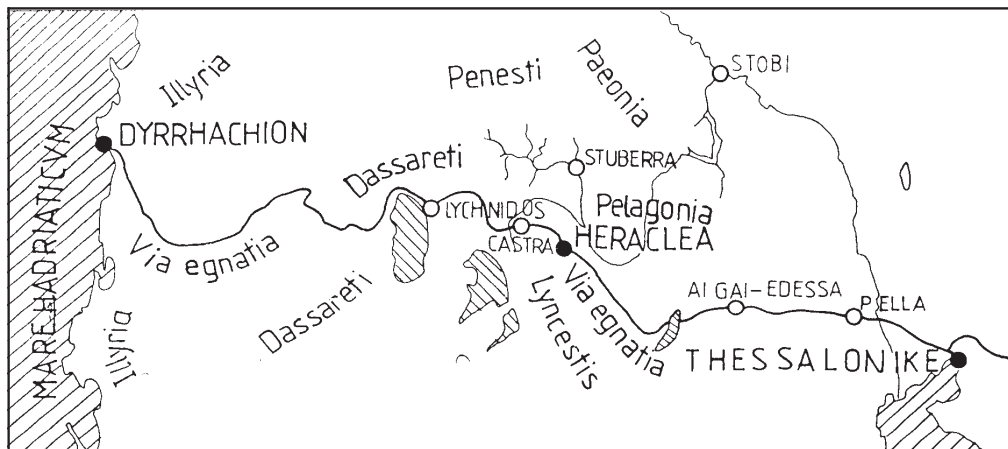
Патот Виа Егнатија служеше за добро функционирање на провинциската администрација, пренос на воените сили, а со тоа Хераклеја стана важна стратешка база, и се разбира, трговски, сообраќаен, општествен и културен центар.

Карта 4. ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС

1. Форум и голема базилика	15. Источна инзула /1936-1938 година/
2. Мала базилика	16, 31 "Внатрешен" градски зид
3. Рано-римски портик	17. Дојно антички сакрален објект
4. Градска терма (бања)	18-20. Западен градски зид со кули
5. Епископски дел	21. Акропола
6. Епископска палата	22. Дојноантичка гробница
7. Театар и тетарски плоштад	23-24. Предзид
8-10. Порти на јужниот градски зид	25-26. Дојноримска некропола
11-13. Дојноантички кули	27-30. Северен градски зид
14. Јужно предградие	32. Музејот на Хераклеја

Градот бил обграден со Ёидови во вид на трапез кои во прво време заградувале само 7 хектари,^{36, 358} а подоцна и повеќе. Рекичката Сива вода, Хераклеја ја одделувала на два дела и тоа едниот бил заграден со Ёидови, а од спротивната десна страна на реката, на пространата блага падина се ширело големо предградије.^{36, 359}

Карта 5. Траса на патот **Via Egnatia**

По наши процени, претпоставуваме дека обградениот град имал само 2.000 жители, а заедно со предградието околу 6.000 жители. Горедолу може да се одреди дека територијата потчинета на Хераклеја изнесувала 40 до 50 км. должина и 10 до 15 км. ширина. Тоа приближно одговара на територијата населена со племето Линкести, односно на областа Линкестида, чии центар и бил Хераклеја Линкестида.

Значаен просперитет градот достигнува во времето на Римското Царство, кога има статус на колонија со официјално име Civitas.^{34, 12} Хераклеја сè повеќе се развивала и во значаен општествен и културен центар станувајќи и епископско средиште.

Кон крајот на V век, Хераклеја на два наврати паднала во рацете на Готите. Уште една несреќа го зафатила градот кога во 518 година настрадала во катастрофален земјотрес, доживувајќи драстично опаѓање во секој поглед.³⁷ Така, престана да постои Хераклеја Линкестис, град со повеќе од еден милениум долга историја, град со уредни чисти улици, убави општествени згради, терма, портик, богати мозаици, статуи, театар, базилка, епископска резиденција, водовод, канализација и слично,³⁸ град кој имал и Асклепион која претставува елиниски прототип на болница.^{39, 200}

Хераклеја била напреден град со висок степен на култура, сместена на егнациската магистрала, била и сообраќајна, стратешка артерија за економска и културна врска со останатиот свет. Но, сепак, поголемиот дел од населението се занимавало со лозарство, овоштарство, обработка на житарици, одгледување на стока и слично.

3. БИТОЛА ВО ВРЕМЕТО НА ФЕУДАЛИЗМОТ

3.1. ПЕРИОД ДО ДОАЌАЊЕТО НА ТУРЦИТЕ

Процесот на населување на Словените во Македонија започнало во втората половина на VI век.^{40, 1, 73}

Кон крајот на VI. или почетокот на VII век племето Драговити и ги поставиле темелите на денешна Битола. По она што досега е познато се претпоставува дека прво била подигната тврдина која се наоѓала над месноста “Крива воденица” на ридот наречен Бори кале.^{41; 42, 19} Од овој рид градот се протегал преку денешните Германски гробишта, Крива воденица и Црн мост, потоа, покрај реката Драгор кон Смилевски баир. Но, постои и мислење дека таа била кај сегашните Буковски гробишта јужно и малку подалеку од денешниот град, односно непосредно до античкиот град Хераклеја Линкестис.^{43, 6} Постои и трето мислење дека Битола уште во средниот век и минатите векови се наоѓала на она место на кое е сега.^{44, 4} Овие гледишта се само претпоставки без сигурни археолошки податоци. Сепак, може да се рече дека современата местоположба на Битола датира од турскиот период. Но, современата местоположба на Битола како локалитет останува за понатамошни археолошки истражувања.^{45, 119} Драговитите во нивното освојување кон југ, понатаму се повлекле кон Солунско, а Битола останала во племенската област на Березитите (Брсјациите). Набргу Березитите станале мнозинство и тоа не само во Битола туку и во околните села. Од Драговитите останало само името на реката Драгор, (а се мисли и имињата на селата: Драгарино, Драгожани и Драгош).

Ширењето на христијанството и словенската писменост доведе до изградба на многу цркви и манастири. Се претпоставува, дека за време на богомилското движење не биле поштедени Битола и битолско.

Битола се развивала многу брзо и растела непрекинато, како укрепен и украсен град со голем број на цркви и манастири (вкупно 70), манастирски болници, воденици и слично.^{46, 16} Неслучајно Цепенко во своите преданија, Битола ја нарекува “Света Гора за Македонијаз”.^{47, 120}

Сè до создавањето на средновековната македонска држава - Самоиловото Царство, Битола со околината повремено паѓаат под византиска, односно под бугарска власт.^{46; 49}

Историската динамика енигматски се пресликала и во самото име на Битола. Таа се спомнува како Обитељ, Бутелион или Буталион, Бутела или Ботела, Пелагонија, Витолије, Толи, а покасно се среќава како: Манастир, Манастир, Толи Манастир, БитолѢ, Битољ, Битоља и Битола.⁵⁰⁻⁶⁰

Од многуте претпоставки за потеклото и значењето на името Битола ќе наведеме две. Според првата која е народна легенда, стои дека името Битола се сврзува со името на јунакот или “крал” Толе, кој владеел со градот и се борел градот да не падне во рацете на Турците, па така народот својот јунак го бодрел со зборовите “Биј Толе”, ”Би-Толе - Битоле...” и од тоа станало Битола.^{33, 10; и 47, 121}

Според втората претпоставка стои дека зборот Битола дошол од старословенските зборови “обитељ, обитѣлѢ, бутел”, што значи дом - живеалиште или

место со повеќе манастири или општежитие. Не е исклучена можноста името на градот да е сврзано повеќе со значењето “живеалишта, куќишта”, можеби и урнатини - со оглед на старата Хераклеја.^{51, 442}

Ширењето на Самоиловата држава овозможило засилување на разновидна градба во Битола, преку разновидни згради, куќи, помошни објекти, цркви и манастири. Наследникот на Самоил, синот Гаврил Радомир, владеел со Македонија живеејќи во дворецот во Битола.

Во 1018 година била воведена византиска власт и во Битола. Не се знае со сигурност каков град бил Битола, дали *castrum* (тврдина) или *civitas* (град).^{59, 21}

Во крајот на XI век Битола била попатна станица на Норманите и крстоносните походи при што и биле нанесени големи штети. За страдањата на населението и стопанството на градот придонеле и меѓусебните војувања на војските од Епир, Бугарија, Латинското и Никејското Царство, Србија и Византија во XII, XIII и XIV век.⁴⁹

Во наведениот период Битола го развивала својот стопански живот благодарение и на трговските врски со македонските градови, Србија, Византија, Бугарија, албанското Приморје, Дубровник и други. Се спомнува дека покрај развиеното земјоделие, трговија, значајна улога имало и занаетчиството. Најзначајни биле следните занаети: Ыидари, дрворесци, ковачи, колари, кожувари, шивачи, чевлари, златари и други.^{61, 8} Битолските христијански храмови - цркви и манастири, и натаму биле важни препишувачки центри, а и ликовната уметност цветала, и во градот постоела и работела болница.^{39, 250}

Развитокот на Битола како значаен стопански центар и културно - црковно средиште бил спречен. Повеќегодишните несогласувања, караници и меѓусебни судири на балканските народи и феудалци доведоа Османлиите да станат опасност за целиот Балкан.

На овој начин бил забрзан и процесот на стопанско и културно осиромашување на градот. Како и илјадниците други градови така и Битола стана лесен плен на Турците - Османлии.

3.2. ТУРСКИ ПЕРИОД НА ВЛАДЕЕЊЕ

3.2.1. Битола од 1381/83 година до крајот на XVIII век

Во 1382 или 1383 година Турците после крвава борба ја освоиле Битола.^{47, 121; и 46, 17} Речиси сите жители на градот биле принудени од Турците да се иселат, што предизвика и стопанско опаѓање на Битола. Наглиот пад на стопанството ги уверило турските власти дека не е можен развиток на градот без присуство на христијаните.

На овој начин била спречена масовната колонизација на турско население и повторно овозможено населување на Словени и други во Битола.

Стопанскиот живот повторно започна постепено да се обновува со воспоставувањето на трговски врски со некои соседни градови и области.

Во текот на XV и XVI век Битола била седиште на битолската нахија во склоп на Паша-сансак. Овој сансак бил седиште на румелискиот беклербег.^{62, 131} На тери-

торијата на битолската нахија, во текот на XV век биле опфатени 150 населени места, додека кон крајот на XVI век околу 160 села.^{63, 37}

Според званичниот турски попис од 1468 година во Битола има вкупно 480 семејства^{62, 133} со 2345 жители,^{64, 355} а цела битолска нахија 48.035 жители.^{65, 18} Градот имал седум маала од кои шест муслимански и едно христијанско маало.^{62, 132}

Во средината на XV век Битола станува значаен економски, воен, административен и културен центар во европска Турција. Тоа го потврдуваат показателите за занаетчиството, има околу 43 вида занаети: папусии, табаци, шапкари, сарачи, изработувачи на чизми, шивачи, касапи, ткаачи, налбати, кујунсии, алвасии, сапунсии, дуќансии, бозасии, бакали, ковачи, воденичари, бојасии, грнчари, терзии, бербери итн.^{62, 130-135}

Битолската нахија била позната по производство на пченица, 'рж, овци, свињи, пчели, вино, свилена буба, бостан, овошје, зеленчук, коноп и друго.^{65, 25} и 26

Во збогатувањето на етичката структура на населението и стопанскиот живот, на Битола ѝ дадоа посебен печат од инквизицијата протераните шпанско-португалски Евреи, како и појавата на Роми. Евреите и ромите во Битола се појавуваат некаде меѓу 1481 и 1528/29 година.^{64, 355}

Во текот на XV и XVI век е честа појавата на исламизација на градското население во Битола.^{65, 19}

Во овој период како најразвиена стопанска гранка се одделува занаетчиството и тоа оние занаети кои биле во врска со снабдувањето на војската^{66, 53} како на пример: сарачи, сабјасии, налбати, пушкари, ножари и други. Виден скок бележи и градежништвото кое забрзано гради разни видови административни, воени, верски и други објекти. И трговијата го следи развитокот на занаетчиството, така градските трговци ги прошириле своите деловни врски со речиси целиот дел на Европска Турција, а и пошироко со Дубровник. Во трговијата биле присутни дубровничките трговци. Најповеќе од нив внесувале разни стоки: ткаенини, платно, свила, капи, зачини, шеќер, свеќи од восок, накити, саатови, огледала и други производи од Западна Европа, додека пак, од Битола и Македонија, дубровничките трговци најповеќе купувале: кожи, волна, восок, жито, смола и некои руди.^{33, 12}

Иако, во многу наврати Битола и околината биле зафаќани од разни заразни болести - чума, колера и слично (во 1548 година), сепак, и покрај големите човечки загуби, градот постепено бележел пораст на населението.^{67, 56} Така, во 1568 година Битола брои 5594 жители, од кои 3169 Муслимани, 1425 Евреи, 727 Христијани и 273 Роми, од што, несомнено, се гледа дека Битола во средината на XVI век е град со изразито муслиманско - еврејски белег.^{65, 32}

Земјоделски култури новодонесени од страна на Турците како оризот, памукот, сусамот и тутунот придонесоа за натамошен развиток на полјоделството. И сточарството, покрај коњарството, овчарството и свињарството, се збогати со еден нов вид домашни животни - биволите. Добро и брзо се развивале и овоштарството и лозарството.

Во овој период се и обновува и рударството во некои релативно блиски рудници на Битола, во кои работеа и по неколку илјади луѓе.^{68, 14} Исто така и

градежништвото навлегува во својата “златна епоха” затоа што се градат голем број на самии, анови, караван-сараји, медреси, дуќани, амами, текиња, библиотеки и други разновидни згради.

Битола покрај значаен стопански центар станува и религиозно-културен центар во кој работи верско-правно училиште.^{69, 12} Исто така, таа е седиште на судска административна и воена власт.

Во втората половина на XVI век се осетила нова вознемиреност во Битола. Заострени биле насилствата од Турците над “рајата”. Затоа започнува бран на бунтови против плаќањето на порезот - сизие. Тогаш се јавува и арамитството,^{70, 30 и 48} а арамиите слегувале на патиштата и во населбите вршејќи пљачкосувања и убиства. Против појавата на арамитството интервенирале властите, а исто така и населението со постојана стража и дежурства. Ваквата појава довела до не-сигурност како по патиштата, така и во самиот град, бидејќи се случувало и тој да биде ограбен од ваквите и слични на нив банди.

Кон крајот на XVI и почетокот на XVII век Битола броела околу 5600 жи-тели, и тоа како муслимани така и христијани, Евреи и Роми. Во наведениот период процесот на исламизација се зголемува. Бројот на исламизирани христијани се зголемува од 3 (во 1468 година) на 248 семејства (кон крајот на XVI-от век), што значи дека секое трето муслиманско семејство е исламизирано христијанско семејство.^{65, 20} Со зголемувањето на муслиманскиот елемент и во текот на XVI-от век, се зголемува и бројот на разни верски, просветни и други установи, како и бројот на службеници во нив.

Исламизацијата не го спречила процесот на етногенезата на македон-скиот народ. Така, во Битола и битолско не прекинала никогаш дејноста на христијанските свештеници, калуѓери и епископи, кои повлечени во манастирите и црквите ја одвивале својата скромна световна дејност.

Во XVII век, покрај полјоделството и сточарството кои и натаму ја сочинуваа основата на стопанството, занаетчиството и трговијата се повеќе се манифестираат као позначајни стопански чинители со што се подобрува и стопанската положба на Битола.

Во тоа време во градот со занаетчиска дејност започнаа да се занимаваат и поголем број Македонци. Тогаш во Битола имало вкупно 49 вида занаетчии со околу 450 до 500 мајстори.^{71, 15} Се појавуваат и првите еснафски организации и тоа: еснафот на табачите, бакалите, сапунсиите и свеќарите, ахтарите, пау-сиите, самарсиите, абасиите, кујунсиите, пекарите, сарачите, терзиите и дру-ги.

Безистенот уште од своето создавање (во XVI век) заедно со еснафската поделба на занаетчиите придонеле да се појави една голема битолска чаршија групирана во поделни еснафски делови, простори на засебни чаршии или пазари. Овие наведеме само неколку и тоа: Ат-пазар, Дрвен-пазар, Бакалски пазар, Житни пазар, Тус-пазар, Табачка чаршија и други. Поради големината на битолската чаршија истата била поделена и на горна, средна и долна чаршија. Сепак, еден од најважните делови од големата битолска чаршија бил Безистенот, поседувал големо богатство имал околу 100 дуќани во кои се продавала најразновидна стока.

Во овој временски период (XVII век) Битола во потполност ја има променето својата физиономија и од урбано - географска гледна точка добива облик

на типично ориенталски град со тесни улици и збиени куќи. Таквиот белег му го даваат и бројните верски, просветни и други установи - самии, месиди, медреси, амами, имарети, текиња и друго.

Феудалната експлоатација станувала сè потешка заради постојаното економско и војничко слабеење на турската држава. Централната власт не моела да ја согледа безизлезната полоба. Поради тоа започнува и масовно кршење на феудалните односи, се распаѓа тимаро-спахискиот систем, се ограбува и упропастува населението, и понатаму егзистира арамиството што предизвикало разни видови отпор и постепено слабеење на турското царство.

И во XVII век битолските села, а и сама Битола биле неколку пати напаѓани и ограбени од арамиски банди. На два пати бил ограбен и битолскиот Безистен и тоа еднаш во 1646 година, а вторпат во 1661 година, при што биле направени големи материјални штети.^{72, 3-19}

Во 1659 година Битола била зафатена и од уште една несреќа, а тоа бил големиот поар кој направил голема штета.^{67, 119}

Познатиот патописец Евлија Челебија, кој ја посетил Битола во 1662 година забелеал: "...Градот Битола достигнал број од околу 3000 мали и големи куќи на приземје и кат, групирани во 21 маало, чаршија со 900 дуќани, безистен со разноврсни дуќани. Има 70 самии и текина, 9 медреси, 10 дрвени и камени мостови, потоа 40 кафеани. Во оклината на Битола има 20 излетнички места, богати занаетчии, трговци и асии..."^{73, 181; и 74, 153}

Кон крајот на XVII век територијата на Битола била вклучена во составот на Паша сансакот,^{75, 130} а од 1718 год. станува седиште на румелијскиот валија. Градот во тоа време броел 10-12000 жители,^{76, 30} со што и понатаму Битола била ваен стопански, административен и верско-црковен центар.

Во почетокот на XVII век, бегалки од нападите и насилствата на арамиските банди, многу селани од битолските села и пошироко, наоѓале спас со пребегнување во Битола. Новодојдените Македонци во Битола најчесто се населувале во периферните делови на градот создавајќи и нови маала како на пример: Јени маало, делови на Баирот, Бела чешма и други. Новодојдените мигранти најчесто се занимавале со земјоделство, градинарство и занаетчиство.

Како најзастапени култури со кои се занимавало битолското население биле житните култури, потоа следел оризот, памукот, конопот, ленот и друго. Биле одгледувани градинарски култури како на пример: грав, грашок, лека, лук, кромид, зелка, репа и друго. Од овошните растенија се огледувале: јаболко, слива, круша, преша, костен, орев, потоа, бостан, дињи, како и лозовата култура. Една од најдоходовните суптропски култури застапена во Битола бил тутунот. По мочурливите места во битолско растела трска од која се правеле рогозини за покривање на подовите во куќите. Во самиот град и околината имало засадено доста црници, а покасно и карадуќки кои слуеле за исхрана на свилената буба.

Сточарството и сточарските производи заземале видно место во стопанскиот живот на Битола. На битолските пазари се среќавале многу овци, добри коњи, крупен и ситен добиток, живина и слично, а во трговијата во голем обем биле застапени сточарски производи, особено коа, волна, млечни производи и јајца.

Во занаетчиството се спомнуваат голем број на нови еснафи и тоа одделени по бранши. Со занаетчиската дејност се занимавале речиси сите етнички заедници од градот.

Во текот на XVII и XVIII век, покрај погореспоменатите стопански дејности, виден напредок бележи трговијата. Секако, заслуга за тоа имаат и сообраќајните патишта преку кои се одвивал каравански сообраќај. Битола била поврзана со патни правци спрема Лерин и Солун, потоа со Јанина, со Прилеп и одтаму за Скопје, со Охрид и одтаму за Елбасан итн. Трговските каравани обично биле составени од 20, 50 па и до 200 коњи, односно товарни животни, за чие товарање, растоварање и обезбедување се гриеле 20 до 80 и повеќе луѓе, во зависност од големината на караванот.

Во наведените векови месни трговци од Битола учествувале на најважни панаѓури во Македонија и тоа, во: Серез, Прилеп, Маврово кај Костурското Езеро, Струга, Дебар, Долјани близу Петрич,^{77, 48-52} Аврет Хисар близу Кукуш, во Серфисе, Енисе Вардар и др.^{76, 125-126}

Во надворешната трговија на Македонија, Битола во XVII и XVIII век зазема важно место. Преку Солун се извезувале разни стоки со потекло од Битола и тоа најповеќе: жито, волна, тутун, ориз, мед, разна овчја, козја и говедска кожа, восок, коприна и друго. Пред сè, овие и други стоки биле намењети за пазарите во Франција, Англија, Русија, Холандија, Шпанија, Австрија, Дубровник, Венеција, Ливорно и други земји, а преку Драч за Дубровник, Венеција, Пенова, Италија и слично, се пласирала разновидната стока преку Јадранското односно Јонското Море. Од наведените и од други земји се увезувало: волнени штофови, олово, бибер, каранфил, цимет, морско оревче, шеќер, кафе, кадифе, ленено платно, златни и бакарни производи, железарија, жици, клинци, земјоделски алатки, котли, стакло, накит, лекови, оружје, жива, часовници, хартија, книги и друго.^{76, 75-121}

Занаетчиството кон крајот на XVIII век во однос на етничката структура веќе се разликува од онаа од XVII век. Сменета е во корист на Македонците, кога истите навлегоа и во некои занаети што дотогаш ги дрела само Турците. Исто така, опасни конкуренти во трговијата и занаетчиството покрај веќе докажаните Евреи, се јавуваат новојдените Власи, малкуте Грци, и во незначителен број и други трговци и занаетчии. Така, кон крајот на XVIII век со занаетчиство се занимавале околу 720 до 750 лица.^{69, 19}

Во текот на XVIII век Турското царство е соочено и со чести бунтови особено во подрачјата на Албанија. Тие немирни години негативно се одразија врз Битола со што започнал процесот на осетно опаѓање на стопанството, а исто така се поттикнаа имиграциони движења.

Со палењето и разурнувањето на влашката населба Москополе, во Битола се населиле повеќе влашки семејства. Голем број од нив биле трговци, занаетчии и други стопанственици.

Кон крајот на XVIII-от и првата половина на XIX-от век турската власт спровела масовно преселување на побунетото албанско население од Албанија во цела Западна Македонија. Посебно упатувани и помагани од власта, Албанците се населуваат во битолско непосредно или етапно, т.е. отпрвин поединци, а патам цели групи. Притисокот врз македонското население бил засилуван и

завршувал со нивно потполно иселување, бидејќи покрај другото поради ве-рата албанското население било повластено.^{78, 17-20} Во овој период, од селата во градот се доселува македонско население, па така во Битола доаѓа до зголемување на населението. Тогаш, покрај турското население и македонското станува мнозинство, а потоа следат другите етнички групи и тоа: Евреи, Роми, Власи, Албанци и други.

Ваквата разновидна етничка шареноликост доведе до зголемување на бројот на населението во Битола, кое при крајот на XVIII и почетокот на XIX век броело од 10 000 до 15 000 жители.^{79, 36}

Со зголемувањето на бројот на населението во градот Битола бил овозмо-жен растеж на стопанската моќ. Исто така била отворена и првата болница за лекување на сиромашното население, која веројатно е прва болница од таков вид во Македонија.^{39, 36-38} Потоа, се негувала и уметноста и тоа повеќе била застапена музичката уметност преку разни тајфи на чалгасии, гајдасии и слично. Се негувале и словенската писменост и традиција, како и ликовната уметност по црквите и манастирите.

Особен развиток стопанството и културата во Битола достигнува во текот на целиот XIX век.

3.2.2. Битола од XIX век до крајот на турскиот период (1912 година)

Целиот XIX век е исполнет со историски настани од помало и поголемо значење за историјата на Битола. Може да се каже дека XIX век е “брилијантен период” за Битола. Освен Цариград и Солун ниту еден друг град во Европска Турција не ја достигна Битола во текот на целиот XIX век.

Во првата половина на XIX век Битола стана седиште на Румелискиот ејалет, притоа претворајќи се во еден од најважните трансмисии на султанската власт во Европска Турција а за која решителна улога одиграа воено-стратешките, политичките и сообраќајните прилики. Новата положба овозможи градот забрзано да се развива како занаетчиски, трговски, воено-административен и културен центар во југозападниот дел на Балканскиот Полуостров сè до самата тогашна грчка граница.

Од стопанските гранки особено виден напредок добива занаетчиството, затоа целиот XIX век е наречен - “златна епоха на занаетчиството”. Така во 1828 година се споменува дека во Битола постојат 30 еснафи,^{80, 137} со над 70 видови на разни занаети^{69, 36} и над 1400 дуќани и работилници.^{81, 17} Бројот на занаетчиските дуќани е во постојан пораст, така, во средината на XIX век бројот на занаетчиските дуќани достигнува највисок врв од над 2000,^{80, 152} со околу 140 видови разновидни занаети и професии, со над 70 еснафски организации и над две илјади луѓе^{69, 70} кои се занимаваа со занаетчиство. Најбројни занаети биле: кондурасии/122/, шивачи на старо облекло /101/, Ыидари /100/, бербери /104/, фурнасии /95/, папусии /77/, терзии /70/, ткаачи /65/, млекари /45/, дограмасии /48/, опинчари /41/, сарачи /40/, меансии /44/, ковачи /38/, налбати /33/ и тн.^{69, 103-106}

Како потврда за развиеното занаетчиство слу'и фактот дека на светската занаетчиска изло'ба од 1862 година, во Лондон, се појавија и битолските занаетчи.^{69, 21}

Битолските трговци и занаетчи, како во минатите векови, така и во XIX век учествуваа масовно на панаѓурите во Македонија и на панаѓурите во Лозница, Ваљево, Ќуприја, Рудник, Зајачар и други,^{82, 122} како и на панаѓурите во Лајпциг, Виена, Пешта итн.^{77, 298}

Многу трговски фирми од Битола имаа свои филијали во Солун, Виена, Лајпциг, Трст, Венеција, Лондон, Париз, Будимпешта, Цариград, Задар, Сараево, Пловдив, Софија, и други ва'ни трговски центри. Трговски врски биле одр'увани со: Русија, Франција, Англија, Австрија, Швајцарија, Бугарија, Србија, Романија, Италија, Египет и со други земји.^{77, 266-272} Во средината на XIX век во Битола постоеле 6 банки, 40 покрупни трговци и уште 340 ситни трговци, а освен овие, делувале и странски трговци и повеќе филијали на европски трговски куќи-фирми.^{77, 362}

Современото развиено занаетчиство значеше и градба на нови дуќани од тврд материјал што, несомнено, го поттикна и граде'ништвото во целина. Па така, до средината на XIX век во Битола беа изградени уште две болници, две касарни, неколку нови самии, еден сарај, анови, бањи, една црква, потоа биле поправени и проширени сообраќајниците во вилаетот и сл.

Ваквиот подем во стопанството доведува и до зголемување на бројот на жителите во градот на околу 40.000 жители.

Кон крајот на педесеттите и почетокот на шеесеттите години од XIX век Битола влезе во составот на Румелискиот или Битолскиот ејалет кој беше претворен во вилает (покраина) и поделен на сансаци (области). Битола стана центар на сансациите и на целиот Битолски вилает.^{83, 117} Битолскиот вилает бил поделен на три сансак: Битолски, Охридски и Корчански, додека пак Битолскиот сансак бил составен од 11 кази и тоа: битолска, охридска, преспанска, леринска, прилепска, кичевска, корчанска, костурска, гравенска, чаршамска и селфесиска. Општата бројка на населението во Битолскиот пашалак изнесувала 1.397.646 жители, а градот Битола имал 46.000 жители.^{84, 189-190}

Првите зачетоци на манифактурната индустрија во Битола датираат во 1864 година, кога претставништвото на една швајцарска фирма која се занимавала со увоз и прода'ба на швајцарски стоки изгради две фабрики и тоа една шарлагансилница и една пивара. Овие две претпријатија постоеја сосема кратко време и поради загубите набрзо прекинаа со работа.^{77, 472-476}

Развитокот на градот на повеќе наврати и во XIX век бил подле'ен на пљачкања, но не во таков обем како во минатите векови. Градот поради нечистотијата бил зафатен од епидемија на колера и тоа во 1831 год.^{85, 75} документ⁵³ и во 1836 година.^{82, 131} Градот страдал и од катастрофални по'ари, пример во 1834 год. изгореле 2100 дуќани,^{86, 18} потоа во 1860 год.^{87, 7} и други помали по'ари.

По укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 година црквата во Македонија била ставена под јурисдикција на Цариградската (грчка) патријаршија.^{88, 288} Оттогаш Битола стана арена на верски судирања. Сè до средината на XIX век водечка верска и просветна пропаганда беше грчката, за покрај неа да се јават француско - лазаристичка (католичка) пропаганда, а потоа следат:

бугарската, романската, српската и протестанската. Така Битола и битолско, а и цела Македонија, ќе станат цели на жестока пропагандна активност за престиж пред сè на соседните балкански држави со мегаломански апетити.

За претворањето на Македонија во “јаболко на раздорот” покрај балканските верско-просветни пропаганди и политичко-освојувачки апетити, виден придонес дадоа и дипломатските претставништва-конзулати на странските држави. Во Битола од втората половина на XIX век па сè до 1912 година, во поодделни години се појавија и егзистираа следните странски конзулати: австро-унгарски (1851), англиски (1851), француски (1854), руски (1861), грчки, пред 1865 год., српски (1888/89), румунски (1895), италијански (1895) и кнежевско бугарско трговско агентство (1897).⁸⁹ Ваквата концентрација на дипломатска сила, доведе Битола “град на конзули” да стане центар на отворени интриги, судири на малите соседни држави кои во најголемиот број биле прикриени од нивните заштитнички - големите држави.

Во борба против балканските апетити застанува битолското граѓанство. Тоа во прво време успева да создаде свои црковно-училишни општини, а при крајот на деветнаесеттиот век и свој огранок на Внатрешната македонска револуционерна организација.

Непосредно со странските пропаганди, во Битола, се разбира, егзистирале и турски верски и просветни училишта, потоа еврејски, а од 1864 година започнало со работа и македонското училиште. Покасно се создадоа и првите македонско-црковни училишни општини во градот и пошироко.^{90;91;92}

Во последните две децении на XIX век Битола буквално е освоена од европската индустриска стока, при што и тогаш појавеното мануфактурно занаетчиско производство паѓа во криза. Сега, трговијата го добива приматот како прва стопанска гранка во градот чии забрзан растеж, кон крајот на минатиот век, ќе произлезе и современото занаетчиство, како и појава на неколку индустриски претпријатија.

При внесувањето на странски производи преовладувале: памучните ткаенини, олово, железо во плочи, шипки и шпангли, стакло за прозорци, галантерија, зачини, оловно белило, коњи, оруја, индиго, тафт, клинци, хартија, парфимериски стоки, свила, челични предмети, цинк, платна, часовници, шеќер, калај, ленено платно, коњак, потоа, кафе, чист памук, ликер, порцелан, сапун, сол, конци, рум, канкалерија, итн. Во извозот пак преовладувало: жито, брашно, пченка, коњи, чешли од рогови, гајтани, рж, жив добиток и други производи и стоки.^{77; 93}

Зголеменото земјоделско производство и развиениот промет барале соодветен сообраќај. Така бил обновен патот од Битола до Солун, биле трасирани новите патишта од Битола до Ресен и од Битола до Велес преку Прилеп и Бабуна.^{94, 55} Исто така, во Битола функционирале две пошти австриска и турска од 1848 година, кои пратките ги пренесуваа со коњи. Истовремено од 1861 година работела и првите поштенско-телеграфски линии од Битола за Белград преку

* На 09.6.1996 год. е отворен нов француски конзулат во Битола. За скоро време се размислува да се отворат и турски, италијански, австриски и други конзулати. Во градот постојат и дваесетина здруженија на меѓудржавно пријателство и sorabotka.

Скопје и Приштина, потоа од Битола за Елбасан и од Битола преку Солун за Цариград.^{77, 295-297} Во осумдесеттите години овие поштенско - телеграфски линии беа продол'ени, а се јавија и нови, пример: Битола за Јанина низ Корча. Освен тоа, низ Битола поминувала магистралната телеграфска линија што ја сврзувала Англија со Индија.^{95, 125}

Конечно во 1878 година во сообраќај е пуштена и првата железничка линија во Македонија и тоа трасата од Солун до Скопје, а во 1888 година е продол'ена кон Белград, со што Битола го губи своето значење во транзитната трговија. Оваа поло'ба за битолското стопанство и трговија продол'ила негативно да се одразува и после градењето на пругата Солун - Битола во 1894 година.^{96, 55} Сега на историската и стопанската сцена приматот во транзитната трговија меѓу Турција и Средна Европа го презема Скопје кое благодарение на својата извонредно поволна географска поло'ба по вардарско - моравската долина, започна забрзано да се развива.

Меѓутоа, иако во Битола и понатаму постоеле сите еснафи како во првата половина на XIX век, сепак, се забележува опаѓање на занаетчиството. Така според официјалната турска статистика од 1876 година во битолската чаршија имало: 1650 дуќани, 150 магази (чисто трговско дуќани), а на целокупната територија на градот 50 анови, 37 воденици, 93 фурни, 10 кафеани, 5 керамизилници, 3 магазини за облека, 25 меани, 1 пошта, 15 аптеки, 15 складишта за петролеум, додека фабрики нема.^{97, 138}

Продорот на странска стока и странски капитал во градот доведе до уништување и пропаѓање на занаетите и еснафите но, затоа пак, благодарение на трговијата почнува да се менува односно, модернизира земјоделството, а да се појавуваат индустриски претпријатија.

Први современи земјоделски машини во Битола и Битолскиот вилает се појавиле во 1886 година кога биле внесени само 12 американски плугови, 6 универзални плугови, 5 жнеачки, 4 вршачки и 1 преса.^{77, 182}

Занаетчиските производи не мо'ејќи да им конкурираат на поефтините индустриски производи од странство, принудија поголем број на битолски трговци и занаетчии својот капитал занаетчиски - акционерски или поединечно да го вло'ат во изградба на мали фабрики, во Битола или пак во трговски куќи и претставништва во големите европски градови. На овој начин кон крајот на XIX век во Битола се јавуваат следните фабрики:

- Фабрика за бонбони и локуми, основана 1883 г.^{98, 59;99}
- Пиварница во месноста “Буковски ливади”, основана во 1890 година.^{98,63}
- Во 1897 година во Битола работеле 8 хидроулични мелници со модерна опрема,^{77, 467} како и 25 мали мелници на вода - воденици, воглавно по течението на река Драгор.^{98, 36}
- Текстилна и трикота'на фабрика во с. Дихово, изградена во 1883 година и се сметала меѓу поголемите текстилни фабрики во Европска Турција.^{98, 80}
- Фабрика за штофови и гајтани во с. Магарево, основана во 1890 година.^{98, 84}

- Графичката индустрија ја сочинуваа една др’авна - вилаетска печатница, основана во 1889 година и уште две приватни печатници во 1894 година.^{99, 92}
- Други фабрики и работилници: фабрика за тули (1885 г.), првата пи-лана (1893 год.), уште една локумарница (1887 год.)^{100, 90} и уште 12 ма-ли тек-стилни работилници во селата Трново и Магарево.^{101, 92}

Значајно место во овој период зазема и граде’ништвото преку кое се создаваат градска и воена прогимназија (1882 год.) и гимназија (1884 год.), дуќани, воен магацин (1876 год.),^{46, 30/31} три воени и четири цивилни болници,^{39, 254/255} цркви, др’авен конак (1886 год.), обновен е кејот на реката Драгор (1896 год.), хотел, ко’ара под градот, дом за сираци^{46, 31} и дом за сиромашни (1899 год.),^{102/47} градски парк, патишта, дипломатски - резиденции - конзулски куќи за живеење и други објекти.

Според турски статистички попис од 1889 година, Битола имала 31.357 жители, 5.394 куќи, 24 самии, 5 текина и друго, така што постоеја вкупно 7992 градски објекти, во чиј број се внесени дуќаните.^{69, 43}

Во 80-тите и 90-тите години на XIX век Турската империја запаѓа во голема економска криза при што доаѓа до појава на масовно одење на печалба. За тоа зборува и српскиот конзул во Битола кој во својот извештај во 1894 година ка’ува дека од Битолскиот сансак секоја година се иселуваат 10 000 луѓе,^{103, 65} а од Битолско 6.500 души одеа на разни страни во светот, од кои од Битола се иселувале по 800 души.^{104, 90} За масовното печалбарство потврдува и фактот дека во Битола постоеа 8 трансатлански бродски агенции,^{105, 197} и голем број на лихварски институции - приватни банки и неколку др’авни банки (Османлиската (од 1863), земјоделската (1888 год.) и солунската банка (1893 год.)).^{77, 420-424}

Битолскиот вилает во периодот 1893 - 1903 година го сочинувале 5 сансаци (битолски, дебарски, корчански, елбасански и серфесиски) со 23 кази и 27 нахии. Во битолскиот сансак влегле 5 кази: битолска, прилепска, леринска, охридска и кичевска, со 10 нахии. Од тоа, четири нахии припаѓале на битолската каза, а тоа биле: Ресен (Горна Преспа), Преспа (Долна Преспа), Демир Хисар и Крушево; една на прилепската - Мориово; две на Леринската Невеска и Рудник; две на охридската - Струга и Дебарца и една на кичевската - Порече.^{106, 82/83}

Битолскиот вилает ја опфаќал територијата помеѓу 40 и 42 напоредник северна географска широчина и 20 и 22 меридијан источна географска дол’ина. На север се граничел со Косовскиот вилает, на исток и југоисток со Солунскиот вилает, на југ со Кралството Грција, на југозапад со Јанинскиот вилает и на запад и северозапад со Скадарскиот вилает. Битолскиот вилает се простирал на површина од околу 32.000 км². Во неговиот состав влегувала најмногу македонска, потоа албанска и делумно грчка територија. Во него, кон крајот на минатиот век живееле помеѓу 800-900 илјади жители.^{105, 80}

Битолскиот сансак се состоел од 708 населени места. Од нив 266 населби ѝ припаѓале на битолската каза, 141 на прилепската, 78 на леринската, 105 на охридската и 118 населби на кичевската каза.^{107, 236-259}

Последните две-три децении од владеењето на Турското царство за Битола е епоха на најголемиот стопански развој на современа основа. Во ова време

Карта 6.: Битолскиот вилает во периодот
1893 - 1903 година

чаршијата достигнала над 2.000 дуќани, се тргувало со Виена, Лајпциг, потоа со други градови од Европа и вон Европа и тоа како по Јадранско и Егејско Море, така и по копно. Битолските кирасии носеле стоки во и од Битола во вредност од 100 до 300 лири во злато. Најва'на улога од сите чаршии имал безистенот составен од 86 дуќани, сега веќе обновени и изградени од тврда градба.^{108, 8-10} Виден напредок се забеле'ува и кај земјоделството, граде'ништвото, индустријата и други стопански гранки.

Кон крајот на XIX век во Битола најзастапени од над 140-те видови занаети биле: ансии /14 анови од 146 во околината/, ашчии /15 дуќани/, сирењари /околу 150 лица/, млекасии /околу 50 лица/, фурнииски занает /92

фурни/. бурекисии /2/, воденичари /60 воденици или 257 во околината/, бавчансии /50/, зарзаватчии /69/, емивчии /дуќани 52/, леблебисии /28 дуќани/, меансии /15/, кафесии /околу 100/, пајтонсии /околу 60 пајтони/, толчари на кафе /10 лица/, ткаачки занает /22 мајстори/, терзии /43 дуќани/, бојасии /20 лица/, френк терзии /9 лица/, к'урчии /12 дуќани/, опинчари /37 дуќани/, папусии /50 дуќани/, кондурасии /150 дуќани/, налансии /10/, кујунсии /30/, исклучиво златари /5/, крпачи /50 лица/, но'ари /15 дуќани/, пушкари /4/, Йидари /заедно со аргатите 300 лица/, безирсии /20 дуќани/, дограмасии /10 дуќани/, бочвари /25 дуќани/, метлари /4 дуќани/, јоргансии /16 дуќани/, парусии /7/, казансии /15 дуќани/, тенекесии и собасии /9 дуќани/, леари и Йвончари /10 дуќани/, железари /10 дуќани/, ковачи /50 дуќани/, колари /27 дуќани/, арабасии /околу 70 лица/, самарсии /43/, сарачи /43 дуќани/, налбати /30/, ја'ари /20 дуќани/, сапунсии /10 дуќани/, свеќари /15/, чешлари /11 лица/, фотографи /2 дуќани/, сарафи /10/, самсари /10/, ахтарсии /десетина дрогери и аптеки/ итн.^{69, 25-66}

Продорот на капиталистичкиот начин на производство и кршење на феудалните рамки во Битола, а и во Македонија започнува при крајот на XIX и почетокот на XX век. Впрочем во овој период се јавиле и зачетоците на индустријата во Битола. Како што понапред споменавме во 90-те години на XIX век во Битола постоеле 10-12 разни индустриски фабрики, работилници, како и над десетина хидраулични мелници и други помали текстилни работилници во селата Магарево, Трново и Дихово.

Бројот на нови индустриски претпријатија постојано се зголемувал за непосредно пред балканските војни заедно со постоечките да изнесува вкупно 24, и тоа: три парни и автоматски мелници, една фабрика за пиво и мраз, две други

прехранбени претпријатија, 4 текстилни фабрики, 8 дрвени индустриски претпријатија, 4 графички претпријатија, едно индустриско претпријатие за ко'и и гонови и една фабрика за ќерамиди.^{77, 348;109, 185}

Во периодот на последната декада од турското владеење, битолскиот вилает и Битола ги имаа и понатаму карактеристиките на ва'но економско средиште, воено - стратешки, општествен и културно - просветен центар.

Земјоделството преку своите разновидни полјоделски и сточарски производи им давал подруг белег на темпото на животот во вилаетот и градот. Тогаш воглавно, битолските пазарни денови биле преплавени од разновидни полјоделски и сточарски стоки.

Во полјоделството преовладувале житата (пченица, јачмен, овес, 'р', пченка и просо), потоа ливадско сено, наут, тутун, ориз, афион, памук, лен, мед, како и градинарски култури (грав, пиперки и друго), овоштарство и лозарство.

Во сточарството преовладувале голем број стада овци со 5.000 до 10.000

Слика 4. Цртеж на Едвард Леар од 1848 година
(Завод и музеј - Битола, фото, Љубе Николевски)

овци, а неколку сопственици имаа над 50.000 грла, или вкупно во Битолскиот вилает во 1890 г. имало 1.250.000 овци. Потоа следуваа кози (700.000), говеда (волови и крави 120.000), биволи (12.000), коњи (40.000), магарина (9.000), маски (5.000), живина итн.^{109, 177-182}

Сообраќајот и трговијата одиграа ва'на улога и во последната деценија од турското владеење. Сообраќајните врски на Битола биле подобрени, градот, а и Битолскиот вилает добиле железничка линија. Потоа биле изградени, обновени

и проширени старите патни правци, а колскиот и караванскиот сообраќај постепено го заменува автомобилскиот. Битола станала значаен соо-браќајен јазол и тоа за едно пошироко просторно територијално подрачје. Но, тој процес бил прекинат со балканските војни и настаните после нив, кои до-ведоа и до рапидно менување на односите во трговијата и тоа во прв ред преку недоволно развиените производни дејности (занаетството, земјоделството, индустријата), а особено заостанатото село, кои не ветувале нешто повеќе од една трговија што постојано ќе ја прифати дебалансот на штета на вредноста на износот.^{33, 31}

Желбата на градот да го менува ориентализмот и да се приближува кон европски стил датира од средината на XIX век. Сепак, најинтензивно влијание на европскиот општествен стандард и вкус се чувствува при крајот на XIX век. Европската архитектура се огледа во новите општествени и станбени згради. Во битолската чаршија има сè повеќе европска индустриска стока, а битолчани во поширока мерка имаат и директни контакти со луѓето од Европа.^{110, 94}

Европското влијание, освен во архитектурата и воопшто во стопанството, се почувствува и преку космополитскиот карактер на градот. Преку денот или навечер низ улиците и кафеаните се слушала употреба на повеќе странски јазици,^{111, 31} Преку трендот на модата што била опсесија само за поимотните, отменото граѓанство, и дипломатските корови се осликувал европскиот стил на облекување. Космополитскиот живот на битолчани се одвивал и во големиот број (над 20) излетнички места, како и во разнообразниот музички, спортски, литературен, ликовен и културен живот.

Но, Битола и понатаму егзистирала како град арена на странските интереси и аспирации. Во оваа борба доминираа балканските државички кои неодбираа средства и начини да го придобијат во што поголем број националниот мозаик на граѓанството во Битола. Најестоко било на полето на ралигиозно - просветната пропаганда.

Непосредно пред балканските војни бројот на училишта во Битола бил како што следува:

- **турски**, една полна машка гимназија, по една ни'а и виша воена школа, едно машко учителско училиште, една женска ни'а гимназија,^{112, 284} занает-чиско училиште^{113, 197} земјоделско училиште и повеќе машки и женски училишта;^{68; 46; 114; 115; 116; 117}

- **грчки**: една машка виша гимназија, машка учителска школа, една женска гимназија и учителска школа,^{112, 284} граѓанско училиште и повеќе основни машки и женски училишта /10 на број/^{113, 197} и две забавишта;^{115, 8-12; 92; 114}

- **бугарски**: една машка класична гимназија, машка ни'а гимназија, ни'а женска гимназија, женско учителско училиште, богословски курс, женско работничко училиште и повеќе машки и женски основни училишта;^{112, 284; 115, 25-30}

- **романски**: романска машка гимназија, романска женска гимназија, женска работничка школа и по едно женско и машко основно училиште,^{112, 284; 115, 12-14; 118; 119; 120}

- **српски**: машка ни'а гимназија,^{120, 103} и три основни мешовити училишта;^{112, 284; 115, 30-36; 121}

- **католичко - лазаристички:** две француски основни и продол'ни машки и женски училишта;^{112, 284; 115, 14-18; 122, 95-125}

- **протестанска - америчко - англиска:** едно америчко (протестанско) основно училиште, продол'но женско училиште (пансион);^{112, 284; 115, 18/19}

- **еврејски:** еврејско верско училиште и повеќе еврејски машки и женски училишта;^{112, 284; 115, 7/8; 123, 94-104}

- **албански:** Во 1903 година се споменува едно основно училиште со мал број на ученици.^{124, 323}

Кулминацијата на освојувачките планови на балканските др'ави беше избувнувањето на балканските војни со што се изврши и распарчување на македонскиот организам на четири дела.

Битола во 1900-тата година броеа 37.000 жители,^{107, 257} а во 1910 година 52.729 жители^{43, 32} што ка'ува дека градот навистина започнувал да се дви'и кон нагорна линија што се гледа не само од бројот на жителите туку и од развојот на стопанскиот живот воопшто.

Како што видовме понапред индустријата ја претставувале 24 фабрики, занаетчиство од над 2.000 дуќани, а се појавуваат и нови занаети како на пример: саатчии, фотографи, шнајдери со машина, велосипедсии и други. Поде-мот на стопанскиот живот го зголемуваат трговијата, полјоделството, сточар-ството, сообраќајот и слично. Виден скок беле'и културата, здравството,¹²⁵ банкар-ството, просветата, космополитскиот живот и се разбира сиромаштвото кое со векови се провлекува.

Вековната борба на македонскиот народ, сега изразена преку ВМРО, имаше еден од центрите и во Битола. Во времето пред, Илинденското востание, во

Слика 5. Дел од овчи и Мас пазар, почеток на XX век
(Историски архив - Битола, фото, Љубе Николовски)

тек на истото и после него, како и за време на Младотурската револуција, во Битола се случуваа видни настани во револуционерната историја на македонскиот народ.^{124; 126; 127}

3.2.3. Битола во времето на балканските војни и Првата светска војна (1912 - 1918 година)

Балканските војни и Првата светска војна се најцрната трагедија за Македонија и целиот македонски народ. Во овие војни мо'е да се рече дека Битола настрада најповеќе од сите македонски градови.

За време на Првата балканска војна за Битола се водеше познатата Битолска битка помеѓу српската и турската војска. Борбите за градот беа разурнувачки и се водеа со сите воени ору'ја, а посебно со артилерија.^{128; 129; 130}

Со Букурешкиот мир од 1913 година со кој завршила Втората балканска војна, Македонија била распарчена на четири дела. Тогаш, Битола со дел од околината се најде во оној дела од Македонија што потпаднал под српска власт.

Со балканските војни започнало општо опаѓање на Битола. Репидно се намалил бројот на жителите, па така покрај човечките загуби, голем број на население го напушти градот од кои најбројно било турското население. Во распарчена Македонија, отсечена од Солун и морето, Битола почнала да го губи некогашното стопанско, културно и општествено значење.

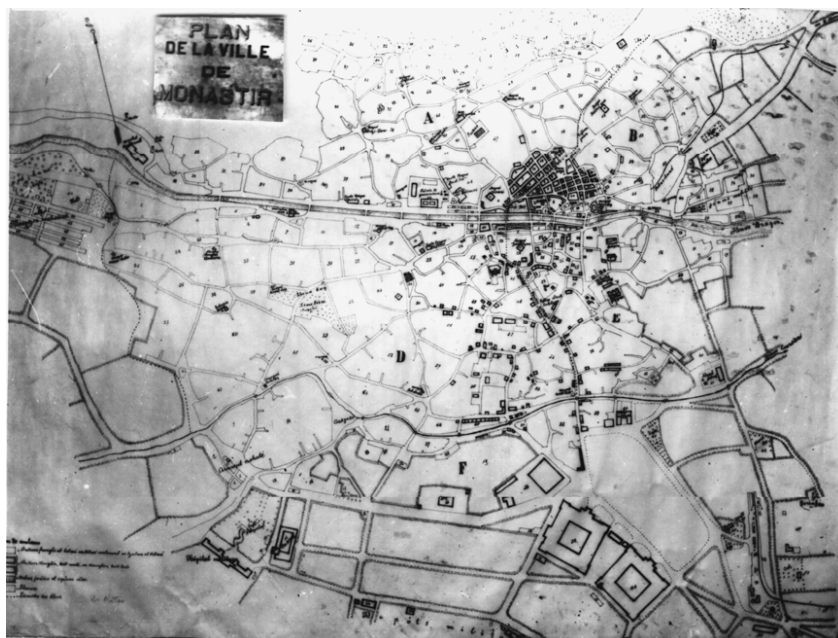
Назаднувањето на градот кулминира за време на Првата светска војна. Во првите години на војната Битола била претворена во војнички центар и поради големиот број на заболени и ранети и во најголем санитетски центар. Така на пример, само при крајот на 1914 година во Битола стигнале 4.116 ранети српски војници.^{33, 62}

Кон крајот на 1915 година Битола била окупирана од Бугарија која траеше една година. За време на таа окупација врз населението беа извршени многубројни тортури.

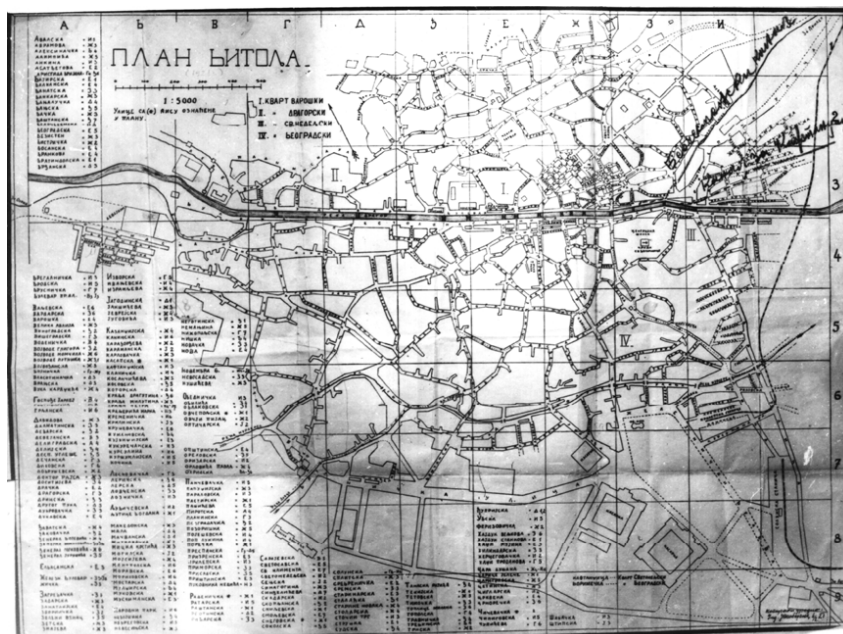
Француските и српските трупи во ноември 1916 година ја зазедоа Битола која веќе гореше запалена од германското повлекување. По'арот не стивна неколку дена и уништи доста дуќани и станбени згради.

Речиси цели две години, до крајот на самата војна, Битола и околните села сè до Лерин биле постојано бомбардирани. Многу од овие села уште во текот на војната исчезнале засекогаш. Според непотполни податоци, за време од 1916 до 1917 година, Битола била бомбардирана со 13.415 разурнувачки, запаливи и гасоотровни проектили. Биле убиени 508 лица, главно жени, деца и старци, 753 биле ранети, 3.198 згради биле делумно или целосно урнати или изгорени.^{130, 346 и 348} Бомбардирањето на градот продол'иле уште по'естоко и во 1918 година, па така бројот на проектилите, убиените, ранетите и униште-ните згради се зголемил за неколку пати.

За време од 674 дена колку што траеше германско - бугарската блокада на Битола, 605 дена градот беше бомбардиран со стотина илјади проектили од разен калибар, со запаливи и задушливи бомби. Биле урнати или опо'арени над 4.000 згради, а воедно биле убиени над 800 луѓе и уште 2.000 ранети.^{131, 66-98}

Слика 6. План на Битола од 1900 година
(Завод и музеј - Битола, фото Љубе Николовски)

Слика 7. План на Битола од 1921 година
(Историски архив - Битола, фото, Љубе Николовски)

Поради големите разурнувања и човечки загуби бројот на жителите опаднал од 43.000 на 23.000 жители. Битола беше прогласен за “град маченик” и за иска’аната храброс се здоби со воен француски орден за храброст.^{132, 192} Битола поради разурнувањата во Првата светка војна беше нарекувана како “Втор Верден”.

Поради демографскиот и стопанскиот пад Битола остана во жална поло’ба уште доста години по војната.

4. БИТОЛА ВО ПЕРИОДОТ НА КРАЛСТВОТО ЈУГОСЛАВИЈА И ВО ПЕРИОДОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

4.1. ПРИЛИКИТЕ ВО БИТОЛА ПОМЕЌУ 1919 - 1941 ГОДИНА

По завршувањето на Првата светска војна, Битола со дел од својата околина и заедно со Вардарскиот дел од Македонија, се најде во составот на новата др’ава Кралство на Срби, Хрвати и Словенци (СХС), а покасно Кралство Југославија.

Вештачки поставените граници крајно негативно се одразија врз урбано-географскиот развиток и опстанокот на Битола. Градот, од централна доби периферна позиција, од град на многустрана трговија доби ориентација само кон еден правец - север.

Битолското стопанство до’ивеа стравотен удар. Индустијата беше целосно уништена, занаетчиството преполовено, земјоделството ги немаше ни минималните услови за да го прехрани населението, а трговијата беше прекината (посебно со ју’ниот дел на Македонија, односно со Солун). Останатите функции на општествениот живот (како просвета, култура, здравство и слично) беа целосно дезориентирани. Сето тоа доведе до намалување на населението во градот. Според првиот попис на населението на Кралството СХС, во 1921 година Битола имала 28.418 жители.¹³³

Во стопанскиот живот помеѓу двете светски војни, односно за време на Стара Југославија, во Битола доминираше манифактурната индустрија. Во тоа време во градот постоеја следните индустриски претпријатија:

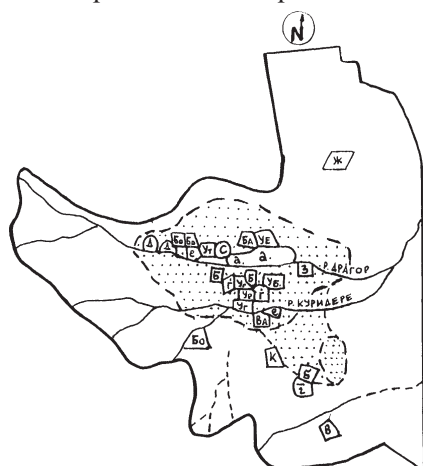
- Фабрика за керамиди и тули, основана во 1910 г.;^{108, 23}
- Автоматска мелница “Драгор”;^{134, 82}
- Фабрика за бонбони и локуми, основана 1922 година;^{135, 66}
- Фабрика за мраз;^{108, 24}
- Текстилно претпријатие;^{135, 94}
- Битолска текстилна индустрија, основана 1927 година;^{135, 94}
- Претпријатие за свилени и памучни платна, основана 1929 година;^{135, 104}
- Електрична централа, основана 1924 година;^{135, 156}
- Фабрика за сапун, основана пред 1924 година;^{108, 24}
- Фабрика за сапун, основана 1925 година;^{135, 123}

– Монопол за тутун^{135, 248}

Поради конкуренција и нерентабилност некои од овие фабрики престанале со работа, па така во 1940 година имало 9 индустриски претпријатија и тоа: по едно од електростопанство, од хемиската, и од тутунската, а по три претпријатија од текстилната и прехранбената индустрија.^{135, 295}

Сите овие претпријатија биле ситни работилници со производство од претежно локален карактер, со слаба и недоволна опрема и моеле да опстанат само со сурова експлоатација на работната сила. Битола во периодот помеѓу двете светски војни остана типичен индустриски неразвиен град.^{33, 74}

Втора стопанска гранка по важноста било занаетчиството. За бројот на за-

Л Е Г Е Н Д А

1. Стопански објекти
 - а. Стара чаршија и Безистен
 - б. Мелница “Драгор”
 - в. Пиварница
 - г. Фабрика за бомбони и локуми
 - д. Мелници
 - ѓ. Печатници
 - е. Текстилни работилници
 - ж. Монопол за тутун
 - з. Работилница за сапун

2. Културно-просветни, здравствени и други објекти

С. Сарај	Ба. Бања
Б. Банки	Бо. Болници
К. Касарни	Ва. Воена Академија

Ут. Училиште-турско
Уг. Училиште-грчко
Ур. Училиште-романско

Уб. Училиште-бугарско
Ус. Училиште-српско
Уе. Училиште-еврејско

--- Ангаирана територија на градот во периодот на крајот на XIX и почетокот на XX век

— Денешни граници на ангаираната територија на градот

Карта 7. Приближна локација и разместеност на стопанските, културно-просветните, здравствените и други објекти во периодот на крајот на XIX и почетокот на XX век.

наетите и нивната структура по бранши постојат разни искажувања. Сите се двијат помеѓу 1.000-2.000 дуќани со околу 72 вида занаети и над 1.700 мајстори и чираци. Според ова моје да се каже дека скоро третина од вкупниот број на населението во градот живеело од занаетчиска дејност.

Најмногубројни занаети биле: кондурасиите /221 дукани/, терзии /127/, пекари - фурнасии /92/, ковачи /74/, дограмасии /72/, мајстори за сирење и млекари /69/, касапи /65/, Йидари /122/, бербери /45/, јоргансии /24/, сатчии /20/, бочвари /19/, ја'ари /18/, сарачи /16/, свеќари /12/, леблебесии /10/, фотографии /6/ итн.^{69, 80-81}

Новата организација на Стара Југославија го ликвидира и еснафското занаетчиство во Битола. На сметка на браншите што изумираа се јавуваа нови, дотогаш во Битола непознати, како на пример: електричари, радиомеханичари, шофери, автомеханичари, заварувачи, вулканизери, печаторесци, дамски фризерии, машиноплетачи, бравари, водоинсталатери и други.^{70, 94-95}

Аграрната реформа во Стара Југославија беше решавана кусогледо, спо-ро и половично. Спрема тоа, таа не ја реши крупната глад на селаните за земја, и водеше кон ново цепање и раситнување на поседот.^{33, 75} Поради тоа битол-ското примитивно земјоделство било осудено на назадување, без скоро никаков интерес на др'авата за нејзино унапредување. Непосредно до градот доми-нирало градинарството со кое се занимавала мала група на битолчани и тоа организирани во т.н. бавчансиски еснаф кој во 1939 година броел околу 80 чле-нови - професионални градинари.^{107, 31}

Др'авната граница го ликвидира и значењето на Битола и како сообраќајен јазол. Друмскиот патен сообраќај беше за цело ова време основниот вид на сообраќај во Битола. Коловозите на пова'ните патни правци се обновени и проширени и тоа спрема Прилеп - Градско, Ресен - Охрид, Кичево и спрема границата со Грција. Сепак, и понатаму во сообраќајот преовладува кирасилокот, односно арабасилокот, а исто така долго време се задр'аа и пајтоните.

Во 1936 година во патниот сообраќај започнаа да се употребуваат автобуси и лесни коли и е основано транспортно претпријатие "Југ" (во 1932 год.). Претпријатието располагало со 14 автобуси и ги одр'увало редовните линии Битола - Градско; Битола - Охрид; Битола - Дебар; Битола - Кичево, а од 1936 година и Битола - Корча (Албанија).^{33, 80}

Железничкиот сообраќај, односно железничката пруга спрема Солун со нормален колосек, речиси како и да не се обраќаше. По неа се обраќаа многу ретко патнички и теретни композиции. Битола со Градско беше поврзана со теснолинејка изградена во времето на Првата светска војна, а обновена во 1920 година. Патувањето по оваа линија траеше околу 12 часа. Конечно, железничка пруга од нормален колосек Битола - Скопје се изгради во 1935 г.^{33, 82}

ПТТ сообраќајот бил вршен со примитивни инсталации и средства иако била изградена нова зграда.

Размислувајќи за сообраќајот мо'е да се констатира дека Битола остана сообраќајно неповрзан, со примитивни средства и врски.

Како и останатите стопански гранки и трговијата се сведе на одр'ување на прометот на сосема мало подрачје. Во внатрешната трговија преовладуваше трговија на мало. Во Битола, непосредно пред почетокот на Втората светска војна, постоеја околу 900 продавници и тоа: бакалници 185, крчми и винарски продавници 109, емишвилници и зарзаватчилници 86, кафеани 61, анови 57, за галантерија 62, за брашно и жито 61, за мануфактурни производи 22, ко'арија 16, за

внес и изнес 15, за граде'ни материјали 11, за кумур 16, за железарија 14 итн.^{108, 27 и 28}

Со надворешна трговија, непосредно по војната, се занимаваа околу 23 претпријатија,^{135, 84} а во почетокот на 1941 година беа само 15 трговски фирми.^{108, 28} Овие трговци се бореа за задр'ување на поранешните пазари во Грција и Албанија, но делумно се успевахе во тоа.

Иако во Битола постоеја повеќе банки (6), осигурителни друштва и менувачници (сафарлок) сите тие немаа голема финансиска сила што доведе до нивно постепено замирање.

Битола, според пописот од 1931 година, имаше 32.982 жители,¹³⁷ а во 1937 година 33.024 жители.^{33, 93} Малото зголемување на бројот на населението се дол'и на напуштањето на поголем број турско население и појавата на печалбарството кон европските и вон европските земји.

Со создавањето на новите услови беа изменети просветните и школските прилики. Новата окупација го реорганизира и школството спроведувајќи ги интересите на големосрпската бур'оазија. Така, во Битола постоеја неколку средни училишта: полна гимназија, др'авна трговска академија, богословија, ни'о земјоделско училиште, стручно женско училиште, женско француско училиште,^{138, 61} граѓанско училиште^{33, 94} и неколку основни училишта. Сите вкупно имаа над 3.000 ученици.^{33, 94}

Од доменот на културата работеа театар, кина, народен универзитет, хорски и културно уметнички друштва, филхармонија, библиотеки, разни други друштва и спортски клубови.

Во текот на изминатите векови Битола на многу пати страдала од разни болести, епидемии и слично. Здравствените прилики во овој период иако бројчано беа поголеми (неколку болници со Дом за здравје, приватни ординации, лекари, лекари специјалисти, медицински сестри, аптеки, поголем број на кревети и слично), сепак, здравствената услуга не ги потисна болестите и проблемите.¹²⁵

Непосредно по војната разрушениот град започна одново да се гради. За периодот од 23 години Битола не реши ни еден од клучните урбано-комунални проблеми и остана без канализација, водовод, без модерно и организирано електрично осветление. И понатаму градот го задр'а поранешниот изглед на стихиски создавана касаба, со криви и нечисти улици, сокаци и редица други нерешени комунални проблеми.

Во периодот помеѓу двете светски војни, натрупаните економски и политички проблеми во Битола, доведоа до социјална беда, миграции, печалбарство и појава на штрајкови.

4.2. БИТОЛА ВО ВРЕМЕТО НА ФАШИСТИЧКАТА ОКУПАЦИЈА И УЧЕСТВОТО ВО НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА (1941-1944 ГОДИНА)

Во време на бугарската окупација, односно за време на Втората светска војна, стопанската активност замира, а онаа што постоеше беше потчинета на потребите на окупаторот.

Индустијата ја сочинуваа 22 индустриски претпријатија, Според бројот на вработените, 260 работници и работнички (без монополот), имаше карактер на мануфактурна индустрија која западна во крајни тешкотии.

Иако во занаетчиството беа регистрирани 1375 дуќани,^{33, 111} сепак не беше доволно доходовна дејност.

Земјоделските производители, буквално речено, беа ограбувани. Во иста ситуација се наоѓаа и ситните трговци, занаетчии, а да не зборуваме пак за работничката класа која се наоѓаше во крајна социјална беда и сиромаштија. Единствено добро стоеја неколкуте трговци на големо, поимотните занаетчии, а најповеќе профитираа шверцерите.

Просветата, здравството, комуналните прилики и друго беше во слу'ба на големобугарските апетити. Бугарскиот јазик насилно го спроведуваа учителите, професорите, лекарите, свештениците и други.

Битола кон крајот на 1941 година имала 28.405 жители.^{139, 587} Овој број во текот на војната се намали за неколку илјади жители, особено по ликвидацијата на Евреите во 1943 година, чии број непосредно пред депортирањето изнесуваше вкупно 3.864 Евреи.^{114, 15} Според германскиот попис направен во скопскиот привремен логор во 1943 год. бројот на битолските Евреи бил 3.276.^{123, 266}

Битолчани активно се вклучија и во НОВ, која резултираше со конечно ослободување на Битола на 4-ти ноември 1944 г. Во борбата за слобода во времето на НОВ и револуцијата од Битола и Битолско животот го поло'ија 266 борци, 606 беа затворени, 117 интернирани, 4 депортирани и 82 одведени во заробеништво. Во текот на НОВ од Битола и Битолско зедоа учество 6.270 лица. Оваа бројка се зголемува со уште над 3.013 депортирани и уништени битолчани т.е. битолски Евреи. Мо'е да се рече дека околу десет илјади луѓе на различни начини ги почувствувале страотните последици на фашистичкиот терор.

Во плејадата на најхрабрите од Битола и Битолско за народни херои на Југославија се прогласени 8 борци, револуционери.^{41, 38; 42, 48}

По завршувањето на Втората светска војна и повеќевоковната борба за национална и социјална слобода започна да се трасира новиот пат за изградба на ново поправедно социјалистичко општество.

5. ИСТОРИСКИ ПОГЛЕД ВРЗ ПРОМЕНИТЕ НА МОРФО - УРБАНАТА СТРУКТУРА НА ГРАДОТ

Просторниот развиток на градскиот атар на Битола низ вековите претрпувал редица промени.

Уште Хераклеја Линкестис низ својот егзистенцијалитет претрпувала измени од каструм - тврдина кон цивитас - град. Тоа ѝ го оставила во наследство на Битола која била позната и како тврдина и како град на раниот и развиениот среден век.

Битолските средновековни темели сè уште со сигурност не се одгонетнати. Сепак, преовладува мислењето дека таа се протежала од месноста Крива воденица, потоа ридот Бори кале, па преку Германските гробишта, Црн мост, покрај реката Драгор сè до Смилевски баир. Ова мислење не е со сигурност дока'ано па заради тоа Битола како локалитет останува и понатаму интересна за понатамошни археолошки истражувања.

Во функција на откривањето на средновековните темели на Битола би го искажал своето мислење, дека продолжувач на разрушената Хераклеја е Битола. Местополобата на Битола во многу потсетува на полобата на Хераклеја. Имено, како Хераклеја, така и Битола се создаде на ритчесто земјиште со јуна експозиција, одлична осонченост и низ двете населби поминува река. Гледано според природногеографските услови на теренот средновековните темели на Битола за периодот од VII до XIV век се протегаат од Баирот, односно месностите Бадем балари, чинарот, бањата, кон реката Драгор, односно околу денешниот центар (двете самии, безистенот и саат кулата). Подоцна, бурните историски настани во X и XI век иницирале изградба на тврдина над населбата во непосредна близина на највисокиот рид Кале (890 м.). Тврдината слуела за згриување на населението од непријателски напади. Битола во тој период покрај военостратешки центар била и седиште на последниот македонски цар, како и седиште на феудалци и епископи. Населението во градот се занимавало со занаетчиство, трговија и земјоделство. Во градот, а особено околу градот се наоѓале и голем број на цркви, манастири, воденици, манастирски болници и училишта, потоа повеќе чешми и бунари. Околината била пошумена, доминирале високи тополи, чинари, липи, багреми и овошни стебла. Секојдневниот живот на населението се одвивал околу реката Драгор.

И ова мое лично мислење како и претходното не е со сигурност докаано, па поради тоа потребни се археолошки сондаи на неколку локалитети во централното градско подрачје. Несомнено е дека резултатите од тие археолошки истраувања би откриле многу непознаници околу средновековните темели на Битола, а со тоа би престанале сите нагаѓања и претпоставки околу почетоците на Битола.

Ширењето на христијанството и словенската писменост, градбата на многуте цркви и манастири довеле градот од тврдина постепено да преминува во град-манастир. Тоа, несомнено, е пресликано и во неговото име кое преовладувало во тоа време, а и денес се споменува како “второ име” - Манастир.

Во наредните векови, со доаѓањето на Турците, градот просторно се проширува со нови маала и тоа од двете страни на реката Драгор.

Со сигурност мо’е да се ка’е дека современата местополоба на Битола датира од турскиот период.

Во турскиот период Битола ја менува својата физиономија. На местото од црквите и манастирите забрзано се градат самии, медреси, амами, мектеби, дебои и други верски, просветни, стопански и станбени објекти.

На овој начин градот го губи византиско-христијанскиот белег и постепено добива ориенталско - исламски изглед.

Ориенталско - исламската физиономија на градот се огледа и во маалските станбени комплекси, занаетчискиот комплекс - чаршијата, пазарите и слично. Покрај големата чаршија во Битола е изграден, за тоа време, современ безистен. Но, сепак просторниот расте’ на градот како да се одвива само во строги ориентални рамки, без слобода на просторно ширење на градскиот атар. На овој начин станбените комплекси, познати како маали, биле збиени, односно на мал простор се наоѓале покрај куќите за живеење и други објекти и тоа верско - просветни, трговски и слично. Ваквата просторно морфо-урбана структура на градот

била пред сè поради тогашните практични намени и цели. Таква структура имал и т.н. занаетчиско - стопански дел на градот.

Поради големата густина на станбената изградба (над дваесеттина маали со 50 до 200 куќи во едно маало) и пренаселениот простор, Битола на многу наврати во минатите векови страдала од разни болести, епидемии и по'ари. Според тоа градот бил извор на нехигиена и пример за негри'а кон својот простор.

Покасно, во XV и XVI век доселените Евреи и Роми формираат свои маала, а Евреите градат синагоги и чаршија.

Анга'ираната територија на Битола во периодот на XVII век прибли'но се протегала во следниве граници: почнувајќи од Баирот, кон месноста Тепсија, преку Црн мост и реката Драгор во близина на денешното црквиче Св. Кузман и Дамјан, Дрвен пазар, оттаму кон Св. Димитрија, потоа се спуштала кон црквата Св. Богородица, од каде префрлувајќи се преку реката Драгор и Старата чаршија завршува кон Смилевски Баир.

Веќе при крајот на XVII и почетокот на XVIII век, со доаѓањето на ново население од македонските села кое бегал'ки од арамиските насилства се населува во Битола, градот го напушта строгиот ориентален атар. Тогаш, во периферните делови на градот се создаваат и нови маала како на пример: Јени (Ново) маало, Бела чешма, нови маала на Баирот и други. Овие нови населби - маали ѝ даваат и македонски белег на Битола, со што ориентализмот започнува да добива и подруга архитектонско - физиономска форма, и слобода во просторното урбано проширување на градскиот атар.

Во текот на XVIII век се забеле'ува побрзо просторно проширување на градот и тоа спрема Баирот, покрај реките Драгор и Куридере и во помал интензитет према новите маали. Во овој период градот започнува и стопански да се издигнува. Се градат нови занаетчиски дуќани, трговски се поврзува со многу градови и простори надвор од турското царство. Поинаку речено започнува нов период во животот на градот.

Во текот, на крајот на XVIII и почетокот на XIX век во Битола се населуваат Власи и Албанци. Власите формираат своја маала и чаршија, а Албанците само свое маало. Така градот просторно се проширува како од своето население, така и од новодојденото население кое гради свои маалски станбени комплекси.

Целиот XIX век во историјата на Битола е исполнет со големи морфо - урбани промени во просторната структура на градскиот организам. Градот постепено, но континуирано започнува да го менува својот изглед и тоа под влијание на европската архитектура и културно живеење.

За новиот тренд на живот и стопанисување голема заслуга има појавата на мануфактурното производство, новите видови занаети, фабрики, трговски фирми, банки, филијали, сообраќајници, новите маалски населби, болници, верско - просветни, воено - стратешки објекти, дипломатски резиденции, рекреативни зони, и слично. Покрај, станбената зона за живеење во централното градско подрачје и старата чаршија (како производствено - услу'но стопанска зона), сега никнуваат и верско - просветни објекти (и тоа: самии, медреси, мектеби, цркви, аври, училишта итн.), како на муслиманското така и на немуслиманското население (Македонци, Евреи и др.).

Според Ами Буе градот Битола во 1836/38 година имал 40.000 жители, 2.150 дуќани, 11 самии и 1 црква.^{43, 31}

Кулминацијата на стопанскиот растеж на Битола е при крајот на XIX век кога покрај големиот број на население и дуќани, има и над 20 самии, неколку цркви, над 15 работилници и фабрики, потоа две касарни, неколку банки, осигурителни заводи, странски фирми и филијали, неколку болници, еден театар, повеќе културни објекти, хотели, кафеани, еден голем парк, железничка пруга, регулирано корито со кејови на река Драгор, поголем број на убави и раскошни куќи, сарај, дебои, бањи (амами), шадровани, чешми, обновен безистен, десетина конзулатни резиденции, поголем број разни училишта и друго.

Така-наречената “златна епоха” од турскиот период е завршена со бал-канските војни и Првата светска војна кога градот е речиси, целосно унуштен, без стопански живот.

Во периодот помеѓу двете светски војни Битола повторно зајивнува, но со далеку помала динамика за некаков поголем стопански прогрес. Во тоа време во градот постојат над 1.000 дуќани (речиси сите се лоцирани во старата чаршија), потоа десеттина индустриски претпријатија, една железничка пруга со два правци (еден спрема Солун друг спрема Скопје), околу 900 продавници за трговија на мало и 15 фирми за трговија на големо, десеттина банки, осигурителни друштва, менаџерски, еден театар, офицерски дом, повеќе културни објекти, поголем број

Слика 8. Панорама на Битола од 1941 година
(Завод и музеј - Битола, фото, Љубе Николовски)

на училишта, хотели, библиотеки, спортски друштва, не-колку болници, касарна, нови станбени згради и населби.

Во овој период за првпат започнува планска изградба и тоа според нецелосни урбанистички планови. На овој начин градот започнува малку и прос-

торно да се зголемува преку нови станбени комплекси и тоа како продол'ение на старите маалски целини. Се гради во просторот спрема т.н. Војни бавчи и тоа во близина на река Куридере, потоа спрема Офицерски дом, Руска црква, а и некои од порано формираните маали, како Масир маало, Арнаут маало, Козак чешма, Јени маало, Бори мечка, Баирот и други, добиваат и нови станбени комплекси. Целото градско подрачје е поделено на четири квартави и тоа: варошки, драгорски, св. неделски и београдски.

За време на Втората светска војна Битола не претрпува поголеми просторно-структурни промени во морфо-урбаната структура на градскиот атар. Но, затоа пак после војната, а и денес Битола и морфо-урбано е доста динамичен организам со големи просторни промени во структурата на градскиот атар и пошироко.

Пова'ни топоними (месности) во рамките на градскиот атар: Ат пазар, Аеро клуб, Арнаут маало, Асан баба, Аргирица, Автобуска станица, Аврата, Арангел, Бадем балари, Баир, Богдај (будај) бунар, Бањата, Браната, Бела чешма, Безистен, Брусничка река, Бриони, Бочварите, Бруснички пат, Брусничко-лавчанска населба, Бактериолошка, Буковски гробишта, Бори кале, Буковски мост, Буковски ливади, Бори мечка, Бимбил камен, Баирско училиште, Бумба маале, Бит пазар, Базените црвен крст, Вакавско, Војни бавчи, Влашко маало, Влашки гробишта, Влашка чаршија, Гургур, Градско поле, Градски парк, Галерија, Грав пазар, Градска библиотека, Германски гробишта, Горен дрвен пазар, Гроздот, Градски стадион, Горни парк (Синан беј бели), Градски пазар, Газијарницата, Гимназијата, Гургур чешма, Девеани, Довлесик, Дрвен пазар, Др'авното, Дебојот, Дабој, Домот на културата, Две греди, Пупски баир, Пупска маала, Еврејска маала, Емиш пазар, Еврејска чаршија, Еврејски гробишта, Житни пазар, Железнички мост, Железничка станица, Зоолошка градина, Зандан куле, Зелено пазарче, Зелен баир, Затворот, Земјоделско, Пвончарите, Ингилиски ан, Индустриски пат, Индустриска зона, Икиташ-Киташ, Јени маале, св. Јован, Каваци, Крива воденица, Кузман и Дамјан, Касарните, Крк Кардаш, Кафтансица, Карпош, Калина чешма, Курделес, Кајгасу, Казак чешма, Крстот, Леблебисиите, Ленски мост, Лозјата на Иљо Дарко, Лавчанска река, Лавчански пат, Ловечки, Лавчански бавчи, Ладилникот, ленски пазар, Мостот, Масар (масир) маале, Митрополијата, Мас пазар, Музеј, Мисир ан, Мала железничка станица, Монополот, Нова болница, Недопирливи, Нова Битола, св. Недела, Областа, Паско, Петочна вода, По'арната, Поток пилкаш, Плоштад, Прилепска пивара, Пивара, Пајтонче, Педагошка, Пелагонка, Руски крст, Ракометно, Резервоарот, Рибарници, Руска црква, Расадики, Раштански порој, Рибен пазар, Реплек, Смилевски баир, Стевче патако, Саат кула (саатот), Сали мост, Средсело, Селска автобуска станица, Стара автобуска станица, Стара болница, Стаклена, Скоберни, Славија, Стрчин, Скривалишта, Стара чаршија, Стрелиште, Стара река, Стара млекара, Стара кланица, Скопска пивара, Сарај, Синагога, Сива вода, Старски дом, Старо медицинско, Стопанско, Сарафите, Собасиите, Солски пазар, Тепсија, Тријаголник, Трафостаница, Тунелот, Турски гробишта, Дервишки гроб на Тиз баба и Сељам баба, Тумбе кафе, Табаната, ТБЦ, Турското училиште, Тапарата, Турбе, Театарот, Трета реонска, Технички факултет, Топла вода, Уредот, Ушици, Француски гробишта, Хеликоптерот, Хераклеја, Хоспиталие, Црн мост, Црвеник, Царинарница, Чинарот, Чифте фурни, Чингел Каракол, Чешма арапска, Самините, Шарена чешма, Широк сокак, Шехерезада, Шеролети, Шеќерната и други месности.

ТРЕТ ДЕЛ

ДЕМОГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ

I ДЕМОГРАФСКИ ОСОБИНИ НА ГРАДОТ

1. ДЕМОГРАФСКО - ИСТОРИСКИ ПРИКАЗ

1.1. ДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА

Во голем број случаи во долгата и богата историја на Битола не може да се следи бројната и демографска структура на населението, додека пак, за претходницата на Битола, Хераклеа Линкестис, немаме никаков податок за бројот на жителите во градот.

Меѓутоа, благодарение на она што досега е откриено и врз основа на археолошки факти, на мислење сме дека Хераклеја Линкестис во античкиот период (периодот на Стара Македонија) била населба која имала максимум три илјади жители. Во најголемиот свој процут за време на Римското Царство, кога и добил статус на *civitas* - град, броела 6.000 жители (заедно со своето предградие), од кои само во делот од градот обградени со ѕид дел имал до 2.000 жители.

Во византискиот период Битола била рангирана и како *castrum* (тврдина) или *civitas* (град)^{59, 21}, која броела не помалку од 1,5 до 3.000 жители, а со предградието, можеби, и нешто повеќе.

Бројот на жителите во градот од XI до XIV век, по се изгледа, бил во мал пораст. Стоиме на претпоставката дека во тој период градот, заедно со своето предградие, броел од 3.000 максимум 5.000 жители.

Првите статистички податоци за Битола датираат од турскиот период. Првиот званичен турски попис кажува дека Битола во 1468 година имала 295 муслимански, 160 христијански семејства, 10 не женети и 15 вдовици, или вкупно 480 семејства^{62, 129/130} со 2345 жители, од кои 1475 муслимани и 870 христијани.^{64, 340 и 349*} Сите биле распоредени во вкупно 7 маали од кои шест муслимански и едно христијанско маало.^{62, 130}

Следниот пописен турски дефтер за градот Битола и битолската нахија е од 1481 година. Според него Битола имала 398 муслимански и 222 христијански семејства, или вкупно 620 семејства со 3.100 жители, од кои 1990 муслимански и 1110 христијански жители, сите распоредени во 20 маали од кои 11 муслимански и 9 христијански.^{62, 132/133}

Според пописот од 1519 година Битола имала вкупно 1086 семејства од кои 617 муслимански семејства, 139 неженети муслимани, потоа 236 христијански семејства, 39 неженети и 55 вдовици со свои семејства.^{62, 137} Или според пресметка бројот на жителите бил 4663 лица, од кои 3224 муслимани и 1439 христијани.^{64, 350}

Според опширниот пописен дефтер од 1528/29 година^{62, 138/144} Битола имала вкупно 1081 домаќинства од кои: муслимански 627 и 170 неженети, 171 христијанско семејства, 8 неженети и 27 вдовички семејства. Исто така, за прв пат се регистрирани и посебни маали, заедници и тоа на Евреите и Ромите. Еврејски семејства имало 43, потоа 6 неженети и вдовици 5, а ромски 19 семејства и 5 неженети. Се претпоставува дека бројот на жителите изнесувал 4617 лица, од кои: 3305 муслимани, 972 христијани, 241 евреј и 100 роми. Сите распоредени во 32 маали, од кои 22 муслимански (турски), 10 христијански и по едно маало - заедница еврејска и ромска.^{64, 351/353}

Во 1544/45 година^{62, 145/147} турските власти извршиле уште еден опширен попис. Градот во таа година имал вкупно 803 семејства (заедно со неженетите и вдовиците) со 3394 жители,^{64, 353/355} а битолската нахија имала 7110 семејства со околу 35.500 жители.^{65, 26/27} Гледано поодделно муслимански семејства имало 388 и 92 неженети или вкупно 2032 муслимански жители; христијански семејства имало 180, 25 неженети и 5 вдовици или вкупно 945 христијански жители; еврејски семејства 60 и 27 неженети или вкупно 327 еврејски жители; и на крајот ромски семејства 16 на број и 10 неженети, со вкупно 90 роми. Сите распоредени во 23 муслимански, 13 христијански, една ромска маала и една еврејска заедница. Или вкупно 37 маали и една заедница.* Овие маали биле претежно со помал број на куќи од 10 до над 20 куќи, додека името на маалото е земено според старешината на маалото или домаќинството.

Статистичките податоци на пописните дефтери од 1568 година^{62, 149/150} за Битола ни даваат следни показатели: 618 муслимански семејства и 79 неженети, потоа 125 христијански семејства, 10 вдовици и 62 неженети, како и 285 еврејски семејства, 51 ромско семејство и 18 неженети, или вкупно 1248 семејства. Бројот

* Пресметувањето го земаме како следува: семејствата ги мнојиме со 5, сметајќи дека едно семејство броело 5 члена. Неженетите ги земаме како единка, а бројот на вдовиците, бидејќи тие се глава на семејството, без сопруг - старешина, поточно вдовичките семејства ги мнојиме со 4. И во наредните турски пописи за XV, XVI и XVII век ќе се придрзуваме според наведените пресметки.

* Имињата на муслиманските маала биле: Мехмед-спахија, Софта Хоџа, Емир, Бостанџи Заде, Караџа-бег, Димишки-бег, Хусеин-Субаши, Ново маало, Кара-табак, Касим Челеби, Кемал-бег, О опек-бег, фируз-Субаша, Јакуб-бег, Хајдар-бег, Насух-бег, Чауш Али-бег, Оглум Паша, Кара Оглан турбе, Ново маало - Бали-бег, Исак Челеби - второ име Ине-бег и Хаџи бег маало. Христијански маала биле: Којо Димо, Тодор Минчо - второ име "Лукач", Рале Петко, Торник - второ име "Капче", Пејо Никола - второ име "Поп Пејо", Тодор Јанко, Петко Дапко, Доне, Данче Стојко - второ име "Калчо", Грнчарите, Димишки-бег, Хасан-бег и Турбе - второ име Совта Хоџа. Ромското маало се викало Насредин.

на жителите бил како што следува: 3169 муслимани, 727 христијани, 1425 Евреи и 273 Роми, или вкупно 5594 жители, сите распоредени во 23 муслимански, 13 христијански и 2 ромски маала (Насредин и Хаџи Абдул маало) и една еврејска заедница, или вкупно 38 маала и една заедница. Бројот на семејствата во битолската нахија изнесувал 7249 со околу 36.245 жители, распоредени во 173 села.^{65, 28}

Постојат статистички податоци за Битола од крајот на XVI или почето-кот на XVII век (точната дата на пописот не е утврдена поради оштетеноста на првите листови). Тогаш Битола броела 1.234 семејства^{63, 45} од кои 614 муслимански, 71 неженети, потоа 133 христијански семејства, 56 неженети и 9 вдовци, како и 282 еврејски семејства, 52 ромски семејства и 17 неженети. Бројот на жителите се движел: 3.141 муслимани, 757 христијани, 1.410 Евреи и 277 Роми, што несомнено зборува дека во тој период, (а и во периодот на пописот од 1568 година) Битола била муслиманско - еврејски град. Сите семејства и жители биле распоредени во 24 муслимански маала, 11 христијански, 1 ромско маало и една еврејска заедница - општина.^{63, 47}

Во сите горенаведени пописи забележуваме дека бројот на муслиманското население се зголемува за сметка на христијанското кое се намалува. На оваа констатација во прилог оди зголемената миграција на доселено турско население од Азија, потоа бегането (во XV век) на христијанско население по селата, и се разбира, како најцврст аргумент е процесот на исламизацијата. Пример во 1468 година имало само 3 исламизирани христијани, во 1481 година 8, во 1528/29 година 75, во 1544/45 година 123, во 1568 година 236, за кон крајот на XVI-от век овој број да се зголеми на 248 исламизирани христијански семејства. Тоа значи дека секое трето муслиманско семејство е исламизирано христијанско семејство.^{65, 20}

Во 1591 година венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо, патувајќи низ Македонија забележал дека Битола има 1.500 куќи од кои 200 се еврејски.^{140, 215} Градот во тоа време, веројатно броел околу 6.000 жители.*

Познатиот турски патописец Евлија Челебија при посетата на Битола од 1662 година забележал дека градот има околу 3.000 мали и големи куќи од кои 900 дуќани.^{73, 74} Градот во тоа време би можел да брои од 8 до 10.000 жители.**

А според други извори, во 1690 година Битола броела над 6.000 жители.^{77, 43}

Според битолските кадиски сицили од 1718 година^{76, 30} дознаваме дека градот имал 10 до 12.000 жители и станал седиште на румелијскиот валија.

Според Анастасиус де Параскович, Битола во 1783 година броела околу 30.000 жители,^{141, 132} а според францускиот конзул во Солун, Феликс де Боур, Битола во 1797 година имала, 10 до 12.000 жители.^{79, 36}

Пуквиљ ни дава податок дека Битола во 1805 година имала 15.000 жители.^{79, 36}

* Пресметките ги извршивме по веројатноста дека бројот од 1500 куќи го мнојиме со 4, а не со 5, претпоставувајќи дека еден дел од куќите биле со други намени - административна, воена, здравствена, просветно - верска, стопанска и слично.

** Пресметките ги правевме по веројатноста дека во бројот од 3000 куќи се внесени, покрај 900 дуќани и куќи со друга намена, како на пример: административни, воени, здравствени, верско - просветни и други, така да околу 2.000 куќи мнојиме со 5 члена во една куќа.

Во еден извор од 1805 година за Битола стои дека имала 6.240 куќи, од кои 2.500 се словено македонски, 2.000 турски, 1.000 цинцарски (влашки), 500 еврејски и 240 цигански (ромски).^{142, 19} Според друг непознат француски извор од 1807 година се спомнува бројка од 8000 жители.^{79, 36} Според наши размислувања и процени, двата бројчани извори, иако временски доста блиски сепак, бројчано се крајно контрадикторни, па затоа не можеме да ги земеме како точни. Имено, само бројката за куќите одговара на состојбата од средината или крајот на XIX век, а евентуалниот број од над 30.000 жители одговара на средината од XIX век. Вториот пак податок е речиси половина помал од претпоставките.

Кон понапред изнесеното оди во прилог картата на европска Турција од Р. Вилкинсон издадена во Лондон во 1818 година каде за големината на Битола според бројноста на жителите е забележан податок во износ од 15.000 жители.^{143, 203}

Меѓутоа, во изнесеното, мора да има доза на неточност, бидејќи во овој период се појавуваат разни заразни болести, епидемии, појари, миграциони движења, воени судирања, потоа реформи во стопанскиот живот и друго, кои мојат да доведат до разни промени во демографското движење на населението. Токму заради овие неколку забелешки мојни се и контрадикторни податоци како за бројот на населението така и за бројот на куќите.

За дваесетите години на XIX век немаме податок за бројот на населението и куќите во Битола. Но, според податоците што ги изнесовме за стопанскиот растеж, може да се заклучи дека растел и бројот на жителите.

Веќе во триесеттите години имаме неколку бројчани податоци. Така, Битола во 1835 година имала 6600 куќи, со околу 40 000 жители.^{144, 301}

Според патеписецот Ами Буе кој низ Македонија пропатувал во 1836/38 година, Битола имала 40.000 жители, а заедно со околината дури и до 76.000 жители, од кои 35.000 христијани.^{61, 10} Според други автори, во истата година, Битола броела од 33 до 37.000 жители.^{43, 31}

Милер тврди дека во 1838 година Битола има не повеќе од 35.170 жители.^{142, 28} (од 33-34.000 жители).^{79, 36} Според него во Битола имало 17.000 мухамеданци, разделени на 8.000 Албанци, 5.800 Македонци и 2.400 Азијатски Турци (подразбирајќи го тука и гарнизонот) од кои 5.000 жени, потоа, 12.500 православни христијани, меѓу кои 9.000 Македонци, 3.500 Грци и 700 Власи, 1.200 католички Албанци, 1400 Евреи и повеќе од 2.000 Роми.^{142, 28}

Во 1839 година познатиот виенски ботаничар проф. Аугуст Гризебах ја посетил Битола* и за неа рекол и дека има 36.000 жители.^{43, 32}

Една година покасно, 1840 година Битола била посетена и од Ј.Г.А. Галети кој ни дава податок за 40.000 жители.^{143, 204}

Рускиот патеписец В. Григоријевиќ, кој пропатувал низ Битола во 1842/43 година, забележал дека градот имал 40.000 жители.^{43, 32}

Англискиот патописец Едвард Леар кој низ Битола пропатувал во 1848 година, забележал дека бројот на жителите изнесувал не помалку од 40 до 50.000 жители.^{145, 271} При престојот во Битола Леар направил и неколку цртежи на делови од градот.

* А. Гризебах се искачил и на Пелистер, откривајќи ја моликата (rimus raucе)и докажал дека се работи за ендемно растение.

Речиси низ целиот XIX век Битола во повеќе наврати страда од разни заразни болести, како и од катастрофални по'ари, што секако имале влијание и врз бројот на жителите, така што, во извештаите од разните личности за тоа време се јавуваат и поодделни колебања во бројот на жителите. Во повеќето

Слика 9. Цртеж на Едвард Леар од 1848 година
(Завод и музеј - Битола, фото, Љубе Николевски)

случаеви проценките за бројот на жители се давани и врз физичкиот изглед, бројот на куќите, односно големината - површината на градот и градскиот атар, и се разбира врз стопанскиот развој (бројот на дуќани, занаетчии, пазари, трговци и слично). Ва'но е да напоменеме дека постојат и точни податоци, а тоа се официјалните извори од турските власти или од конзулатските извештаи. Сепак, речиси, сите податоци за бројот на жителите во градот се дви'ат од 30.000 до 50.000 жители.

Во 1852 година Сон А. Лонгворт, англиски конзул во Битола, во својот извештај наведува дека градот има околу 3.000 куќи и 30.000 жители.^{146, 148-150} Австриски пак извори во педесеттите години, за Битола изнесуваат податок од 50.000 жители.^{143, 204/205}

Во 1856 година францускиот конзул во Битола, Белег де Бига ни дава податок од 46.000 жители, од кои 25.000 муслимани, 17.000 христијани, 3.000 Евреи и 1.000 Цигани (Роми).^{84, 189/190} Според еден друг податок, Битола во 1859 година броела 45.000 жители.^{43, 30}

Х. Барт вели дека Битола во 1864 година брои 40.000 жители.^{43, 30} Убав опис за Битола ни оставил рускиот патеписец Е. Тимаев кој во градот престојувал во 1865 година и вели дека има 35.000 жители од кои 16.000 христијани, 11.000 Турци, 5.000 Евреи и 2.000 Цигани (Роми).^{147, 215} Според Ј.Г. Хан Битола во 1865 година броела 34.000 жители.^{110, 54/55} Иста бројка е наведена и за 1870 година.^{110, 24}

Јанаки Стрезов ни дава податок дека Битола во 1880 година броела 26.800 жители од кои 6.000 муслимани, 17.000 Македонци, 1.000 Роми и 2.800 Власи.^{122, 127-130*} Според друг извор, за истата година, Битола броела 28.300 жители.^{146, 127/130}

Во 1889 година Стефан Верковиќ запишал дека Битола имала 28.427 жители од кои 13.499 Македонци (и тоа 6.889 мажи и 6.680 жени, сите распоредени во 2.106 македонски куќи), а потоа, 8.563 Власи (4.329 мажи, 4.234 жени, распоредени во 1.308 влашки куќи) и 6.365 муслимани.^{148, 127/130*}

Според Васил К'нчов во истата 1889 година Битола броела 34.257 жители,^{107, 236*} додека пак, турскиот статистички попис од 1889 година ни дава податок дека градот имал 31.257 жители со 5.394 куќи за живеење.^{69, 43}

Далеку понереален податок ни дава Спиридон Гопчевиќ кој во Битола престојувал во 1889 година и меѓу другото запишал дека Битола има 50.050 жители од кои најбројни се: Македонците со 20.000 жители, потоа следат Власите 11.000, Албанците 9.000, Османлиите (Турците) 4.000, Евреите 4.000, Ромите 2.000 и Грците 50.^{149, 117*}

Шаренилото на националната структура на населението во овие, а и во другите податоци за населението во Битола, во најдобар дел, се долѓат на соседните пропаганди. Овие пропаганди, најчесто се користат со необјективни преценети или потценети статистички податоци, злоупотребувајќи ги за своите хегемонистички аспирации и цели, за присоединување на Македонија, Македонскиот народ, а со тоа и на Битола кон нивните големи дрѓави. Заради тоа Македонците ги запишувале како Бугари, Срби, а покасно и како Грци. Исто се случува и со другото население во Битола кога неговиот број се зголемува или намалува во зависност од целта на пропагандата.

Едно, со сигурност, се забелеѓува, а тоа е дека од средината на XIX век Битола е македонско-турски, односно македонско-влашки град, а потоа следат Евреи, Роми, Албанци, Грци и други.

Во Зборникот за народни умотворби, науки и книѓина, книга IV издадена во Софија 1891 година, стои дека Битола имала вкупно 31.257 жители, од кои: Македонци до 9.500, муслимани 8.500-9.000, Власи до 6.500, Евреи 5.048, Албанци и Роми до 1.500, Грци 75-100, Ерменци 20-25 и туѓи поданици 31.^{148, 127/130}

Во 1892 година Карло Мелиа забелеѓал дека Битола имала 42.000 жители.^{150, 23} Во 1894 година Битола броела околу 50.000 жители,^{33, 30} а според еден грчки податок Битола во 1896 година имала 45.000 жители од кои 22.500 христијани и 22.500 муслимани, Евреи и други.^{92, 29}

Поточни, односно по објективни и со помали исклучоци поцелосни статистички податоци за Битола и Битолско за 1897 година, ни даваат Г.С. Блант (британски вицеkonzул во Битола) и Август Крал (австро-унгарски вицеkonzул во Битола).

* Авторите на податокот, Македонците различно ги запишувале. Пример: Јанаки Стрезов, Стефан Верковиќ, Васил К'нчов и други ги запишувале како Бугари; Спиридон Гопчевиќ и други ги запишувале како Срби; Во понатамошните статистички податоци ќе видиме дека грчки автори, Македонците ги запишувале како Грци или пак нивниот број драстично го намалувале за-пишувајќи ги како Бугари или Срби.

Така, според Г.С.Блант, Битола во 1897 година вкупно имала 31.260 'и-тели од кои 5.500 Словени-Македонци (православни) и 2.500 Словени - Македонци (мешани), 7.990 Албанци (Геги), 7.500 Турци, 4.270 Евреи и 3.500 Власи, сите распоредени во 5.399 куќи.^{151, 80} Според Август Крал, Битола броела 34.260 жители од кои 5.500 Словени-Македонци (егзархисти), 2.500 Словени-Македонци (патријаршисти), 7.990 Албанци (Геги), 7.500 Турци Османлии, 6.500 Власи и 4.270 Евреи. Сите сместени во 5.389 куќи.^{152, 45-71}

Васил 'Кнчов вели дека Битола во 1900 година броела 37.000 жители распоредени како што следува: 10.500 Турци, 10.000 Македонци, 7.000 Власи, 5.500 Евреи, 2.000 Роми, 1.500 Албанци и 500 разни.^{107, 257*}

Во својата статистика за Битола од 1905 година Д.М. Бранков изнесува податок од 22.792 христијански жители и тоа: 15.252 Македонци, 7.200 Власи, 120 Албанци, 120 Роми и 100 Грци.^{148, 127/130*} Ако кон неговата статистика ги додадеме и пропуштените муслимани (Турци, Албанци, Роми) и Евреи, ќе добиеме (гледано според наши проценки) бројка за над 22.000 жители, Па така, вкупниот број на населението во Битола би се дви'ел од над 45.000 жители.

Наведениот број речиси е потврден од страна на Македонх - Lexikon за 1906 година кој дава податок од околу 50.000 жители.^{43, 32} За истиот период, според Јован Хаџи Василевиќ, Битола имала 8.000 домови со над 45.000 жители, од кои македонски 3.000 домови, влашки 1.000, грчки 200 и албански и турски 3.800 домови.^{43, 32} (Не е наведен никаков податок за еврејските домови).

Според грчка статистика градот во 1906 година имал вкупно 51.000 'и-тели, од кои 25.000 христијани.^{92, 29/30}

Во еден француски документ стои дека Битола во 1908 година имала 60.000 жители.^{153, 193} Друга, грчка статистика, наведува дека Битола во 1909 година имала 65.000 жители од кои 32.000 христијани.^{92, 30}

Во 1910 година Битола броела 48.370 жители,^{33, 34} а според др'авната статистика, во истата година имала 52.729 жители, распоредени во 17 маала, и тоа: Горно баир маало, Долно баир маало, Јени маало, Поп Марково или Салатиш маало, Ески мезир маало, Турско маало, Бела чешма маало, Рочка маало, Црквено маало, Четири-окна маало, Арнаут маало, Широк сокак маало, Казак Чешма маало, Поешевско маало, Мечкар маало, Еврејско маало, Муацирско маало. Во сите маали се помешани христијани и мухамеданци, само во Еврејско маало живеат непомешани Евреи и во Баир маало и Јени маало непомешани живеат Цигани (Роми). Народности во градот се: Македонци, Власи, Албанци, Турци, Евреи, Грци, Роми и по неколку фамилии: Ерменци, Персијци, Италијани, Французи и Германци. По окупацијата на Босна и Херцеговина во Битола се населуваат и 80 муслимански фамилии од босна (мухацири) како и од Бугарија и Србија, и го формираат маалото - Муацир маало.^{43, 10/11 и 33/34}

Според група грчки автори, градот во 1910/11 година броел 52.000 жители од кои 13.000 Грци, 7.000 Македонци, 4.000 Евреи, 25.000 Турци и 3.000 разнo друго население.^{100, 88**}

* Васил 'Кнчов, Д.М. Бранков, Македонците ги забеле'уваат како Бугари. Јован Хаџи Василевиќ, ги забеле'ува како Срби.

** Бројот на Грците е претеран и не е ни најмалку во рамките на реалноста. Македонците се

По календарот на органот “Вардар” на колото на српските сестри, Битола во 1911 година броела 65.000 жители.^{43, 32}

Јевто Дедиер, забележал податок дека Битола во 1911/12 година броела 48.370 жители, распоредени во 24 маали од кои најважни се: Клисе или Црквено маало (во кое се куќите на сите конзулати, сите банки, митрополија /грчка/, црквата Св. Димитрија, театарот, и повеќе училишта. Во ова маало живеат најповеќе Македонци и Власи); Потоа следи Рочка маало, (каде има училишта и митрополија /бугарска/. Тука живеат претежно Македонци). Во Мечкар маало,

Карта 8. Приближна локација и разместеност на маалските станбени заедници во периодот на крајот на XIX и почетокот на XX век

запишани како Бугари. На мислење сме дека во тоа време бројот на македонците бил над 20.000 а во 3.000 разнo друго население се: Ромите, Албанците, Грците и други, а додека Власите се испомешани во бројот со Грците и Македонците.

(пред две до три години биле скоро само градини. Сега е нов дел од градот и тука живеат Македонци). Во маалите: Емир Челеби, Салаташ, Доган, Кјучук, Шадрван и Бујук живеат помешани Турци и Албанци. Сите тие маали се од десната страна на р. Драгор, каде има најповеќе цамии. Во Јени маало и спрема црквата Св. Недела живеат градинари и ги има 3.000 од кои една третина од нив се старо население, а две третини го чинат новото население доселено пред 10-15 години. Одвоени и неизмешано живеат Евреи и Роми во Еврејската и Баир маала. На крајот од градот живеат босанските мухацири.^{113, 194/195 и 202}

Табела бр. 16: Дви'ење на вкупниот број на население во Битола од најстариите времиња до денес.

Реден број	Година Период	Извор на податокот	Број на жители
1.	Антички период	Процена (се мисли на Хераклеја)	1 - 3.000
2	Римски период	Процена	3 - 6.000
3.	Византиски период	Процена	1,5 - 3.000
4.	Од XI - XIV век	процена	3 - 5.000
5.	1467/68	Турски изворен податок Методија Соколовски	2.345
6.	1481	исто	3.100
7.	1519	исто	4.663
8.	1528/29	исто	4.617
9.	1544/45	исто	3.394
10.	1568	исто	5.594
11.	Крај на XVI и почеток на XVII век	исто	5.585
12.	1591	Лоренцо Бернардо	6.000
13.	1661/62	Евлија Челебија	8 - 10.000
14.	1690	Борис Чипан	6.000
15.	1718	Битолски кадиски сицил 1 од 1718 бр 96 лист 24	10 - 12.000
16.	1783	Анастасиус де Парасковиќ	30.000
17.	1797	Феликс де Бо'ур	10 - 12.000
18.	Крај на XVIII и премин на XIX век	Пуквиљ	15.000
19.	1805	Пуквиљ	15.000
20.	1805	Непознат извор (Борис Ќоропановски)	16.000
21.	1807	Непознат француски извор (Љубен Лапе)	8.000
22.	1818	Р. Вилкинсон	15.000

Реден број	Година Период	Извор на податокот	Број на жители
23.	1835	Ј. Ѓ. Марковиќ	40.000
24.	1836/38	Ами Буе	40.000
25.	1836	Според непознат автор	33 - 37.000
26.	1838	Милер	35.170
27.	1838	Милер /Љубен Лапе/	33 - 34.000
28.	1839	А. Гризебах	36.000
29.	1840	Ј.Г.А. Галети	40.000
30.	1842/43	В. Григоријевиќ	40.000
31.	1848	Едвард Леар	40 - 50.000
32.	1852	Сон А. Лонгворт	30.000
33.	Педесеттите години на XIX век	Австриски извори	50.000
34.	1856	Белег де Бига	46.000
35.	1859 г.	Непознат извор	45.000
36.	1864	Х. Барт	40.000
37.	1865	Е. Тимаев	35.000
38.	1865	Ј.Г Хан	34.000
39.	1870	Борис Чипан-Владимир Точковски	34.000
40.	1880	Јанаки Стрезов	26.800
41.	1880	Ракопис народопис	28.300
42.	1889	Турски статистички попис	31.257
43.	1889	Васил К'нчов	34.257
44.	1889	Спиридон Гопчевиќ	50.050
45.	1891	Зборник на народни умотворби	31.257
46.	1892	Карло Мелиа	42.000
47.	1894	Трајче Грујоски	50.000
48.	1896	Според грчки податок	45.000
49.	1897	Г.С. Блант	31.260
50.	1897	Август Крал	34.260
51.	1900	Васил К'нчов	37.000
52.	1905	Д.М. Бранков	45.000
53.	1906	Јован Хаџи Валиљевиќ	45.000
54.	1906	Мауерон - Лехсикон	50.000
55.	1906	Според грчка статистика	51.000
56.	1908	Според француски документи	60.000

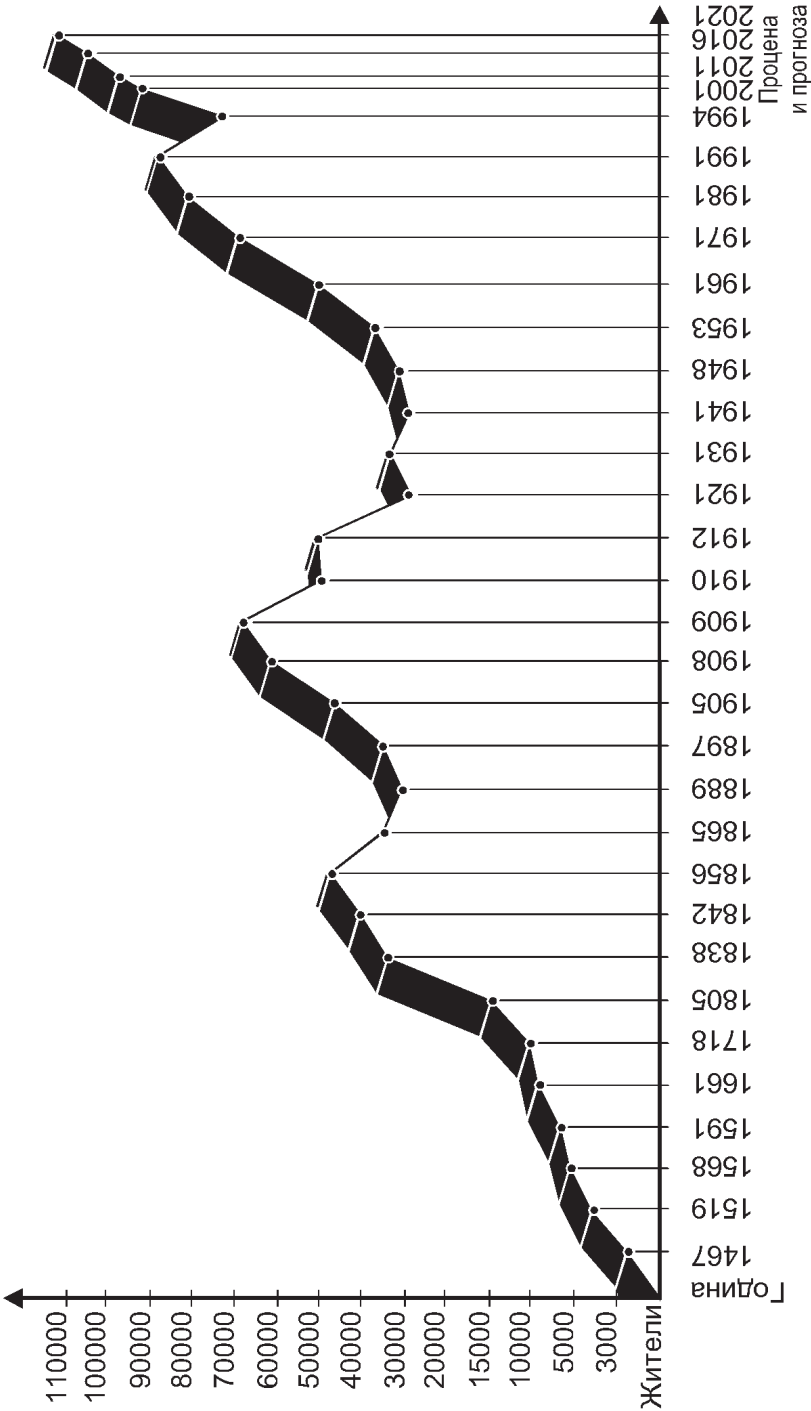
Реден број	Година Период	Извор на податокот	Број на жители
57.	1909	Грчка статистика	65.000
58.	1910	Др'авна статистика	48.370
59.	1910/11	Според грчки податок	52.000
60.	1910	Турска др'авна статистика	52.729
61.	1911	Календар на органот "Вардар"	65.000
62.	1911/12	Јевто Дедиер	48.370
63.	1912	Душан Г. Алимпиќ	50.000
64.	Во почетокот на Првата светска војна	Крсте Битоски	28.000
65.	Веднаш по Првата светска војна	Димитар Димитровски-Такец	23.000
66.	1921	Др'авна статистика на Кралството СХС	27.000
67.	1929	Статистички податок	28.418
68.	1931	Др'авна статистика	32.982
69.	1937	Атанасие Д. Младеновиќ	33.024
70.	1941	С. Дрновски	28.405
71.	1948	Попис на населението	30.761
72.	1953	исто	37.564
73.	1961	исто	49.001
74.	1971	исто	65.035
75.	1981	Попис на население	78.507
76.	1991	Попис на население	84.002
77.	1994	Попис на население	74.464*
78.	2001	Процена	88.000-90.000
79.	2011	Прогноза	98.000-100.000
80.	2021	Прогноза	110.000-120.000

* Бројот го пока'ува само присутното население за време на пописот

Табела бр. 17: Старосна и полова структура на населението за град Битола според пописот од 1921 година¹⁰⁷

Старосна група	Вкупно население	Ма'и	Жени
од 0 - 4 години	2.621	1.438	1.183
5 - 9	3.685	1.991	1.694
10 - 14	3.388	1.895	1.493

ДВИЖЕЊЕ НА ВКУПНИОТ БРОЈ НА НАСЕЛЕНИЕ ВО БИТОЛА

15 - 19	2.638	1.243	1.395
20 - 24	1.270	399	871
25 - 29	1.192	553	639
30 - 34	1.285	522	763
35 - 39	1.737	715	1.022
40 - 44	1.596	721	875
45 - 49	1.556	766	790
50 - 54	1.526	708	818
55 - 59	1.319	717	602
60 - 64	1.196	644	552
65 - 69	764	423	341
70 - 74	571	315	256
75 - 79	258	174	84
80 - 84	253	124	129
85 - 89	71	37	34
90 - 94	52	26	26
95 - 99	12	3	9
100 и повеќе години	10	5	5
Сè вкупно	27.000	13.419	13.581
Старосна и полова структура на населението по старосни групи за Општина Битола според пописот од 1921 година			
Старосни групи	Ма'и	Жени	Вкупно
0 - 19	6.567	5.765	12.332
20 - 64	5.745	6.932	12.677
65 и повеќе години	1.107	884	1.991
ВКУПНО	13.419	13.581	27.000

Битолскиот окру'ен началник Душан Ѓ. Алимпиќ во својот извештај од 1912 година вели дека Битола имала околу 50.000 жители и тоа: христијани 24.000, муслимани околу 20.000 и мојсиевци околу 6.000 луѓе.^{112, 278 и 287} Битола била поделена на пет квартави: драгорски, варошки, војводски, београдски и свето неделски.^{112, 294}

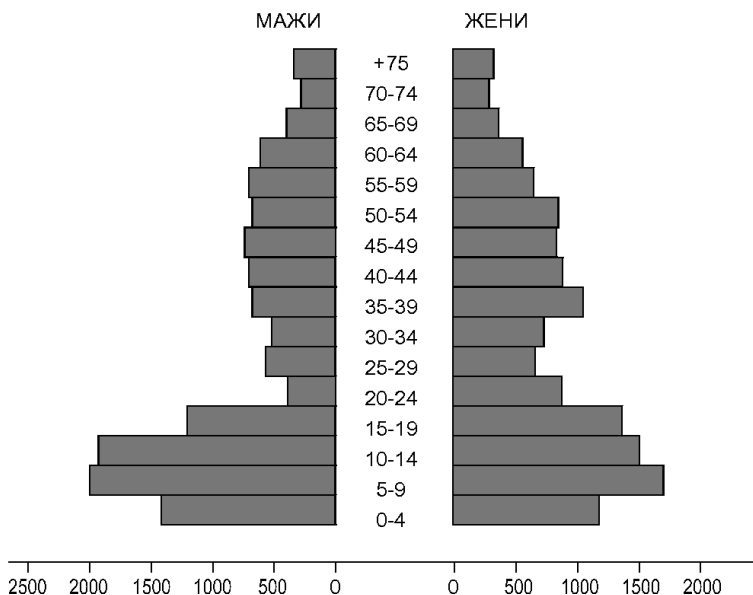
Балканските војни и Првата светска војна доведоа до драстично намалување на населението во градот. Во почетокот на Првата светска војна градот имал околу 28.000 жители, а во текот на војната Битола опустела и останала само со неколку илјади,^{92, 385} За веднаш по војната да брои само 23.000 жители.^{132, 336}

Според првиот попис на населението во Кралството СХС, односно Кралство Југославија од 1921 година,¹³³ градот Битола имал 7.136 домаќинства со 27.000 жители: градската општина 28.418 жители, додека целиот Битолски срез

броел 176.732 жители. Од 27.000 жители во градот, 13.419 биле мажи (49,7%) и 13.581 жени (50,3%). Просечно на едно домаќинство се паѓа по 3,98 членови. Структурата на населението по националност и вероисповед за градот била следна: православни 22.275 жители, муслимани 4.725, од кои Македонци 21.606, Албанци 3.619, Турци 1.070, Власи 668 и 37 други жители.^{133*}

Графикон 5.

СТАРОСНА И ПОЛОВА ПИРАМИДА НА НАСЕЛЕНИЕТО
ВО ГРАД БИТОЛА СПОРЕД ПОПИСОТ ОД 1921 ГОДИНА

Според пописот од 1931 година¹³⁷ градот Битола имал 32.989 жители, а градската општина Битола 33.024 жители со 7.529 домаќинства (со просечен број на членови во едно домаќинство од 4,39). Додека пак, Општина Битола броела 45.267 жители (од кои 22.496 мажи и 22.771 жени), а Битолскиот срез броел 65.164 жители (од кои 32.636 мажи и 32.528 жени).

За време на Втората светска војна, односно во крајот на 1941 година според д-р С. Дрновски, Битола имала 28.405 жители.^{139, 587}

1.2. МИГРАЦИОНИ ДВИЖЕЊА

Низ историјата на Битола од најстариот период па сè до денес, во многу наврати се појавува миграционо движење на населението. Уште претходницата на Битола, Хераклеја Линкестис во поодделните историски периоди била населувана

* За македонците од 1921 и 1931 година стои Срби и Хрвати. Власите се запишани како Романци. Во пописот, за град Битола не се запишани Ромите и Евреите.

со разновидно население кое потекнувало од Пелагонија или од соседните области па дури и од подалечни простори - провинции, (пример во римскиот период).

И со создавањето на словенска Битола не престануваат миграционите движења. Градот бил населен со Македонци, а потоа, со Евреи, Роми, Бугари, Срби, Грци и други. Немирното историско време, нарочито во средниот век, на Битола ѝ даваше печат на град со динамично и разнообразно население кое во виорот на воените судири поради појава на епидемии, разни болести и слично, во многу наврати го менуваше не само бројот туку и структурата на населението во градот.

Во поголем број случаи во Битола, во почетокот од турското владеење, миграционите движења на населението не се од економска природа туку тие се поттикнати од политичките, односно воените настани, а не ретко и принудни како присилни миграции.

Пример за присилни миграции се миграционите движења на населението во почетокот на турскиот период, односно непосредно по заземањето на Битола од Турците. Тогаш голем број на население бегајќи од османлиските зулуми, исламот и друго, го напушта градот и оди по селата, а на нивно место доаѓаат анадолски Турци. Оваа колонизација ја зафатила цела Пелагонија, битолско а со тоа и Битола. На овој начин драстично се менува етничката структура на населението во корист на турскиот, односно муслиманскиот елемент. Оваа предност на турско - муслиманскиот елемент пред македонско-христијанскиот елемент ќе биде сè до крајот на XVIII и почетокот на XIX век.

Посебен белег во етничката структура на населението во Битола ѝ дава појавата на Евреите и Ромите кои се појавуваат кон крајот на XV или почетокот на XVI век.

Периодот на ајдутските движења од XVI па сè до XIX век предизвикал и миграциони движења на релација село-град. Новодојдените Македонци во Битола ги прошириле старите и создале нови маала во периферните делови на градот. (Пример: Јени маало, делови од Баирот, Бела чешма и други). Оваа миграциона појава довела Битола во средината на XIX век да стане чисто македонски град.

Зголемувањето на етничкото шаренило на населението во Битола, е забележано после палењето на влашката населба Москополе, кога се појавило силен прилив на Власи.

Кон крајот на XVIII-от век и првата половина на XIX-от век турската власт спровела масовно преселување на побунетото албанско население од Албанија и Епир речиси во цела Западна Македонија. Исто се случува и во битолско кога се појавуваат и неколку албански села, а во Битола се формираат и албански маала (Арнаут маало). Забележано е дека во Битола се населуваат и христијани Албанци.^{107, 85/86}

Со окупацијата на Босна и Херцеговина од страна на Австро-Унгарија (по 1878 год.) голем број на муслимани започнаа да се преселуваат во најголем број во Македонија. Сите овие муслимани преселници, било од каде да сè, се познати под општо име “мухаџири” или одомаќено во Македонија “маџи-ри”.^{154, 116}

Колонизацијата на маџири во Македонија се врши главно по 1890 годи-на, а најинтензивно по 1908 година со анексијата на Босна и Херцеговина кон

Австро-Унгарија. Оваа појава траеше сè до балканските војни (1912 год.). И Битола беше зафатена со колонизација на мухацири со што се создаде и посебно маало - Мадир маало.

По Балканските војни и Првата светска војна од Битола и од Македонија, за Турција се иселија голем број на турско и друго муслиманско население. Поради тоа, во Битола повторно се менува демографско - националната структура на населението.

Развиениот стопански живот во Битола, особено кај занаетчиството и трговијата, придонесоа вишокот на производи и капитал да се појават на другите пазари, со што се поттикна и движење на населението од економска природа.

Од XVII, а особено во XVIII и XIX век, битолските трговци и занаетчији масовно учествуваат на сите панаѓури во Македонија и странство, задржувајќи се околу месец дена. Поимотните трговци тргуваат по суво и по море, а некои од нив имаат и свои фирми во странски држави. Овие трговци не се враќаат во Битола и по неколку месеци па и година. На овој начин се јавуваат и првите надворешни миграции со сезонски карактер кои покасно ќе ги поттикнат и таканаречените печалбарски миграции.

Даноците, економските кризи, бедата и речиси секојдневната циркулација на пари го поттикна населението на економско мигрирање низ широкиот балкански, а покасно и светски простор. На таков начин појавата на печалбарството на миграциите и дава една посебна специфика, а со тоа и непосредно, во илјадниците случаеви и разнообразна голгота. Масовно се оди на печалба од неколку месеци па до неколку години во Бугарија, Србија, Романија, Грција, Албанија, азискиот дел на Турција, Египет и во други земји.

Кон крајот на XIX и почетокот на XX век се оди во прекуокеанските земји и тоа во САД, Канада, а подоцна во Австралија и други држави низ светот.

Во еден извештај од 1894 година стои дека од Битолскиот санџак секоја година се иселуваат 10.000 луѓе.^{103, 179} Според други податоци годишно од Битола се иселувале по 800 души, а од Битолско 6.500 души, одејќи на разни страни во светот.^{104, 90} Во 1897 година само од Битолскиот Вилает во Белград имало 117 души, а во 1903 година 53 лица биле од Битола.^{155, 96/97}

Голем бил бројот на печалбари и непосредно по Илинденското востание, односно во 1903/4 година, кога за Америка од Битолско заминале околу 5.000 луѓе.^{77, 190} Голем број на население од над 8.000 мажи во 1905 година го напуштиле Битолскиот вилает и заминале за Америка.^{105, 159} Поведени од печалбата илијадници печалбари не се вратиле во своите огништа. Со финансирањето на печалбарите од Битола се занимавале околу 200 луѓе. Во функција на печалбарството биле и 20 приватни агенции,^{156, 203} а во периодот меѓу двете светски војни нивниот број се зголемил и со над 8 трансокеански компании.^{33, 246}

Балканските војни и Првата светска војна беа причина бројот на населението во Битола рапидно да се намали. Имено, бегајќи од бомбардирањето голем број од населението не се врати во градот. Еден дел од избеганото население остана во соседните градови или емигрира во разни држави.

Печалбарството егзистираше и во периодот помеѓу двете светски војни, кога најголем број битолски печалбари се ориентира спрема САД /844 лица/,

Канада /185/, Австралија /201 лице/, Франција /154/ и во другите земји /149 лица/.^{33, 246}

Во периодот после Балканските војни, а особено по Првата светска војна на празните простори иселени од турското население, новата српска власт спроведува колонизација. Се носи српско население од Србија, Босна, Лика, Далмација, Црна Гора и слично. Оваа појава карактеристична е за ју'на и југозападна Македонија, и тоа во котлинските простори (пример: Пелагонија - Битолско па и во сама Битола).^{157, 158} Така, на пример само за периодот од 1924 до 1938 година во Битолската околина се населиле 90 семејства со 459 лица колонисти.^{158, 115}

Во текот на Втората светска војна бугарските окупаторски власти извршија присилна миграција на сите Евреи и на поголем број Власи, како и на одреден број македонски фамилии од Битола и Битолско. Истите беа депортирани во разни места низ Бугарија каде беа користени како работна сила.

По војната речиси сите депортирани битолчани, со исклучок на Евреите (кои беа убиени во логорите на смртта во Полска, Чехословачка и други земји) се вратија во Битола.

2. ДЕМОГРАФСКИ ОСОБИНИ НА ДЕНЕШНОТО НАСЕЛЕНИЕ

Една од карактеристичните црти на населението во Битола после Втората светска војна е неговиот котинуиран броен пораст.

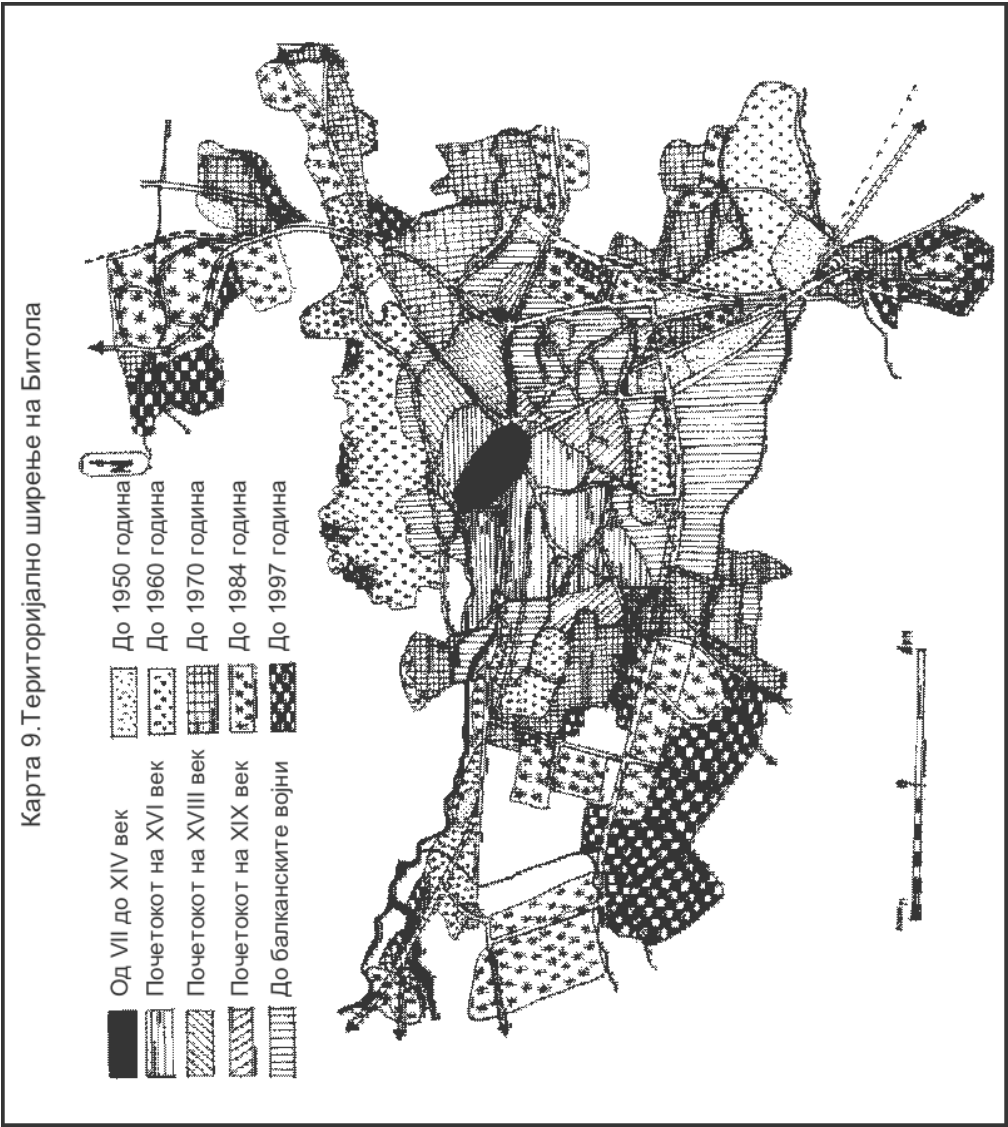
Општествено - економските промени и интензивната индустријализација на градот овозможува позитивно влијание врз тековите на популацијата и урбанизацијата. Само за краток временски интервал бројното движење на населението во градот импулсивно расте, поттикнато пред сè од миграцијата на селското население кон Битола.

Во градот видливи се промени во физиономијата, се шири феноменот на урбанизацијата по руралната околина, се појавуваат промени во демографската структура и се забрзува обемот и интензитетот на миграционите движења. Од друга страна се појавува пренаселеност, никнуваат т.н. "диви" или бесправни населби, се загадува градската средина, се појавуваат невработеност, социјални проблеми, нерешени станбени прашања и слично.

Спротивно на ова руралната - селска средина е зафатена со процес на празнење на просторот и појава на депопулациони зони, односно вишок на аграрни површини и недостаток на население.

Сето ова, се разбира, има видно влијание врз динамиката на целата структура на демографската популација во Битола.*

* Демогеографски анализи на населението за град-општина Битола ги вршиме според податоците од пописот. Исклучок прават пописите од 1991 и 1994 година кои ги обработуваме делумно, односно ги анализираме само оние демографски елементи за кои имаме податок.

2.1. БРОЈНО ДВИЖЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Динамиката на бројното движење на населението во директна врска е со природните услови, историските и општествено-економските односи.

Битола како општински центар, со својата географска полоба, како низ историјата, така и денес го потенцира својот посебен полуациски развој. Таа и понатаму егзистира како повеќенационален град, со доминантно учество на Македонците од 90%, град со контрасти во половата и старосната структура, во наталитетот, морталитетот, природниот прираст, град гравитациски центар, град на емигранти и слично. И покрај сите свои контрасти во популацијата, Битола, сепак, бележи пораст на своето население.

Од податоците во табелите бр. 18, 19 и 20 се забележува дека населението во градот и со исклучок на последните два пописи и во општината Битола се зголемува. Градот помеѓу 1948 и 1991 година бележи годишен пораст од 1.238 лица или 4,0% просечно, а општината од 784 лица или 0,8% годишно. Од изнесените податоци се гледа и тоа дека во периодот 1953-1981 година градот се зголемува со побрз интензитет од општината. Најголем просечен годишен пораст на населението за Битола, предизвикан од миграционите движења село-град, е забележан во периодот 1961- 1971 година.

Од табела бр. 18 забележуваме дека просечниот годишен пораст на жители кај Општина Битола за периодот 1948/1953 и 1961 година има поголеми осцилации што се должи на фактот дека во 1948 година сè уште миграциите село-град немаат интензитет. Зголемување на миграцијата село-град се забележува во 1953, 1961 и особено 1971 година.

Во 1953 година бројот на населението за градот изнесувал 37.564 жители, односно пораснал за 6.803 лица или за 22,1% во однос на 1948 година. За периодот 1953-1961 година бројот на жителите во градот пораснал за 11.437 лица или за 30,4%. Во периодот 1961-1971 година бројот на жители пораснал за 16.034 лица или за 32,7%.

Во периодот 1971-1981 година бројот на жители пораснал за 13.472 лица или за 20,7% во однос на 1971 година. И на крајот во 1991 година бројот на население во Битола изнесува 84.002 жители, односно пораснал само за 5.495 жители или за 7,0% во однос на 1981 година.

Табела бр. 18: Динамика на бројното движење на населението во град-општина Битола, според пописите од 1948 до 1994 година

Попис	Град Битола	Просечен годишен пораст на жители	Општина Битола	Просечен годишен пораст на жители
1948	30.761	1948 1953 1.361	90.295	1948 1953 2.522
1953	37.564	1953 1961 1.430	102.907	1953 1961 1.084
1961	49.001	1961 1971 1.603	111.581	1961 1971 1.293
1971	65.035	1971 1981 1.347	124.512	1971 1981 1.312
1981	78.507	1981 1991 549	137.636	1981 1991 -1.363
1991	84.002	1948 1991 1.238	124.003	1948 1991 784
1994*	77.464	1948 1994 1.015	108.203	1948 1994 389

* Пописот од 1994 година го опфаќа само присутното население за време на пописот. Токму поради тоа добиваме поголемо намалување во бројот на населението. Според тоа, подетални анализи за овој попис ќе изостанат.

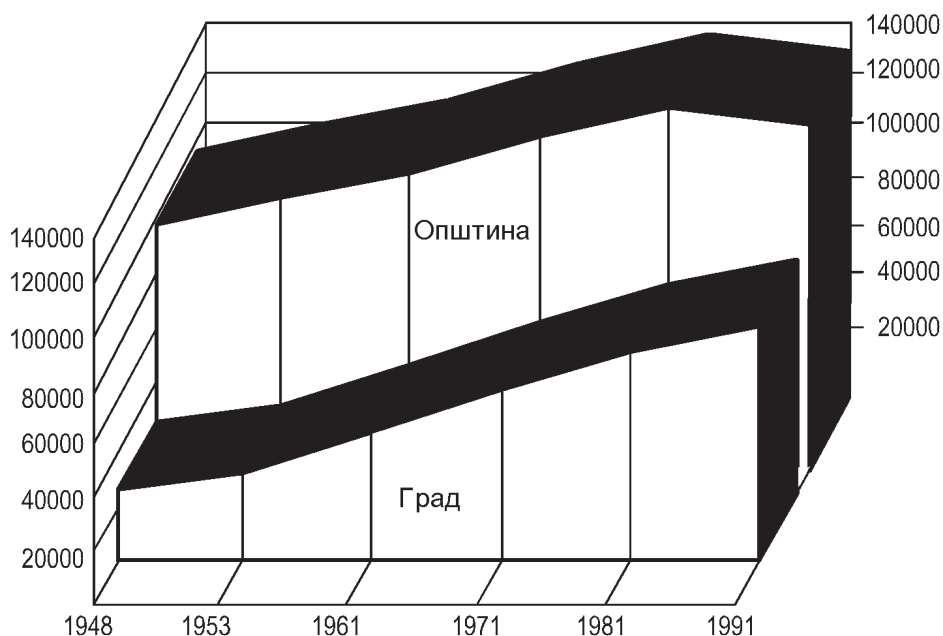
За периодот 1948-1991 година бројот на жителите во градот пораснал на 53.241 лице или зголемување за 173%, а за општината од 33.708 лица или зголемување за 37,3%. Според ова јасно се гледа дека градот со побрзо темпо го зголемувал бројот на населението одколку општината.

Причините за ваквата динамика на населението се предизвикани од општествено-економските услови, како и од миграционите движења предизвикувани од економски и политички причини, (како на пример иселување на дел од турското население во периодот 1953-1961 година, за Турција) итн.

Табела бр. 19: Динамика на бројното движење на населението во град-општина Битола со нивни проценти и пораст во лица за периодот од 1948 до 1991 година.

Попис	Апсолутен пораст во лица (салдо) за градот	Пораст во % за градот	Апсолутен пораст во лица (салдо) за општината	Пораст во % за општината
1948-1953	6.803	22,1	12,612	13,9
1953-1961	11.437	30,4	8.674	8,4
1961-1971	16.034	32,7	12.931	11,6
1971-1981	13.472	20,7	13.124	10,5
1981-1991	5.495	7,0	- 13.633	- 9,9
1948-1991	53.241	173,0	33.708	37,3

Графикон 6.

Графички приказ на бројното движење на населението во Општина - град Битола

Речиси низ целиот период, а и денес Битола го продолжува истиот тренд на рецепиент, односно гравитационен центар на механички прилив на мигранти село-град со што Битола, (после Скопје) сè уште останува најатрактивна економска и културна градска агломерација.

Во 1991 година, од вкупното население во Р. Македонија, на Општина Битола се паѓало само 6,1%, а на градот 4,1%, а според масата на популацијата во однос на триесетте општини во републиката, Општина Битола во 1981 година го заземаше третото место (после Скопје и Тетово), а во 1991 година четвртото место после Скопје, Тетово и Куманово. Во сооднос со градските населби во Р. Македонија, Битола и понатаму се наоѓа на второ место, после Скопје.

Од табела бр. 20 произлегува дека Општина Битола го намалува процентот на учество на своето население во вкупниот број на население во РМ за сметка на град Битола кој го зголемува учеството на своето население. Оваа појава е поради природното движење на градското население и механичкиот прилив од општината и другите простори.

Табела бр. 20: Бројно дви'ење на населението на Општина-град Битола и нејзино учество во Р. Македонија, за периодот 1948-1994 година

Попис	РМ	%	Општина	%	Град Битола	%	Селско население	%
1948	1.152.986	100	90.295	7,8	30.761	2,7	59.534	5,1
1953	1.304.514	100	102.907	7,9	37.564	2,9	65.343	5,0
1961	1.406.003	100	111.581	7,9	49.001	3,5	62.580	4,4
1971	1.647.308	100	124.513	7,5	65.035	3,9	59.478	3,6
1981	1.909.136	100	137.636	7,2	78.507	4,1	59.129	3,1
1991	2.033.964	100	124.003	6,1	84.002	4,1	40.001	1,9
1994	1.936.877	100	108.203	5,6	77.464	4,0	30.739	1,6

Табелата бр. 21 го следи каков е соодносот помеѓу градското и селското население.

Табела бр. 21: Бројно дви'ење на вкупното, градското и селското население во број и проценти за периодот 1948-1994 година.

Попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994
Вкупно	90.295	102.907	111.581	124.512	137.636	124.003	108.203
%	100	100	100	100	100	100	100
Градско	30.961	37.564	49.001	65.035	78.507	84.002	77.464
%	34,1	36,5	43,9	52,2	57,0	67,7	71,6
Селско	59.534	65.343	62.580	59.477	59.129	40.001	30.739
%	65,9	63,5	56,1	47,8	43,0	32,3	28,4

Од табелата бр. 21 се гледа дека учеството на градското население перманентно расте за сметка на селското кое се намалува. Намалувањето на селското население се должи главно на механичкиот одлив на населението кое доаѓа во градот поради вработување, школување, потоа поради одлив во други простори и странство, како и поради нискиот наталитет.

2.2. ПОЛОВА И СТАРОСНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Една од најважните структури на населението како за процесот на демографскиот развој, и по своите социо-економски импликации, за просторното планирање во соодветна природна или административно-територијална единица има структурата на населението по пол и старост. Таа го покажува бројот на жителите по пол и поедини старосни групи, а со самото тоа иницира и разновидни потреби како на пример од предучилишни, училишни установи, школи од втор и трет степен, обемот на работни места за новите генерации, издатоци во структурата на здравствената заштита, културата итн.

Од табелата бр. 22 може да се согледа дека во 1948 година од вкупниот број градско население 15.550 лица или 50,5% биле машки, а 15.211 или 49,5% биле 'енски лица. Ваквиот однос не се забележува во другите пописни години, односно во нив преовладува 'енско население. Во пописот од 1991 година биле застапени 42.291 'енски лица или 50,3% за разлика од машките лица кои броеле 41.711 лица или 49,7%, односно разлика од 580 во корист на женските лица.

Табела бр. 22: Сџруктура на населението по староси и пол, гледано вкупно и по старосни групи, на град Битола, според пописите од 1948 до 1991 година.

Попис	Старосни групи	Вкупно	Ма'и	Жени	Проценти		
					Вкупно	Ма'и	Жени
1948	0 - 19	12.100	6.125	5.975	39,33	19,91	19,42
	20 - 64	16.181	8.275	7.906	52,60	26,90	25,70
	65 и пов.	2.480	1.150	1.330	8,07	3,74	4,33
	Вкупно	30.761	15.550	15.211	100,0	50,55	49,45
1953	0 - 19	15.575	8.016	7.559	41,50	21,34	20,12
	20 - 64	19.122	9.341	9.781	50,90	24,86	26,05
	65 и пов.	2.867	1.352	1.515	7,60	3,60	4,03
	Вкупно	37.564	18.709	18.855	100,0	49,80	50,20
1961	0 - 19	20.218	10.480	9.738	41,20	21,40	19,86
	20 - 64	25.707	12.577	13.130	52,50	25,67	26,79
	65 и пов.	3.076	1.383	1.693	6,30	2,82	3,45
	Вкупно	49.001	24.474	24.561	100,0	49,90	50,10
1971	0 - 19	23.935	12.170	11.765	36,80	18,71	18,09
	20 - 64	36.991	18.380	18.611	56,90	28,26	28,61
	65 и пов.	4.109	1.939	2.170	6,30	2,99	3,34
	Вкупно	65.035	32.489	32.546	100,0	49,96	50,04
1981	0 - 19	24.559	12.382	12.177	31,30	15,77	15,51
	20 - 64	47.855	23.719	24.136	61,00	30,21	30,74
	65 и пов.	6.093	2.858	3.235	7,70	3,64	4,12
	Вкупно	78.507	38.959	39.548	100,0	49,62	50,38
1991	0 - 19	24.403	12.461	11.942	29,05	14,83	14,22
	20 - 64	50.550	25.113	25.437	60,18	29,90	30,28
	65 и пов.	9.049	4.137	4.912	10,77	4,92	5,85
	Вкупно	84.002	41.711	42.291	100,0	49,65	50,35

Од истата табела гледано на возраста на населението во трите старосни групи (млада, зрела и стара), за градот преовладува средната (од 20 до 64 години)

старосна група од 50,9% во 1953 година, до 61,2% во 1991 година. Потоа следи младата старосна група (0-19 год.) со учество од 41,5% во 1953 година на 29,5% во 1991 година или намалување од 12,0%. Овој процент е доста намален поради нискиот наталитет, што претставува алармантна појава. И на крајот како трета е старосната група на населението од 65 и повеќе години која во вкупниот број на градското население учествува со 6,3% во 1961 и 1971 година со околу 10,8 во 1991 година.

За половата структура на вкупното општинско и градско население според пописите 1971/1991 година, се забележуваат следните карактеристики: машкото население во општината преовладува со речиси ист процент за трите пописи, а кај градското население соодносот меѓу машкото и женското население е спротивен, односно во корист на женското население. (Види табела бр. 23).

Во тесна врска со половата структура е и возраста на населението. Гледано по старосни групи за двете средини (општина, град) преовладува втората старосна група како бројчано така и структурално. Потоа следи првата и на крај со најмало учество е третата старосна група. (Види табела бр. 23).

Според табела бр. 24 се констатира дека структурата на населението според старост и пол по петгодишни групи, за двете средини, споредено за пописните години 1971, 1981 и 1991 година ги има следните карактеристики: (Види табела бр. 24).

Кај градската средина зголемување на вкупното население се забележува речиси кај сите петгодишни старосни групи, освен групите од 15-19 и 20-24 каде бројот на населението опадал. Како последица на внатрешните (школство и студирање во други градови) и надворешните миграции (привремено вработување во странство) опаднал бројот на младо и работоспособно население. Гледано по пол за петгодишните возрасни групи, соодносот е идентичен.

Гледано според пописите од 1971 до 1991 година во општината вкупно е забележан пораст на бројот на населението кај речиси сите возрасни петгодишни групи, освен кај групите од 0-4 до 20-24, потоа 40-44 и 45-49 години каде бројот на населението опаднал. Една од причините е нискиот наталитет и миграциониот процес.

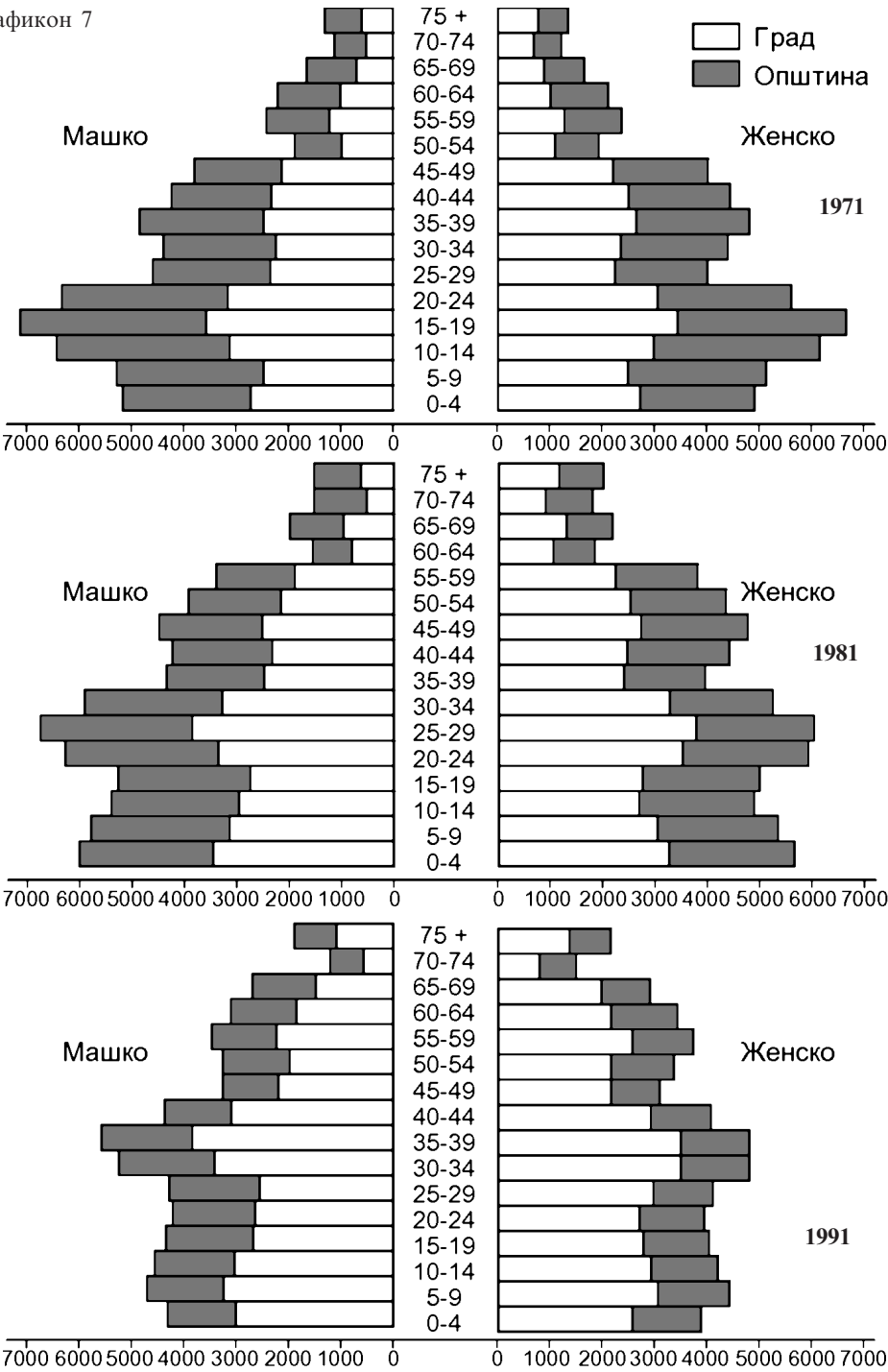
Гледано по пол соодност за наведените возрасни групи е идентичен со погоре изнесеното. (Види графикон - старосна пирамида, бр. 7.)

Генерално гледано, причините за големата застапеност на зрело и младо население во градот е резултат на механичкиот прилив на селско население, и тоа прилив на работо-способно население, потоа население заради школување, а не е мал бројот и на она население кое заедно со своите семејства доаѓа во градот поради вработување. На овој начин во селската средина останува да доминира старо население, продолжувајќи го процесот на депопулација и деагризација на цели простори.

Табела бр. 23: Структура на населението по старосни групи и по пол, гледано вкупно во општината и во градој, за годините 1971, 1981 и 1991 година.

Попис	Старосни групи	О П Ш Т И Н А			ПРОЦЕНТИ		
		Вкупно	Ма'и	Жени	Вкупно	Ма'и	Жени
1971	0 - 19	47.131	24.095	23.036	37,8	19,3	18,5
	20 - 64	68.807	35.009	33.798	55,3	28,1	27,2
	65 и пов.	8.574	4.263	4.311	6,9	3,4	3,5
	Вкупно	124.512	63.367	61.145	100,0	50,9	49,1
	Г Р А Д Б И Т О Л А						
	0 - 19	23.935	12.170	11.765	36,8	18,7	18,1
	20 - 64	36.991	18.380	18.611	56,9	28,3	28,6
	65 и пов.	4.109	1.939	2.170	6,3	3,0	3,3
	Вкупно	65.035	32.489	32.546	100,0	50,0	50,0
1981	О П Ш Т И Н А						
	0 - 19	44.104	22.652	21.452	32,0	16,5	15,7
	20 - 64	81.926	41.717	40.209	59,6	30,3	29,3
	65 и пов.	11.606	5.666	5.940	8,4	4,1	4,3
	Вкупно	137.636	70.035	67.601	100,0	50,9	49,1
	Г Р А Д Б И Т О Л А						
	0 - 19	24.559	12.382	12.177	31,3	15,8	15,5
	20 - 64	47.855	23.719	24.136	61,0	30,2	30,8
	65 и пов.	6.093	2.858	3.235	7,7	3,6	4,1
	Вкупно	78.507	38.959	39.548	100,0	49,6	50,4
1991	О П Ш Т И Н А						
	0 - 19	35.165	18.047	17.118	28,3	14,5	13,8
	20 - 64	73.872	37.679	36.193	59,6	30,4	29,2
	65 и пов.	14.966	6.929	8.037	12,1	5,6	6,5
	Вкупно	124.003	62.655	61.348	100,0	50,5	49,5
	Г Р А Д Б И Т О Л А						
	0 - 19	24.403	12.461	11.942	29,0	14,8	14,2
	20 - 64	50.550	25.113	25.437	60,2	29,9	30,3
	65 и пов.	9.049	4.137	4.912	10,8	4,9	5,9
	Вкупно	84.002	41.711	42.291	100,0	49,6	50,4

Графикон 7

Старосна и полова пирамида на населението во Општина и град Битола

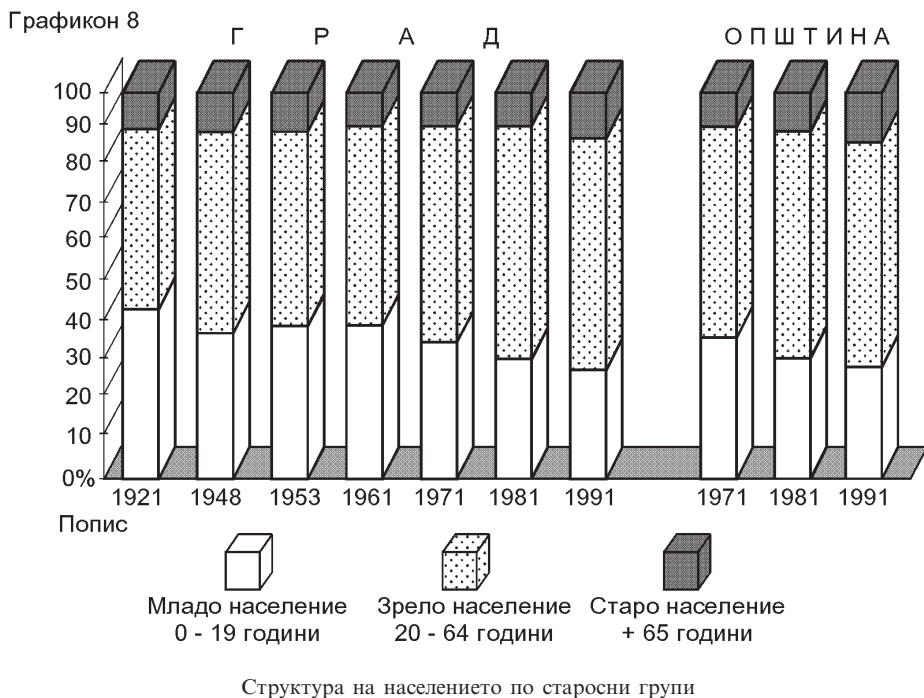
Табела бр. 24: Структура на населението според старост и пол по петгодишни групи за Општина и град Битола, според податоци од 1971, 1981 и 1991 година

1 9 7 1						
Старост	ОПШТИНА			ГРАД		
	Вкупно	Ма'и	Жени	Вкупно	Ма'и	Жени
0 - 4	10.167	5.189	4.979	5.437	2.769	2.668
5 - 9	10.451	5.289	5.162	5.092	2.540	2.552
10 - 14	12.589	6.419	6.170	6.201	3.172	3.029
15 - 19	13.923	7.198	6.725	7.203	3.689	3.514
20 - 24	11.983	6.353	5.630	6.375	3.239	3.136
25 - 29	8.636	4.610	4.026	4.632	2.382	2.250
30 - 34	8.850	4.418	4.432	4.648	2.286	2.362
35 - 39	9.666	4.832	4.834	5.227	2.549	2.678
40 - 44	8.773	4.318	4.455	4.895	2.363	2.532
45 - 49	7.886	3.861	4.025	4.394	2.176	2.218
50 - 54	3.824	1.873	1.951	2.086	1.033	1.051
55 - 59	4.812	2.465	2.347	2.514	1.258	1.256
60 - 64	4.377	2.279	2.098	2.099	1.092	1.007
65 - 69	3.378	1.682	1.696	1.603	764	839
70 - 74	2.305	1.130	1.175	1.143	526	617
75 и пов.	2.619	1.318	1.301	1.363	649	714
Непознато	272	133	139	123	62	61
ВКУПНО	124.512	63.367	61.145	65.035	32.551	32.484

1 9 8 1						
Старост	ОПШТИНА			ГРАД		
	Вкупно	Ма'и	Жени	Вкупно	Ма'и	Жени
0 - 4	11.769	6.022	6.746	6.813	3.427	3.386
5 - 9	11.260	5.834	5.426	6.302	3.187	3.115
10 - 14	10.542	5.439	5.103	5.834	3.007	2.827
15 - 19	10.534	5.357	5.177	5.610	2.761	2.849
20 - 24	12.313	6.380	5.933	7.046	3.453	3.593
25 - 29	12.976	6.844	6.132	7.783	3.971	3.812
30 - 34	11.180	5.919	5.261	6.735	3.394	3.341
35 - 39	8.411	4.434	3.977	4.959	2.560	2.399
40 - 44	8.668	4.294	4.374	4.905	2.412	2.493
45 - 49	9.363	4.615	4.747	5.392	2.625	2.767

50 - 54	8.306	4.038	4.268	4.850	2.302	2.548
55 - 59	7.261	3.516	3.747	4.226	2.046	2.180
60 - 64	3.449	1.679	1.770	1.959	956	1.003
65 - 69	4.161	2.053	2.108	2.334	1.102	1.232
70 - 74	3.311	1.640	1.671	1.595	753	842
75 и пов.	3.534	1.636	1.898	1.874	778	1.096
Непознато	600	337	263	290	225	65
ВКУПНО	137.636	70.035	67.601	78.507	38.959	39.548
1 9 9 1						
Старост	ОПШТИНА			ГРАД		
	Вкупно	Ма'и	Жени	Вкупно	Ма'и	Жени
0 - 4	8.262	4.339	3.923	5.753	3.017	2.736
5 - 9	9.409	4.765	4.644	6.665	3.392	3.273
10 - 14	8.917	4.538	4.379	6.217	3.120	3.097
15 - 19	8.577	4.405	4.172	5.768	2.932	2.836
20 - 24	8.447	4.346	4.101	5.609	2.834	2.775
25 - 29	8.660	4.393	4.267	5.769	2.729	3.040
30 - 34	10.225	5.355	4.870	7.179	3.572	3.607
35 - 39	10.373	5.545	4.828	7.558	3.947	3.611
40 - 44	8.596	4.496	4.100	6.279	3.214	3.065
45 - 49	6.479	3.349	3.130	4.520	2.300	2.220
50 - 54	6.758	3.333	3.425	4.420	2.160	2.260
55 - 59	7.685	3.697	3.988	4.980	2.378	2.602
60 - 64	6.649	3.165	3.484	4.236	1.979	2.257
65 - 69	5.739	2.655	3.084	3.649	1.656	1.993
70 - 74	2.493	1.117	1.376	1.568	697	871
75 и пов.	4.116	1.956	2.160	2.452	1.098	1.354
Непознато	2.618	1.201	1.417	1.380	686	694
ВКУПНО	124.003	62.655	61.348	84.002	41.711	42.291

И на крајот гледајќи го графикон 8 забележуваме дека младото население се намалува за сметка на старото и зрелото население кои се зголемуваат. Односно населението во градот постепено старее.

2.3. КОМПОНЕНТИ НА ПРИРОДНО ДВИЖЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Вкупното движење на населението се состои и зависи од природното и механичкото движење. Основните компоненти на природното движење на населението се наталитетот (родност) и морталитетот (смртност), а нивна резултанта по правило е природниот прираст (повеќе родени над бројот на умрени, или поконкретно разлика помеѓу наталитетот и морталитетот).

За да дознаеме каков е процесот на природното движење на населението во Битола, ќе ја проследиме динамиката на просечните стапки и движењето на апсолутните вредности на ниво на општина и на ниво на град.

Од податоците во табелата се гледа дека стапката на наталитетот од 34,6‰ забележана во 1953 година, речиси, постојано низ целиот период се намалува и во 1995 година достигна до 12,0‰, односно се намалила за 22,6‰. Намалување од 13,0‰ на 11,1‰ (1953-1995 год.) бележи и морталитетот, или намалување за 1,9‰.

Природниот прираст е условен од наталитетот и морталитетот. Тој во 1953 год. изнесувал 21,6‰ кога бил и највисок, за после тоа да почне постепено да се намалува и во 1995 година да достигне до критичните 0,9‰, со што општината и градот Битола се вбројуваат во групата на општини-градови со ниска стапка на наталитет, морталитет и природен прираст во Р. Македонија.

Табела бр. 25: Годишни и четиригодишни стапки на наталитетот, морталитетот и природниот прираст за Општина Битола.

Година Временски период	Наталитет	Морталитет	Природен прираст
1953	34,6	13,0	21,6
1959	26,5	10,3	16,2
1961	23,3	8,6	14,7
1964 - 1967	18,9	7,2	11,7
1968 - 1971	16,1	7,2	8,9
1971 - 1975	13,1	7,0	6,1
1976 - 1979	13,6	6,8	6,8
1980 - 1983	13,9	7,1	6,8
1984 - 1987	13,0	7,3	5,7
1988 - 1991	11,7	8,4	3,3
1992 - 1995	11,7	10,2	1,5
1995	12,0	11,1	0,9

Идентична е и динамиката на апсолутните вредности на природното движење на населението за градот и општината. Податоците од табела бр. 26 покажуваат дека наталитетот е во постојано опаѓање. Причината, сигурно, се состои во драстично малиот број на лица од фертилна доба во селската средина и малиот наталитет (гледано за двете средини во целина).

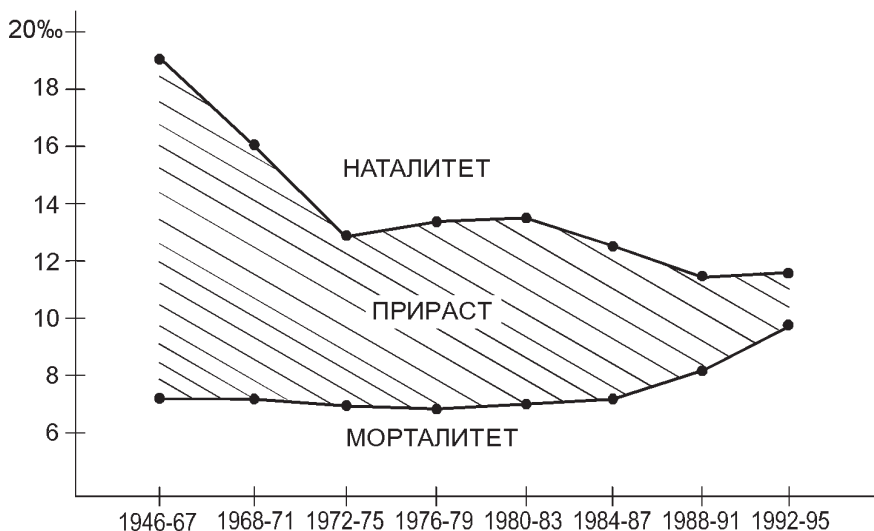
Податоците за учеството на бројот на умрените од градот во вкупниот морталитет во општината покажуваат дека старо население освен во селската средина, во голем број е присутно и во Битола.

Табела бр. 26: Движење на апсолутните вредности на наталитетот, морталитетот и природниот прираст за Општина и град Битола.

Година	О П Ш Т И Н А						Г Р А Д		
	Број на родени	Годишна стапка	Број на умрени	Годишна стапка	Природен прираст	Годишна стапка	Број на родени	Број на умрени	Природен прираст
1966	1.680	18,7	880	6,7	800	12,0	1.111	443	668
1971	1.600	14,4	878	7,0	722	7,4	1.239	500	739
1975	1.586	13,4	857	6,7	729	6,7	1.038	523	515
1981	1.772	13,4	963	7,0	809	6,4	1.319	594	725
1985	1.800	13,0	1.046	7,4	754	5,6	1.319	647	672
1991	1.423	11,6	1.128	9,2	295	2,4	1.150	720	430
1995	1.302	12,0	1.203	11,1	99	0,9	990	789	201

Од истата табела (бр. 26) и графикон бр. 9 за природниот прираст се гледа истото, тој е во постојано опаѓање со тенденција ако се продолжи со вакво темпо за неколку години да премине во негативен природен прираст.

Графикон 9

Природно движење на населението за Општина Битола по периоди

Овие податоци ни кажуваат за алармантната состојба кај природното движење на населението и тоа во двете, градска и селска средина.

Поголемо природно движење на населението се одвива во градот, додека селската средина е простор каде населението и понатаму механички и природно се намалува.

Во контекст на сето погоре изнесено е и стапката на бројот на склучени бракови на 1.000 жители која е во континуирано опаѓање од 9,5 во 1969 година на 6,5 во 1995 година и е за загрижување.

Според сè што е досега изнесено, за природното движење на населението може да се заклучи дека природниот прираст во општината и градот Битола се наоѓаат во доста критична состојба, особено за наталитетот. Оваа состојба директно е условена од зголемениот број на миграции во странство и тоа на младо фертилно население, потоа голем број на неженето-немаено население, односно население кое не стапува во брак* како и големиот број на мали семејства со едно до две деца.

* Најголем број на такво население е со возраст од 25 до 35 па и повеќе години. По наши груби процени бројот на вакви лица од двата пола се движи и до над 3.000.

Сето ова е условено од општествено-економските прилики и проблеми кои повеќе години негативно влијаат врз планирањето на семејството и животот во семејната заедница.

2.4. ДОМАЌИНСТВА И БРОЈ НА ЧЛЕНОВИ ВО ДОМАЌИНСТВАТА

Домаќинствата како посебен елемент претставуваат основни социо-економски заедници во кои населението живее, стопанисува и врши биолошка репродукција. Како такви, домаќинствата вршат одредено влијание врз развојот на населението по број и врз неговите социјални, економски и други карактеристики.

За да се види тоа влијание во основа, обработуваме неколку поважни елементи како што се: динамиката на бројното движење и просечната големина на домаќинствата и промени во движењето на домаќинствата по број на членови.

2.4.1 Бројно движење и просечна големина на домаќинствата

Бројот на домаќинствата во Општина и град Битола, проследен низ пописите по Втората светска војна, постојано се зголемува. (Види табела бр. 27).

Табела бр. 27: Број и просечна големина на домаќинствата во Општина и град Битола, гледано според пописите од 1948 до 1994 година.

Година на попис и %	Општина Битола			Град Битола			Селска средина		
	Вкупно население	Вкупно домаќинства	Просечно членови на 1 домаќин.	Вкупно население	Вкупно домаќинства	Просечно членови на едно домаќин.	Вкупно население	Вкупно домаќинства	Просечно членови на едно домаќин.
1948 %	90.295 100	17.871 100	5,06 -	30.761 34,1	8.401 47,0	3,67 -	59.534 65,9	9.470 53,0	6,28 -
1953 %	102.907 100	20.305 100	5,07 -	37.564 36,5	9.811 48,3	3,83 -	65.343 63,5	10.494 51,7	6,22 -
1961 %	111.581 100	23.012 100	4,85 -	49.001 43,9	12.357 53,7	3,97 -	62.580 56,1	10.655 46,3	5,87 -
1971 %	124.512 100	26.971 100	4,62 -	65.035 52,2	16.079 59,6	4,05 -	59.477 47,8	10.892 40,4	5,46 -
1981 %	137.636 100	30.798 100	4,47 -	78.507 57,0	19.766 64,2	3,98 -	59.129 43,0	11.032 35,8	5,35 -
1991 %	124.003 100	33.410 100	3,72 -	84.002 67,7	23.415 70,1	3,58 -	40.001 32,3	9.995 29,9	4,00 -
1994 %	108.203 100	31.791 100	3,40 -	77.464 71,6	23.040 72,5	3,36 -	30.739 28,4	8.750 27,5	3,51 -

Во 1948 година бројот на домаќинствата за општината изнесувал 17.871, а во 1991 година пораснал на 33.410 или зголемување за 15.539 домаќинства, од-

носно за 86,9%. За сметка на тоа просечниот број на членови се намалил од 5,1 на 3,7 во 1991 година, додека бројот на домаќинствата во градот од 8.401 во 1948 година пораснале на 23.415 во 1991 година, односно за 15.014 или за 178,7%. Просечниот број на членови се движи од 4,0 до 3,6 члена на едно домаќинство. Ваквото големо зголемување на бројот на домаќинства во градот освен на природниот процес на природно зголемување и раслојување на домаќинствата, се должи и на механичкиот прилив на домаќинства од селската средина.

Покрај погореанализираното од табела бр. 27 се забележува и тоа дека во 1948 година 47,0% од домаќинствата биле во градска средина, односно во Битола, а во 1991 година тој број е зголемен на 70,1% учество од вкупниот број на домаќинства во општината. Тоа значи дека 70% од домаќинствата во општината живеат во градот. Оваа појава на осипување на домаќинства од селата во градот делува негативно за земјоделството кое бара поголем број на работна сила, а која за 'ал во селските средини сè помалку ја има.

Бројот на домаќинства и просечниот број на членови на едно домаќинство, воопшто за општината, претставува сериозно предупредување во демографското планирање на семејството кое во себе содржи и трајни далекусежни последици од демографска, социјална, економска и друга природа.

2.4.2. Промени во движењето на домаќинствата по број на членови

Со оглед на тоа што бројот на домаќинствата со своите членови имаат мошне вајна социо-економска категорија преку која се прави социо-економска, репродукциона и друга способност (и врз основа на тоа се прават планови за економска, просветна, здравствена и друга опфатеност на населението), ќе направиме преглед врз промените во движењето на домаќинствата по број на членови како за градот, така и за општината.

Според табелата бр. 28 се гледа дека во градот и општината преовладува бројот на четиричлените домаќинства за трите пописни години (1961, 1971 и 1981 година).

За градот може да се каже дека од 1961 година па наваму во вкупниот број на градски домаќинства, т.н. големи домаќинства, своето учество постојано го намалуваат, додека бројот на малите и средните домаќинства постојано се зголемува. Идентична е состојбата и на домаќинствата за општината во целина.

Најголемо учество во вкупниот број на домаќинства имаат четиричлените со 34,44% (гледано за градот), потоа следат тричлените, петчлените итн., слична е и состојбата и за општина Битола.

Табела бр. 28: Структура на домаќинствата по број на членови: мали, средни и големи, за пописите 1961/1981

Попис	Средина	Вкупно домаќинства	со 1 - 3 члена	со 4 - 6 члена	со 7 и повеќе члена	несемејни
1 9 6 1	Град	12.357	4.935	6.480	942	-
	%	100	39,44	52,44	7,62	-
	Општина	23.012	6.957	11.375	4.678	20,33
	%	100	30,23	49,43	20,33	-
1 9 7 1	Град	16.079	5.611	9.377	1.091	-
	%	100	34,90	58,32	6,79	-
	Општина	26.971	7.638	15.317	4.016	-
	%	100	28,32	56,79	14,89	-
1 9 8 1	Град	19.766	6.135	10.923	1.351	1.357
	%	100	31,0	55,3	6,8	6,9
	Општина	30.798	8.286	16.801	3.952	1.759
	%	100	26,9	54,6	12,8	5,7

Показателите од табелата бр. 29 не водат кон заклучокот дека во општината и градот длабоко навлегол процесот на раслојување, (освен на поголемите семејства со 5, 6, 7 и повеќе членови) и на средните, односно на четиричлените домаќинства. Исто така, во третиралиот период се гледа дека големите домаќинства се во фаза на раслојување, малите бележат пораст и тоа заради појавата на сè поголемиот број домаќинства на старци и домаќинства со едно дете.

2.5. ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО (Население по писменост и стручна спрема)

Населението според писменост во основа опфаќа две групи и тоа: население кое знае да чита и пишува - писмено, и население кое не знае да чита и пишува - неписмено. Образовната структура на населението е важен фактор за стопанската, економската и културната моќ на еден простор.

Од табелата бр. 30 се гледа дека состојбата со неписмените иако бројно и процентуално се намалува, сепак не е уништена и претставува проблем и на денешницата. Високиот процент на неписмени лица се забележува како во општината (од 5,17% во 1991 год.) така и во градот (со 3,39%) иако низ пописните години постојано бележи намалување. Речиси истото може да се каже, гледано според пол за сите пописни години, само со едно надополнување дека побројно неписмени лица се јавуваат кај женското население (така во градот од вкупно 2.427 неписмени лица, 1887 биле неписмени жени).

За неписмените по старосни групи ќе ги изнесеме само следните забелешки. Во град Битола со најмало учество во вкупниот број на неписмено насе-

*** Структурата на домаќинствата по број на членови за пописите од 1991 и 1994 година, бидејќи не се објавени не се обработени.

Табела бр. 29: Домаќинства според број на членови во град и општина Битола за 1961, 1971 и 1981 год.

Попис	Средина	ВКУПНО	Семејства според бројот на членови													Не семејни домаќин.	
			Д	О	М	А	Ќ	И	Н	С	Т	В	А	Самечки	Пов. членови		
			Вкупно	1	2	3	4	5	6	7	8 и пов.						
1961		12.357	12.357	1.075	1.717	2.143	2.976	2.241	1.263	543	399	-	-				
	Град		100	100	8,7	13,9	17,3	24,1	18,2	10,2	4,4	3,2	-	-			
	%																
	Општина	23.012	23.012	1.581	2.381	2.995	4.509	3.955	2.911	1.797	2.881	-	—				
1971		100	100	6,9	10,3	13,0	19,6	17,2	12,7	7,8	12,5	-	-				
	Град	16.079	16.079	1.069	1.826	2.716	5.101	2.837	1.439	572	519	-	-				
	%		100	100	6,7	11,4	16,9	31,7	17,6	8,9	3,6	3,2	-	-			
	Општина	26.971	26.971	1.445	2.532	3.661	7.179	4.957	3.181	1.702	2.314	-	-				
1981		100	100	5,3	9,4	13,6	26,6	18,4	11,8	6,3	8,6	-	-				
	Град	19.766	18.409	2.486		3.649	6.808	2.631	1.484	563	788	1.243	114				
	%		100	93,1	12,6	18,5	34,4	13,3	7,5	2,8	4,0	6,3	0,6				
	Општина	30.798	29.039	3.369		4.917	9.443	4.437	2.921	1.298	2.654	1.621	138				
	%	100	94,3	10,9	16,0	30,7	14,4	9,5	4,2	8,6	5,3	0,4					

ление е старосната група од 10-19 години (со 7,38% во 1991 година), потоа следи втората старосна група од 20-34 години (со 9,52%), па третата од 35-64 години (со 31,68%). Со најголемо учество во неписмено население по старосни групи за градот е старосната група од 65 и повеќе години (со 49,61%). Истиот редослед е и за општината, но со помало или поголемо процентуално учество за поодделни старосни групи. (Види табела бр. 30).

Релативно големиот број на неписмено население кое сè уште е присутно во градот, покрај другото, е и резултат на големиот број неписмени мигранти од селската средина.

Проблемот на неписменоста со себе носи проблеми од социјална, економска, културна и друга природа со што современиот начин на живот и дострелите на напредокот на современото човештво се ставаат во второстепена положба.

Во табелата бр. 31 го следиме соодносот според школската подготовка кај градското и вкупното општинско население од 15 години па нагоре, според пописот од 1981 и 1991 година. Податоците ни кажуваат дека и кај градското и вкупното општинско население висок е процентот на население постаро од 15 години без школска подготовка, потоа со завршено од 1-7 одделение, што е крајно неповолна појава. Радуваат податоците за школска подготовка на населението со средно образование, а сè уште е недоволен бројот на население со вишо и високо образование.

2.6. НАЦИОНАЛНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО **(Население по народност - националност)**

Националната структура на населението во град Битола, како што понапред видовме, во себе носи длабоки историски влијанија. Националната структура во градот и во општината во целост се формирале под влијание на историските периоди и тоа пред сè во зависност на општественоекономските и политичките прилики во различните временски периоди.

Од податоците во табелите бр. 32 и бр. 33 се забележува дека во националната структура на град Битола, за сите пописни години, преовладува македонското население со учество од 77,1% (во 1948 год.) до 89,6% (во 1991 год.). Исто и во општината преовладува македонското население од 90,63% (во 1971 год.) до 90,19% (во 1991 година).

Табела бр. 31.: Население поштіаро од 15 ґодини стјоред школска подґотоўка во ґрадоў и оиштинати стјоред поїисой од 1981 и 1991 ґодина

Потис	Средина	Вкупно население над 15 год.	Без школска подґотовка	Од 1-7 одделение	Основно училиште	Средно образование			Средно училиште за стручен кадар	Средно насочено образование	Вишо образование	Високо образование	Непознато
						Вкупно	КВ и ВКВ	Гимназија					
1 9 8 1	Град	59.558	4.585	16.035	14.557	18.624	7.142	4.899	6.577	6	2.488	2.767	502
	%	100	7,7	26,9	24,5	31,3	12,0	8,2	11,1	0,0	4,2	4,6	0,8
	Општина	104.066	11.703	36.497	26.829	22.087	8.896	5.387	7.796	8	2.726	2.879	1.345
	%	100	11,2	35,1	25,8	21,2	8,5	5,2	7,5	0,0	2,6	2,8	1,3
1 9 1	Град	65.367	3.226	10.804	17.275	24.113	4.934	4.114	11.355	3.710	3.965	5.056	928
	%	100	4,9	16,6	26,4	36,9	7,5	6,3	17,4	5,7	6,1	7,7	1,4
	Општина	97.415	7.098	22.134	27.814	29.128	5.758	4.444	13.852	5.074	4.300	5.297	1.644
	%	100	7,3	22,7	28,6	29,9	5,9	4,6	14,2	5,2	4,4	5,4	1,7

Табела бр. 32: Население по националности за Општина Битола според пописише од 1971 до 1994 година и за град Битола според пописише од 1948, 1971, 1981 и 1991 г.

Националност	О П Ш Т И Н А				Г Р А Д			
	1971	1981	1991	1994	1948	1971	1981	1991
Вкупно %	124.636 100	137.636 100	124.003 100	108.203 100	30.761 100	65.035 100	78.507 100	84.002 100
Национално се изјасниле %	124.166 99,62	136.612 99,26	122.984 99,17	108.119 99,92	30.700 99,80	64.971 99,90	78.209 99,62	83.285 99,14
Македонци %	112.537 90,63	123.564 90,45	111.847 90,19	98.512 89,65	23.734 77,15	57.282 88,07	68.897 87,75	75.308 89,65
Турци %	3.904 3,1	3.496 2,7	2.383 1,9	1.900 1,7	3543 11,5	3.061 4,7	3.068 4,0	2.058 2,5
Албанци %	3.221 2,6	5.344 3,9	4.757 3,8	3.976 3,7	1.327 4,3	1.317 2,0	2.347 3,0	2.232 2,7
Срби %	1.397 1,1	1.058 0,8	834 0,7	609 0,5	912 2,9	1.143 1,8	843 1,1	731 0,9
Власи %	1.249 1,0	821 0,6	972 0,8	936 0,8	420 1,4	500 0,8	543 0,7	715 0,9
Роми %	48 0	554 0,4	1.299 1,0	1.688 1,5	-	28 0	535 0,7	1.274 1,5
Муслимани %	20 о	1.033 0,8	404 0,3	-	205 0,7	12 0	906 1,1	365 0,4
Хрвати %	283 0,2	203 0,1	145 0,1	-	118 0,4	262 0,4	177 0,2	127 0,1
Црногорци %	166 0,1	139 0,1	115 0,1	-	229 0,7	137 0,2	99 0,1	90 0,1
Словенци	64	43	35	-	50	61	38	34
Бугари	46	30	39	-	29	41	28	35
Грци	53	78	39	-	-	40	39	30
Италијани	2	20	7	-	5	2	11	2
Германци	8	36	27	-	39	6	21	16
Австријци	-	5	5	-	-	-	1	5
Чеси	1	9	6	-	5	1	8	4
Евреи	3	3	1	-	-	3	3	1
Унгарци	19	18	19	-	7	17	16	16
Полјаци	4	7	16	-	-	2	5	15
Романци	3	3	4	-	3	3	2	4
Руси	17	10	11	-	73	16	9	10
Русини	3	4	1	-	-	3	3	1

Националност	О П Ш Т И Н А				Г Р А Д			
	1971	1981	1991	1994	1948	1971	1981	1991
Словаци	4	4	10	-	1	4	3	8
Украинци	1	-	1	-	-	1	-	1
Египјани	-	-	7	-	-	-	-	7
Други	1.111	130	241	498	-	887	105	204
Југословени	137	527	657	-	-	137	502	627
Непознати	333	497	121	84	61	64	298	90

Табела бр. 33: Промени во националниот состав на населението во град Битола за периодот од 1948 до 1991 година.

Националност	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Вкупно %	30.761 100	37.564 100	49.001 100	65.035 100	78.507 100	84.002 100
Македонци %	23.734 77,2	28.916 77,0	43.108 88,0	57.282 88,1	68.897 87,7	75.308 89,6
Турци %	3.543 11,5	6.189 16,5	3.265 6,6	3.061 4,7	3.068 4,0	2.058 2,5
Албанци %	1.327 4,3	484 1,3	378 0,8	1.317 2,0	2.347 3,0	2.232 2,7
Власи %	420 1,4	-	-	500 0,8	543 0,7	715 0,9
Роми %	-	3 0	-	28 0	535 0,7	1.274 1,5
Срби %	912 2,9	834 2,2	1.035 2,1	1.143 1,8	843 1,1	731 0,9
Хрвати %	118 0,4	155 0,4	-	262 0,4	177 0,2	127 0,1
Црногорци %	229 0,7	137 0,4	-	137 0,2	99 0,1	90 0,1
Муслимани %	205 0,7	-	-	12 0	906 1,1	365 0,4
Други %	273 0,9	846 2,2	1.215 2,5	1.293 2,0	1.092 1,4	1.102 1,3

Од табелите 34 и 35 се гледа дека според мајчин јазик доминира македонскиот јазик со учество од 92%, потоа следат албанскиот јазик со 3,9 односно 2,8% па турскиот јазик со 1,8% итн. Според вероисповед православноста вера е доминантна со 90%, потоа следи муслиманската со околу 8% итн.

Табела бр. 34: Население по мајчин јазик за пописиште 1991 и 1994 година

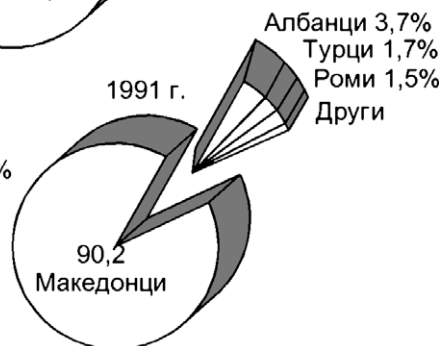
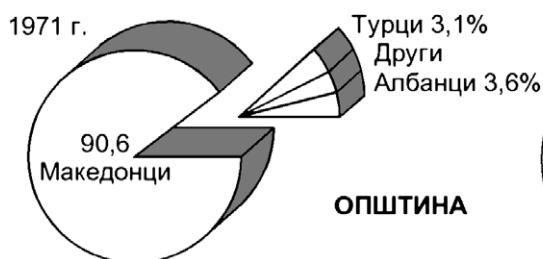
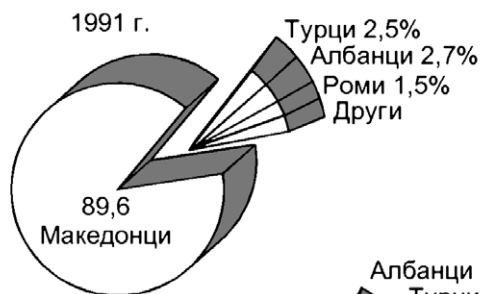
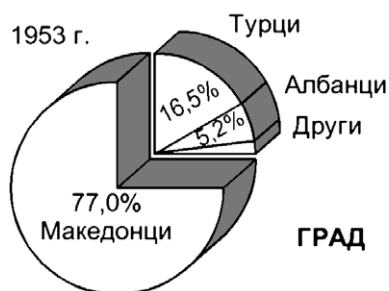
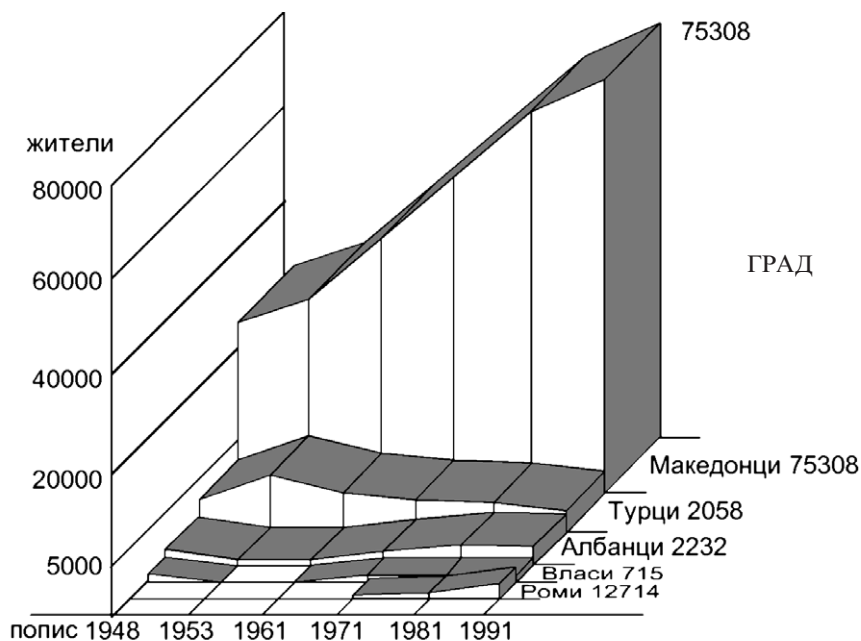
По мајчин јазик	1 9 9 1			1 9 9 4		
	Вкупно	Градско	Останато	Вкупно	Градско	Останато
Македонски	114.082	77.517	36.565	100.282	72.267	28.015
Албански	4.918	2.362	2.556	4.062	2.041	2.021
Турски	2.231	1.904	327	1.768	1.441	327
Влашки	782	527	255	797	545	252
Ромски	288	287	1	325	324	1
Српскохрватски	1.055	933	122	576	496	80
Англиски	96	53	43	-	-	-
Бугарски	39	35	4	-	-	-
Словенечки	31	30	1	-	-	-
Грчки	72	59	13	-	-	-
Руски	9	8	1	-	-	-
Полски	16	15	1	-	-	-
Германски	35	26	9	-	-	-
Унгарски	16	13	3	-	-	-
Чешки	6	4	2	-	-	-
Романски	6	5	1	-	-	-
Италијански	10	2	8	-	-	-
Словачки	10	8	2	-	-	-
Шведски	20	13	7	-	-	-
Холандски	5	5	-	-	-	-
Француски	6	2	4	-	-	-
Еврејски	1	1	-	-	-	-
Останати јазици	39	25	14	338	308	30
Непознато	230	168	62	55	42	13

За националната структура во град Битола и општината може да се ка'е дека доминираат Македонците, македонскиот јазик и православната вера, додека останатите национални малцинства имаат мала застапеност.

Табела бр. 35: Население според вероисповед за пописиште 1991 и 1994 година

Општина Битола	Вкупно	Православни	Католици	Христијани	Протестанти	Муслимани	Јудисти	Останати	Атеисти	Не дал одговор	Непознато
----------------	--------	-------------	----------	------------	-------------	-----------	---------	----------	---------	----------------	-----------

Графикон 10. Население според националност во град - општина Битола

1	Вкупно	124.003	112.267	277	-	56	9.627	15	51	352	-	1.358
9	Градско	84.002	75.437	232	-	44	6.692	12	46	345	-	1.193
9	Останато	40.001	36.829	45	-	12	2.935	3	5	7	-	165
1	Вкупно	108.203	97.195	146	1.922	12	7.879	-	80	245	699	25
9	Градско	77.464	69.335	134	1.562	11	5.552	-	69	237	547	17
9	Останато	30.739	27.860	12	360	1	2.327	-	11	8	152	8

Второ национално малцинство според податоците од пописите се Турците кои во 1953 година имаа и најголемо учество од 16,5% за после иселувањето на поголем дел од нив, да се намот само на 2,4% во 1991 година. Во националната структура на населението во градот, веќе години наназад учествуваат Албанците кои во 1991 година чинат 2,6% од вкупното градско население и веќе се второ национално малцинство во градот.

Значајно место во повеќенационалното шаренило на Битола заземаат Власите, Ромите, Муслиманите, Србите, Хрватите и други.

Речиси е идентична националната структура и на ниво на Општина Битола, па така доминантни се Македонците со 90,19%, потоа следат Албанците со 3,83%, Турците (1,92%), Муслиманите, Србите, Власите, Ромите итн. (Види табели 32-35; и графикон бр. 10).

3. СОЦИО-ЕКОНОМСКИ СТРУКТУРНИ БЕЛЕЗИ НА НАСЕЛЕНИЕТО

3.1. НАСЕЛЕНИЕ ПО АКТИВНОСТ

Населението според активност е важна компонента во демографското проучување бидејќи преку бројот на активните, издржуваните и лицата со лични примања може да се согледаат социо-економските белези на одредена популација.

Состојбата на населението по активност за градот и општината за трите пописи 1971, 1981 и 1991 година покажува дека најбројно население е издржуваното, потоа следи активното и на крајот лицата со лични примања.

Од табелата 36 гледаме дека за сите пописи најбројно е издржуваното население со учество во вкупното градско население од 45,1% во 1991 година, потоа следи активното со 41,1% и на крај се лицата со лични примања со 13,8%. Од табелата забележуваме и тоа дека издржуваното население се намалува во споредба со активното и лицата со лични приходи кои се зголемуваат.

Поради познатите состојби во кои се наоѓа стопанството во последните години, соодносите во активноста се изменети и тоа преку зголемување на

издр'уваното население и лицата со лични приходи, а намалување на бројот на активно население.

Гледано по пол машкото активно население е побројно од 'енското.

3.2. СТРУКТУРА НА АКТИВНОТО НАСЕЛЕНИЕ ПО СЕКТОРИ И ДЕЈНОСТИ

Одредувањето на оваа социо-економска структура на населението значи да се одреди каква функција по сектор и дејност врши одреден број од население. Од тоа се гледа каква е структурата на занимањата на населението во примарниот, секундарниот, терцијарниот сектор, како и каква е структурата на населението гледано по стопански гранки.

Од табелата 37 за активно население според дејност се забележува водечка улога на идустријата и рударството со над 31%, а потоа следат образование-култура-здравствена заштита со 17,5%, земјоделство со 17,3%, трговија и угостителство со 12,2%, граде'ништво со 8,8% итн.

По сектори за градот доминантна улога според последниот попис има терцијарниот сектор, а за останатите пописи водечка улога имал секундарниот сектор. (Види табела 38.)

Општо земено трендот на зголемување на бројот на активни лица кај секундарниот и терцијалниот сектор и намалување на бројот на активни лица кај примарниот сектор сè уште е присутна појава. Транзицијата на стопанството во последните години доведува до понатамошно наголемување на овие разлики.

Табела бр. 36: Население според активности за град и Општина Бит'ола, според попи-сите од 1971, 1981 и 1991

Попис	Средина	Вкупно население			Активно население			Лица со лични примања	Издр'увано население
		Сè вкупно	мажи	жени	Сè вкупно	мажи	жени		
1971	Град	65.035	32.551	32.484	22.729	16.206	6.523	4.374	37.932
	Општина	124.512	83.367	61.145	52.893	35.892	17.001	5.071	66.548
1981	Град	78.507	38.959	39.548	30.795	18.357	12.438	6.784	40.928
	Општина	137.636	70.036	67.600	59.246	40.058	19.188	8.194	70.196
1991	Град	84.002	41.711	42.291	34.568	18.910	15.658	11.618	37.816
	Општина	124.003	62.655	61.348	48.291	29.365	18.926	15.000	60.712

Табела бр. 37: Активно население според дејности за Општина Бит'ола во 1953 година и за град Бит'ола во 1971, 1981, 1991 и 1994 година

Попис	Индустрија и рударство	Земјоделство	Шумарство и водостопанство	Градежништво	Сообраќај и врски	Трговија, угостителство и туризам	Занаетчиство	Станбено комунална	Образование, култ. здр. заш.	Општествени и државни служби	Вондејности и непознато
1953	1.577	34.634	272	982	474	1.479	3.633	420	3.392		3.654
1971	6.419	20.247	204	1.148	1.110	2.354	2.586	384	2.962	1.691	266
1981	10.874	4.039	191	4.844	1.439	3.534	286	928	3.637	1.023	-
1991	11.801	3.706	637	3.652	1.656	3.891	705	362	5.924	1.964	270
1994	10.810	6.003	880	3.049	1.412	4.226	839	399	6.074	1.887	530

Табела бр. 38: Активно население по сектори за град и Општина Битола, според пописите од 1953 до 1994 година

Попис	Град Општина	Вкупно активно население	Примарен сектор	Секундарен сектор	Терцијален сектор	Вондејности и непознато	Лица на привремена работа
1953	Град Општина	12.446 42.433	1.848 28.443	4.697 5.363	4.167 5.388	1.734 3.239	- -
1961	Град Општина	16.250 44.469	1.240 25.497	7.178 8.550	6.003 7.179	1.829 3.249	- -
1971	Град Општина	22.729 52.893	1.842 20.451	8.984 10.153	7.693 8.589	1.642 2.011	2.568 11.689
1981	Град	30.795	4230	15.718	10.847	-	-
1991	Град	34.568	4.343	15.453	14.772	-	-
1994	Град	36.109	6.883	13.859	15.367	-	-

4. МИГРАЦИОНИ БЕЛЕЗИ

Миграционите процеси кои подразбираат преселување на населението од едно место на друго се мошне значаен демографски процес кој со себе носи редица појави од економска, политичка, демографска и општествена природа.

Во понапред изложениот текст за демографските карактеристики на град Битола низ вековите, на неколку наврати изнесовме по нешто за миграционите движења на населението. Но, миграционите процеси продолжија и по Втората светска војна, па така и денес во Битола и Битолската општина и понатаму егзистира, со нови содржини, миграциониот тренд.

4.1. ОСВРТ НА МИГРАЦИОНИТЕ ДВИЖЕЊА ОД КРАЈОТ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА ДО ДЕНЕС

Во годините непосредно по завршетокот на Втората светска војна економското мигрирање во странство од Битола и Битолско наполно престана. По обновата на уништеното, новиот општествен систем обезбедуваше вработеност, а на политичкиот план се застапуваше став дека причините за мигрирање се ликвидирани.

Меѓутоа, динамичниот општествено-економски развој во нашата земја разви процеси на крупни измени во економската и социјална структура на населението. Започна и фантастично брзо да се одвива процесот на преминување на селското население во градовите-урбанизацијата. Тоа има соодветен одраз и на економското мигрирање во странство.^{182, 29}

Во годините од 1953-1963 година траеше последното масовно иселување на Турците од градот и пелагониските села. Со иселувањето на Турците се иселија и значителен број Македонци-муслимани, како и значителен број Албанци. Иселувањето на Турците од пелагониските села предизвика нов бран на доселување муслимани од Санџак и Босна, а во Битола се доселија и извесен број Албанци.^{183, 219}

Речиси непосредно по војната настапува раздвигување на населението и тоа како резултат на општествено-политичките и економските промени. Потребата од работна сила, потоа потребите на општествените дејности, нарочито школството и управата во борбата за описменување, за стопански развој и слично, ги поттикна миграциите село-град. Исто така и сериозниот латентен проблем на аграрната пренаселеност и расфрмирањето на селските работни задруги предизвикал нови почетоци на економски миграции не само на релација село-град туку и надворешни миграции во странство.

Веќе во шеесеттите години се засилува одењето за вработување во странство. Најнапред се оди во прекуокеанските земји, а покасно и во европските индустриски развиени држави. Овој процес во поодделни години се одвива со различен интензитет, но трае континуирано и до денес.

Како внатрешните, така и надворешните миграциони движења, во текот на целиот период, а и денес, доведоа до драстично менување на целата демографска структура во општината. Како последица од големото празнење на некои простори во општината и пошироко се појавија депопулациони простори, а со тоа и деаграризација. Од друга страна во градот дојде до појава на пренаселеност, параурбанизација и низа други проблеми од економска, социјална, станбена и друга природа. Ваквите појави и денес се присутни и понатаму егзистираат како во Општина Битола така и во град Битола.

4.1.1. Автохтоно население

Уште на самиот почеток слободно можеме да кажеме дека Битола повеќе од четириесеттина години не е град на “старите битолчани” и тоа само на оние битолчани доселени во почетокот на XX век, а да не зборуваме за најстарите битолчани (со по 150, 200 и повеќе години континуиран живот во Битола). Одго-

ворот е во фрапантно голема маса на доселено селско население во градот (од 30.000 до 40.000) од 1948 до денес.

Условно и фигуративно речено поимот “стари битолчани” се однесува само на релативно мал број население во Битола. За старо население се смета она со континуиран живот на поодделни родови-фамии во Битола постари од 100, 200 па и 300 години. За ‘ал, толку стари родови од над 200-300 години во Битола има многу малку. Според наша анкета истите се дви’ат максимум од 50 до 100 семејства, и тоа како македонски, така и турски, ромски, влашки и други семејства. Бројот на фамилии со над 100 до 200 години постојано живеење во градот е максимум 200 фамилии. Вреди да напоменеме и тоа дека овие фамилии, во поголемиот број случаеви, се со мал број на членови во домаќинствата. Како причина за малиот број на членови во домаќинствата е иселувањето на младото-активно население, како и нискиот наталитет, појавата на неженети-немажени лица, економска немоќ, стерилитет и слично.

Најголем број од т.н. “втори стари битолчани” е населението со постојан временски интервал на живеење во Битола од над 80 до 100 години. Нивниот број денес се дви’и од 800 до 1000 семејства и тоа како македонски така и од други националности.

Од горниот текст произлегува дека во групата на т.н. најстари и стари битолчани до денес се останати уште, максимум, 1.200 семејства со релативно мал број на членови до 4.200 лица. Тоа е само околу 5% учество во вкупниот број на домаќинства и речиси исто толкаво учество и во вкупниот број на население за 1991 година.

Како поверодостоен податок на погореизнесеното ќе го наведеме примерот за 1971 година кога беа регистрирани 2.935 лица доселени пред 1940 година. Истата 1971 година од вкупно 65.035 градско население, во Битола биле родени 30.575 лица или 47% од вкупното население. За 1961 год. соодносот бил следен: 3.987 лица биле доселени пред 1940 година, а од вкупното 49.001 лице градско население во Битола биле родени 24.272 лица или околу 49% од вкупното население. Состојбата во 1981 и 1991 година, а и денес знатно е изменета под 50% учество на население кое е родено во Битола. (табела бр. 39).

Табела бр. 39: Пошккло на доселеношо население и година на доселувањешо во град Бишкола сшоред шшшсшш 1961 и 1971 година.

Вкупно население во градот во 1961 и 1971 г.	Население кое од раѓање ‘и-вее во градот	Доселено население			Година на доселување					
		од селска средина	мешовита средина	од градска средина	1940 и пред	1941 1945	1946 1952	1953 1957 1960	1958 1961 1965	1966 1971
49.001	24.272	18.164	1.817	4.748	3.987	1.942	5.778	6.995	6.027	-
65.035	30.575	24.542	1.487	6.170	2.935	1.598	4.552	10.038	8.408	6.709

Табела бр. 40: Население по место на попис, по категорија на присуство во 1981 и 1991 година за општина и град Битола

Општина Град		Вкупно попиша ни	Постојано население кое во моментот на пописот е отсутно								
			Вкупно посто- јано населе- ние	Прису- ство на ова насе- лено место	Вкупно отсутни	Во места на пора- нешна СФРЈ СР	Во стран- ство СР	на привре- мена работа	Членови на семеј. на привре- мена работа	Вкупно населе- ние на привре- мена работа	Лица во стран- ство поради други причини
1981	Општи- на	142.066	137.636	101.179	36.457	4.552	31.905	15.782	15.798	31.580	325
	Град	81.580	78.507	66.976	11.531	2.497	9.034	4.460	28	8.806	228
1991	Општи- на	125.102	124.003	105.940	18.063	2.380	15.683	8.968	6.467	15.435	248
	Град	85.011	84.002	75.399	8.603	1.574	7.029	4.085	2.738	6.823	206

Табела бр. 41: Некои показатели за вкупното население во странство од Р. Македонија и Општина Битола (состојба 1981 година).

РМ и Општина	Вкупно население (вклучено е и насел. во стран.)	Вкупно население во стран.	% од вкуп. насел. во РМ, Општ.	Вкупно активно насел. (вклуч. насел. во стран.)	Вработени во странство	% од вкуп. активни во РМ, Општ.	Вк. вработ. во РМ, Општ.	% од вк. вработ. во РМ, Општ.	% од учес. на вработ.	на 1000 вработ.
РМ	1.909.136	100.922	5,3	808.380	57.964	7,2	435.378	13,3	3,0	133
Битола (Општина)	137.636	31.580	22,9	65.028	15.782	24,3	30.795	51,2	11,4	512

4.1.2. Доселено население (обем, правци и интензитет на доселување)

Една од основните карактеристики на повоениот развој на населението во Битола и општината е неговата мошне интензивна мобилност која се изразува низ разни форми на миграциони движења. Најзастапени се движењата на релација село-град од општината и други општини, како и од градовите во Републиката, другите републики-покраини од поранешна СФРЈ и незначителен број од странство. Најголемиот број од ова доселено население е постојано населено, а потоа следи население со привремен престој (сезонски или дневен карактер).

Во 1971 година од вкупно 34.460 лица во Битола кои не се родени во местото на живеење, 14.471 лице или 41,99% се доселиле од истата општина, 15.602 лица или 45,28% се доселиле од други општини на Р. Македонија и 2.070 лица или 6,0% се доселиле од други републики во СФР Југославија. По 1971 и 1981 година овие стапки се сосема поинакви поради интензитетот на миграциите село-град.

Обемот на доселување во град Битола за периодот 1948-1996 година (по наши пресметки) се движи од околу 40.000 ново население, од кои само во пери-

одот од 1953 до 1981 година бројот на доселеници во Битола изнесувал над 22.700 нови жители, а природниот прираст изнесувал 18.200 нови жители. Во периодот 1981-1991 година, поради сè уште непрестанатиот процес на миграциони движења на релација село-град, бројот на доселеници се движи од над 7.000.

Според потеклото мигрантите со повеќе од 90% од вкупниот нивни број се од селска средина, а останалите од други градови во републиката, од другите републики на поранешна СФРЈ и слично. Најголем број мигранти-доселеници од селска средина ѝ припаѓаат на села од Битолската општина и тоа од ридско-планинските села (Мариово, подпелистерскиот предел), потоа, од селата на пограничниот појас со соседна Грција, а најмало учество имаат доселениците од рамничарските села. Меѓу селските емигранти со потекло од други општини доминираат доселеници од: Демир Хисар, Кичево, Крушево, Ресен, Прилеп, Охрид, Струга, Македонски Брод, Дебар, Титов Велес и други. Кон истите ќе ги наведеме и неколкуте стотини бегалци од Егејскиот дел на Македонија кои веќе околу педесеттина години живеат во Битола.

Незначителен е бројот на мигранти дојдени од градови во и надвор од Републиката, повеќе од помалите и економски неразвиени градови од западниот дел на Р. Македонија. Уште понезначителен е бројот на мигранти дојдени од другите поранешни ЈУ републики-покраини. Истите во Битола се присутни поради вработување, брак и слично. Крајно минимален е бројот на мигранти од странство кои во градот се поради вработување како специјализирани стручни кадри со привремен престој, или најповеќе поради брак.

Во последниве неколку години забрзан е процесот на враќање на наши повратници од привремена работа во странство. Така на пример само во 1981 година беа регистрирани 1.283 повратници од странство, а до 1991 година овој број е речиси двојно поголем (3.064 повратници).

Во контекст на изнесеното за природниот прираст и миграционото салдо нека послушат и следните две табели бр. 42 и бр. 43, за Битола и општината. Како резултат на нискиот природен прираст и негативното салдо на миграции се забележува намалување на бројот на жители во општината.

Табела бр. 42: Вкупно население, неговото природен прираст и салдото на миграцијата во Општина Битола, според податоци од 1953 до 1991 година

Година на пописот	Вкупен број на жители	Пораст на жители помеѓу пописите	Природен прираст	Салдо на миграција (годишен просек)	Средна стапка на миграционото салдо во %
1953	102.907	-	-	-	-
1961	111.581	8.674	17.312	- 1.080	- 12,4
1971	124.512	12.931	13.267	- 34	- 0,3
1981	137.636	13.124	8.413	+ 471	+ 3,6
1991	124.003	- 13.633	6.755	- 2.038	- 14,9

Табела бр. 43: Компоненти на движењето на вкупниот прираст, природниот прираст и миграционото салдо за град Битола во пописни периоди

Пописни периоди	Г Р А Д		
	Вкупен прираст	Природен прираст	Миграционо салдо
1948/53*	6.803	3.593	3.210
1953/61	11.437	5.730	5.707
1961/71	16.034	6.529	9.505
1971/81	13.472	5.922	7.550
1981/91	5.495	6.188	- 693

* Податоците за периодот 1948/53 се извршени според наши пресметки и процени

4.2. ВНАТРЕШНИ МИГРАЦИИ

4.2.1. Миграции на релација село-град

Како што веќе споменавме над 90% од доселеното население во Битола е со потекло од село. Речиси секое битолско село има свои жители во Битола. Истото може да се каже и за Општина Демир Хисар од која во Битола е доселена поголема маса на жители од сите демирхисарски села.

Миграционите движења на релација село-град, најинтензивни беа кон крајот на пеесеттите, потоа, шеесеттите и седумдесеттите години. Моќностите за вработување, школување и слично беа стимулс за масовна миграција, која продолжи со нешто помал обем и во осумдесеттите години.

Неконтролираниот механички прилив на доселеници создаде и низа проблеми. Се појавија редица неправни населби, потоа искрснаа низа проблеми од социјална, економска, здравствена, културна и друга природа.

Со изградба на акумулационото Стрежевско Езеро се потопени селото Свињишта и дел од селото Стрежево, па поради тоа целото население е до-селено во новата Брусничка населба и населбата Горно Оризари. Поради експлоатацијата на јагленот на РЕК- Битола и загрозеноста на село Биљаник жителите од селото се доселени во населбата Горно Оризари, а жителите од село Суводол во Брусничко-лавчанската населба II дел.

Овие податоци ни укажуваат на фактите дека потребите на стопанскиот развој налагаат и планирање на миграционите движења. Не е чудно во догледна иднина депопулационите простори (пр. Мариово) кои имаат одлични услови за стопански и економски развој повторно да се населат и при тоа би се предизвикале миграциони движења во обратен правец град-село. Секако, вајна улога во тоа би одиграло просторното планирање како главен носител во ревитализирањето на веќе испразнетите простори.

4.2.2. Миграции на релација Битола - други градови-општини

Битола покрај тоа што прима население од другите градови и општини, таа не е поштедена ни од движење на свое население на релација други градови и општини.

Најголем број битолчани живеат во главниот град на републиката - Скопје. Незначителен број на битолско население има и во другите македонски градови и тоа Прилеп, Ресен, Охрид, Титов Велес, Штип итн. кои таму се поради вработување, школување, а во најголем број поради брак. Вакво население (заедно со ученици и студенти) кое постојано или повремено живее во Скопје и другите македонски градови со потекло од Битола, брои неколку илјади.

Што се однесува до мигрирање во другите поранешни Ју-републики и покраини, најповеќе битолски мигранти има во главните градови и тоа Белград, Загреб, а помалку во другите главни градови. Незначителен е бројот на битолчани и во Крагуевац, Ниш и други градови низ СР Југославија. Овдека доселениците се постојано или привремено населени поради погореизнесените причини. Се проценува дека се работи за бројка од неколку илјади лица со потекло од Битола.

4.2.3. Дневни, неделни и сезонски миграции

Дневните миграции на работната сила се од посебен интерес за стопанските движења како во местата на работа, така и во местата на постојано 'и-веење на мигрантите. Статистиката сè уште не располага со доволно податоци за дневните миграции на населението од што произлегуваат и потешкотии за комплексно и посодр'ајно расветлување на оваа проблематика. Податоците со кои располагаме овозможуваат само најосновно согледување на дневните миграции на работната сила. За останатите дневни мигранти (ученици, студенти, сезонски работници и слично) се презентирани врз основа на лични пресметки, опсервации и делумна анкета во неколку работни колективи, училишта и факултети. Овие не мо'ат да се земат за точни бидејќи се нецелосни.

Процесот на трансформација на населбите, во смисла на индустријализација и урбанизација, доведе до изградба на современи локални патишта. Подоцна кон повеќето селски населби се воведени редовни, локални автобуски линии. Желбата за подобар стандард, вработување, школување и слично го зголеми интензитетот и на миграцијата село-град, а и обратно и тоа со дневна, неделна или сезонска природа.

Обемот и динамиката на дневните мигранти, односно бројот на лица кои дневно мигрираат постојано се зголемува.

Работниците што дневно мигрираат во однос на вкупното население во 1981 година учествуваа со 3,3%, а во 1991 година со 7,3%. Во однос на вкупниот број вработени во општината дневните мигранти во 1981 година учествуваа со 14,9%, а во 1991 година со 18,9%. Соодносот помеѓу лицата од селата кои дневно мигрираат со вкупниот број вработени лица од селската средина изнесува 61,3% во корист на дневните мигранти.

Табела бр. 44: Големина и динамика на дневните миграции на работната сила во Општина Битола

Општина	Број на дневни мигранти во				Индекси		
	1961	1971	1981	1991	1971/61	1981/61	1991/61
Битола	2.096	3.515	4.586	9.077	167,7	218,8	433,0

Од табелата бр. 44 гледаме дека бројот на работници кои дневно мигрираат постојано се зголемува, па така во периодот 1961/1991 година се зголемил за 333%, односно индексот 1991/61 е дури 433.

Со пуштањето во работа на РЕК-Битола и неколкуте фабрички погони (во с. Цапари, с. Магарево, с. Буково и др) потоа работни единици на ЗИК- “Пелагонија”, селски амбуланти, пошти, месни канцеларии, продавници, училишта и сл., се зголеми бројот на дневните мигранти кои се обраќаат на релација град-работно место, односно град-село. Според наши нецелосни снимања на теренот и пресметки, бројот на дневни мигранти на релација град-работно место (погон, фабрика, училиште, амбуланта, пошта и слично) се движи од 3.000 до 3.500 лица.

Од сите работници што секојдневно патуваат на работа во градот (на релација село-град) 70% се од приградските населби во гравитационен круг од 5-10 км, а останатите се во оддалеченост од 10-20 км и најмалку во оддалеченост од над 20-25 км, или вкупно вакви дневни мигранти има над 5.500 лица.

Како превозно средство најчесто се користи: приградски автобус, сопствено возило (автомобил, мотор и велосипед), пеш или повремено со градски сообраќај и со воз (за селските населби кои се поврзани со железничката пруга Скопје, односно Прилеп-Битола).

Со зголемената фреквенција на меѓуградскиот сообраќај сè е поголем бројот на вработени од еден град во соседниот (пример: во Прилеп, Ресен и Демир Хисар). Бројот на вакви дневни мигранти на релација Битола-друг град и обратно изнесува над 200 лица.

Ширењето на мрежата на високошколските институции во Прилеп, Битола и Охрид доведе до сè поголем број на студенти кои дневно, неделно или месечно патуваат од местото на живеење до местото на студирање. Нивниот број од година во година е доста колеблив и се движи во границата помеѓу 500-800 па и повеќе, за двете релации.

Миграции со неделна природа користат најповеќе градежните работници. Имено, истите за викенд се враќаат во Битола или во своите села. Сезонски миграции најповеќе вршат работници во ЗИК “Пелагонија” и тоа оние кои сезонски се вработени од месец март до ноември. Нивниот број се движи до максимум 1.000 сезонци, воглавно, женска работна сила.

Работни организации со најголем број дневни мигранти се: РЕК “Битола”, “Раде Кончар” Фриџидери (Фринко), ЗИК “Пелагонија”, фабриките од текстилната индустрија, Лозар Битола, “Гоце Радосавлевиќ” (Монтинг), фабриката за шеќер “4ти Ноември” и други фабрики.

4.3. НАДВОРЕШНИ МИГРАЦИИ

Како што истакнавме претходно (во историскиот дел) градот Битола и неговата околина биле познати како емиграциони 'аришта на печалбарството во Македонија. Истата појава, со нови содржини во поголем или помал интензитет, се манифестира од 1948 година па сè до денес.

4.3.1. Миграциони движења во европските и воневропските земји

Во првите повоеени години, поради затвореноста на нашите граници одењето во странство најчесто било со илегално минување на границата.

Отворањето на границите и реорганизирањето на селските работни задруги (кога и дојде до полн израз недоволната вработеност на селското население) доведе до зголемено одење во странство, особено во прекуокеанските земји.

Процесот на мигрирање во странство беше поттикнат од повеќе причини: ликвидацијата на селските работни задруги и појавата на безработица, релативно ниските плати, разликата во нивото на животниот стандард во нашата земја спрема развиените земји и други причини.

Според официјалните податоци добиени од пасошката служба од Битола (тука не се регистрирани лица што на разни начини ги минале границите на нашата земја и останале во странство), во периодот од 1955-1963 година од Битола и околината во странство отишле 2.925 лица што претставува, средно годишно, одење на 421 лице.^{33, 154} Од 1964 до 1971 година во странство се иселиле 19.247 лица од Битола и битолско или средно годишно 2.750 лица. Само во 1970 година се иселиле најповеќе од просекот, односно 3.882 лица.^{182, 30}

Најголемиот број на лица што емигрирале во странство се земјоделци на возраст од 20-30 години, значи младо и активно население. Најчесто се оди во Австралија (околу 75% од емигрантите), потоа во САД (20%), Канада (1%) и други. Одењето беше поединечно или групно. Заедно со своите мажи одат и жените и децата, што наведува на заклучокот дека станува збор за конечно отселување коешто ги намалува економските ефекти во нашата земја.^{184, 250}

Од 1964 до 1970 година се склучени меѓународни спогодби за вработување во странство со повеќе европски земји: Франција, Австрија, Шведска СР Германија, Холандија, Белгија, Луксембург и Велика Британија.^{183, 242} Во тие години особено се интензивира одењето освен во океанските и во европските земји. Брзиот воз Битола-Љубљана, со директни класи за Рим, Минхен и Париз, бил наречен "воз на плачот".

Само во периодот 1964-1974 од битолска и демир хисарска општина организирано во европските земји беа испратени на работа 3.315 лица. Најголем број заминале во СР Германија 2.505 лица или 75,5%, потоа во Франција 294 лица или 8,87%, Шведска 6,97%, а другите во Данска, Холандија, Австрија, Велика Британија и Чехословачка, вкупно 128 лица.^{183, 242}

Во 1971 година од општина Битола, привремено вработени во странство, имаше 13.415 лица или 10,8% учество на вработени во вкупното население, а од градот тој сооднос се движел 2.568 лица или 3,9%.^{185, 77 и 78}

Во периодот 1971-1981 година само преку Заводот за вработување од Битола емигрирале во странство околу 6.000 лица, што значи 600 лица средно годишно. Според пописот на населението од 1981 година, на привремена работа во странство од општината биле 15.578 лица (или 11,4% од вкупното население од општината), а од градот 4.660 лица (или 5,6% од градското население). Заедно со членови од нивните семејства мигранти надвор од Општина Битола има 31.580 лица или 22,94% од вкупното население. Во оваа бројка од градот учествуваат 8.806 лица или 11,21% од градското население, а од селата 22.774 лица или 38,51% од селското население. (Види табела бр. 40).

Според пописот од 1991 година се гледа дека вкупно отсутно население од општина Битола биле 18.063 лица или 14,5% од вкупното население во општината. Од нив 15.683 лица биле во странство, а 2.380 лица престојувале во поранешните ЈУ-републики. Вкупно отсутни во странство од град Битола биле 8.603 лица или 10,2%, а од селската средина 9.460 лица.

Од податоците во табелата бр. 40 се гледа дека Општина Битола во вкупниот број мигранти од Р. Македонија учествува со најголем процент и тоа од 31,3% (за 1981 година) и 20,2% (за 1991 година), исто така најголемо е учеството на вработените во странство и тоа од 27,2% (во 1981 год.) и 20,9 (во 1991 год.). Битолската општина, вклучувајќи го и градот, е простор во Р. Македонија со најголем број на емигранти во странство.

Во 1981 година најголемиот процент емигранти од Битола биле во прекуокеанските земји 85,4%, од кои во Австралија 71,3%, САД 7,2% и Канада 5,7%. Во европските земји битолските емигранти учествуваат со 14,4% од што најмногу во Шведска со 5,9% и СР Германија со 4,9% (Види табела број 45).

Емиграцијата во странство, од Битола и Битолско за 'ал, сè уште трае. Така и во годините по 1981, средно годишно, се иселуваат од 300-500 лица, за да во периодот од 1987 година па на ваму тој број двојно да се зголеми. По неофицијални податоци се мисли дека во периодот 1981-1990 година градот и општината ги напуштиле над 6.000 лица, од кои една четвртина се високо школувани кадри. Како причина за новиот тренд на мигрирање е економската криза и во потрага по подобри услови за живот и повисок стандард.

Состојбите со економското мигрирање во странство и по 1991 година не се изменети, туку напротив, тие добија во интензитет. Повторно се појавува процес на конечно отселување, односно емигрираат цели семејства и тоа за Австралија, Нов Зеланд, САД, Канада, Ју'ноафричка Република, а поретко во европските земји.

4.3.2. Демографска и социо-економска структура на вработените во странство

Освен обемот, динамиката и интензитетот на миграцијата во странство, интересна е и структурата според активност, занимање, стручна спрема, школска подготовка, пол, старост, националност и друго на лицата на привремена работа во странство.

Табела бр. 45: *Структура (во %) на вкупното население во странство, состојба 1981 год.*

РМ Општина	Вкупен број на население	%	Вкупно европски земји	Австрија	Данска	Франција	Ср Германија	Швајцарија	Шведска	Вкупно преку-ок. зем.	Канада	САД	Австралија и Нови Зеланд	Земји на Африка, Азија и Ј. Америка	Непозната земја
РМ	100.922	100	50,6	3,6	2,2	2,5	28,6	6,2	4,8	48,6	3,8	9,8	34,3	0,2	0,6
Битола	31.580	100	14,4	0,5	0,8	0,8	4,9	0,4	5,9	85,4	5,7	7,2	71,3	1,2	0,2

Табела бр. 46: *Лица на привремена работа во странство од Општина Битола, според активности, занимање и пол за 1971 година*

Попис	Вкупно на привр. работа	Активни	Земјоделци и сродни работници	Рудар. индус. и ср. раб.	Други	Лица со лични приходи	Издржувани	М а ш к и					Лица со лич. прим.	Издржувани
								Вкупно	Активни	Земјо. и ср. раб.	Руд. и инд.	Други		
1971	13.415	11.702	83.384	1.890	1.428	26	1.687	9.543	8.933	6.045	1.763	1.125	20	590

Табела бр. 47: *Број и структура на активните лица во странство по време поминајто на работа (состојба 1981 г.)*

РМ Општина	Вкупно	%	Помалку од 1 год.	%	1-4 год.	%	5-10	%	11-15	%	над 16 г.	%	непознато	%
РМ	57.964	100	660	1,1	81.541	14,7	26.255	45,4	16.073	27,7	3.258	5,6	3.177	5,5
Битола	15.782	100	98	0,6	1.444	9,2	6.443	40,8	5.067	32,1	2.094	13,3	636	4,0

Во целиот период од 1948 до денес најбројни од привремено вработените во странство се активните лица. Според занимањата на прво место се земјоделците и сродните работници со над 60% од емигрантите, потоа следат рударско-индустриските работници со околу 15% итн. (Види табела број 46).

Структурата на активните лица во странство по време поминато на ра-бота се гледа од табелата број 47.

Така од Општина Битола со најголемо учество се активните лица кои во странство престојуваат од 5-10 години, а потоа следат групите од 11-15 години, па над 16 години итн. Ова не наведува на заклучок дека современата емиграција почнала со привремен престој кој се пролонгира во постојан односно траен и тоа кај поголем број од мигрантите.

Гледано според пол и старост најбројни се машките емигранти со учество над 80%, а според возраст преовладува младо население од 20-35 години.

Педесеттите, шеесеттите и седумдесеттите години се карактеризираа со големо учество на мигранти без училишна подготовка, со неформално основно образование, со ниска стручна спрема, основно образование, неквалификуван и полуквалификуван кадар, додека во осумдесеттите години се забележува постојан пораст на лицата со средно образование и квалификувани работници. Кон крајот на осумдесеттите, а особено во последните години, голем е бројот на емигранти со вишо и високо образование, односно висока стручна спрема. Ваквото осипување на “готов” кадар на нашата заедница, без друго, ѝ нанесува големи економски негативни импликации. Во функција на осиромашување на државата со школуван кадар и негово емигрирање во странство се повеќе посреднички туристички агенции кои во Битола во моментот ги има 5-6.

Според националност најбројни се македонските емигранти, а потоа следат другите националности и етнички групи.

5. ДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО МЕСНИ ЗАЕДНИЦИ

Според пописот од 1981 година Општина Битола брои 137.636 жители распоредени во 129 месни заедници, а градот Битола брои 78.507 жители распоредени во 21 месна заедница.

Од табелата 48 се гледа дека во 1993 од 131 МЗ., 24 биле градски, 107 селски. Во 1982 година имало и мешовита МЗ во с. Горно Оризари со 2.603 жители и 459 домаќинства со 4,5 членови во 1 домаќинство. Според бројот на жители, 110 МЗ. имаа до 2.000 жители, 15 МЗ. од 2001 до 4000 жители, 4 МЗ. од 4001 до 6000 жители и само 2 МЗ. од 6001 и повеќе жители. Последните две групи на МЗ. се градски.

Табела бр. 48: Месни заедници во 1982 и 1993 година според типот и бројот на жители во општината од 1981 и 1991 година.

Според типот, 1982 и 1993 година				Број на жители 1981 и 1991 година			
Вкупно МЗ	Градски	Селски	Мешовити	До 2.000 жите.и	2.001 до 4.000	4.001 до 6.000	6.001 и повеќе
129	21	107	1	110	13	4	2
131	24	107	-	110	15	4	2

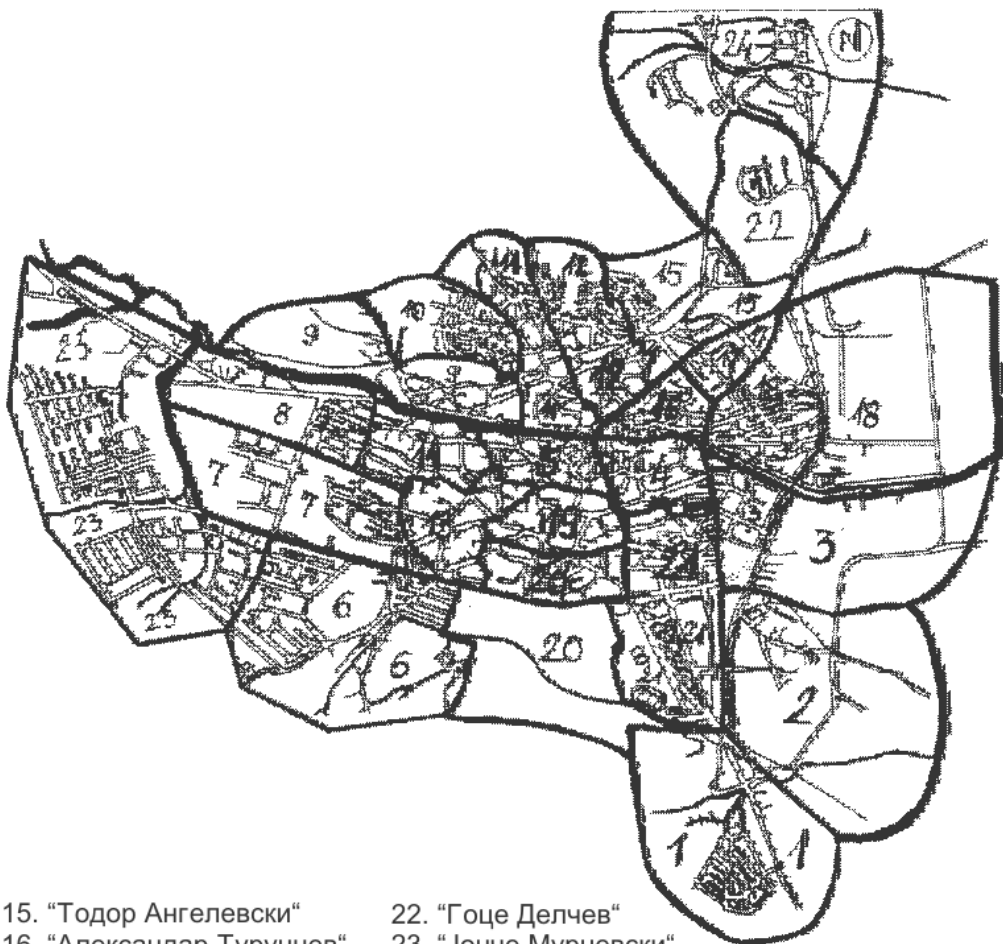
Табела бр. 49: Вкупно население, домаќинства и просечен број на членови на едно домаќинство по МЗ во град Битола

Ред. број	Име на МЗ	Вкупно население во		Број на домаќинства во		Просечен број на чл. во 1 домаќ.	
		1981 г.	1991 г.	1981 г.	1991 г.	1981 г.	1991 г.
1.	“Стеван Наумов”	1.481	2.228	351	588	4,2	3,8
2.	“Димо Хаџи Поповски”	1.702	1.503	383	416	4,4	3,6
3.	“Елпида Караманди”	3.089	3.806	819	1081	3,9	3,5
4.	“Бла’е Рогозинаро”	3.870	2.390	1.069	745	3,6	3,2
5.	“Вангел Мајоро”	2.780	3.978	766	1.166	3,6	3,4
6.	“Панде Кајзеро”	1.591	7.337	402	2.065	4,0	3,5
7.	“Ѓорѓи Наумов”	5.665	4.566	1.413	1.232	4,0	3,7
8.	“Васко Карангелевски”	4.875	7.348	1.151	2.075	4,2	3,5
9.	“Ѓорѓи Сугарев”	2.253	2.206	576	597	3,9	3,7
10.	“Димитар Влахов”	3.123	2.584	649	561	4,8	4,6
11.	“Таки Даскало”	5.556	5.004	1.304	1.294	4,2	3,8
12.	“Естреја Мара”	6.364	5.928	1.657	1.711	3,8	3,5
13.	“Коле Лачето”	3.828	2.650	938	749	4,1	3,5
14.	“Кочо Десано”	3.533	2.575	882	765	4,0	3,4
15.	“Тодор Ангелевски”	4.044	3.452	1.027	979	3,9	3,5
16.	“Александар Турунцев”	1.713	1.792	445	534	3,8	3,3
17.	“Борис Бастеро”	3.544	3.126	941	932	3,7	3,3
18.	“Даме Груев”	8.087	5.881	1.935	1.693	4,2	3,5
19.	“Стевче Патако”	3.368	3.004	920	869	3,7	3,4
20.	“Вељко Влаховиќ”	4.599	3.872	1.229	1.152	3,7	3,3
21.	“Коле Канински”	3.433	2.772	910	833	3,8	3,3
22.	“Гоце Делчев”	-	1.331	-	346	-	3,8
23.	“Јонче Мурчевски”	-	3.720	-	1.032	-	3,6
24.	“Горно Оризари”	-	2.028	-	522	-	3,9
1.	Град Битола	78.507	85.081	19.766	23.937	3,97	3,5
2.	Селска средина	59.129	38.922	11.032	9.473	5,39	4,1
3.	Општина Битола	137.636	124.003	30.798	33.410	4,46	3,7

Градската територија е поделена на 24 месни заедници со просечна површина од 10-20 ха и просечен број на жители од 1.331 во МЗ “Гоце Делчев” до 7.348 жители во МЗ “Васко Карангелевски”. Бројот на домаќинствата изнесувал од 346 до 2.075 домаќинства (кај истите МЗ), со просечен број на членови во 1 домаќинство од 3,2 (кај МЗ “Бла’е Рогозинаро”), до 4,6 (кај МЗ “Димитар Влахов”). (Види табела бр. 49).

Од табелата 49 се забележува дека во групата на МЗ според бројот на жители до 2.000 и бројот на домаќинства до 550, се 3 месни заедници (“Гоце

1. "Стеван Наумов"	8. "Васко Карангелевски"
2. "Димо Хаџи Поповски"	9. "Ѓорѓи Сугарев"
3. "Елпида Караманди"	10. "Димитар Влахов"
4. "Блаже Рогозинаро"	11. "Таки Даскалот"
5. "Вангел Мајорот"	12. "Естреја Мара"
6. "Панде Кајзеро"	13. "Коле Лачето"
7. "Ѓорѓи Нумов"	14. "Кочо Десанот"

15. "Тодор Ангелевски"	22. "Гоце Делчев"
16. "Александар Турунџев"	23. "Јонче Мурџевски"
17. "Борис Бастерот"	24. "Горно Оризари"
18. "Даме Груев"	
19. "Стево Патако"	
20. "Вељко Влаховиќ"	
21. "Коле Канински"	

Карта 10. Разместеност на месните заедници во ангажираната територија на градот

Делчев”, Димо Хаџи Димов“ и “Александар Турунцев”). Во групата на МЗ од 2.002 до 4.000 жители и од 551 до 1.200 домаќинства се 15 месни заедници. Во групата од 4.001 до 6.000 жители и од 1.210 до 1.800 домаќинства се 4 МЗ, и на крајот во групата на МЗ од над 6.001 и повеќе жители и над 1.801 домаќинство се 2 МЗ (“Васко Карангелевски” и “Панде Кајзеро”).

Табела бр. 50: Политичко-територијална поделба на Битолската околина со своите општини 1948-1962 година.

Полоба на 15.III 1948 година Општини во Битолска околина			
1. Bare{ani 2. Ba~ 3. Bistrica 4. Bitola 5. Brnik 6. Brod 7. Budakovo 8. Budimirci 9. Bukovo 10. Velu{ina 11. Vrawevci 12. Gabalavci 13. Gneotino	14. Grade{nica 15. Grae{nica 16. Dedebalci 17. Dihovo 18. Dobru{evo 19. Drago{ani 20. \avato 21. @ivojno 22. Ivawevci 23. Ka{ani 24. Karamni 25. Kremenica 26. Krklino	27. Kukure~ani 28. Lavci 29. Logovardi 30. Loznani 31. Lopatica 32. Makovo 33. Mogila 34. Musinci 35. Novaci 36. Porodin 37. Radobor 38. Ramna 39. Sviwi{ta	40. Sko~ivir 41. Sredno Egri 42. Dolno Srpci 43. Staravina 44. Suvodol 45. Trnovo 46. Trnovci 47. Capari 48. Crni~ani 49. Crnobuki
Полоба на 31.III 1953 година Општини во Битолска околина			
1. Dolenci 2. @van 3. Demir Hisar 4. Smilevo 5. Lopatica	6. Ivawevci 7. Budakovo 8. Makovo 9. Staravina 10. Novaci	11. Ba~ 12. Kremenica 13. Logovardi 14. Kukure~ani 15. Ka{ani	16. Dihovo 17. Bukovo 18. Velu{ina 19. Bitola
Полоба на 31.III 1961 година Општини во Битолска околина			
1. Dolneni 2. Prilep 3. Pletvar 4. Mariovo	5. Kru{evo 6. Krivoga{tani 7. Topol~ani 8. Novaci	9. Demir Hisar 10. Kukure~ani 11. Bistrica	12. Dihovo 13. Bitola
Полоба на 1.III 1962 година Општини во Битолска околина			
1. Dolneni 2. Kru{evo 3. Krivoga{tani	4. Prilep 5. Moriovo 6. Topol~ani	7. Novaci 8. Demir Hisar 9. Dihovo	10. Kukure~ani 11. Bistrica 12. Bitola

Речиси сите месни заедници во градот имаат по еден центар со свои работни простории. Новите економски текови овозможува да се појават повеќе колонијални и други продавници во атарите на месните заедници. За задоволување на секојдневните побарувачки и потреби на потесното подрачје. Но, покрај многуте недостатоци (тесни, калдрмисани улици, канализација, сообраќајна неповрзаност, без осветлување и слично) речиси повеќето од нив немаат ни свои терени за спорт и рекреација на своите жители.

Според теоретската шема на просторното ширење на градот, Битола по 2.000 година ќе има 28 месни заедници со просек од 2.000 до максимум 10.000 жители и просечна површина од 20 хектари. Новата шема предвидува старите месни заедници да ја подобрат својата инфраструктурна опременост и повеќе да бидат во служба на потребите и елбите на своите жители. Токму од овие критериуми ќе појдуваат планираните нови месни заедници кои покрај другото ќе поседуваат и мали реонски парковски површини и доволни простори за рекреирање на своите жители.

6. ОСНОВНИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНАТА ПОДЕЛБА НА ОПШТИНА БИТОЛА

Општина Битола како политичко-територијална заедница во својата големина од 1944 година до денес претрпела повеќе измени.

Веднаш по ослободувањето градот Битола претставуваше посебна политичко-територијална заедница и беше градска општина. Во тоа време Битолската околија, вклучувајќи го и градот-општина Битола, ја сочинуваа вкупно 51 општина.

Од 1955 година покрај градот Битола, во составот на Битолската општина се вклучени и селата: Горно Оризари, Долно Оризари, Лавци, Поешево и Раштани. Таквата општина беше составен дел од Народниот одбор на Битолската околија. Во 1953 година Битолската околија ја сочинуваа 19 општини заедно со градот и општината Битола, а во 1961 година Битолската околија ја сочинуваа 13 општини (заедно со град-општина Битола).

Во 1962 година на територијата на Општина Битола додадени се и населбите: Буково, Крстоар и Ореово преземени од општината Бистрица и Брусник преземено од општината Дихово. (Види табела 50 и карта 11).

Со законот за подрачјата на општините во СР Македонија од 1965 година до 1996 година, општина Битола ја сочинуваа 128 населени места, вклучувајќи го во нив и градот Битола.

Вкупната површина на Општина Битола од 1965 до 1996 година изнесува 1.798 км² со просечна густина на населеност во 1971 година од 69 жители на еден км², во 1981 година 77 жители на еден км², во 1991 година 69 жители на еден км² и во 1994 година од 60 жители на еден км².

Со законот за нова територијална поделба на Република Македонија од 1996 година, поранешната Битолска општина е поделена на 9 посебни општини, и тоа: Битола, Бистрица, Бач, Новаци, Старавина, Цапари, Кукуречани, Могила и Добрушево.

Табела бр. 51: Основни компоненти на населението на Општина Битола, за 1981 и 1991 година

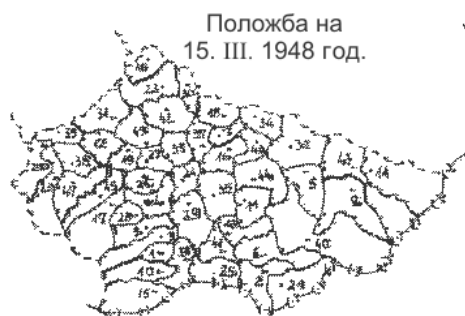
	Деца од предучилишна возраст (од 7 год.)	Деца од училишна возраст 7-14 год.	Младинци (15-27 год.)	Работоспособно население		'ен-ско население (15-49 г.)	Повратници од привремена работа во странство	Дневни миграции	Работници		Ученици во		Студенти
				машки 15-64 г.	'ен-ски 15-59 г.				Вкупно	Работници надвор од место.	Основни училишта	Средни училишта	
Општ.	11.166	12.648	24.576	35.959	34.580	27.451	2.518	4.586	30.535	4.517	12.601	5.232	3.494
Град	7.794	8.291	15.770	23.496	23.573	19.031	1.283	1.264	24.064	1.254	8.162	3.625	3.050
останато (1981)	3.372	4.357	8.806	12.463	11.007	8.420	1.235	3.322	36.471	3.263	4.439	1.607	444
Општ.	10.789	12.855	19.137	36.488	32.747	25.787	3.064	9.077	34.427	7.352	12.973	4.629	2.520
Град	7.796	9.497	13.487	25.642	24.232	19.559	1.910	1.900	27.549	1.793	9.586	3.642	2.326
останато (1991)	2.993	3.358	5.650	10.846	8.515	6.228	1.154	7.177	6.878	5.559	3.387	987	194

Табела бр. 52: Основни показатели на општините произлезени од поранешната Битолска општина, според податоци од пописот 1991 година

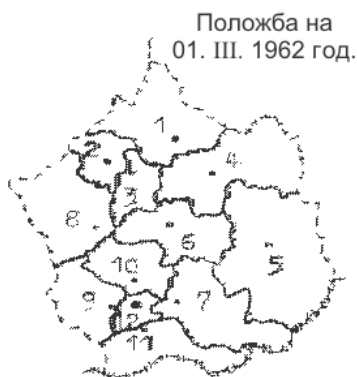
Општина	Површина во км ²	Население	Домаќинства	Густина на населението	Просечен број на членови	Број на населби во општина	Населби до 300 жители		Населби од 301 до 800 жители		Населби над 801 жител		Населби над 2.001 жител	
							Бр.	жители	Бр.	жители	Бр.	жители	Бр.	жители
Битола	233,3	94.910	25.963	406,8	3,65	18 ¹⁹	6	1.072	7	3.051	5	90.787	2	86.911
Бистрица	234,1	7.364	1.796	31,5	4,10	19 ²¹	11	2.036	6	2.971	2	2.357	-	-
Бач	237,6	1.488	436	6,3	3,41	10 ¹⁰	7	381	3	1.107	-	-	-	-
Старавина	332,1	638	252	1,9	2,53	10 ¹²	10	638	-	-	-	-	-	-
Новаци	185,3	3.494	945	18,8	3,69	17 ¹⁹	15	1.776	1	406	1	1.312	-	-
Цапари	168,3	2.462	716	14,6	3,43	11 ¹³	9	1.299	2	1.163	-	-	-	-
Кукурчани	156,1	3.685	971	23,6	3,79	13 ¹³	9	1.108	3	1.374	1	1.203	-	-
Могила	152,9	6.950	1.623	45,4	4,28	13 ¹³	5	697	7	3.969	1	2.284	1	2.284
Добрушево	98,8	3.012	708	30,5	4,25	10 ¹⁰	7	1.210	2	909	1	893	-	-
Вкупно поранешна Општина Битола	1.798	124.003	33.410	69	3,7	121 ¹³⁰	79	10.217	31	14.950	11	98.856	3	86.911

*Ситните бројки во фуснота го покажуваат вкупниот број на населби заедно со раселените села: Снегово, Горно и Долно Егри, Зовиќ II, Петалино, Ново Село, Балдовенци, Стрежево и Свињишта.

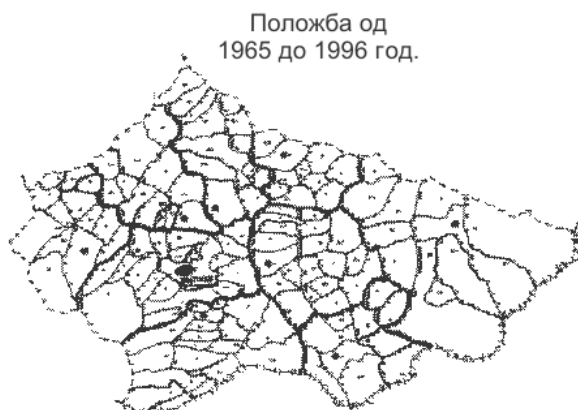
Карта 11.

Политичко-територијална поделба на Битолска околија по општини

Политичко-територијална поделба на Битолска околија по општини

Положба од 14
септември 1996 год.

Политичко-територијална поделба на Битолска општина

Според пописот од 1994 година погоренаведените општини го имале следниот број на жители: Битолска општина 86.176 жители, Бистрица 5.779 жители, Бач 963 жители, Старавина 456 жители, Новаци 2.844 жители, Цапари 1793 жители, Кукуречани 2.859 жители, Могила 4.954 жители и Добрушево 2.379 жители или вкупно 108.203 жители.

Новата Општина Битола ја сочинуваат 18 населби, и тоа: Битола, Лавци, Брусник, Дихово, Ни'ополе, Магарево, Трново, Братин Дол, Раштани, Долно Оризари, Логоварди, Поешево, Буково, Орехово, Трн, Карамани, Крклино и Снегово (раселено).

Слика 10. Широк сокак (фото, Петар Ставрев, 1997 година)

Слика 11. Панорама на Битола (фото, Златко Јосифовски, 1997 година)

ЧЕТВРТ ДЕЛ

ЕКОНОМСКО-УРБАН РАЗВОЈ

I БИТОЛА И НЕЈЗИНИТЕ ЕКОНОМСКО - ОПШТЕСТВЕНИ ФУНКЦИИ

Во услови на социјалистички општествени односи, (1944-1990) развојот на Битола во многу се измени. Национализацијата на индустриските и трговските претпријатија, аграрната реформа, преодот на планско стопанисување и другите мерки на општествената и економската политика, условиле промени во географскиот лик на Битола.

По распаѓањето на СФРЈ и добивањето на независност на Република Македонија се отвори нова страница во историјата на македонскиот народ.

Од 1991 година се интензивираа од порано започнатите промени на општествено-економскиот систем. Воведени се низа реформи и закони за трансформација на политичкото и економското уредување и приближување кон западните капиталистички економии. Имено, се трансформира сопственоста, т.е. се оди кон приватизација, пазарно стопанисување и приватна иницијатива. Во тек се усогласувањата на законите и прописите за денационализација на стопанството, земјоделството итн.

Економското ембарго и блокада од север и југ на македонското крвко стопанство ѝ нанесоа сериозни штети. Голем број на фабрики и претпријатија кои имаа поширок економски пазар од националниот доживеаја сериозни економски проблеми. Поради немоќноста брзо вклопување во меѓународните економски текови на стопанисување доведе до забавување и заостанување на развојот на македонското стопанство. Голем број на работни организации се доведоа до економски колапс кој предизвика ликвидација, стечај или мирување.

Трансформацијата на стопанството продолжува, но сериозните економски проблеми сè уште се присутни. Тоа е данокот на транзицијата кој мора да се плати. Овие политичко-економски промени и во стопанството на Битола предизвикаа опаѓање на производството и вработеноста, стечај на многу претпријатија, трансформација на сопственоста во приватна, како и редица социјални проблеми и други специфични импулси кои понатаму ќе ги покажат сите свои ефекти. Токму поради наведените, а и други причини за поголем број на работни организации,

односно претпријатија, не сме во мо'ност да дадеме понови и поцелосни податоци за вработеноста и производството.

Во стопанскиот развој на Битола, од крајот на Втората светска војна до денес, се одделуваат повеќе периоди.

Во првиот период во годините непосредно по ослободувањето, битолското стопанство неподготвено на новосоздадените општествено-економски услови практично стагнира и носи белег на екстензивно стопанство. За ваквата ситуација на битолското стопанство, секако, е виновна наследената состојба на најва'ните индустриски капацитети. Најсликовито за тоа говори прегледот на вработеноста, производството и други натурални показатели.

Табела бр. 53: *Преглед на најва'ните индустриски капацитети, со бројот на вработени и производство, за Битола при крајот на 1944 година*

Индустриски капацитет	Вработени на крајот на 1944 г.	ПРОИЗВОДСТВО	
		Ед. мера	Количина
Трикота'а "Пелистер"	50	тони	25 трикота'а
Свилара "Илинден"	120	метри	200.000 свилени ткаенини
"Жито Битола"	75	тони/силос	40 до 50 за 24 часа
"Југотутун"	173	тони	1900 откупен тутун
"Електродистрибуција"	30	квч/година	2.628.000 потрошена електрична енергија
ПТТ	30	приклучоци	30 телефонски приклучоци

Во почетокот на педесеттите, а посебно во шеесеттите години со реконструкција и модернизација на старите индустриски капацитети и градба на нови индустриски објекти, резултираше со развој на градската индустрија и осетно зголемување на бројот на вработените. Во металната индустрија се јавуваат капацитетите "Металец" и "Гоце Радосављевиќ". Значајна улога во стопанството на општината има и РО "Југотутун". Во електроиндустријата се јавува РО "Раде Кончар"-Фри'идери, во текстилната индустрија: трикота'а "Пелистер", свилара "Илинден", "Битолатекс", "Иднина" и фабриката за ко'и "Борис Кидрич". Други фабрики изградени во овој период се: фабриката за шеќер "4ти Ноември", фабрика за чоколада, кекси и вафли "Прогрес", фабрика за конзерви, фабрика за квасец и шпиритус, пивара, "Лозар", фабрика за производство на сточна храна и други. Бројот на индустриските претпријатија во 1968 година изнесува 18 и 33 погони со вкупно 6.336 вработени.

Индустрискиот подем продол'ува и во седумдесеттите години кога расте производството, вработеноста и општествениот производ по стопански гранки. Тогаш се отвораат и нови капацитети и тоа: ООЗТ "Лимена амбала'а" во состав на РО "Југотутун", и други капацитети. Нагорна линија беле'и и трговијата, туризмот, шумарството, водостопанството, урбанизмот, граде'ништвото, сообраќајот, комуналните фондови и се разбира занаетчиството.

- Во почетокот на осумдесеттите години се појавуваат неколку покрупни стопански капацитети со републичко и регионално значење и тоа: "РЕК-Битола",

Слика 12. Плоштад “Гоце Делчев”, 1958 година
(Туристичка разгледница)

Слика 12. Плоштад “Гоце Делчев”, 1960 година
(Туристичка разгледница)

“ХМС-Стре’ево”. Во рамките на ТРО “Јавор” основано е ООЗТ “Електроника и информатика” која произведува компјутерска техника и сметачки машини. Исто така, изградени се нова кланица и млекара, а земјоделството добива интензивен карактер, со застапеност на механизација, хемизација и стручен кадар. Генерално речено, Битола станува индустриски центар со поширок стопански дијапазон. Битола во 1990 година имаше 57 индустриски претпријатија.

Развојот на стопанските функции доведоа и до активирање на нејзините вонстопански дејности. Така, Битола станува ва’ен културно-просветен, универзитетски, медицински, правосуден центар, не само за југозападна Македонија туку и пошироко.

Сите овие и други промени во развојот на Битола условиле и промени во нејзиниот надворешен изглед. Процесот на нејзината забрзана урбанизација се гледа во урбанизацијата на старото градско јадро, изградбата на новите станбени и трговски комплекси во централното подрачје и периферијата од градот, вклопување на приградските населби во градскиот атар, итн.

За да се задоволат нараснатите градски потреби, паралелно со стопанските и нестопанските функции се развиваат и комунални фондови и слугби.

Новиот општествено-економски тренд од 1991 година па наваму, предводен од пазарната економија Битола ја внесува во нова фаза на транзиција на комплексни и интензивни промени и тоа не само во градот туку и во општината. Во ново создадените економски услови општественото стопанство стагнира за сметка на приватното. Веќе мо’е да се ка’е дека општествената сопственост, речиси е целосно приватизирана. Создадени се голем број на приватни претпријатија, односно приватната иницијатива навлезе во сите општествено-економски клетки на системот.

1. ГРАДСКИ ФУНКЦИИ

Она што ја одредува поло’бата, местото и значењето на Битола во поширок простор пред сè и над сè, се нејзините градски функции. Во разните историски периоди тие добивале нови обеле’ја, а во периодот после Втората светска војна Битола добива нова улога. Од една страна, тоа се комплексноста на стопанските функции кои директно влијаат на развитокот на градот, а од друга страна, во услови на зголемена концентрација на урбано население, градот го зголемува својот домен на делување не само кон себе како дел, туку и кон опкружувањето како целина. Така, пред градските функции се отвораат нови крупни задачи, чие решавање е условено со јакнење и развивање на самите нив, ценејќи ги подеднакво локалните и регионалните интереси на просторот кој е предмет на планирање и развој.

2. СТОПАНСКИ ФУНКЦИИ

Во повоениот период на социјалистичка изградба, во време кога индустријата на Битола ја шири својата структура и обем на производството, индустријата и полјоделството добиваат сè поинтезивен карактер, а останатите стопански гранки во чекор го пратат развојот на основните стопански дејности во градот. Во такви услови стопанството многу доби во своето значење. Тоа претставува сигурна материјална основа за развој на градот во целина, негов прогрес и ширење на неговото гравитационо подрачје надвор од општинските граници. Темпото на развој на стопанските и нестопанските функции по дејности, непосредно влијаат на интензитетот на раст и на останатите градски функции. Меѓутоа, од 1991 година како резултат на транзицијата на целиот општествено-економски систем, стопанството во Битола и воопшто во РМ бележи пад. Како основни показатели за динамиката на стопанството се производството, вработеноста, материјалните и технички моќности, финансиски резултати и ефекти. Следователно на тоа, со популацискиот, просветниот и стопанскиот раст, расте и бројот на невработеноста. Големiot број на невработени (во 1988 година 7.447 невработени лица, во 1991 година 10.624 лица, во 1996 година 16.883 лица, а заклучно со месец ноември 1997 година бројот на невработени е 19.142 лица, од кои над 1.500 се со вишо и високо образование) со себе носи и редица социјални проблеми.

Од табелата 54 се гледа порастот на вработените во стопанските и нестопанските дејности по години. Стопанските дејности во 1988 година во однос на 1967 година бележат пораст за 107%, додека нестопанските дејности за истиот период бележат пораст за 84%. Најголем пораст се забележува кај индустријата и рударството (141%), градежништвото (329%), трговијата и угостителството (134%), земјоделството (40%) итн. Кај нестопанските дејности пораст бележат образованието, науката, културата, здравството и социјалната заштита (за 97%).

Во 1988 год. од вкупниот број вработени во стопанството и нестопанството најголемо учество има индустријата и рударството (38,9%), земјоделието и рибарството (13,7%), градежништвото (12,4%) итн., а од нестопанските дејности на прво место е здравството со (7,7%), а потоа е образованието (со 5,2%), итн.

Во сите третирали години до 1988 година во сите стопански и нестопански дејности видлив е бројот на постојано зголемување на вработеноста и на ѓенските лица, што несомнено е цврст аргумент за вањоста и на овој субјект за стопанската експанзија.

Учеството на ѓенските лица во стопанските дејности се движи од 20,7% во 1967 год. до 32,3% во 1994 година, а во вонстопанството се движи од 44,4% во 1967 година до 58,7% во 1994 година.

Учеството на ѓенските лица во вкупниот број на работници се движи од 25,0% во 1967 год. до 38,0% во 1994 година.

Табела бр. 54: Рабојници во оишестивен сектор, по дејности, за Оишина Бишала

Годи- на	Вкупно пол и %	Вкупно 1 + 2	I С Т О П А Н С Т В О										2 ВОНСТОПАНСТВО					
			Сѐ	Индус- трија и рударст- во	Земјо- деле- тво и ри- бар- ство	шу- мар- ство	Гра- дежни- штво	Соо- браќај и вр- ски	Трго- вија	Угости- тел- ство и тури- зам	Занает- чиство и лични услуги	Водо- сто- пан- ство	Стан- бено кому- нални дејно- сти	Финан- сиски, технич- ки и др. услуги	Сѐ	Обра- зова- ние, наука и култура	Здрав- ствена и соци- јална заш- тита	ОПЗ, СИЗ и ОПО
1967	Вк.	18.788	15.429	6.145	3.741	357	1.106	1.037	1.583	1.091	—	369	—	3.359	2.483	876		
	%	100,0	82,1	32,7	20,0	1,9	5,9	5,5	8,4	5,8		1,9		17,9	13,2	4,7		
	Ж.	4.697	3.204	2.055	286	114	31	63	388	212	—	55		—	1.493	1.202	291	
	%	100,0	68,2	43,8	6,1	2,4	0,7	1,3	8,2	4,5		1,2		31,8	25,6	6,2		
1971	Вк.	20.583	17.041	6.904	4.018	257	1.258	1.019	1.815	1.378	—	393	—	3.542	2.621	921		
	Ж.	5.850	4.219	2.632	631	12	40	91	509	270	—	34		—	1.631	1.313	318	
1981	Вк.	30.795	26.135	10.874	4.039	191	4.844	1.439	3.109	286	—	382	546	4.660	1.871	1.766	1.023	
	Ж.	9.705	7.367	4.316	1.114	11	235	171	1.118	155	—	48	176	2.338	856	1.072	410	
1988	Вк.	38.153	31.962	14.828	5.221	286	4.748	1.622	3.261	447	323	218	359	649	6.191	1.975	2.926	1.290
	%	100,0	83,8	38,9	13,7	0,7	12,4	4,3	8,6	1,2	0,8	0,6	0,9	1,7	16,2	5,2	7,7	3,3
	Ж.	13.868	10.331	6.141	1.402	30	415	266	1.472	201	39	27	64	274	3.537	974	1.968	595
	%	100,0	74,5	44,3	10,1	0,2	3,0	1,9	10,6	1,4	0,3	0,2	0,5	2,0	25,5	7,0	14,2	4,3
1991	Вк.	34.423	27.854	12.311	3.905	171	4.009	1.486	3.024	430	734	647	284	862	6.569	1.947	3.528	1.094
	Ж.	12.844	9.055	4.554	1.350	30	372	268	1.458	181	291	65	53	437	3.789	990	2.267	528
1994	Вк.	29.284	22.924	10.737	3.120	158	3.488	1.019	1.809	215	593	729	321	735	6.360	1.972	3.488	900
	Ж.	11.133	7.400	4.113	832	22	461	179	960	103	214	64	70	382	3.733	1.019	2.328	386
1995	Вк.	26.265	19.863	9.647	2.024	167	3.193	1.185	1.063	217	557	740	274	796	6.402	1.992	3.536	874
	Ж.	9.767	6.030	3.577	425	26	423	210	507	101	213	67	62	419	3.737	1.063	2.257	417
1996	Вк.	24.082	17.898	8.341	1.882	150	3.248	1.114	758	193	580	733	328	571	6.184	2.002	3.463	719
	%	100,0	74,3	34,6	7,8	0,6	13,5	4,6	3,1	0,8	2,4	3,1	1,4	2,4	25,7	8,3	14,4	3,0

Табела бр. 55: Организаци и заједнице, по дејностима, за Општину Бићула

Годи- на	С Т О П А Н С Т О										ВОНСТОПАНСТВО						
	Вкупно	Сè	Индус- трија и рудар- ство	Земјо- дел- ство и рибар- ство	шумар- ство	Водо- сто- панс- тво	Гра- деж- ништво	Соо- браќај и врс- ки	Трго- вија	Угости- тел- ство и тури- зам	Занает- чиство и лични услуги	Станбе- но кому- нални дејности	Финан- сиски, технич- ки и други услуги	Сè	Обра- зова- ние, наука и култура	Здрав- ства и соци- јална зашт- та	ОПЗ, СИЗ и ОПО
1980	497	138	48	18	2	–	16	6	31	2	4	5	6	359	122	13	224
1988	585	131	41	17	1	1	17	8	23	2	11	4	6	454	162	16	267
1990	513	500	57	16	2	1	18	13	314	24	20	3	32	13	3	8	2
1991	478	21	2	4	–	4	1	4	–	5	1	–	–	457	184	12	261
1995	506	16	1	4	À–	1	3	1	4	–	1	–	1	490	207	11	272

Табела бр. 56: Видови на претпријатија во Општину Бићула

Година	С Т О П А Н С Т О										ВОНСТОПАНСТВО						
	Вкупно	Сè	Индустрија и рударство	Земјоделство и рибарство	шумарство	Водостопанство	Градежништво	Сообраќај и врски	Трговија	Угостителство и туризам	Занаетчиство и лични услуги	Финансиски, технички и др. услуги	Станбено комунални дејности	Сè	Образование, наука и култура	Здравство и социјална политика	ОПЗ, СИЗ и ОПО
1991	1.124	1.104	88	26	4	25	37	706	60	71	1	83	3	20	10	7	3
1994	5.090	5.017	376	113	20	1	104	251	3.259	224	339	324	6	73	26	45	2
1995	6.094	5.996	444	125	20	1	131	342	3.854	296	429	346	8	98	32	64	2
почеток на 1997	6.065	5.948	448	93	19	1	144	338	3.830	310	432	325	8	117	37	78	2

Табела бр. 57: Видови претпријатија, по сопственост, за Општина Битола (состојба почеток на 1997 година)

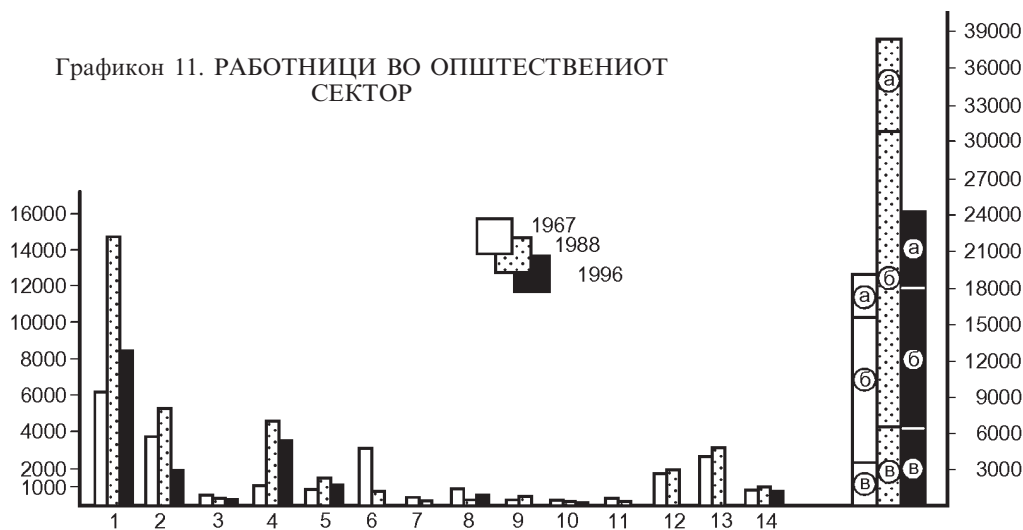
Година	Вкупно	Јавни	Општествени	Приватни	Договорни	Задружни	За вработување инвалиди	Акционерски друштва	Друштво со ограничена одговорност (ДОО)	Земјоделско индустриски комбинат (ЗИК)	Задруги
1997	5.650	4	15	5.592	4	2	22	1	3	1	6

Табела бр. 58: Видови на претпријатија по сопственост по Општини (почеток на 1997 година)

Општина	Вкупно	Јавни	Општествени	Приватни	Договорни	Задружни	За вработување инвалиди	Акционерски друштва	Друштво со ограничена одговорност (ДОО)	Земјоделско индустриски комбинат (ЗИК)	Задруги
Bitola	5,650	4	15	5,592	4	2	22	1	3	1	6
Bistrica	136	-	-	126	-	-	-	1	3	-	6
Ba~	11	-	-	9	-	-	-	-	-	-	2
Dobru(evo	27	-	-	25	-	-	-	-	1	-	1
Kukure~ani	53	-	1	50	-	-	-	-	1	-	1
Mogila	58	-	1	56	-	-	-	-	1	-	-
Novaci	43	-	-	42	-	-	-	-	-	-	1
Staravina	10	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Capari	39	-	1	37	-	-	-	-	-	-	1
Vkupno	6,027	4	18	5,947	4	2	22	2	9	1	18

Од 1989 година како резултат од трансформација на стопанството започнува во континуитет постепено намалување на бројот на работници кај речиси сите стопански, а нешто подоцна и кај нестопанските дејности. Постепено намалување на бројот на вработени лица се забележува и кај 'енскиот пол.

Графикон 11. РАБОТНИЦИ ВО ОПШТЕСТВЕНИОТ СЕКТОР

1 Industrija i rudarstvo; 2 Zemjodelstvo i ribarstvo; 3 [umarstvo; 4 Grade'ni{tvo; 5 Soobra}aj; 6 Trgovija; 7 Ugostitelstvo i turizam; 8 Zanaet~istvo i li~ni uslugi; 9 Vodostopanstvo; 10 Stanbeno komunalni dejnosti; 11 Finansiski, tehni~ki i drugi uslugi; 12 Obrazovanie, nauka i kultura; 13 Zdravstvena i socijalna za{tita; i 14 OPZ, SIZ i OPO a) Sevkupno vraboteni lica od op{tstveniot sektor od Op{tina Bitola za 1967, 1988 i 1996 godina, od toa: b) Vkupno vraboteni lica vo stopanstvoto za 1967, 1988 i 1996 godina; i v) Vkupno vraboteni lica vo vonstopanstvoto za Op{tina Bitola vo 1967, 1988 i 1996 godina.

2.1. ЕНЕРГЕТСКИ ИЗВОРИ, РУДАРСТВО И ИНДУСТРИЈА

2.1.1. Енергетски извори, рударство и производство на електрична енергија

Во пелагониската котлина, особено во битолското подрачје се откриени слоеви на јаглен-лигнит и тоа главно во ју'ниот дел, во атарите на селата: Суводол, Гнеотино, Живојно, Биљаник, Врањевци, Паралово и Агларци. По ослободувањето до 1951 година вршена е експлоатација на лигнит кај село Живојно.

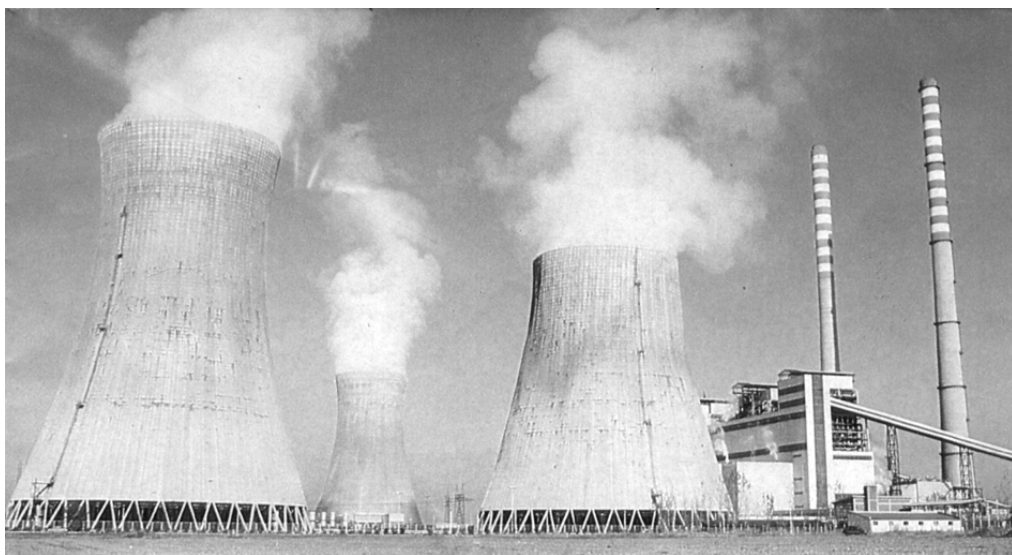
Повторна експлоатација на лигнитот започна во 1973 година. На ле'иштето кај Суводол е изграден рудник со површински коп. Рудникот "Суводол" се наоѓа во поднојето на Селечка Планина на околу 12 км. источно од Битола. Дебелината на јаглениот слој се движи од 8 до 56 м., а вкупните резерви на лигнитот се проценети на околу 200.000.000 тони со мо'ност за зголемување

на резервите. Експлоатациони резерви на јаглен се 168.000.000 тони со просечен однос јаглен и јаловина 1:3,9. Годишната експлоатација се движи од 4.000.000 тони до 1989 година, а од 1990 год. се експлоатираат 6 милиони тони годишно. Векот на рудникот со ваква експлоатација би бил околу 33 години. Меѓутоа, погодна околност е тоа што во близина на овој рудник постојат наоѓалишта на јаглен во уште два локалитети и тоа: Гнеотино и Живојно.

Наоѓалиштето “Гнеотино” лежи источно од Битола помеѓу селата Гнеотино и Брод. Просечната дебелина на продуктивниот слој е 8,5 м. и со вкупни рудни резерви од 120.000.000 тони. Наоѓалиштето не е во експлоатација.

Наоѓалиштето “Живојно” лежи југоисточно од Битола на потегот помеѓу селата Живојно, Гермијан и македонско-грчката граница. Откриени се два продуктивни слоја со по 4 м. дебелина. Вкупните рудни резерви изнесуваат околу 100.000.000 тони. Наоѓалиштето до 1951 година било во експлоатација.

Како заклучок може да се констатира дека во јужниот пелагониски басен

Слика 14. Рек-Битола, ТЕ “Битола I, II и III”

има вкупно резерви на јаглен од околу 420.000.000 тони, со што се дава моќност за производство на електрична енергија во термоелектраната “Битола I, II и III”, односно со потрошувачка од 6 милиони тони годишно. Така би могле да работат околу 50-60 години.

Слика 15. РЕК - Битола, рудник “Суводол”

Табела бр. 59: Годишна потрошувачка на лигнит во рудникот “Суводол”

Година	Потрошен јаглен во тони	Година	Потрошен јаглен во тони
1982	83.967	1990	6.111.069
1983	1.369.999	1991	5.810.333
1984	2.454.173	1992	5.630.100
1985	2.828.688	1993	5.862.866
1986	2.546.126	1994	5.876.390
1987	3.264.821	1995	6.057.956
1988	3.420.355	1996	6.271.371
1989	3.843.656	1997	6.316.892

Со производство на електрична енергија Битола започнува во 1924 година. Тогаш, бил изграден капацитет за производство на електрична енергија со употреба на нафта. Капацитетот на првата термоелектрична централа бил 0,2 МСW. Во 1932 година поради недостиг на нафта термоелектричната централа за работа користела дрва.

По ослободувањето во 1948 година, изграена е термоелектрична централа врз база на лигнит со јачина од 0,5 МСW. Во 1952 година пуштена е во работа

проточна хидроелектрична централа “Сапунчица” со јачина од 2,5 МСW или просечно годишно производство од 11.000.000 KWЧ

Во функција на производство на електрична енергија се и четирите хидроелектрични центриали кои се во состав на ХМС “Стре’ево”. Тоа се ХЦ “Стре’ево” со номинална моќ од 800 KWЧ и производство на 5.550.000 KWЧ електрична енергија, ХЦ “Биолошки минимум” со номинална моќ од 138 KWЧ и производство од 800.000 KWЧ, ХЦ “Филтерница” со 380 KWЧ и годишно производство од 1.490.000 KWЧ и ХЦ “Довленик” со номинална снага од 460 KWЧ и годишно производство од 1.430.000 KWЧ електрична енергија.

Јавното водостопанско претпријатие хидросистем “Стре’ево” планира изградба на уште две хидроцентрали. Едната од нив, ХЦ “Лера” ќе биде со номинална снага од 2.800 KWЧ и годишно производство од 24.180.000 KWЧ електрична енергија. Втората планирана ХЦ “Ка’ани” ќе биде со номинална снага од 1.250 KWЧ и со годишно производство од 7.840.000 KWЧ електрична енергија.

Изградбата на РЕК-Битола започна во 1975 година. Првата термоелектрична централа ТЕ-“Битола I” отпочна со работа 1982 година со јачина од 210 МСW и при полн капацитет произведува 1.132 KWЧ или 1,1 милијарди KWЧ годишно. Во 1984 година во погон е пуштена ТЕ-“Битола II”, а ТЕ-“Битола III” во 1988 година и двете со иста јачина од 210 МСW и производство од 1.132 KWЧ. Спрема тоа, ТЕ при РЕК-Битола I, II и III имаат инсталирана јачина од 630 KWЧ или севкупно производство во јачина од 3.396 KWЧ, односно производство од 3,39 милијарди KWЧ енергија годишно. Денес, ТЕ-“Битола I, II и III” го надминува своето производство од над 3 милијарди KWЧ електрична енергија годишно.

Табела бр. 60: Годишно производство на електрична енергија во KWЧ во ТЕ-“Битола”

Година	Производство во KWЧ	Година	Производство во KWЧ
1982	88.160.000	1990	4.124.598.000
1983	927.640.000	1991	4.052.352.000
1984	1.628.739.000	1992	4.295.518.000
1985	1.793.886.000	1993	4.133.004.000
1986	1.660.713.000	1994	4.157.443.000
1987	2.132.170.000	1995	4.170.230.000
1988	2.096.318.000	1996	4.348.350.000
1989	2.707.022.000	1997	4.392.043.000

РЕК-Битола заедно со рудникот “Суводол” и ТЕ-“Битола” во 1989 година вработуваше околу 3.200 лица, а во 1996 година 2.760 лица.

2.1.2. Прехранбена индустрија*

Благодарение на суровинската база и интензивното земјоделие, чии производи ѝ служат како суровинска основа, прехранбената индустрија во Битола е развиена. Таа има долга традиција и можности сè повеќе да го проширува својот физички обем и асортиман на своите производи, да се модернизира и да вработи уште голем број работници. Основна карактеристика на прехранбената индустрија на Битола е нејзиниот разновиден асортиман, што, секако, стои во врска со структурата на земјоделското производство.

Во 1989 година прехранбената битолска индустрија ја сочинуваа следните претпријатија: ПОС “Жито Битола” (млинска индустрија), “Млекара”-Битола, “Прогрес” (индустрија за чоколада, кекси и бомбони), Фабрика за конзерви “Пелагонија” (со преработка на домати и пиперки), две кланици, Фабрика за шеќер “4-ти Ноември”, Фабрика за сточна храна, Фабрика за квасец и шпиритус, “Пивара”, РО “Лозар” (РЕ “Лозарство-винарство” и РЕ “Минерална вода”) и ивинарска фарма ЗЗ “Јонче Георгиевски” во с. Дихово.

Бидејќи се наоѓа во срцето на најголемата љитница на Македонија, Битола ги има речиси сите услови за развој на млинската индустрија. Со изградбата на современи силоси и магацини (после 1960 година) млинската индустрија доби современ карактер. Така, “Жито Битола” има капацитет од 210 тони љито за 24 часа, потоа, силоси за складирање на 36.000 тони љито. Мелничката индустрија “Жито Битола” поседува и пекара со дневно производство од 80.000 парчиња леб и вкупно вработеност од 866 работници. Исто така, ова претпријатие поседува и над 40 продавници за леб и слаткарници. Во 1996 година “Жито Битола” АД вработува 487 лица и располага со 20 продавници. Во Битола постојат и 20-тина приватни пекари (“Кора”, “Александар”, “Чинар”, “Бука”, “Сомун”, “Ачко”, “МКСЈ”, “Дрвен пазар”, “Велмак”, “Зашле”, “Аргирица”, “Квалитет” и други.

Табела бр. 61: Преглед на производи и нивни најнатурални показатели што ги произведува “Жито Битола” (во тони)

Група производи	1988	1989	Група производи	1988	1989
Брашно од бело љито	33.055	36.450	Специјален леб	208	290
Гриз	1.290	3.300	Печиво	519	465
Брашно за домашна храна	10.241	13.430	Посебни видови на печива	171	160
Трици	1.485	943	Замрзнато тесто	—	85
Леб	12.486	12.500	Двопек	5	12

Прехранбената индустрија во Битола ја сочинува и фабриката за шеќер “4-ти Ноември” (изградена 1959 год.) која е со современ капацитет и производство на шеќер од над 15.000 тони меласа и суви резанци. Вработува 410 работ-

* За повеќето стопански гранки последни податоци за производство се земени за 1989 година како критична година, бидејќи во следните години се извршија драстични промени (кои се веќе споменати), поради што не бев во можност да обезбедам понови податоци кои би биле целосни за споредба.

ници и плус 260 сезонци. Во 1996 година фабриката за шеќер “4-ти Ноември” АД вработува 319 лица.

Табела бр. 62: Преглед на производи и нивните најнатурални показатели, во тони, што ги произведува шеќераната “4-ти Ноември”-Биџола

Производ	1988	1989	Производ	1988	1989	Производ	1988	1989
Шеќер	7.527	20.000	Меласа	3.579	7.021	Сув резанец	1.858	4.000

Фабриката за квасец и шпиритус (изградена 1959 год.) произведува рафиниран шпиритус, све’ и сув квасец и алкохолни пијалоци. Вработува над 140 работници и, по потреба, сезонци. Во 1996 година ова акционерско друштво вработува 136 лица.

Табела бр. 63: Преглед на производи и производството во најнатурални показатели, на “Квасара”- Биџола

Производ	Единица мера	1988	1989	Производ	Единица мера	1988	1989
Све’ квасец	тони	4.314	4.245	Сув квасец	тони	45	50
Рафиниран шпиритус	000/ха	1.236	960	—	—	—	—

Кланицата е со капацитет на колење од околу 5.000 тони месо од крупен и ситен добиток. Вработува над 100 работници. Во 1996 година “Стоко-комерц-Кланица” ДОО вработува 56 лица и располага со 6 продавници за месо и меса-рници. Друг капацитет од прехранбената индустрија е ‘ивинарската фарма “Јонче Георгиевски” која има над 100.000 несилки и годишно производство од над 100 милиони јајца. Бројот на вработените е нешто над 300 лица. Денес оваа фарма е под стечај.

Фабриката за конзерви - преработка на домати веќе околу петнаесетина години не работеше. Последните неколку години ја активира ЗИК Кооперанти, но денес фабриката е повторно во стечај.

Новата Млекара започна со работа во 1987 година. Во 1996 година “Млекара” АД дневно произведува над 52.000 литри кравјо млеко на смена, 5.000 литри овчко кисело млеко и други производи, или годишно производство од над 11.000.000 литри млеко. Вработува 100 лица.

Пиварата е најголемиот и најкрупниот производител на пиво и безалкохолни пијалоци. “Пивара” АД во 1996 година имаше 137 вработени лица.

Други фабрики од прехранбената индустрија се: “Лозар” ПОС-АИК кое во 1996 година вработува 285 лица, “Краш-Прогрес” ДОО кое вработува 278 лица и фабриката за добиточна храна “Радобор” АД со 136 вработени лица.

Покрај наведените индустриски капацитети од прехранбената индустрија, во последно време постојат и околу десетина приватни сокари “Хели”, “Пелалек”, “Квалитет”, “Пелси”, “Кронер старс”, “Деко”, “Кутлеш пром” и други, и над триесетина ‘ивинарски и сточарски мини-фарми, една приватна млекара “Идеал Шипка” едно претпријатие за тврди бомбони “Еврокекс” и други.

Табела бр. 64: Дви'ење на производството во фабриките од прехранбената индустрија и нивниот број на вработени (за 1988 и 1989 година)

Фабрика	Вработени	Производи	Единица мера	Количини	
				1988	1989
“Прогрес” (“Јосип Краш”)	353	Бонбони	тони	742	740
		Слатки	“	347	177
		Кекси и слични производи	”	2.474	2.375
		Вафли и други производи	“	1.229	1.324
“Млекара”	120	Пастеризирано млеко	Тони	75.095	66.170
		Путер	“	25	36
		Мeko сирење	”	59	59
		Тврдо сирење	“	169	270
		Павлака	”	1.645	20
		Кисело млеко	тони		1.335
“Пивара”	410	Пиво	Хе	85.914	96.000
		Сокови	Хе	23.936	26.000
“Лозар” РЕ “Лозарство и винарство” и РЕ “Минерална вода”	618	Природно вино	Хе	14.690	3.500
		Природна ракија	“	333	590
		Безалкохолни пијалоци	Хе	7.139	3.300
		Јаглена киселина	тони	2.479	3.400
		Безалкохолни пијалоци	Хе	6.353	4.300
		Минерална вода	000/Хе	74	60
Фабрика за сточна храна	160	Крмни смеси за говеда	тони	5.283	6.050
		Крмни смеси за свињи	“	539	620
		Крмни смеси за ‘ивина	”	28.240	23.680
		Крмни смеси за останат добиток	тони	1.212	2.000

Карактеристиките на битолската прехранбена индустрија пока’уваат дека таа е многу комплексно развиена, но сепак, сè уште не се доволно исцрпени нејзините резерви. Имено, потребно е развивање на интензивно сточарство, градинарство, овоштарство и лозарство со што неизбежно би се јавиле и фабрики за месни производи, а постоечките би ги зголемиле своите капацитети.

Како што споменавме понапред, во 1989 година битолската прехранбена индустрија со своите 11, разни, претпријатија (број со кој прехранбената индустрија го зазема првото место по обем на фабрики во битолското стопанство) вработува над 3.300 лица и според бројот на вработените го зазема второто место, веднаш по текстилната индустрија.

Битолската прехранбена индустрија, благодарение на модернизацијата и зголемениот асортиман и производство, има современ карактер со поволни услови и мо’ности за понатамошен развој.

2.1.3. Текстилна индустрија

Текстилната индустрија (како и млинската) во Битола има традиција од над сто години. Првите текстилни претпријатија биле со мал број на вработени и имале карактер на занаетчиски работилници со технологија и производство кои не мо’еле да го следат новиот текстилен тренд.

До крајот на осумдесеттите години битолската текстилна индустрија е изградена и се развива врз зголемено производство, разнообразност во асортиманот на производи, со теиште на производство на финални производи, акумулација на капиталот, висока конкуренција, извоз, современост итн, со што претставува доминантна индустрија во градот. Оваа доминација на текстилната индустрија во градот, освен што се гледа во големината на вредностите на приходите и бројот на производите, се гледа и според бројот на вработените кои во 1989 година изнесуваше 4.900 лица, а во 1991 година 3.600.

Во 1989 година во Битола постојат 4 текстилни фабрики со повеќе работни единици, дисперзирани погони во градот и општината. Тоа се фабриките: РО “Пелистер” (фабрика за памучна трикота’на индустрија), РО “Илинден” (фабрика за свилени ткаенини), РО “Битолатекс” (фабрика за волнарска текстилна индустрија, волнарски комбинат) и РО “Иднина” (фабрика за текстилна конфекција).

Табела бр. 65: Текстилни комбинати во Битола, вид на текстилна индустрија, година на основање и број на вработени во 1985 и 1989 година

Име на Работната организација	Вид на текстилна индустрија	Година на основање	Вработени лица	
			1985	1989
“Пелистер”	трикота’а	1927/46	400	920
“Илинден”	свилара	1934	500	470
“Иднина”	конфекција	1955	1.500	1.800
“Битолатекс”	волнара	1965	2.000	1.700

Текстилниот комбинат-конфекција “Иднина” се состои од неколку текстилни фабрики и тоа: фабрика за текстилна конфекција “Елпида” (со над 1.300 вработени), потоа ООЗТ “Трговија” (со 17 продавници, од кои 5 во Битола, а другите во градови од републиката и со околу 50 вработени) и Работна задница заеднички слугби (со над 100 вработени). Од пред неколку години текстилниот комбинат-конфекција “Иднина” има друго име “Мокел” ДОО кое во 1996 година вработува 309 лица.

Волнарско-текстилниот комбинат “Битолатекс” вработува 1.700 лица, од кои во “Предилница” се 380, во “Ткајачница” 350 лица, “Трикота’а” 700 лица и Заеднички слугби 250 вработени лица. Во состав на “Битолатекс” во село Магарево се наоѓа дисперзиран погон предилница со над 60 вработени. Во текот на 1996 година волнарско-текстилниот комбинат “Битолатекс” стапи во стечај.

Во состав на текстилниот комбинат - трикота’а “Пелистер”, кој вкупно вработува 920 лица, се следните работни единици: РЕЗТ “Плетачко” (со над 70 вработени), РЕЗТ “Конфекција” (со над 450 вработени). РЕЗТ “Фарбара” (со 60 вработени) и Заеднички слугби (над 140 лица). Во состав на трикота’а “Пелистер” во с. Цапари се наоѓа дисперзиран погон “Пелистер-Цапарчанка”, со над 200 вработени лица (од кои 20 лица во плетачко одделение, над 160 во конфекција и во Заеднички слугби 20 вработени лица). Во 1996 година трикота’а “Пелистер” АД вработува 664 лица.

Свиларската индустрија ја претставува комбинатот “Илинден” со над 470 вработени, од кои во “Ткајачница” се 200 лица, “Фарбара и штампарија” со 150 лица и Заеднички слугби со 120 вработени лица. Во 1996 година фабриката за свилени ткаенини “Илинден-Там” АД вработува 64 лица. Денес е под стечај.

Богатиот асортиман на текстилните производи со потекло од битолските текстилни фабрики се среќаваа во целокупната трговска мрежа во републиките на Поранешна Југославија, како и во странство.

Табела бр. 66: Двијење на индустриското производство во текстилната индустрија

Работна Организација	Група производи	Единица мера	Натурални показател	
			1988	1989
Свилара “Илинден”	- ткаенина од рајон	000 м ²	3.341	3.720
	- ткаенина од синтетика	“	1.396	1.650
	- ткаенина од памук	000 м ²	218	150
Трикотаја “Пелистер”	- памучна трикотаја	тони	691	790
	- синтетичка трикотаја	“	1	4
	- мешана трикотаја	тони	44	55
Конфекција “Иднина”	- машки палта и мантили	000 м ²	27	62
	- друга машка облека	“	134	191
	- зимски палта и мантили	”	78	18
	- друга детска облека	“	18	17
	- детски палта и мантили	”	2	—
Текстилна конфекција	- костуми за момчиња	000 м ²	7	—
	- детски панталони	“	32	13
	- друга детска облека	”	52	17
ОПТ “Елпида”	- работна и заштитна облека	“	89	8
	- друга неспомнатата конфекција	”	108	—
	- лон услуги (машки, женски, детски палта, панталони и др.)	“	397	454
Кожа конфекција РО “Хераклеа”	- облека од кожа	000 м ²	118	176
	- облека од свински велур	“	29	5
	- облека од природна кожа	”	16	11
	- лон услуги (облека од кожа, свински велур, вештачка кожа)	“	36	28
Волнарска комбинат “Битолатекс” ООЗТ “Предилница	- мешано предиво	тони	303	230
	- волница-чешлано предиво	”	94	130
	- волница за рачна работа	“	163	100
	- синтетички предива	”	767	600
	- услуга предиво	“	961	1.453
	- волница чешлана-капцун.	тони	129	244
ООЗТ “Трикотаја” (Битолатекс)	- трикотажа облека	тони	50	75
	- трикотажа облека 1 меша	“	75	68
	- вон ткаенина	000 м ²	265	110

Битолските текстилни комбинати беа значаен извозник на ткаенини, текстил и трикотажа во европските и воневропските земји, особено во Германија (СР Германија), Австрија, Франција, Велика Британија, Швајцарија, Унгарија, Полска, Албанија, СССР, САД, Канада и други земји.

За високиот квалитет на производите сведочат и многубројните признанија и награди на разни саеми и натпревари во земјата и странство.

Состојбите во текстилната индустрија денес се крајно неповолни така што во 1996 година вработуваше само 1.037 лица.

Денес во Битола постојат и неколку приватни модни конфекции (пр. “Голден Гејт”, “Мис-мод”, “Кордоба”, “Ликвеа” и други.

2.1.4. Металопреработувачка и електроиндустрија

Како претходните две индустриски гранки така и металопреработувачката гранка во Битола има своја подолга традиција. По Втората светска војна таа добива нов квалитет и тоа развивајќи се како метална-машинска индустрија и посебна електроиндустрија.

Во 1950 година изградена е леарницата “Порѓи Наумов” која подоцна прерасна во фабрика за електрични машини и апарати, односно фриџидери, разладни уреди и емајлирани производи “Раде Кончар” (оваа фабрика беше во состав на Слоената РО “Раде Кончар”-Загреб, подоцна “Раде Кончар”-Битола стана холдинг компанија). Потоа следат фабриките: “Металец” и ПМРО “Гоце Радосављевиќ” (овие две фабрики се во состав на Слоената РО на “МЗ-Тито”-Скопје, а мал период дел од погоните на “Металец” беа во состав на РО “Микрон”-Прилеп). Како четврти капацитет е ОП “Плам-Бит” лимена амбалажа (оваа организација од 1987 година се оддели од РО “Југотутун” - Битола).

Слика 16. фабрика за шеќер “4-ти Ноември” (фото, Петар Ставрев)

Металната и електроиндустријата се карактеризираат со широк асортиман на производи, производство во големи серии, рентабилно производство и со вкупен број на вработени во двете индустриски гранки од околу 3.300 вработени лица.

Фабриката за фриџидери, разладни уреди и емајлирани производи “Раде Кончар”- Битола произведува; разни разладни уреди, фриџидери за домаќинството, уреди за длабоко замрзнување, разни емајлирани и други производи. Бројот на вработените лица изнесува 1.846 работници. Во 1969 година беа произведени околу 110.000 фриџидери, а во 1983 година над 311.000 фриџидери за домаќинството, 110.000 фриџидери за длабоко замрзнување и 17.000 тони разни други уреди. Голем дел од производството освен во домашниот се пласира и во странскиот пазар во САД, СР Германија, Белгија, Кина, Холандија, Чехословачка, Романија, Полска, СССР, Унгарија, Грција, Бугарија и Албанија.

Од пред неколку години “Раде Кончар”-Битола е Холдинг претпријатие “Фринко” и во 1996 година вработува 1.504 лица. Фабриката е во фаза на трансформација и денес само дел од неа е во функција.

РО “Металец” произведува шпорети на тврдо гориво, комбинирани шпорети, филтри за пречистување на чад, производство на микро печки и друго. Во 1969 година беа произведени над 50.000 печки и шпорети на цврсти горива, а во 1988 година се произведени 33.000 шпорети на цврсти горива, додека во 1989 година само 10.600 што е последица од неатрактивноста на истите и големата конкуренција и побарувачка на електрични шпорети. Фабриката “Металец: вработува над 100 работници. Денес “Металец” односно “Апарати за домаќинство” е под стечај.

ПМРО “Гоце Радосављевиќ” има широк асортиман на производи. Ова претпријатие произведува индустриски садови, разводни ормани, разни метални производи (трансформатори, акумулатори, болјери за централно греење, изменувачи на топлина, челични конструкции и друго). Исто така, врши и услуги, поправки, монта’а, изработка и вградување на своите производи во рамките на битолската индустрија и рударство (пример во рудникот “Суводол” и ТЕ-Битола). Во составот на оваа работна организација е и погонот за изработка на кабли во с. Буково кое вработува 50-тина работници. ПМРО “Гоце Радосављевиќ”, “Металец” и погонот во с. Буково, сите заедно во 1989 година вработуваа 1.089 работници (а само ПМРО “Гоце Радосављевиќ”-производство вработува над 280 работници, монта’а 472 лица и РЗ - 269). Од скоро време “Гоце Радосављевиќ” е со ново име МЗТ “Монтинг” ДОО и во 1996 година вработуваше 562 лица.

Југо тутун “Плам Бит” лимена амбала’а произведува разна амбала’а од лим за конзервирање на овошје, зеленчук, месо и месни производи, хемиски производи, канти за сирење, крунски и навојни затварачи. Оваа фабрика е единствена во Р. Македонија. Формирана е како погон на “Југо тутун”-Битола во 1975 година, а како посебно ООЗТ работи од 1978 година. Како самостојно претпријатие работи од 1987 година. Во 1989 година оваа организација вработуваше 334 лица. Производството на обработен лим се движи од 5.500 тони во 1978 година, 8.121 тони во 1980 година (како рекордна година) до 3.208 тони во 1990

година. Во последниве години производството е и под 2.000 тони, односно во 1996 година 1.431 тони обработен лим.

Во 1996 година Југо тутун “Плам Бит” лимена амбала’а АД вработува 282 лица.

Во металопреработувачката индустрија и електроиндустријата во последниве години се појавија и неколку акционерски и приватни претпријатија (пример: “Кобил”, “Парновод”, “Елмак”, “Техно Битола”, металобраварска “Босилков”, “Изолим”, “Универзал” и други).

Табела бр. 67: Двијење на индустриското производство во металната и електроиндустријата на град Битола

Работна организација	Група на производи	Единица мера	Натурални показатели	
			1988	1989
“Металец”	- шпорети на тврдо гориво	тони	3.179	1.016
	- шпорети на тврдо гориво	парчиња	33.206	10.614
	- комбинирани шпорети	тони	250	10
	- комбинирани шпорети	парчиња	2.088	—
	- транспортери и дизалици	тони	778	137
“Плам-Бит”	- амбала’а на бел. лим.	тони	3.462	2.666
	- метални затварачи	тони	421	210
“Гоце Радосавлевиќ”	- челични хали-конструкција	тони	836	1.000
	- метални производи и врати	“	81	48
	- индустриски садови	”	30	—
	- изменувач на топлина	“	2	—
	- транспортни трахисти	тони	25	—
	- контактори	парчиња	255	369
	- разводни ормари	тони	45	27
	- дел од маш. за граде’ништво	”	220	267
	- утикачи	тони	34	31
	- одлив на сив лив.	тони	80	153
“Раде Кончар”	- одлив на сив лав.	тони	90	63
	- индустриски разладни уреди	“	643	360
	- комерцијални разладни уреди	”	972	1.718
	- фри’идери за домаќинството	тони	9.564	10.026
	- фри’идери за домаќинството	парчиња	215.228	213.484
	- фри’идери за домаќинството	парчиња	473.129	464.600
	- уреди за длабоко замрзнување	тони	2.013	1.638
	- уреди за длабоко замрзнување	парчиња	55.107	41.644
	- уреди за длабоко замрзнување	парчиња	49.100	44.078

2.1.5. Индустрија за кожи

Фабриката “Борис Кидрич” е претставник во производството на ко’и и крзно. Ова претпријатие е изградено во 1950 година. Производниот процес претставува една заокру’ена целина и тоа поради современата опрема. Основен проблем на ова претпријатие, кое во 1989 година вработуваше 375 работници, е несигурноста во снабдувањето со сировини и искористеноста на капацитетот.

Од 1995 година Ко'арскиот комбинат "Битола" АД во мешовита сопственост е под стечај. Од скоро време е активиран еден дел од фабриката со 50 вработени лица.

Табела бр. 68: Дви'ење на индустриското производство во ко'арската индустрија

Група производи	1988	1989	Група производи	1988	1989
- Ситна горна ко'а	191	170	- Заштитна крзнена облека	17	15
- Крзно од домашни 'ивотни	78	101	- Превлаки за лесни коли (парчиња)	1.485	1.563

2.1.6. Индустрија за градежен материјал и неметали

Основна карактеристика на оваа индустриска гранка е нејзината едностраност. Таа е условена од тесната еднострана суровинска основа која овозмо'ува само производство на полна и шуплива тула, блокови и шупливи монти.

Претставник на индустријата за граде'ен материјал е КИБ "Кукуречани"- "Светлост" (изградена со првиот петтогодишен план 1947/52 година) која вработува 176 лица.

Од пред неколку години ова индустриско претпријатие е во состав на Граде'ното претпријатие "Пелистер" како посебна единица ДОО "Тулана Пелистер" - с. Кукуречани.

Да споменеме и тоа дека пред дваесетина години на Пелистер постоеше каменолом кој произведуваше гранитни коцки за поплочување на патишта.

Табела бр. 69: Дви'ење на индустриското производство во КИБ "Светлост" с. Кукуречани, во 000/парчиња натурални показатели за 1988 и 1989 година

Група производи	Единица мера	Натурални показатели	
		1988	1989
- Полна тула пресована	000/пар.	2.517	1.664
- Шупливи тули (блокови)	000/пар.	15.167	15.000
- Шупливи елементи (монти)	000/пар.	1.870	2.000

Единствениот претставник на индустријата на неметали е РИН "Битоласил" со П.О. и произведува ровен, дробен и микронизиран кварц, ровен и гранулиран перлит, кварцни маси, ровен пиропилит, бимштајн и друго. Во 1996 година Рудници и индустрија на неметали "Битоласил" АД вработува 116 лица.

Во функција на индустријата на неметали се и неколкуте работилници за преработка на неметали. Пример, работилницата за преработка на мермер, каменорезачка работилница "Макмермер" и други.

2.1.7. Графичка индустрија

Стогодишната печатарска активност во Битола денес добива нови специфики. Таа од занаетчиска графичка дејност премина во модерна и специјализирана графичка индустрија. На овој начин не се задоволуваат културните потреби само на Битола, туку и пошироко на целиот југозападен дел од Р Македонија.

Во 1989 година графичката индустрија ја претставуваа три основни организации, здруени во заедничка работна организација Битолски графички завод (БГЗ)-Битола. Овој БГЗ го сочинуваа: ООЗТ “Социјален борец”, ООЗТ-печатница “Киро Дандаро” и ООЗТ “Фустеларко борец”. Во 1996 година печатницата “Киро Дандаро” АД вработува 212 лица, “Фустеларко борец” АД вработува 362 лица, а “Социјален Борец” АД вработува 299 лица. Печатницата “Киро Дандаро” во градот поседува и две книжарници.

Графичката дејност ја вршат и приватни печатарски претпријатија и работилници: ГП “Микена” 20 вработени, “Шикло” 10 вработени, ПВИ “Херакли комерц” 20 вработени, “АНС”, “Вали” (10), “Полиграфика”, “Пасер Поинт”, “Графопрес комерц”, ПВИ “Типо комерц” и уште неколку помали.

Земено во целина, графичката индустрија во 1996 година вработува околу 1.000 лица.

Во асортиманот на производите од БГЗ и на приватните претпријатија од малото стопанство воглавно се: печатење на весници, брошури, списанија, книги, обрасци, картонски кутии, производи на амбалажа од харитја, картон, пластика и други производи.

Табела бр. 70: Движење на индустриското производство во графичката индустрија, односно само за БГЗ, во натурни показатели во тони, за 1988 и 1989 година.

Работна организација	Група производи	Натурални показатели	
		1988	1989
БГЗ - Битола Печатница “Киро Дандаро”	- весници и списанија	64	71
	- книги и брошури	140	167
	- обрасци	118	138
	- општи печатарски производи	58	72
“Фустеларко борец”	- картонски кутии	3.824	3.800
“Социјален борец”	- картонски кутии - амбалажа од вол. леиш	1.384	1.620

2.1.8. Други видови на индустриски гранки

Тутунска индустрија.- Монополот во Битола е основан во 1923 година, меѓутоа, тутунското производство во Битолско има долга традиција од неколку векови. Во последните дваесетина години тутунското производство е доста намалено. Така, во периодот 1957/1963 година, просечно годишно, се откупувале и преработувале околу 2.100-2.200 тони, додека пак денешното производство варира од под 1.400 до максимум 1.700 тони тутун годишно (пример во 1983 година само 1.300 тони).

Откупот, преработката и пласманот на тутунот на пазарот го врши “Југотутун”-Битола (која е во склоп со слоената РО “Југотутун”-Скопје) кое е и единствено претпријатие на тутунската индустрија во градот.

РО “Југотутун”-Битола (производство, откуп и продаба) вработуваше 399 лица. Ова претпријатие од почетокот на 1997 година има ново име Трговско друштво за тутун “Сокомак”-Битола АД со 172 вработени.

Производството на ферментиран тутун се движи: 1.705 тони во 1988 година, 1.400 тони во 1989 година и 1.700 тони во 1990 година. Производството се пласира како полуфинален фабрикат на домашен и на странски пазар.

Дрвна индустрија.- Основен и единствен репрезент на дрвната индустрија било дрводелското претпријатие “Блае Рогозинарот” кое во 1962 година имаше вработено 244 работници. Ова претпријатие било со занаетчиски карактер и тоа прво како самостојно па потоа се интегрира со ШИП “Кајмакчалан”, а во седумдесеттите години се интегрира со дрводелското индустриско претпријатие “Треска”-Скопје. Но, во 1986 година поради нерентабилност е ликвидирано. Тогаш речиси сите 147 вработени беа отпуштени од работа и вработени во разни претпријатија во Битола, а најповеќе во РО “Раде Кончар” (и тоа 120 лица).

Непосредно пред затварањето, ова претпријатие произведуваше околу 14.000 спални, гарнитури и изработка на 7.000 м³ ентериер

Во Битола постојат 5 пилани кои вршат примарна обработка на дрвото во бичена граѓа - трупци, греди и штици, додека пак приватната пилана “Молика” произведува и дрвена ламперија, дограма и слично. Исто така, има и столарско-дограмациски работилници како и сервиси за намештај и тапазирање.

Електроника и информатика.- Од 1983 година во рамките на ТРО “Јавор”-Битола е основана ООЗТ “Електроника и информатика” кое во 1989 година вработуваше 33 лица. Оваа најсовремена организација произведува компјутерска техника и материјали потребни за сметачките електронски системи. Потоа се произведуваат и сметачки системи, терминали, дискови, дискети и компјутерски ленти. Покрај производната програма, веќе е освоено одржувањето и сервисирањето, како и изработка на проекти и програми-софтвер. Овие производи се пласираа во земјата и странство (Бугарија и СССР). Со развојот на компјутеризацијата и информатиката во Битола веќе постојат 20-тина приватни студија на информатичари и програмери кои вршат компјутерска обука, изработка на програми за секаква намена, компјутерска подготовка на книги, графички дизајн, продаба на компјутерска опрема итн.

Хемиска индустрија.- Од хемиската индустрија во Битола се среќава само едно претпријатие за изработка на пластични маси “Кабли”-Битола. Постојат и неколку приватни претпријатија за изработка на дозни и друга пластична амбалажа (“Даци пласт” и други).

2.2. ЗЕМЈОДЕЛСТВО И ШУМАРСТВО

2.2.1. Полјоделство

Пред Втората светска војна земјоделството било на многу низок степен од својот развој. Речиси 50-60% од вкупната обработлива површина стоела неискористена во вид на бари, трстеници, угари и ораници.

По ослободувањето со законот за аграрна реформа (донесен во 1946 година) им била одземена земјата на сите земјоделци што имале посед од над 25 ха, потоа на неземјоделци што имале над 3 ха, и на црквите и манастирите. На овој начин во Битола и Битолско им била одземена земја на 588 сопственици во големина од 7.258 ха. Со тоа, се ликвидирани големите посеци и чифлигарско-големопоседничките односи во Битолско. Оваа земја е разделена на безземјашите или слабоимотни 1.326 домаќинства-аграрни интересенти, во површина од 3.600 ха. Останатата земја била доделена на земјоделските стопанства во с. Радобор, с. Гнеотино и други, како и на земјоделски задруги.^{33, 165}

Првите чекори во механизирањето на земјоделството се направени во 1946 година со увоз на десетина трактори, добиени од репарациите. Во 1954 година општествените земјоделски стопанства располагаа со 6.700 ха.

Во 1963 година со Законот за селскостопанскиот земјишен фонд, беше уште повеќе смален т.н. аграрен минимум на 10, односно 15 ха. Со примената на одредбите од овој закон во Битолско им се одзеде земја на 832 домаќинства во вкупна површина од 3.125 ха. Сета таа земја беше дадена на управување на земјоделските стопанства и задруги.^{33, 166}

Одводнувањето на Пелагонија што главно заврши во 1959 година создаде моќности за освојување на нови површини во општествениот сектор и за нормално обработување на земјата во индивидуалниот сектор. Со мелиорационите работи Пелагонија се здоби со нови 65.150 ха од кои 40.990 ха во Битолското Поле. Најголем дел од овие хектари му припаднаа на општествениот сектор.

Во 1969 година општествениот сектор заземаше 53%, а во 1989 година 67,8% од вкупната земјоделска површина во битолскиот регион, со неколкуте земјоделски стопанства на ЗИК “Пелагонија” - Битола, “Светлост” с. Породин, “Нов Живот” с. Креница, “Ергела” с. Гнеотино, “Лозар” - Битола, “Овештар” с. Кајани и други.

За развојот на земјоделието говорат и неколкуте примери што ќе ги изнесеме. Површините под житни култури од 1953 до 1968 година се зголемиле од 10.400 ха на преку 23.000 ха, а во 1989 година на над 26.000 ха, додека, индустриските култури се зголемиле од 2.350 ха на 8.111 ха, односно на над 14.000 ха во 1989 година.

Сличен е растежот на фуражите и градинарските култури, кои во 1989 година се зголемиле на 3.531 ха (од 1.823 ха во 1953 година) за градинарските култури, а фуражите се зголемиле од 849 ха (во 1953 год.) на 3.282 ха во 1988 година.

Механизацијата во 1947 година се состоеа вкупно од 8 трактори, во 1968 нивниот број се покачил на 320, потоа 80 комбајни, 80 редосејачки, 60 губрерас-турачи и други земјоделски машини и орудија.^{33, 167} Во 1987 година механизаци-

јата се состоеше вкупно од 414 трактори од кои 268 трактори во приватниот сектор и плус 625 разни други возила.

Зголемена е и употребата на вештачки ѓубрива и тоа од 200 тони во 1953 година на 5.000 тони до 1960 година и 15.000 тони во 1968 година,^{33, 167} а денес се употребуваат над 30.000 тони вештачки ѓубрива.

Воведени се и високородни сорти пченица, пченка и други култури, како и високопродуктивни видови и раси добиток. Подигнат е соодветен пораст на стручниот кадар и квалификационо подобрување на вработените лица во земјоделството.

Пелагониската Котлина е главна 'итница во Македонија. Водечко место во производството на храна во котлината зазема Општина Битола. Имено, Општина Битола учествува во вкупното производство на пченица во Р. Македонија со 30%, на сончоглед со околу 50%, на шеќерна репа со околу 90%, на јачмен со над 20%, пченка со 20%, тутун со 15%, на фура'на пченка со над 40% итн.

Вкупното земјоделско производство во 1989 година Изнесуваше над 250.000 тони. Во битолската општина, во земјоделската и рибарската дејност, беа вработени вкупно 7.328 лица, распоредени во 17 ООЗТ. Најзначајни и најголеми работни организации беа: Сло'еното ПОС-ЗИК "Пелагонија" со над 6.370 вработени, разделени во повеќе засебни ООЗТ, 33 и друго. Потоа, следат РО "Лозар" со над 620 вработени, 33 "Јонче Георгиевски" с. Дихово со над 300 вработени, РО "Ветеринарен центар" со над 25 лица и други.

Денес, од вкупниот број во земјоделието, над 500 лица се со висока и виша стручна подготовка, над 800 со средна подготовка, над 400 високо квалификувани работници и околу 2.000 квалификувани работници, а другите се со друго образование и стручна спрема, како и поголем број на сезонски работници.

Во последниве години и земјоделското производство се соочува со низа сериозни проблеми, почнувајќи од недостаток на семенски материјали, резервни делови, вештачки ѓубрива, како и нелојална конкуренција, однапред неутврдени откупни цени итн.

Во процедура се одвива и донесувањето на законот за денационализација на земјиштето со кој одземената земја се враќа на сопствениците. Во таа ситуација земјоделскоиндустриските комбинати ќе престанат да постојат или ќе се трансформираат во акционерски друштва.

Структура, движење на полјоделските површини и производство по култури

Структура на обработливата и ораничната површина.- Обработливите и ораничните површини се основните и најпродуктивни полјоделски простори кои се од витално значење во процесот и борбата за добивање на храна.

Од табелата 71 можеме да забеле'име дека се зголемиле вкупните површини, наводнуваните површини, а кај земјоделските површини има мало варирање. Варирање на површините се гледа кај ораници и бавчи, овоштарници, лозја, пасишта и ливади. Намалување забеле'уваме кај обработливата површина (за 32,7%) и површините под ливади.

Табела бр. 71: Структура на култина, земјоделска и обработлива површина во ха, во Општина Битола, за 1953, 1961, 1971, 1981, 1989 и 1993 година

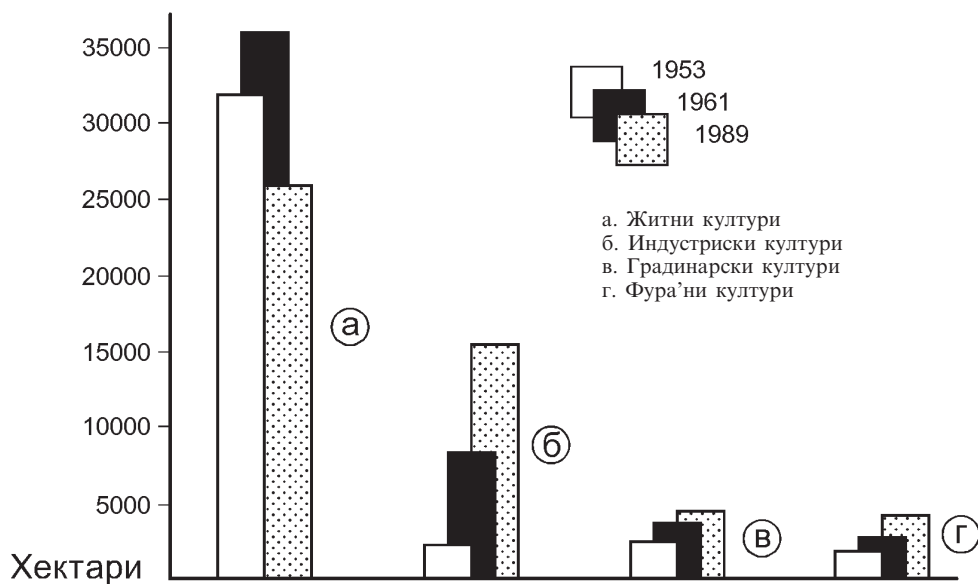
Година	Вкупно површина во ха	Вкупно земјо-делска површина во ха	Вкупно обработлива површина во ха	Ораници и бавчи	Овошни градини	Лозја	Ливади	Пасишта и ливади	Наводнувања
1953	165.442	–	82.721	69.138	354	1.286	11.943	–	–
1961	173.280	–	86.640	73.478	917	1.577	10.668	–	–
1971	–	123.148	–	56.877	1.433	1.375	–	63.173	3.569
1981	–	123.760	–	54.992	1.238	1.564	–	65.712	3.417
1989	177.874	131.168	73.210	63.595	1.071	1.505	7.039	57.958	8.402
1993		121.669	58.309	55.746	1.230	1.333	–	63.360	18.402

Табела бр. 72: Структура на површините по категорија во Општина Битола, за 1989 година

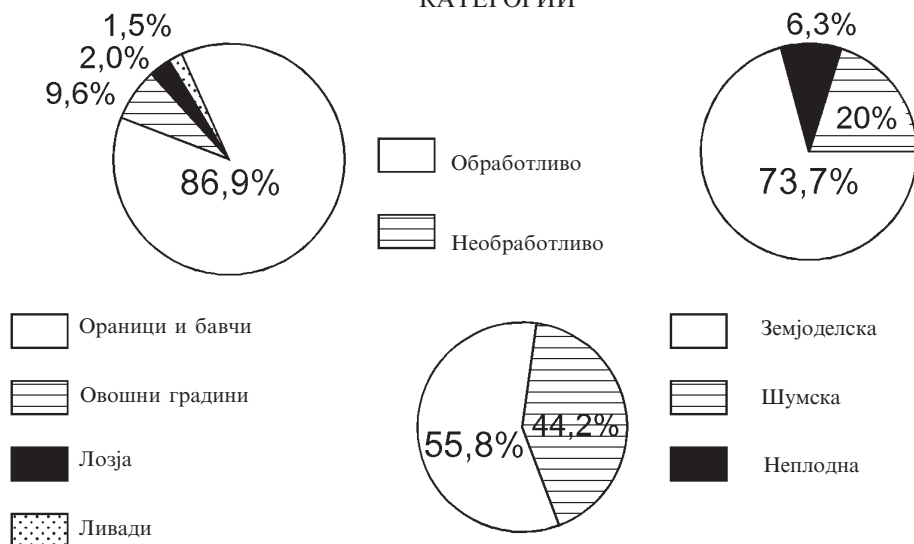
Вкупна површина во ха	Вкупно земјо-делска површина (ха)	О б р а б о т л и в а				Н е о б р а б о т л и в а				Шумска	Неплодна	
		Вкупно обраб.	Ораници и бавчи	Овошни градини	Лозја	Ливади	Вкупно необр.	Пасишта	Трстеници			Рибници
177.874	131.168	73.210	63.595	1.071	1.505	7.039	57.958	57.557	145	256	35.456	11.250
100%	73,74	41,16	35,75	0,60	0,85	3,96	32,58	32,35	0,08	0,14	19,93	6,33
–	100%	55,81	48,48	0,81	1,15	5,37	44,19	43,89	0,11	0,19	–	–
–	–	100%	86,87	1,46	2,06	9,61	100%	99,31	0,25	0,44	–	–

Графикон 12.

СТРУКТУРА НА ПОЛЈОДЕЛСКИТЕ
ПОВРШИНИ ЗА ОПШТИНА БИТОЛА

СТРУКТУРА НА ПОВРШИНЕ ПО
КАТЕГОРИИ

Од табелата 72 и графиконот 12 се забележува дека во вкупната површина на Општина Битола, земјоделските површини зафаќаат 73,74%, шумските површини 19,93%, а останатото од 6,33% е на неплодното земјиште. Од земјоделската површина, обработливата зафаќа 55,81%, а необработливата површина 44,19%. Во обработливото земјиште најголемо учество имаат ораниците и бавчите со 86,87% (а од вкупната површина 35,75%), а најмало овошните градини 1,46% (односно 0,60%). Во необработливото земјиште најповеќе учествуваат пасиштата со 99,31% (или 32,35%), а најмало трстениците со 0,25% (0,08%).

Изнесеното за двете табели е во тесна врска со сеидбените површини на културите, планираните сеидбени површини, климатските фактори и условите што владееле во годината пред сеидба. Изнесеното во табелите, исто така зависи и од процесите на деградација и депопулација.

Табела бр. 73: Наводнувана површина на земјоделските описетствени и индивидуални ситијанства во Општина Битола, според категоријата на користење во ха

Година	Вкупно наводнувана површина во ха	Ораници и бавчи	Овошни градини	Лозја	Ливади и пасишта
1987	7.718	6.754	512	50	402
1989	11.638	10.135	618	50	835
1993	18.418	17.782	635	—	—
1994	15.250	13.976	516	128	630

Од табелата 73 се гледа дека најголеми површини кои се наводнуваат заземаат ораниците и бавчите, па овошните градини итн.

Табела бр. 74: Структура на обработливата површина во Општина Битола

Година	Ораници и бавчи	%	Засеани површини	%	Угари	%
1957	68.783	100%	48.279	71,0%	20.504	29,0%
1959	69.138	100%	36.728	53,1%	32.410	46,9%
1961	73.478	100%	48.452	66,0%	25.026	34,0%
1989	63.598	100%	46.571	73,2%	17.024	26,8%

Од табелата 74 може да забележаме дека, површините под ораници и бавчи и површините под угар во битолска општина во 1989 година во однос на 1957 година се намалиле кај ораниците и бавчите за 7,5%, угарите за 17,0%, а засеаните површини за 3,6%. Сепак, може да се заклучи дека сè уште е големо учеството на угарите и дека целата структура на обработливите површини трпи поголеми колебања и зависи од природните, демографските, економските и други фактори.

Табела бр. 75: Сеидбена површина на поважни пољоделски култури во Ойштина Бийола, за поделни години во хектари

Година	Вкупно	%	П О Л Е Д Е Л С К И П О В Р Ш И Н И							
			Жита	%	Индустриски култури	%	Градинарски култури	%	Фуражни (крмини) култури	%
1953	36.728	100	32.119	87,2	1.937	5,3	1.823	5,0	849	2,5
1961	48.452	100	36.861	76,2	7.282	15,0	2.923	6,0	1.386	2,8
1989	46.571	100	26.326	56,5	14.105	30,3	3.531	7,6	2.609	5,6

Табела бр. 76: Сеидбени површини во ха под житни култури, за Ойштина Бийола, во поделни години

Година	Вкупно житни култури (ха)	%	Пченица	%	Пченка	%	жРж	%	Јачмен	%	Овес	%	Ориз	%
1953	32.119	100	11.420	35,6	5.603	17,4	10.036	31,2	3.648	11,4	1.321	4,1	91	0,3
1961	36.861	100	17.158	46,5	4.784	13,0	9.657	26,3	4.249	11,5	789	2,1	224	0,6
1989	26.326	100	16.159	61,4	2.334	8,8	1.098	4,2	6.735	25,6	—	—	—	—

Табела бр. 77: Сеидбени површини во ха под индустријски култури за Ойштина Бийола, во поделни години

Годи-на	Вкупно индустријски култури во ха	%	Сончо-глед	%	Ше-керна репка	%	Масло-дајна репка	%	Тутун	%	Коноп	%	Памук	%	Афрон	%	Соја	%	Индус. пипер.	%
1953	1.800	100	540	30,6	—	—	—	—	1.251	69,5	—	—	2	0,1	7	0,4	—	—	—	—
1961	6.606	100	2.681	40,6	2.798	42,3	—	—	1.081	16,4	28	0,4	7	0,1	11	0,2	—	—	—	—
1989	14.105	100	7.487	53,1	3.025	21,5	1.253	8,9	2.055	14,6	—	—	—	—	—	—	93	0,7	167	1,2

Структура на полјоделските површини.- Во структурата на сеидбените површини се чувствуваат прилични измени што се гледа од следното (Види табела 75).

Карактеристичен белег кај засеаните површини е интензивното зголемување на површините под индустриски, градинарски и фуражни култури. Иако паѓа воочи фактот дека се шират и површините под житни култури, сепак, нивното учество во вкупните површини се намалува.

Така на пример, житните култури го намалиле своето учество во вкупните сеидбени површини од 87,2% на 56,5%, додека фуражните култури се зголемиле од 2,5% на 5,6%, градинарските од 5,0 на 7,6%, а најголемо зголемување имаат засеаните индустриски култури од 5,3 на 30,3%.

Климатските и други услови за ширење на индустриски, крмни, и градинарски култури во ова подрачје се нешто поповолни, (осебно за шеќерна репка, тутун, и друго).

Табела бр. 78: Преглед на вкупното производство по полјоделски култури во жони, за Општина Битола

Полјоделски култури	Вкупно производство во тони			
	1988	%	1989	%
Вкупно полјоделско производство	169.377	100	298.044	100
Вк. производ. на житни култури	63.743	37,6	97.641	32,8
Вк. производ. на индустриски култури	63.649	37,6	142.488	47,8
Вк. производ. на градинарски култури	21.237	12,5	32.839	11,0
Вк. производ. на фуражни култури	20.748	12,8	25.076	8,4

И од оваа табела се забележува дека производството на житни култури бележи намалување за сметка на производството на индустриски, градинарски и фуражни култури кои бележат зголемување. И од овие показатели се забележува условеноста на природните фактори и заложбите на економските фактори кои условуваат подоходовните култури да бидат повеќе застапени и покрај идеалните климатски услови за речиси сите полјоделски култури од умерениот појас.

Житни култури.- Како што понапред споменавме површините под жита и производството на житни култури бележи видни осцилации што секако е резултат од специфичноста на полјоделството кое е во директна зависност од природните, економските и други фактори.

Најважни и најзастапени житни култури во битолската општина се: пченица, пченка, 'p' и јачмен.

Од табелата 79 се гледа дека пченицата се одгледува на околу 17.000 ха и учествува со 65% во житните култури, со тенденција за нејзино понатамошно зголемување. Површините засеани со пченка и 'p' драстично се намалени и во зависност од нивната економска оправданост. Јачменот се движи во границата на стандардните површини, а додека овесот и оризот не се одгледуваат.

Табела бр. 79: Сеидбени површини во ха и производство во тони на поодделни житни култури за Општина Битола

Житни култури	Засеани површини				Производство во тони			
	1988	%	1989	%	1988	%	1989	%
Пченица	16.992	65,4	16.159	61,4	41.736	65,5	62.391	63,9
Пченка	1.427	5,5	2.334	8,8	1.558	2,5	10.341	10,6
‘Р’	1.486	5,7	1.098	4,2	2.960	4,6	2.618	2,7
Јачмен	6.089	23,4	6.735	25,6	17.489	27,4	22.291	22,8
Вкупно	25.994	100	26.326	100	63.743	100	97.641	100

И од оваа табела се гледа дека најзастапена култура е пченицата, како според засеаните површини така и според производството, потоа следат јачменот, пченката и на крајот ‘р’та.

Во наредниот преглед ќе го проследиме производството на пченица како најзначајна житна култура.

Табела бр. 80: Производство на пченица за Општина Битола во тони, за поодделни години

Година	Производство во тони	Година	Производство во тони	Година	Производство во тони
1965	45.150	1981	41.842	1991	57.930
1971	60.110	1985	63.219	1994	64.821
1975	62.395	1989	62.391	1995	72.733

Од табелата се гледа дека производството на пченица во поодделни години варира во зависност од природните и економските фактори

Просечните приноси на пченица во кгр. по хектар се дви’ат од под 2.400 до над 3.814 кгр/ха, или приносите се дви’ат од 22,9 до 29,5 мц/ха. Рекордни приноси на пченица засеани на одделни парцели се дви’ат од 7 - 9.000 кгр/ха. Кај производството на пченка се забеле’ува зголемување, но, со колебања во поодделни години.

Табела бр. 81: Производство на пченка во тони, за Општина Битола

Година	Производство во тони	Година	Производство во тони	Година	Производство во тони
1981	2.258	1989	10.341	1993	10.599
1985	3.241	1991	7.675	1995	18.927

Приносите на пченка се дви’ат од 1.000 до над 6.000 кгр/ха, а рекордните и над 14.000 кгр/ха, или гледано по мц/ха, од 12,3 до над 27,3 мц/ха.

Индустриски култури.- Втори култури по ва’ност и застапеност во општината се индустриските култури, кои се одгледуваат на површини од над 13-15.000 ха со вкупно производство од под 100.000 до над 140.000 тони.

Табела бр. 82: Сеидбени површини во ха и производство во тони на индустриските култури за Општина Битола

Слика 17. Дел од Пелагонија со РЕК-Битола,
(Авионска снимка, фото, Петар Ставрев, 1991 година)

Индустриски култури	Сеидбени површини				Производство во тони			
	1988	%	1989	%	1988	%	1989	%
Сончоглед	7.236	58,2	7.487	53,1	6.490	10,2	13.809	9,7
Шеќерна репа	2.722	20,2	3.025	21,5	54.728	86,0	123.854	86,9
Маслодајна репа	376	2,8	1.253	8,9	451	0,7	1.854	1,3
Тутун	2.241	16,6	2.055	14,6	1.980	3,1	2.980	2,1
Соја	50	0,4	93	0,7	—	—	—	—
Индустриска пиперка	247	1,8	167	1,2	—	—	—	—
Вкупно индус. култури	13.472	100	14.105	100	63.649	100	142.488	100

Од табелата 82 се гледа дека најголеми засеани површини од индустриските култури зафаќа сончогледот (53%), шеќерната репка (со 21,5%), тутунот (14,6%) и маслодајната репа (8,9%). Веќе повеќе децении не се одгледува коноп, афион и памук. Нови култури се сојата и индустриската пиперка. Исто така, од индустриските култури од над 20 ха е застапен и хмељот и тоа во експериментална фаза.

Со најголемо производство се шеќерната репа и сончогледот и тоа со учество во вкупното производство на индустриските култури од над 86% за шеќерната репа и од 7-10% за сончогледот. Маслодајната репа и сојата во последно време бележат нагорна линија, а другите индустриски култури бележат пооделни варијации кон зголемување на производството.

Годишното производство на сончоглед се движи од над 5.000 тони до околу 14.000 тони, на шеќерна репа од над 50.000 тони до над 120.000 тони, на тутун од над 1.000 до околу 3.000 тони итн.

Просечните приноси на сончоглед се движат од над 1.500 кг/ха, на шеќерната репа од над 40.000 кг по ха и на тутунот од над 1.000 кг/ха. Рекордни приноси на шеќерна репа на одделни парцели се над 120.000 кг по хектар, на тутунот од над 1.500 кг/ха и на сончогледот од над 2.000 кг/ха.

Градинарски култури.- Градинарските култури во Битолско имаат извесна традиција и прилично е распространет бројот на видови, иако може да се каже дека не се искористени сите можности за нивно поинтензивно ширење. Од условите што се нуѓни за успешно одгледување на градинарските култури, недостига релативно подолг вегетационен период. Најзастапени градинарски култури се: компир, домати, бостан, кромид, пиперка, зелка, грав, краставица и друго.

Од табелата 83 се гледа дека најзастапена градинарска култура е компир, а потоа, следат бостан, домати, пиперка итн.

Табела бр. 83: Сеидбени површини во ха и производство во тони на градинарски култури, за Општина Битола

Градинарски култури	Површини во ха				Производство во тони	
	1988	%	1989	%	1988	1989
Компир	738	22,3	781	22,1	7.243	7.969
Домат	472	14,5	484	13,7	5.180	8.522
Бостан	612	18,8	652	18,5	5.707	12.242
Пиперка	384	11,8	433	12,3	3.107	4.106
Други	1.042	32,2	1.181	33,4	—	—
Вкупно градинар. култури	3.254	100	3.531	100	над 35.000	над 39.000

Најголем дел од површините и производство од над 90% па и 100% за пооделни градинарски култури е во рацете на индивидуалниот сектор. Само од градот постојат неколку илјади луѓе кои имаат свои ниви во непосредна или подалечна околина на градот и на истите во поголем број случаи садат градинарски култури.

Покрај градинарските култури споменати во табелата се садат и грав (во над 150 ха), зелка (над 150 ха), кромид (над 250 ха), потоа моркови, краставици, керевис, црни патлиџани, нане, лук итн. (во над 300 ха).

ХМС “Стрево” и неколку приватни лица во последниве години одгледуваат печурки во специјални темни простории наречени габарници.

Просечните приноси на поодделни градинарски култури се дви'ат: од 12.000 тони по ха на компирот, 9.000 тони/ха за кромидот, 13.000 тони/ха за пиперката, 15.000 тони/ха за домотот до 18.000 тони по хектар за зелката итн.

Крмни или фура'ни култури.- Овие култури во последниве години започнаа да се шират, но сепак, не со интензивно темпо, што мо'е да се смета за недостаток бидејќи заедно со сточарството заеднички треба да им се посвети поголемо место за нивно ширење.

Најзастапени фура'ни култури се: луцерка, граор, крмен (сточен) грашок, крмна (сточна) пченка и смеса на трети.

Табела бр. 84: Сеидбени површини во ха и производство во тони на фура'ниите (крмни) култури, за Општина Битола

Фура'ни култури (или крмни)	Површина во ха				Производство во тони			
	1988	%	1989	%	1988	%	1989	%
Луцерка	1.204	36,7	1.416	54,3	5.749	—	10.112	—
Крмен (сточен) грашок	322	9,8	483	18,5	618	—	827	—
Крмна (сточна) пченка	1.629	49,6	620	23,8	14.381	—	14.737	—
Смес на трети	114	3,5	75	2,8	—	—	—	—
Граор	13	0,4	15	0,6	—	—	—	—
Вкупно фура'ни култури	3.282	100	2.609	100	—	—	—	—

Од табелата се забеле'ува дека најзастапени крмни култури се: луцерка, сточна пченка и сточен грашок. Граорот во шеесеттите години беше застапен со над 1.600 ха со вкупно производство од над 28.000 тони, а денес само на 18 ха со незначително производство.

Просечните приноси на луцерката се дви'ат од над 6.000 тони по хектар.

Бидејќи крмните култури се резервна храна за сточарството, во иднина ќе треба да им се придава повеќе ва'ност.

Единствена фабрика за сточна храна во Пелагонија е фабриката за добиточна храна во с. Радобор - "Радобор" АД со околу 150 вработени лица.

2.2.2. Овощарство и лозарство

Овощарството и лозарството на ова подрачје имаат природни услови за развој. Меѓутоа, зголемувањето на површините под овошки и винова лоза се јавија дури во последните години. Така, овошните градини во 1953 год. беа застапени на 350 ха, а во 1985 год. на над 1.500 ха. Слично е и со виновата лоза чии површини нараснаа од 1.200 ха (во 1953 год) на над 1.500 ха (во 1989 год.).

Најзастапени овошни стебла се јаболката (со над 150.000 стебла), крушите (над 200.000), сливите (околу 100.000), а потоа следат: кајсии, праски, дуњи, вишни, цреши, ореви и други овошки распространети низ општината.

Непосредната околина на Битола, односно приградските потпелистерски населби се познати по градинарски производи и како снабдувачи со квалитетни овошни плодови, и тоа: јаболка, круши, цреши, ореви, праски, кајсии, вишни, костени и слично.

Годишното производство на овошје во општината се движи од над 4.000 тони до над 15.000 тони.

Главен носител на овоштарството во општествениот сектор е претпријатието “Овоштар” с. Кајани кое има засадено површини со јаболка и вишни над 150 ха, додека пак, главен носител на лозарската дејност е претпријатието “Лозар”-Битола со околу 1.000 ха под винова лоза. И кај двете гранки големо е учеството на индивидуалниот сектор.

Производството на грозје варира и се движи од под 2.000 тони до под 13.000 тони.

Големо колебање во производството и кај овоштарството и кај лозарството наведува на заклучок дека и овие земјоделски гранки се во тесна зависност од природните - климатски фактори.

Табела бр. 85: Производство на овошје и грозје во тони, за Општина Битола

Култура	1965	1971	1975	1981	1986	1987	1991	1994	1995
Овошје	4.396	11.413	13.904	14.983	15.599	10.075	5.659	8.574	6.238
Грозје	9.576	9.618	6.589	12.352	8.158	6.567	8.307	8.429	6.016

Табела бр. 86: Производство на јаболка, вишни и грозје во Општина Битола (во тони)

Овошје	Производство		Овошје	Производство		Овошје	Производство	
	1988	1989		1988	1989		1988	1989
Јаболка	2.838	3.589	Вишни	2.157	2.615	Грозје	9.103	8.162

2.2.3. Сточарство

Битолското подрачје важи и како сточарски крај во Македонија. Но, сепак, бројната состојба на стоката и недоволната развиеност го покажува спротивното.

Од табелата 88 се гледа дека сточарството е во драстично опаѓање и тоа кај сите видови стока, освен кај ѓивината каде има мало зголемување (благодарение на проширените капацитети на ѓивинарската фарма “Јонче Георгиевски во с. Дихово и ѓивинарската фарма во с. Породин). Поради тоа и приносите во сточарството не се задоволителни, што покажува дека сточарството сè уште се развива на традиционален екстензивен начин. (табела 87).

Табела бр. 87: Некои показатели за средните приноси по единица вредност во сточарството, за Општина Битола

Средна вредност	Единица мера	1961	1989	Средна вредност	Единица мера	1961	1989
Средно по една овца	кг.	1,1	2,5	Овчко млеко	литри	19,4	25
Кравјо млеко	литри	372	600	Јајца	парчиња во 000	37	80

Новите капацитети за индустриско товење на стока доведе битолската општина денес да располага со шест говедски фарми (четири во ЗИК “Пелагонија” и по една во “Нов живот” с. Кременица и земјоделското стопанство во с. Гнеотино) со над 3.000 крави, потоа две фарми за свињи со над 1.000 свињи, две овчарски фарми со над 5.000 глави овци, живинарска фарма со капацитет од 100.000 кокошки несилки, кланица, млекарница и поголем број приватни фарми (за свињи, говеда, овци и живина).

Во 1976 година сточарството произведуваше околу 10.000 тони кравјо млеко, 2.500 тони овчко млеко, 8.000 тони месо, 200 тони волна, 220.000 шталско губре и 120.000 парчиња јајца.

Во 1989 година производството (види табела 89) благодарение на процесот на се поинтензивното сточарство навлегува во нова фаза на развој. Но, сепак, според природните можности што ги има овој крај оваа гранка сè уште не ги покажува своите вистински можности.

Во 1989 година рекордите на кравјо млеко по крава молзница се двијат од над 2.300 литри годишно.

Во рамките на општината застапени се рибогојството и риболовот, така да постои еден поголем рибник со површина од над 260 ха и уште неколку мали рибници, од кои некои се во приватна сопственост. Исто така, порибено е и вештачкото Стрежевско Езеро со над 25.000 единици разновидни риби (со годишен лов на риба од околу 10.000 кг).

Вкупното производство на уловена риба во 1988 година изнесуваше 178 тони, во 1989 година 120 тони, во 1990 година 198 тони риба, а во 1994 година уловени се 220 тони риба.

Вредно е да се напомене дека Битолско има извонредни услови за развој на пчеларството, па така, во 1981 година во битолската општина имаше 6.571 кошница со пчели.

И на крајот, општо за земјоделството ќе го проследиме прегледот на домаќинствата и земјоделските фондови во домаќинствата во Општина и посебно за град Битола. (табела 90).

Од табелата 90 само за градот се забележува дека во Битола 7% (односно 10% во 1991 година) од домаќинствата имаат стопанства и речиси сите не делуваат во соработка со земјоделските стопанства. Голем е бројот (21%) на сопственичката и користената земјоделска површина која е обработлива и ја користат градските домаќинства. Според бројот на механизацијата, (има 62 трактори), и според сточниот фонд застапен во градот, може да се каже дека тој се движи над дозволеното ниво. Но, ако се има предвид дека сточниот фонд не е во градскиот атар, туку во поголемиот број надвор од градот и тоа во вид на мини фарми (пример: само по течението на Братиндолска Река има три овчарски и пет говедарски фарми, потоа неколку фарми под индустриската зона на градот и слично), тогаш мо’е да се рече дека во Битола не станува збор за некое ширење на сточарскиот фонд.

И на крајот, треба да се каже дека 1.750 пчеларски кошници се сопственост на граѓани од Битола, со учество од околу 27% во вкупниот број кошници за пчели што ги поседува општината.

Табела бр. 88: Бројно движење на добиткокопи во Ойштина Битола

Година	Вкупно говеда	од тоа крави	волони	вкупно биволи	овци	свињи	коњи	магариња	живина	кози
1921	54.985	–	–	6.883	144.849	12.825	10.157	7.144	100.152	45.018
1943	26.406	8.868	10.336	3.429	153.847	6.517	8.308	4.393	53.688	20.542
1950	27.998	8.285	10.119	4.088	162.472	13.289	7.454	4.455	101.210	–
1962	35.504	9.375	14.657	3.444	266.075	22.897	12.210	6.098	119.348	–
1976	22.000	7.500	–	–	153.000	4.500	4.000	–	120.000	–
1981	12.692	–	–	–	119.463	4.965	2.349	–	123.399	–
1991	9.057	–	–	–	72.229	2.122	1.451	–	79.438	–

Табела бр. 89: Производството на поважени сточарски производи во 1988 и 1989 година, за Ойштина Битола

Година	Говедско месо во тони	Овчо (јагеншко) месо во тони	Свињско месо во тони	Кравјо млеко во тони	Овчо млеко во тони	Јајца во 000	Волна во тони
1988	1.178	2.538	599	14.920	5.949	107.657	372
1989	1.204	2.584	586	14.766	6.020	103.402	372

Од изнесеното за земјоделието и сточарството мо'е да се ка'е дека градот Битола во општествениот сектор е и земјоделски град, но во индивидуалниот сектор тоа не е, што е и нормално според функцијата на самата населба и, се разбира, популацијата во неа. Гледано во целина, Општина Битола поради, речиси, иделаните услови за развој на полјоделството и сточарството, има реална мо'ност да го потврди фактот за најва'ен земјоделски простор во републиката, а со тоа Битола би ја зацврстила својата земјоделска функција.

За да се постигне погоре изнесеното потребни се големи усилби во кои и просторното планирање би го нашло своето значајно место со цел порационално и ненарушливо да се искористи просторот.

2.2.4. Шумарство

Релативно поволните природни услови овозмо'иле и подрачјето на Битола, Битолско и пошироко во далечното минато да има големо богатство во шумски фонд. Меѓутоа, општествено-економските услови во времето на ропството под Турција предизвикале масовно сечење на шумите.

Смалувањето на шумското природно богатство било предизвикано и од стимулираното копачење и претворањето на шумското земјиште во обработливо кое доведе до појава на негативен однос спрема шумите кој, за 'ал, 'ивее и во наши дни.

Во 1979 година шумскиот фонд во Општина Битола изнесуваше 42.089 ха со дрвна маса од 4.505.000 м³.

Шумскиот фонд драстично е намален, а зголемени се површините под деградирана шума, шикари па и ерозивни подрачја на места каде некогаш се наоѓале шумски површини.

Табела бр. 91: Просечна дрвна маса во м³ во Општина Битола

1966	1971	1975	1981	1989	1991	1992	1994	1995
42.991	30.434	43.795	42.331	60.835	43.815	60.916	47.605	46.779

Во периодот од 1953 година до денес средно годишно се сечат од 25.000 до 45.000 м³ дрвна маса. Од неа најголем дел е за огрев, а мал дел за стопански цели. Во 1989 година шумскиот фонд на општината изнесува 39.300 хектари.

Во шумарството на Општина Битола стопанска дејност вршат претпријатијата: ШИП "Кајмакчалан" со примарна преработка на дрво и Националниот парк "Пелистер". Покрај овие, постојат и следните организации кои се занимаваат со дејност поврзана со шумарството: Центарот за мелиорации на деградирани шуми, Управата за градско и вонградско зеленило и погонот за порои при водостопанската организација "Пелагонија".

Најголемите и најквалитетните шумски комплекси во битолската општина се протегаат во подрачјето на планинскиот врв Кајмакчалан на Нице Планина и врвот Пелистер со Баба Планина, како и делови до Бигла Планина. Најзастапени видови дрва се: белиот бор, црниот бор, моликата, буката, дабот, елата и јасиката.

Реонот на Кајмакчалан зафаќа површина од 14.800 ха со резерват на квалитетни шуми (црн бор, бор, ела, бука и др.).

Реонот на Баба Планина со врвот Пелистер, со исклучок на регионот на Националниот парк “Пелистер” (прв национален парк во Р. Македонија, прогласен во 1948 година) зафаќа површина од 10.400 ха (од кои борот-молика автохтониот ендемичен петтоиглен бор, во т.н. строго заштитна зона зафаќа еден комплекс од 1.600 ха). По источните падини на Баба Планина има исклучително нискостеблести шуми и тоа даб 8.180 ха, бука 2.067 ха и други видови шума 840 ха или вкупно 11.087 хектари.

Наведените шумски комплекси кои се експлоатираат му припаѓаат на шумско-индустриското претпријатие “Кајмакчалан” кое вработува околу 200 лица. Тоа се грижи за правилно одгледување и систематско експлоатирање на ова шумско богатство од вкупно 26.000 хектари. Во последните триесетина години засадени се четинари на површина од 4.000 ха. Од нив само во текот на седумдесеттите и почетокот на осумдесеттите години беа пошумени над 2.500 ха, а во периодот од 1989/95 година се пошумени 1075 хектари.

Центарот за мелиоризација на деградирана шума управува со пошумените 7.280 ха кои се наоѓаат од левата и десната страна на патот Битола-Ресен.

Погоноот за порои при водостопанската организација “Пелагонија се грижи за уредување на поројните текови кои директно преку р. Шемница и Драгор ги напаѓаат градот и населбите заедно со обработливите површини во котлината.

Управата пак за градско и вонградско зеленило (вклучувајќи ги и парковите, зеленилото за спорт и рекреација) се грижи за 118 хектари.

2.3. ЗАНАЕТЧИСТВО И МАЛО СТОПАНСТВО

По ослободувањето со големи напори и за кратко време занаетчиството стана значаен чинител во стопанството на градот. Така, во Битола во 1945 година со занаетчиска дејност се занимаваа вкупно 2.063 лица од кои само 775 беа приватни мајстори и нивни помошници.

Во периодот 1945-1952 година се формираат и неколкуте поголеми претпријатија, задруги и самостојни дуќани. Во овој период егзистирале следните поголеми занаетчиско-стопански организации: Шивачка кооперација “Димче Пандовски”, Кондурациска кооперација “Стерјо Георгиев”, Инвалидско занаетчиско претпријатие “Инзап”, Дрводелско-столарско претпријатие “Кочо Десан”, Молеро-фарбарска задруга “Украѕ”, Метална кооперација “Гоце Радосављевиќ” и “Металец”, Занаетчиско кондурациско претпријатие “Солун” и Дрводелско занаетчиско претпријатие “Благе Рогозинаро”. Исто така, беа формирани и Графичко претпријатие “Киро Дандаро” и Градењото претпријатие “Биграп” и “Пелагонија”. Меѓутоа, поради недоволната техничка опременост и разни организациони слабости овие занаетчиски организации не моа да опстанат, па некои од нив беа ликвидирани, а повеќето беа реорганизирани и со модернизирање на своите погони се приближија кон индустриското производство.

Табела бр. 92: Занаџии и број на дуќани во приватниот сектор по брании за 1952, 1955 и 1962 година^{33,61}

Вид на занаџии	Година и број на дуќани			Вид на занаџии	Година и број на дуќани		
	1952	1955	1962		1952	1955	1962
Арабаџии	42	31	2	Пушкари	4	3	1
Бербери (фризери)	48	49	36	Плетачи	4	2	3
Бојачии на текстил	5	7	6	Папуџии	6	7	6
Бравари	25	18	7	Свеќари	10	5	5
Бочвари	14	12	8	Саатџии	1	10	7
Везачи-трукерај	2	2	1	Сарачи	8	7	4
Велосипедџии	9	7	9	Самарџии	10	9	4
Волновлачари	6	7	12	Собаџии	38	31	16
Воденичари	16	14	14	Трскари	13	1	1
Гребенари	3	2	1	Ткаачи	5	6	5
Гајлаџии	1	1	—	Толчачи на кафе	2	3	2
Дограмаџии	43	36	21	Фортомџии	3	4	5
Електричари	7	6	4	Фотографи	15	11	13
Пвончари	8	8	4	Фурнаџии	13	8	13
Пидари	36	52	—	Чадорџии	2	2	—
Јорганџии	10	10	5	Чешлари	6	4	3
Калаџии-казанџии	19	17	11	Шапкари	9	9	6
Каменоделџии	4	3	1	Шивачи	97	94	66
Ковачи	41	34	18	Слаткари	—	3	10
Колари	17	23	8	Ко'увари	9	6	3
Кондураџии	101	98	67	Куменџии	12	11	8
Куклаџии	1	—	1	Казани за раџија	9	9	32
Леблебеџии	10	12	9	Молери	22	27	8
Метлари	2	4	4	Наланџии	9	10	6
Налбати	13	10	7	Опинчари	16	10	8
Остраџии	3	4	2				
ВКУПНО:					810	760	523

Сето ова се одразуваше и врз приватниот сектор на занаетџиството, така што неговиот број во поедини години осцилираше од 810 дуќани во 1952 година на 760 во 1955 година, односно на 523 дуќани во 1962 година или опаѓање за 35% во споредба со 1952 година. Или годишно, за периодот 1952/62 година, биле затварани по 28 дуќани. Од вкупно 51 вид на занаети во 1952 година, во 1962 година имало 48, односно 3 помалку. Опаѓањето на бројот на дуќани е забележано кај 38 видови, кај 6 видови на занаети бројот останал непроменет, а кај 7 е забележано мало зголемување. Иако занаетџиството во педесеттите години бележи опаѓање, сепак, тоа сè уште е значајна стопанска гранка која вработувала 1.838 лица или 9,4% од вкупното активно население во 1961 година (тогаш индустријата учествувала со 21,0%).^{33, 184} (табела 92).

Од 1962 година занаетџиството постепено започна да напредува, благодарение на знатните вложувања и планското усогласување, развивајќи се во правец на услужно-занаетџиски сервиси. Благодарение и на знатно ублажената даночна политика бројот на занаетџиските дуќани од 523 во 1962 година нараснал на 1.248 во 1969 година или се бележи наголемување од 725 дуќани. Меѓутоа,

во периодот на наглиот - забрзан развој на индустријата во која се влоувани големи општествени средства, после 1969/70 година, занаетчиството заостанува зад развојот на индустријата и останатите стопански гранки.

2.3.1. Производно и услужно занаетчиство и услуги слични на занаетчиските

Поделбата на занаетчиството на производно и услужно е извршена во 70-тите години, а ние ќе ја проследиме за периодот од 1972 до 1982 година.

Интересно е да се напомене дека некои занаетчиски струки се вброени во производното занаетчиство, а истите освен што произведуваат вршат и услуги, т.е. спаѓаат и во групата на услужно занаетчиство. Како пример ќе ги наведеме: котларска и калајдјиско-казанџиска, потковичарска, столарска- дограмаџиска, пекарска и други.

Од податоците во табела 93 се забелеува дека кај производното занаетчиство вкупниот број на занаетчиски дуќани, за периодот 1972/82 година, белеи опаѓање. Ова е условено пред сè од намалувањето на голем број струки, потоа од концентрацијата на индустријата, од старосната структура на занаетчиите и даночната политика.

Кај нестопанското (услужно) занаетчиство и услугите слични на занаетчиските се забелеува зголемување во бројот на вкупните дуќани. Исто така и севкупното занаетчиство, според бројот на дуќани, белеи пораст од 1.226 на 1.342 дуќани или за 8,6%. И на крајот за сите четири условни поделби на занаетчиството се забелеува пораст на бројот на регистрирани дуќани за сметка на падот на нерегистрираните дуќани. Тоа е и нормално со оглед на даночната политика, како и стимулот за заивување на занаетчиството.

2.3.2. Индивидуално и општествено занаетчиство

Во глобала земено занаетчиството од 1972 година до 1982 година белеи пораст што е предизвикан пред сè поради тоа што во овој период се опфатени и услугите слични на занаетчиските. Од ова произлегува така големиот број на занаетчиски дуќани и услуги во индивидуалното занаетчиство во градот. За да го поткрепиме гореизнесеното ќе се послуиме со следната табела.

Табела бр. 93: Целосен преглед на занаетчискиите гранки по струки и број на дуќани во индивидуалното занаетчиство за 1972 и 1982 година

Гранка на занаетчиска струка (дејност)	Број на дуќани	
	1972	1982
I. Преработка на неметали	/	/
II. Метало-преработувачка дејност	92	86
1. Алатничарска-Автолакерска	/	2
2. Автолимарска	/	4
3. Автомеханичарска	3	10
4. Браварска	15	14
5. Часовничарска	11	13
6. Котларска казанциска (калајциска)	6	5
7. Ковачка и колароковачка	18	7
8. Лимарска	16	14
9. Леарска-Пвончарска	2	2
10. Машинобраварска	3	1
11. Металостругарска	3	1
12. Острачка	1	1
13. Потковичарска	6	5
14. Прецизно механичарска за канцелариска работа	—	2
15. Пушкарска	1	—
16. Механичарска за велосипеди	6	3
17. Заварувачка (швајцарска)	1	2
III. Изработка и поправка на пловни објекти	/	/
IV. Производство на електрични апарати и прибор	15	20
1. Автоелектричарска	3	3
2. Електроинсталатерска	10	10
3. Електромеханичарска за разладни уреди	1	3
4. Електромеханичарска	1	1
5. Електромеханичарска за радио и ТВ апарати	—	2
6. Ел. за машини во домаќинството и парно греење	1	1
V. Производство на хемиски производи	/	/
VI. Производство на граде'ен материјал	/	/
VII. Преработка на дрво	60	52
1. Браварска и качарска	7	6
2. Дрвостругарска-самарциска	4	2
3. Дрворезачка	1	1
4. Коларска и изработка на дрвени каросерии	15	19
5. Столарска-дограмациска	28	19
6. Изработка на дрвена галантерија (наландии)	3	1
7. Услу'но сечење на граѓа (пилани)	2	4
VIII. Преработка на хартија	/	/
IX. Производство на текстилни производи	136	121
1. Изработка на капи и кечиња	5	4
2. Јорганциска	7	—
3. Кројачка за машка облека - терзии	60	42
4. Кројачка за народни носии	4	—
5. Кројачка за 'енска облека	18	14
6. Кројачка за постелна преслека и долна облека	25	45
7. Ткаачка	12	2
8. Ја'арска	2	3
9. Волновлачарска	2	10
10. Поправка и чистење, килими и теписи	1	1
11. Плетарска (трикота'ерска)	—	3

Гранка на занаетчиска струка (дејност)	Број на дуќани	
	1972	1982
X. Плетарска на ко'а	57	37
1. Изработка на куфери, торби и друга галантерија	4	4
2. Ко'уварска (Курчиска)	2	1
3. Кондурациска	41	23
4. Папуциска	6	5
5. Сарачка	4	4
XI. Производство на гумени производи		1
1. Вулканизерска		1
XII. Производство на прехранбени производи	73	65
1. Месарска и колбасичарска	2	6
2. Изработка на обланди, корнети и кори		1
3. Пекарска	14	9
4. Слаткарска	13	15
5. Производство на сода-вода и безалкохолни пијалоци	4	2
6. Свеќарска и модичарска	7	8
7. Бомбондска	2	2
8. Изработка на бурек	3	2
9. Мелење на кафе и сурогат	2	1
10. Печење на семки, костени-леблебеции	26	19
XIII. Печатење и книговезници		4
1. Книговезничка и картона'ерска работилница		1
2. Печатење - Графички работилници		3
XIV. Производство и поправка на разновидни производи	29	33
1. Изработка на метли и четки за рибање	3	8
2. Изработка на предмети од пластична маса и смола	3	9
3. Златарско-јувелирска	6	6
4. Изработка на црте'и за рачна работа-трукирање	3	3
5. Изработка на кукли од ко'а и гипс	1	1
6. Изработка на украсни предмети		1
7. Изработка на сувенири	1	1
8. Преработка и плетење на трска и рогозина изработка на предмети од прачки и слама	3	1
9. Боене на текстил	6	3
10. Изработка на украсни предмети од метал-слики од бакар	3	
XV. Граде'но занаетчиство	36	100
1. Инсталатери за централно греење, за водовод, канализација, гасни уреди и слично		1
2. Молерска и фарбарска	12	4
3. Паркетарска и керамичарска		11
4. Стаклорезачка	4	1
5. Пидарска и фасадерска	20	69
6. Терацерска и мозаичарска		14
ВКУПНО: ПРОИЗВОДНО ЗАНАЕТЧИСТВО	498	519
XVI. Лични и други занаетчиски услуги	76	101
1. Фотографска	18	24
2. Берберско-фризерска за ма'и	34	29
3. Фирзерска за 'ени	23	34
4. Хемиско чистење, козметика за нега и бојадисување, нега на лице и тело		5
5. Препишување и умно'ување (копирање)	1	3
6. Забавни дуќани-играчки на среќа		6
ВКУПНО: НЕСТОПАНСКО (УСЛУЖНО) ЗАНАЕТЧИСТВО	76	101

Гранка на занаетчиска струка (дејност)	Број на дуќани	
	1972	1982
УСЛУГИ СЛИЧНИ НА ЗАНАЕТЧИСКИ	352	674
1. Услу'но мелење на 'итарици (воденици)	27	32
2. Услу'но вршење на 'ито		41
3. Услу'но варење на ракија	13	118
4. Услу'но орање со трактори и косење		93
I. Сообраќај	190	266
1. Авто такси	6	63
2. Превоз на стоки со камиони, камионетски, комбиња, трактори со приколица и слично	112	183
3. Превоз со запре'ни возила и шпедитери	72	20
II. Трговија и угостителство	68	89
1. Ситничари и продавачи на оран'ада	33	
2. Трговци		29
3. Угостители	35	60
III. Слободни занимања	54	75
1. Адвокати	18	18
2. Музичари	11	11
3. Свештеници	27	29
4. Сечачи на дрво	8	16
ВКУПНО ЗАНАЕТЧИСТВО:	926	1.294

Од табелата 93 се гледа дека занаети застапени со над 20 дуќани се дограмациски, кројачки за машка и друга облека, кондурации, Йидарски и фасадерски, берберскофризерски за ма'и и 'ени, и други. Кај речиси сите се забеле'ува опаѓање на бројот на дуќани. Занаети застапени со 10 до 20 дуќани се: браварски, часовничарски, ковачки, лимарски, електроинсталатерски, коларски, кројачки за 'енска облека, ткаачки, пекарски, слаткарски, мозаичарски, фотографски и други. Со неколку исклучоци, речиси сите занаетчиски бранши беле'ат намалување во бројот на дуќани. И на крајот занаети со 1 до 10 дуќани се: алатничарски, автолимарски, автомеханичарски, казанциски, машинобраварски, металостругарски, острачи, велосипедциски, автоелектричарски, самарциски, изработка на капи, ја'арски, папуциски, сарачиски, вулканизерски, свеќарски, златарски и други. Кај овие занаети се забеле'ува пораст, а додека останатите беле'ат непроменетост или намалување во бројот на дуќаните.

Во нестопанското услу'но занаетчитство, односно во личните и услуги слични на занаетचितството, најзастапени бранши се: бербери, услу'но варење на ракија, услу'но вршење на 'ито, услу'но орање и косење и други. Истите беле'ат осцилации во поодделните години, што е и својствено на некои од овие дејности.

Од сообраќајот најбројни се превозниците со камиони, комбиња, шпедитерите и авто таксисти. Ва'но место има и трговијата и угостителството, а од

слободните занимања најзастапени се: свештеници, адвокати, музичари итн.

Табела бр. 94: Преглед на производното, услужното, услужите слични на занаетчиство и сè вкупно занаетчиство, за периодот 1972-1982 година во Ойштина Биџола

Година	Производно занаетчиство			Нестопанско (услужно) занаетчиство			Услуги слични на занаетчиски			Сè ВКУПНО занаетчиство		
	Вкупно дукани	Регистрирани дукани	Нерегис. дукани	Вкупно дукани	Регистрирани дукани	Нерегис. дукани	Вкупно дукани	Регистрирани дукани	Нерегис. дукани	Вкупно дукани	Регистрирани дукани	Нерегис. дукани
1972	566	498	68	79	76	3	581	352	229	1.229	926	300
1982	542	519	23	101	101	–	699	674	25	1.342	1.294	48

Табела бр. 95: Број на сојственици и работници по дејности од областа на малошо стојанство во индивидуалној сектор, во 1986 и 1990 година, за Ойштина Биџола

Година	Број на сопственици				Број на работници			
	Вкупно		по стопански области		Вкупно		по стопански области	
			Занаетчис.	Сообраќај			Занаетчис.	Сообраќај
1986	1.199	890	173	53	572	379	8	–
1990	1.335	750	147	294	331	180	–	151
								–

Табела бр. 96: Број на работници (сојственици и вработени) во дејности од областа на малошо стојанство во индивидуалној сектор во 1983 година, во Ойштина Биџола

Година	Вкупно	Сообраќај	Трговија и угостител.	З А Н А Е Т Ч И С Т В О				Градска	Други занаети
				Вкупно	Металопер.	Електротех.	Дрвопрераб.		
1983	1.341	295	202	844	243	49	54	93	214

Табела бр. 97: Вкујен број на џранки на занаетчиски струки-дејности изразени и по број на дуќани за 1972 и 1982 година за Ошштина-џрад Битола

Гранки на занаетчиски струки-дејности	Број на струки	Број на дуќани	
		1972	1982
Преработка на неметали	—	—	—
Метало преработувачка дејност	17	92	86
Изработка и поправка на пловни објекти	—	—	—
Производство на електрични апарати и прибор	6	15	20
Производство на хемиски производи	—	—	—
Производство на граде'ен материјал	—	—	—
Преработка на дрво	7	60	52
Преработка на хартија	—	—	—
Производство на текстилни производи	11	136	121
Преработка на ко'а	5	57	37
Производство на гумени производи	1	—	1
Производство на прехранбени производи	10	73	65
Печатници и книговезници	2	—	4
Производство и поправка на разни производи	10	29	33
Граде'но занаетчиство	6	36	100
Лични и други занаетчиски услуги	6	76	101
Услуги слични на занаетчиските	4	352	674
Вкупно производно занаетчиство	75	498	519
Нестопанско (услу'но) занаетчиство	6	76	101
Сообраќај	3	190	266
Трговија и угостителство	3	68	89
Слободни занимања	4	54	75
ВКУПНО ЗАНАОТЧИСТВО			

Бројот на дуќани во севкупното занаетчиство беле'и пораст и тоа благодарение на големиот пораст на нестопанското занаетчиство, односно на услугите слични на занаетчиските и другите занаетчиски услуги, додека пак бројот на дуќани во производното занаетчиство беле'и само мал пораст од само 21 дуќан, што всушност и верно ја претставува поло'бата на традиционалното па и новото производство и до некаде услу'ното занаетчиство во индивидуалниот сектор.

Согледувајќи ја те'ината и сло'еноста на погорниот исцрпен преглед на занаетчиските гранки во индивидуалното занаетчиство, изразено преку сопственици на дуќани и вработени за периодот 1972-1982 година, ги анализираме само во збирна табела бр. 97.

Од збирната табела 97 се гледа дека во дадениот период во Битола постојат 15 гранки на занаетчиска струка-дејност, заедно со услугите слични на занаетчиството и други занимања. Најзастапена занаетчиска дејност со 10 и над десет струки се: металопреработувачката, производство на текстилни производи, производство на прехранбени производи и производство и преработка на разни производи. За истите мо'е да се ка'е дека се застапени и со најповеќе занаетчиски дуќани. Севкупното занаетчиство застапено е со 95 струки на занаетчиска дејност од 15-те занаетчиски гранки, од кои 75 струки во производното занаетчиство, 10 во нестопанското услу'но занаетчиство и 10 струки во другите дејности.

2.3.3. Мало стопанство

Од почетокот на осумдесеттите години занаетчиството игра значајна улога во задоволувањето на бројните занаетчиски услуги на граѓаните. Занаетчиството учествува во производство на бројни занаетчиски производи потребни како за домаќинството, така и за организациите на здруен труд-претпријатијата. Па така, на маргините на досегашното занаетчиство и на вкупното индустриско производство, се роди и почна да егзистира малото стопанство. Истото започна преку отворање на мали погони во речиси сите ООЗ-претпријатија од материјалното производство, како на подрачјето на градот, така и во поголемите села и вработувајќи од под 10 до над 30 вработени и тоа квалификуван и стручен кадар.

Табела бр. 98: Број на работници во малото стопанство во Општина Битола, за 1982 година (и по сектори-општествен-индивидуален)

Општина Битола	Број на работници			Учество на поедини сектори во %		
	По сектори			По сектори		
Година	Вкупно	Општествен	Индивидуален	Вкупно	Општествен	Индивидуален
1982	2.834	1.564	1.270	100	55,2	44,8

Од податоците изнесени во табелите 95, 96 и 99 се забележува дека малото стопанство, како во индивидуалниот, така и во општествениот сектор бележи зголемување како во масата на сопственици и вработени работници така и во масата на застапеност по дејности. Оваа нагорна линија е уште поизразена во крајот на осумдесеттите години.

Општествен сектор на малото стопанство.- Како мало стопанство се смета општествено мешовито и приватно претпријатие ако има помалку од 100 вработени лица. Во рамките на општествениот сектор во почетокот на 1989 година делуваа 19 субјекти кои се организираа во различни форми на стопанисување: претпријатија во општествена сопственост, договорни претпријатија, задруги, заштитни работилници. Вкупниот број на вработени изнесуваше 1.616 лица

Табела бр. 99: Структурна застапеност на малото стопанство во општествениот сектор по дејности, како и бројот на вработените лица за 1989 година

Дејност	Број на вработени	Број на организации	Дејност	Број на вработени	Број на организации
Индустија	9	1	Занаетчиство	322	8
Градежништво	174	6	Заштитни работилници	1.101	4
ВКУПНО СИТЕ ДЕЈНОСТИ:				1.616	19

Бројот на стопански субјекти во општествениот сектор на крајот од 1989 година, изнесуваше 21 со 1.637 вработени лица, од кои во заштитните организации се вработени 883 лица или 53,9%. Во вкупниот број на вработени лица во стопанството, општествениот сектор на малото стопанство, без заштитните организации учествува со 2,6%

Табела бр. 100: Организации од општествениот сектор на малото стопанство и број на вработени во 1989 година

Име на организацијата	Број на вработ.	Име на организацијата	Број на вработ.
ДОЗТ “Хемипласт” (пласт. мас.)	9	ГП “Младост”	243
РО “Спектар” - молерофарбар.	54	ГЗРО “Работник”	90
ДОЗТ “Термолим”	10	ЗЗ “Битола”	4
ТЗЗ “Интерпромет” (трг. занает)	3	РО “Авторемонт”	253
ДОЗТ “Техно Битола”	18	ТРО “Јавор” ООЗТ “Кооперација и инженеринг”	23
ДОЗТ “Д-р Рајс”	8	ДОЗТ “Елмак”	17
СКД “Задругари”	2	Бербер. дуќан “Вангел Мајоро”	3
ТК “Битолатекс” ООЗТ “Трикота’а”	428	ЗРО “Македонија Стакло”	130
БГЗ ООЗТ “Социјален Борец”	299	ДОЗТ “Електро Битола”	26
“ПУМС Инженеринг”	4	ЗЗ “Битола”	4
“Битола Промет”	9	ВКУПНО:	1.637

Индивидуален-приватен сектор на малото стопанство.- Заклучно со 1989 година на подрачјето на општината делуваа 1.384 лица од индивидуалниот сектор на малото стопанство кои обавуваат дејност со личен труд и средства. Тие вработуваат 308 лица, значи вкупно 1.692 лица беа вработени во приватниот сектор на малото стопанство и истото остваруваше околу 2% од националниот производ на Општина Битола. Вкупно земено малото стопанство во општината за 1989 година оствари 4% од општествениот производ и вработуваше 3.329 лица (1.692 лица во индивидуалниот сектор на малото стопанство и 1.637 лица вработени во општествениот сектор на малото стопанство) или 11,5% од вкупно вработените во Општина Битола.

Табела бр. 101: Состојба, структура и број на пријавени лица по дејности во индивидуалниот сектор на малото стопанство

Вид на дејност	1987	1988	Вид на дејност	1987	1988
Занаетчиска дејност	755	772	Собирање на отпаден материјал	1	1
Дејност слична на стопанство	41	64	Јавен превоз	187	188
Домашно ракотворење	6	29	Изработка на проекти	1	1
Промет на стоки на мало	38	76	Угостителска дејност	69	80
			ВКУПНО:	1.098	1.211

Табела бр. 102: Индивидуалниот сектор на малоото стопанство според носители на дејност и вработени-пријавени лица, за 1989 и 1996 година.

Вид на дејност	1989	1996	Вид на дејност	1989	1996
Индустрија и рударство	—	2	Угостителство и туризам	96	70
Земјоделие и рибарство	3	15	Занаетчиство и лични услуги	831	504
Шумарство	—	—	Станбено комунални дејности и уредување на деловен простор	—	—
Водостопанство	—	—	Финансиско-технички и деловни услуги	10	36
Граде'ништво	64	89	Просвета, наука, култура и информации	—	2
Сообраќај врски	196	167	Здравство и социјална заштита	—	—
Трговија	184	198	ОПЗ, СИЗ и ОПО	—	—
			ВКУПНО:	1.384	1.083

Од крајот на 1989 година индивидуалното мало стопанство бележи пораст во занаетчиската дејност, трговијата, угостителството, туризмот, граде'ништвото, сообраќајот и личните улсуги. Најголем е интересот за приватни претпријатија од доменот на туризмот (15 туристички агенции), трговија увоз-извоз (20), граде'но занаетчиски (12), самостојни трговски дуќани-колонијални продавници (150), графички (4), сервиси - електро и механичарски (17). Потоа следат, кни'арници (8), видео клубови (50), пицерији (8), сендвичари (25), кафулиња (40), акционерски друштва (10), билијард клубови (над 60) итн.

Од широкиот избор на занаетчиски дуќани, со исклучок на оние занаети кои се вбројуваат во групата на постари занимања со тенденција на исчезнување, најзастепени и побројни во 1989 година биле: автолимаири (24), автомеханичари (24), бравари (6), бербери (16), бурекчии (7), фурниции (5), фризерии (37), фотографи (12), бичење на граѓа (4), цвеќари (2), графичари (7), хемиско чистење (3), автоелектричари (5), изработка на производи од бакар и слично (7), касапи (11), книговезници (3), комисиони (4), кондурации (23), козметичари (3), кројачи (4), бутици (18), бонбонции (4), куменции (3), лимари (4), леблебеции (11), молери (7), монтирање на парно греење (2), електричари (21), механичари за разладни уреди (11), печење на семки, костени и слично (13), мозаичари (8), продавници за овошје и зеленчук (10), пластичари (2), поправки на ауспух (2), прецизна механика (4), трговија на големо и мало (185), РТВ механичари (6), сатчии (8), слаткари (8), собачии (5), стаклари (4), свештари (6), ташнари (4), угостители (115), вулканизери (4), Ыидари (23), шапкари (2), шивачи-терзии и слично (17), швајцери (4), сарачи (2), дограмации (10), наланиции (1), услу'но варење на кафе (3), изработка на сувенири (2), плетарска-трикота'ерска (3), фотокопири (13), автопревозници (47), адвокати (24), изработка и прода'ба на уметнички дела (3), метлари (4), јорганции (2), кројачи за 'енска облека (15), чистење на ќилими (3), поставување на ролетни (6), изработка на чанти, торби и слично (3), паркетари (9), забавни игри

Табела бр. 103: Областајелна листа на обврзници од занаети за 1996 година

Занимање-дејност	Обвр- зници	Занимање-дејност	Обвр- зници	Занимање-дејност	Обвр- зници
Автолимарска	7	Лимарска	6	Автопревозници	11
Автоелектричарска	2	Прода'ба на сладолед и безалкох. пијалоци	2	Угостители	31
Автомеханичарска	15	Графичка	1	Слаткари	3
Frizerska za ma'i - berberska	24	Свеќарска	5	Бурекции	6
Браварска	3	Ситничарска-промет со галантерија и би'утерија	2	Фурнации	6
Бичење граѓа	2	Часовничарска	6	Пицерији	2
Instalaterska za vo-dovod gasni postrojki	2	Сарачка	2	Бутици	5
Електричарска	10	Стакло резачка	1	Издавање на видео касети	2
Пидарска	9	Бојадисување импрегрирање на преѓа	2	Тапацери	3
Забавни игри	7	Пр'ење и мелење на кафе и сурогати	2	Биро за преписи и преводи	1
Изработка на Йвонци	1	Изработка на куфери и чанти	4	Вулканизери	4
Изработка на кори и кор-нети	1	Таксисти со патнички воз-ила	12	Сито-штампар	1
Ковачка	3	Фризерска	38	Изработка на домашни рак-отворби	2
Чевларска	2	Ја'арска	1	Производство на ауспуси	1
Калајдиска	2	Фотографска	8	Промет на мало со текстил	17
Куменциска-златарска	4	Кројачка на облека по порачка	13	Промет со цигари и вес-ници	4
Конфекционерска	7	Заварувачка и швајцарска	1	Музички посредник	1
Ко'уварска	1	Изработка на шапки и капи	1	Стоматолог	18
Козметичарска	1	Изработки од дрво	5	Салон за рекреација	2
Леблебециска	15	Цвеќарска	2	Промет на мало со чевли и ко'на галантерија	2
Мозаичарска	3	Промет на овошје и зеленчук	6	Промет на мало со оптика	1
Mehani-arska za razladni uredi	4	Ролетарска	1	Бифе-билијард	6
Молерска	1	Чешларска	1	Промет на тегзи со мешовита стока	15
Острачка	1	Касапи	3	Сервис за миење на мо-торни возила	1
Папучарска	2	Промет на мало	45	Промет на мало со накит од злато и сребро	3
Drugi dejnosti-prodavnica za najlon kesi	5	Проектанти	1	Услуги со граде'ни машини	1
Sitni-arska-promet so galanter-iska bi'uterija	1	Прецизни механичари	2	ВКУПНО:	549
Плетарска-трикота'ерска	1	Адвокати	89		
РТВ-механичарска	2				

(17) итн. Или вкупно занаетчиството и личните услуги имале нешто над 900 дуќани, сервиси и продавници.

Новите пазарни економски односи му даваат широк простор за развој на малото стопанство, како во индивидуалниот, така и во општествениот сектор, давајќи моќности да се развиваат речиси сите стопански дејности. Финансиските и другите економски ефекти ја потврдуваат оправданоста на новиот стопански предизвик. Како илустрација нека послуѓи тоа дека во текот на 1989 година, по пат на конкурс во новите населби “Брусничко-лавчанки пат” и “Лавчанки пат” се дадени 20 локации за изградба на деловен простор наменет за вршење на прометни и услуѓни дејности.

Во последно време најголем интерес постои и за добивање на локации во централното градско подрачје како од страна на граѓани, така и на организации. Исто така, интерес постои и за добивање локации за вршење на занаети со бучава за што се предвидени локации на истите во зоната на “Горно Оризари”, “Буковски ливади” и други локации надвор од градското подрачје.

Воопштено земено моѓе да се смета дека развитокот на малото стопанство во наредните години ќе се развива со уште побрзо темпо, но и со поразновидни форми на дејности што ќе отвори простор и за вработување. Трансформацијата на стопанството отвори широки моќности пазарната економија најмногу и со најразличен асортиман да се развие во занаетчиството, односно во малото стопанство, потоа во трговијата, угостителството, туризмот, градеѓништвото и сообраќајот, давајќи му го епитетот “Златен период на трговијата, угостителството и малото стопанство”.

Отворањето и затворањето на дуќани, продавници, сервиси, агенции и друго во овие години е доста променлива па дури и хаотична појава со голем простор за маневрирање на сивата економија, која на моменти им бега од очите на надлежните органи.

За тоа колкав е бројот на регистрираните субјекти извршители на занаетчиски, угостителски и други дејности во целост не сме во моќност да ви ги презентираме, туку само делумно од облигателната листа за занаетчиски дејности добиена од надлежните органи. (Види табела 103).

Во интерес на актуелните состојби кои утре ќе бидат минато на градот, направив директни сондаѓи, односно броење и регистрирање на речиси сите приватни претпријатија, продавници, сервиси, агенции, работилници и слично во рамките на целата ангаѓирана урбанистичка територија на град Битола. (Види табела 104), при што не навлегуваме во легалноста на објектот дали е регистриран или не е регистриран, или во тоа дали сопственикот на приватното претпријатие, дуќан, продавница, сервис и слично има еден, два или повеќе објекти.

Табела бр. 104: Бројна состојба на продавници, дуќани сервиси, агенции и друѓи дејности во општинскиот и приватен сектор во град Битола

(состојба јули-август 1997 година)

Вид на дејност	Број	Вид на дејност	Број	Вид на дејност	Број
Автоелектричар4		Електричари9		Музички салон и продаба на аудио касети11	
Автолимар19		Електро сервис23		Најлон кеси5	
Автомеханичар28		Железарија36		Носачи со количка10	
Автопазар2		Забавни игри38		Невестински бутици8	
Автоперална38		Заварувачи7		Неуропсихијатриски амбул.8	
Автосалон16		Земјоделска аптека14		Оптика9	
Автосервис34		Златари16		Ординации по општа медиц.8	
Автошкола9		Златари куменции8		Ортомедија-ја'ар2	
Агенција за маркетинг1		Свончар1		Осигурителни заводи3	
Агенција за посредување3		Игри на среќа-лотарија11		Острач1	
Адвокат102		Изработка на икони1		Откуп на ко'и1	
Алтернативна медицина2		Изработка на ауспуси2		Откуп на шумски плодови3	
Алуминиумска столарија1		Изработка на капи и шапки3		Папуција3	
Аптеки40		Изработка на слики од бакар1		Паркетари2	
Арабачиски коли8		Изработка на кори и корнети4		Парфимерија27	
Банки-исповести18		Изработка на чанти, и куфери5		Пекари-фурни за леб и бели печива19	
Бербер38		Изработка на дрвена ламперија3		Петличари-копчари12	
Бензиска пумпа6		Јоргандија1		Пошти9	
Би'утерија8		Казанија2		Продавници за авто делови104	
Билијард клуб20		Казино2		Пластичари15	
Бинго2		Кафе бар8		Пицерији16	
Биро за преписи и преводи1		Кафена, кафе-ресторан и гостилница68		Продавница за овошје14	
Бои и лакови33		Кафе слаткарница18		Продавница за алкохолни и безалкохолни пијалаци11	
Бомбони3		Кафуле "Кафич"53		Продавница за ауспуч4	
Бочвар1		Кебапчилица21		Продавница за бела техника58	
Бравар3		Книговодствени бира18		Продавници за брашно9	
Бурекчилица32		Кни'арници50		Продавници за гума и ко'а8	
Бутик87		Книговезници-печатници5		Проектирање и инженеринг6	
Варији (камиони со вар)11		Козметички салон4		Продавници за иверици и дограма3	
Валавничар3		Колонијални продавници632		Продавници за јајца9	
Велосипеди9		Ковач4		Продавници за конфекција9	
Велосипедија1		Комисион5		Продавница за кондиторски производи	
Ветеринарна аптека2		Клучар3		Продавница за компјутери5	
Видео клуб38		Крзнар-ко'увар1		Продавница за лустери и други светлечки тела10	
Видео студио6		Кројач13		Продав. леб и бели печива36	
Водоводија5		Леблебеџија8		Продавница за масло и шеќер6	
Вулканизер34		Лимар8		Продавница за мебел19	
Гениколошка амбуланта2		Лов и риболов4		Продавница за погребална опрема5	
Гиро гиро2		Локум и бомбони3		Продавници за ко'а и ко'на галантерија 8	
Гоблени1		Магадински простор36		Продавници за порцелан керамика и санитарија22	
Граде'ни стоваришта33		Мозаичар3		Продавница за пластична ламперија5	
Детски бутик22		Молер-бојарија2			
Детективска агенција1		Менувачница-сарафи35			
Детски играчки18		Месарници6			
Детско ликовно студио1		Металостругари3			
Диско2		Метлари2			
Дограмацији6					
Дрвари (камиони со дрва)10					
Дреариб					

Вид на дејност		Број	Вид на дејност		Број	Вид на дејност		Број
Продавница за садови за домаќинството 26			Самарции2			Тапацери3		
Продавница за сувомеснати производи22			Сендвичари54			Терзини2		
Продавница за стакло и кристал8			Собации3			Трафики (бутки)- киоск за весници53		
Продавница за сточна храна3			Сокари6			Трафика за семки сончоглед и друго24		
Продавница за средства за хигиена11			Слаткарници8			Туристички агенции28		
Продавници за птици и аквариуми4			Сервис за бела техника12			Услу'но мелење на кафе26		
Продавници за текстил66			Сервис за биро техника3			Фотограф12		
Продавници за трикота'а25			Сервис за електроника3			Фото студио6		
Продавници за теписи и теписони12			Сервис за фри'идери8			Фотокопир27		
Продавница за техничка стока16			Сервис за ба'дарење1			Фризер58		
Продавници за чевли62			Сервис за машини за шиење1			Фитнес салон4		
Продавници за чорапи4			Сервис за машини за перење3			Хемиско чистење5		
Продавница за цептер садови1			Сервис за машини во домаќ.6			Цвекара23		
Продавница за хемиска стока1			Сервис за правосмукалки2			Чешлар1		
Продавници за штофови10			Сервис за клима уреди1			Часовничар-саатчија9		
Рента кар8			Сервис за фотокопири и машини за пишување 1			Чевлар-кондурација9		
Рибарници17			Сервис за телефон1			Школа за компјутери1		
Ролетар3			Салон за уметнички слики6			Школа за странски јазици2		
Ресторан-самопослуга1			Салонрезач18			Шпедиции12		
РТВ сервис12			Станбени задруги8			ВКУПНО:3.418		
Продавници и трафики за свеќи23			Спортска облека и опрема9					
			Салон за маса'а1					
			Сечачи на дрва (со машина)12					
			Стоматолошка амбуланта28					
			Студио за изработка на икони1					
			Сувенири5					

1.	Ситничарска дејност во градскиот пазар со галантериска би'утерија, парфимерија, папучари, текстил, средства за лична хигиена и друга мешовита стока, гледано во тезги	153
2.	Ситничарска, промет во цамијата Хаџи беј со 'елезарија, техничка роба, садови за домаќинство, парфимерија, музички касети и друга мешовита стока гледано во тезги	28
3.	Ситничарска промет во Дебојот со текстил, трикота'а, штофови, средства за лична хигиена, музички касети и друга мешовита стока гледано во тезги	33
4.	Ситничарска промет во градскиот пазар до сирењето, со 'елезарија, текстил, техничка роба, парфимерија и друга мешовита стока гледано во тезги	24
ВКУПНО тезги на четирите локации		238

2.4. ГРАДЕЖНИШТВО И УРБАНИЗАМ

Традицијата на битолското граде'ништво продол'ува и денес, особено во последните дваесетина години т.е. во време кога Битола влегува во нова фаза на изградба и територијално ширење.

Развојот на граде'ништвото во општината го достигна нивото да мо'е тоа да ги решава и најсло'ените проекти. Денес, граде'ништвото својот развој го темели врз нова и модерна граде'на опрема и оспособување на организациите за реализација на покрупни и сè посло'ени објекти.

Подемот на граде'ништвото го пока'уваат не само новите градби, туку и бројот на вработените. Така, во 1962 година во граде'ништвото биле вработени

над 300 работници за овој број во 1989 да се движи над 4.700 вработени, односно зголемување за близу 16 пати. Според податоците од 1988 година градењштвото учествува со 8% во вкупниот број вработени во општината.

Табела бр. 105: Бројно движење на вработени лица во градењството за Општина Битола

Година	1967	1971	1975	1981	1986	1988	1991	1994	1996
Број на вработени лица	1.106	1.258	1.512	4.844	4.889	4.748	4.009	3.488	3.248

Градењната дејност во Битола ја вршат неколку градежни работни претпријатија, а до 1991 година и 13 градежни станбени задруги како и други договорни претпријатија и организации кои покрај својата главна продукција вршат и градежни услуги.

Денес водечка улога во градењштвото имаат ГП “Пелистер” (со околу 1.500 вработени), потоа ГП “Гранит”, ГП “Бетон”, ГП “Маврово” и ГП “Пелагонија”. Постојат и околу 15 приватни, акционерски и ДОО во мешовита сопственост, организации кои вршат проектирање, комплетно изведување на објекти и други градежнозанаемски услуги (ПУМС “Инџинеринг”, ГЗТП “Работник”, ГЗТП “Млад Пидар”, “Евродизајн” “Дизајн студио”, “Спектар”, Брза градба“, “Форм проект”, “Фундамент” и други). Во функција на градењштвото се и големиот број на стоваришта 33, повеќето разместени во индустриската зона, но и во други делови на Битола.

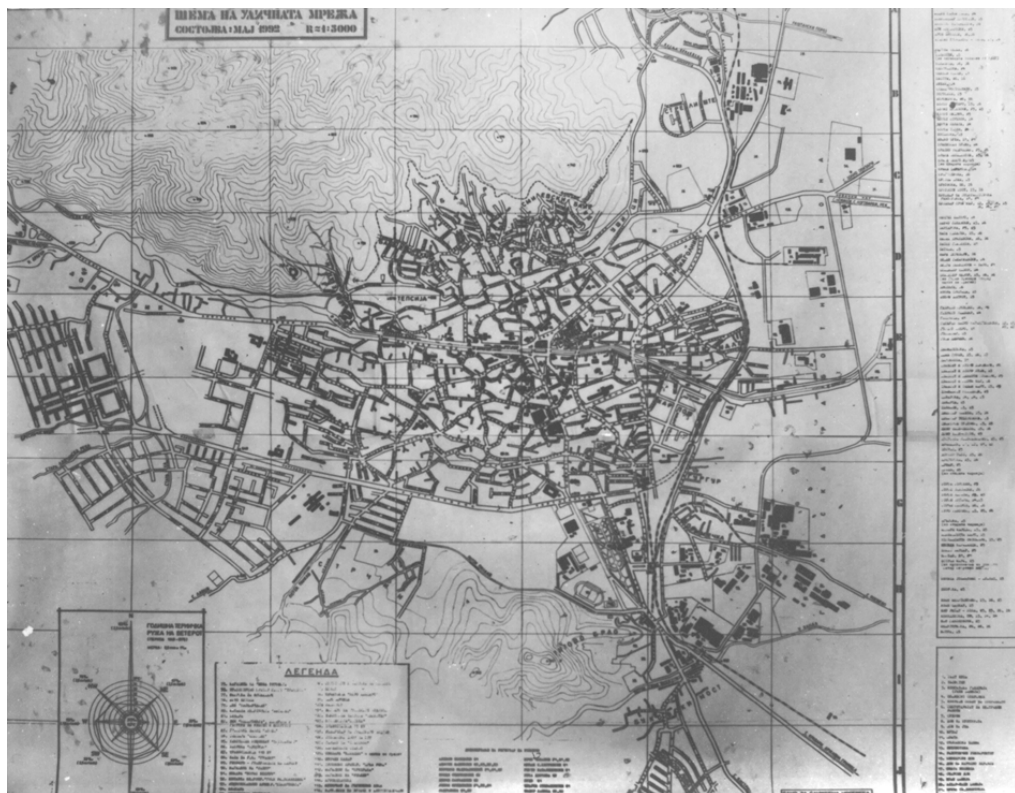
Табела бр. 106: Градежни работни организации-претпријатија, станбени градежни задруги и други организации кои вршат градежни услуги со приближен број на вработени (состојба 1989/90 година)

Градежни претпријатија	Приближно вработени	Градежни претпријатија	
ГРО “Пелистер”	570	ГРО “Гранит”	607
ГРО “Маврово” ООЗТ-Битола хидро објект	680	ГРО “4-ти Ноември”-ниско градба	156
ООЗТ “Македонија пат”	284	ГРО “Спектар”	51
ПМРО “Гоце Радосавлевиќ”-монтажа	472	ПМРО “Гоце Радосавлевиќ” работна заедница	269
ГДП “Млад Ѓидар”	29	ГРО “Бетон”	450
ГРО “Трудбеник”	380	ДООЗТ “Термолим”	20
ГРО “Работник”	94	Вкупно станбени и градежни задруги	260
ГРО “Пелагонија”	410	ВКУПНО:	4.732

Планирањето на просторниот развој на Битола има релативно богата традиција. Почнувајќи од 1929 година па до денес за градот Битола седум пати се изработувале основни урбанистички планови и тоа:

- Во 1929 година е изработен Регулационен план на град Битола;

- Во 1948 година изработена е директивна регулациона основа на Битола (овој елаборат е работен во Загреб);
- Во 1958 година е изработен Генерален урбанистички план (работен во проектанското ателје “Генерален план” од Белград);
- Во 1968 година е изработен Основен урбанистички план на градот (оваа урбанистичка студија е изработена во Заводот за урбанизам и архитектура- Битола);
- Во 1978 година се донесени Измени и дополнувања на Основниот урбанистички план на општината (првиот е изработен од Заводот за урбанизам и архитектура- Битола а вториот од Институтот за просторно планирање - Охрид);
- Во 1989 година донесени се втори измени и доплнувања на Основниот урбанистички план на град Битола (извршител: Завод за урбанизам и проектирање - Битола);
- Во 1997 година донесени се трети поголеми измени и дополнувања на генералниот урбанистички план на град Битола (извршител: Завод за урбанизам и проектирање - Битола).

Слика 18. План на Битола - шема на улична мрежа од 1992 година
(фото, Љ. Николовски)

Носител на макро и микро урбанистичко планирање на градот се СИЗ за домување (или сега Јавно претпријатие за стопанисување со станбен и деловен простор) и Завод за урбанизам и проектирање - Битола. Во ЈП за стопанисување со станбен и деловен простор вработени се 43 лица, а во Заводот за урбанизам и проектирање како водечка институција вработени се над 60 лица и скоро сите се со висока стручна спрема. Оваа институција е сместена во нова и современа зграда (1987/88 година), во месноста Довлецик (“Стари базени” или “Крива Воденица”) со речиси идеални услови за несметана работа.

2.5. СООБРАЌАЈНА МРЕЖА, СООБРАЌАЈ И ВРСКИ

Слободно мо’е да се рече дека Битола, а до некаде и битолската општина сообраќајно се ефикасно поврзани, со мо’ности за нејзино натамошно модернизирање и проширување.

Сообраќајот и врските во 1989 година ги изведуваа неколку работни организации со вкупно 1.433 лица вработени.

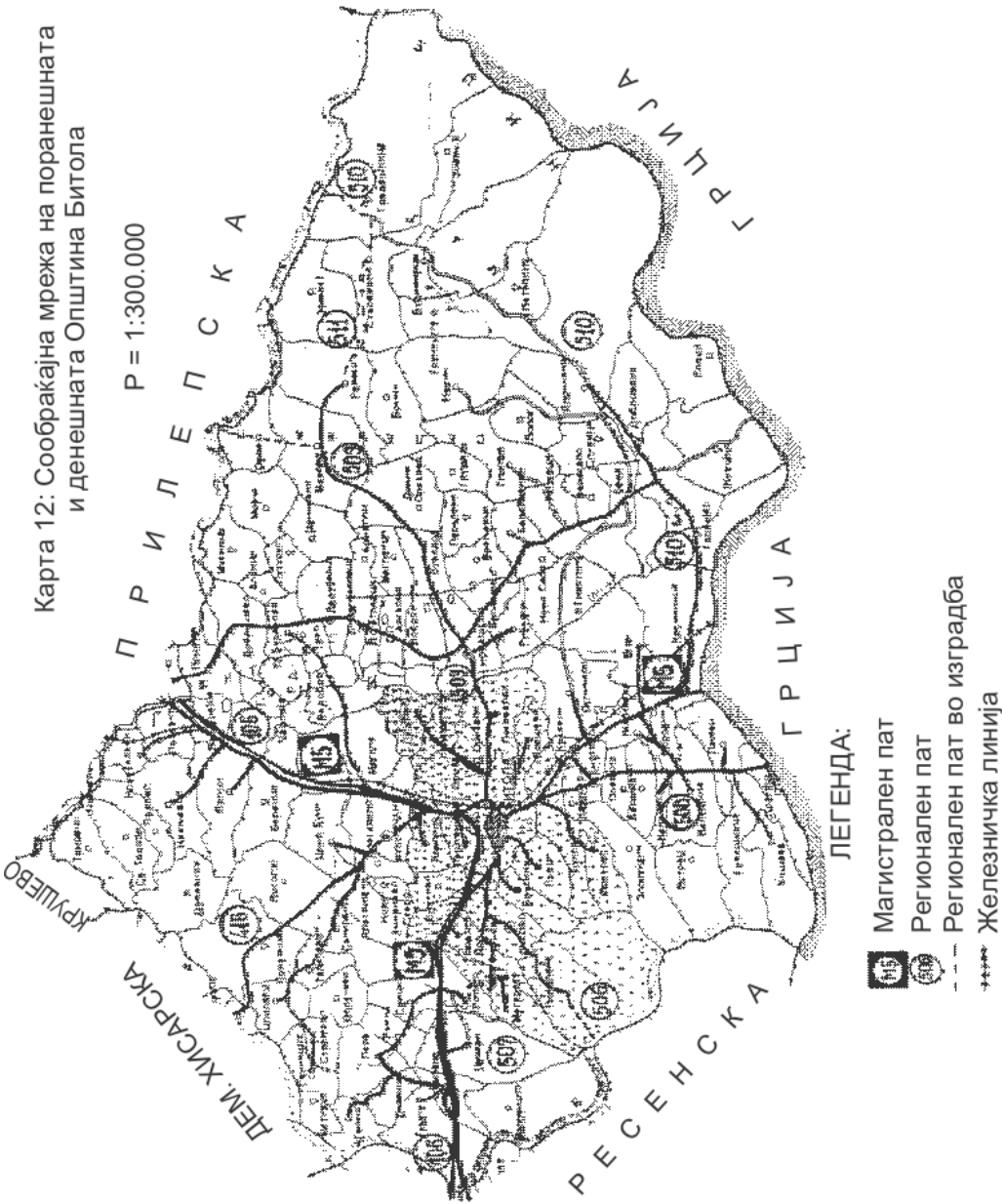
Табела бр. 107: Претпријатија на сообраќај и врски, со број на вработени за Општина Битола во 1989 година

Претпријатие	Број на вработени	Претпријатие	Број на вработени
РО ПОС “Транскоп”-патен сообраќај	318	ТЗ “Битранс”	28
РО ПОС “Транскоп”-автотранспорт	495	ДП “Шпедпревоз”	18
РО “Транскоп”-работна заедница	169	РО “Битола шпед”	16
ЖТО “Скопје” - ЖАС “Битола”	104	РО ПТТ ООЗТ-Битола	285
ВКУПНО:			1.433

Во овој поглед не се ставени претпријатијата во приватна, акционерска и општествена сопственост и тоа: “Макошпед”, “Фершпед”, “Траншпед”, ПЗ “Шпедтранс”, ПСП “Рубин турист”, ПСП “Турист превоз Бистрица”, “Хера-транс”, “Скуберни превоз” и други.

Во 1996 година главни репрезенти на сообраќајот и врските се ДОО СО ПО “Транскоп”-товарен сообраќај, ПОС “Транскоп”-патнички сообраќај, ЖАС-Битола, ПТТ-Битола и две приватни претпријатија за градски сообраќај (Хера-транс и Турист превоз Бистрица). Освен овие други носители во сообраќајот се дванаесет транспортни претпријатија и шпедиција (“Фершпед”, “Макошпед”, “Траншпед”, “Битранс”, “Шилер”, “Итранс”, “Лакитранс”, “Јаворшпед” и др.), потоа над 200 приватни превозници, десетина такси комбиња, триесет радио такси слугби со над 300 такси возила и други возила и арабациски коли.

Во 1996 година вкупно во сообраќајот и врските беа вработени 1.114 лица.

2.5.1. Патна - сообраќајна мрежа

Битола, сообраќајно, во голема мера е отворена и поврзана со подрачјето-општината, Пелагонија, соседните општини, државата, а донекаде и со соседна Грција. Во сообраќајната мрежа доминираат патиштата како и 'елезничката пруга спрема Прилеп-Скопје и спрема Лерин (Грција).

Во последните триесетина години се изградени модерни сообраќајници, а се обновени и проширени старите. Така во 1961 година во битолското подрачје имало 600 км патишта од IV ред, во 1984 година се намалиле на 171,60 км, а денес должината на локалните патишта, без асфалт, е 44,8 км. Со ова е подобрена циркулацијата на нагло зголемениот број на моторни возила (автомобили, автобуси, камиони и слично), а со тоа и прометот на стоки и патници.

Просечната густина на патната мрежа во Општина Битола изнесува 41,7 км на 100 км² површина што сè уште е недоволна за општите потреби на општината.

Според новата одлука за прекатегоризација и утврдување на магистралните и регионалните патишта, низ територијата на битолска општина поминуваат: еден магистрален пат М5 (крстосница Подмолје-Охрид-Ресен-Битола-Прилеп-Т.Велес; со крак Битола-граничен премин Медитлија-граница со Р. Грција), осум регионални и повеќе локални патишта. (Види карта 12)

Просторната организација "Македонија пат" РЕ - Битола располага со патишта кои се одржуваат и тоа: магистрални 256,5 км, регионални 656,2 км, или вкупно 912,7 км, при тоа зафаќајќи ги општините Битола, Прилеп, Кичево, Македонски Брод, Охрид, Струга, Ресен, Демир Хисар и Крушево.

"Македонија пат" РЕ - Битола покрива 12 пунктови (Битола, Павато, Буково, Плетвар, Прилеп, Крушево, Ресен, Охрид-Ботун, Пресека, Кичево-Колари, Македонски Брод и Струга) и за одржување на патиштата ангажира вкупно 36 возила, а во 1996 година вработуваше 330 лица.

2.5.2. Друмски - патен сообраќај

Појавата на првиот автомобил во Битола датира од првата декада на овој век, а првиот јавен превоз на стоки и патници е во далечната 1923 година, за во 1935 година да се прошири кон Градско, Ресен, Охрид и Корча (Албанија).

Денес во општината има над 25.000 регистрирани моторни возила, од кои околу 20.000 се во градот. Со овој број на моторни возила Битола спаѓа во групата на македонски градови со најголем број на возила на 1.000 'ители, како и на соодносот дека речиси секое домаќинство во градот има по едно возило.

Од табела 108 гледаме дека просечно, за периодот од 20 години (1966/86), бројот на моторните и приклучните превозни средства во приватниот сектор се зголемиле за 20.081 возила или просечно годишно зголемување од 1.004 возила. Вкупниот број на возила се зголемил за 20.635 или просечно, годишно, зголемување од 1.032 возила. Најголемо зголемување бележат патничките автомобили (со просечно годишно зголемување од околу 1.000 автомобили), па товарните возила итн. Со мало колебање повторно се зголемува возниот парк во последниве години.

Иако дол'ината на патната мре'а на Општина Битола изнесува 749,7 км, сепак, сè уште не е доволно современа, бидејќи само околу 65% од патната мре'а се асфалтирани патишта односно 486,8 км, а останатие се воглавно од земја, тампон и слично

Табела бр. 108: Бројно дви'ење на патишни моторни и приклучни возила, вкупно и во индивидуалниот сектор, за Општина Битола

Год.	Сопственост	Вкупно	Мотор-цикли	Патнич. автомобили	Товарни автомобили	Специјални возила	Трактори и работни возила	Приклучни возила	Автобуси
1966	Вкупно Индивид.	3.591 1.140	848 309	1.557 811	470 12	117 1	161 3	337 3	101 1
1971	Вкупно Индивид.	7.560 5.887	954 719	5.357 5.008	566 106	12 –	178 27	370 28	123 2
1981	Вкупно Индивид.	16.126 13.796	320 257	13.951 13.225	1.042 236	106 4	110 37	456 36	141 –
1986	Вкупно Индивид.	24.226 21.221	701 615	20.837 19.773	1.232 433	173 43	414 268	625 86	144 3
1990	Вкупно Индивид.	17.064 15.171	32 32	15.415 14.762	657 203	342 37	156 98	281 38	181 1
1991	Вкупно Индивид.	20.270 18.212	27 27	18.450 17.718	831 268	327 57	170 106	244 34	221 2
1994	Вкупно Индивид.	21.666 19.479	92 91	19.620 18.859	829 335	439 75	101 53	384 63	201 3
1995	Вкупно Индивид.	23.428 21.027	141 112	21.072 20.269	929 403	529 104	110 59	440 72	207 8

Основен репрезент на патниот сообраќај во Битола е претпријатието “Транскоп” (формирано во 1945 година под име “Југо транс”). Ова претпријатие започна со капацитет од 25 возила, односно 175 тони носивост, во 1953 година нивниот број се зголемил на 48 камини и автобуси, во 1961 година на 240 возила и во 1968 година нивниот број изнесувал 177 товарни возила, односно 3.000 тони носивост како и над 40 автобуси со 1.756 седишта и околу 300 вработени.

Од 1989 година ова претпријатие е поделено на РО “Транскоп”-меѓународен сообраќај и работна заедница со 664 вработени, и РО “Транскоп”-патен сообраќај со 318 вработени.

Во 1989 година посебните РО вршеа товарен и патнички сообраќај. Товарниот сообраќај беше претставен со над 100 ладилници, 85 товарни камиони, 8 цистерни и 12 кепери, или вкупно над 200 возила, додека пак, патниот сообраќај со околу 100 автобуси (вклучувајќи ги и автобусите од градскиот сообраќај) со над 4.000 седишта.

Покрај општествените и приватните транспортни претпријатија, настанати со здру'ени средства, во 1992 година сообраќани услуги вршеа и 77 приватни камиони, а во јавниот превоз беа вклучени 18 таксисти, 8 комбиња и четири

автобуси на приватни сопственици (“Рубин турист”, “Турист превоз”-Бистрица, “Скоберни превоз” и “Хера-транс”).

Товарниот и патничкиот сообраќај во Битола во 1996 година го изведуваат ДОО СО ПО “Транскоп”-товарен сообраќај (а од скоро време АД ТЛС “Транскоп”) со 90 товарни возила, ладилници, кипери и цистерни и 230 вработени лица, додека пак ПОС “Транскоп”-патнички сообраќај располага со 80 автобуси со околу 3.800 седишта и 350 вработени лица. Репрезенти на сообраќајот се и над 200 приватни автопревозници на товарен сообраќај, 12 транспортни шпедитерски претпријатија, 10 такси комби возила, 30 радиотакси слугби со над 300 такси возила како и други возила и десетина арабациски коли. Во служба на сообраќајот се и 9 авто школи, две станици за технички преглед на возилата, триесетина авто механичари, дваесетина авто лимари, четири авто електричари околу четириесет авто перални, 34 авто сервиси петнаесетина авто салони 6 бензински пумпи итн. Познати авто сервиси во градот се “Ремонт”, “Торпедо”, “Алтернатор”, “Пр’о”, “Евро кар”, “Либерти сервис”, “КИБ” (Г. Оризари), “Боби”, “Динамо”, “Авторемонт”, “Рено” и други.

Градскиот сообраќај се одвива со 12 автобуси на ПОС “Транскоп” и уште четири автобуси на две приватни претпријатија (“Хера транс”, “Турист превоз” - Бистрица) за вкупно 5 линии, односно 9 линии до најблиските селски населби. Капацитетот на автобусите е со 650 седишта, а дневниот превоз на патници се движи од 2.000 до над 5.000 луѓе, или годишно во просек се превезуваат околу 1,5 милиони патници.

Важноста на патниот сообраќај се огледа и преку бројот на 64-те линии приградски (37) и меѓународни линии (27), како и уште 3-4 сезонски линии за меѓуградскиот превоз. Тоа покажува дека поголем број на селски населби, во општината и пошироко, сообраќајно се поврзани со редовни линии како и градот со речиси сите поголеми градови во Републиката. Бројот на превезени патници во приградскиот сообраќај се движи од 2,5 до 3,5 милиони патници годишно, а за меѓуградскиот сообраќај од 500 до околу 700 илјади патници годишно. (Види табела 109 и 110).

Најмало е учеството на меѓународниот сообраќај со над 60.000 превезени патници годишно. Овој сообраќај, воглавно, го врши “Транскоп” и неколку туристички агенции до различни дестинации. Од повеќето најзначајни се пет меѓународни линии и тоа: Битола-Белград, Софија, Истанбул, Гетеборг и Франкфурт, а повремено и до Сегет, Измир, Црногорско и Егејско Приморје како сезонски линии.

За да може да го следи и поттикнува развојот на стопанството патниот сообраќај и понатаму ќе мора да се развива, модернизира и да ги отстранува недостатоците. Во тој поглед, покрај одржувањето на патната мрежа, ќе треба и понатаму да се градат нови асфалтни патишта. Во интерес на растоварувањето на т.н. “небитолски сообраќај” кој делумно сè уште се одвива низ градот, ќе треба што поскоро да се изгради и заобиколна траса Охрид-Битола-грчка граница и транзитниот правец Прилеп-Битола-грчка граница да не се одвива низ самиот град. Со изградбата на овие две траси видливо ќе се намали големата фреквенција на сообраќај кој транзитно поминува низ урбаниот простор на градот, а со тоа Битола ќе ги растовари сообраќајните проблеми на “тесно грло”.

Приградскиот и меѓуградскиот превоз го врши ПОС “Транскоп” преку две автобуски станици (главна за меѓуградски и за приградски сообраќај автобуска станица кај АТ пазар, со 37 линии за приградскиот и 27 меѓуградски редовни

линии и уште 3-4 сезонски линии за меѓуградски превоз. ПОС “Транскоп” изведува и меѓународни линии со редовен и сезонски карактер и тоа: за Лерин (Грција), Софија (Бугарија), Истанбул-Измир (Турција) и за Малме-Гетеборг (Шведска). Овие линии се обраќаат во сезоната пролет-лето и тоа еднаш неделно или еднаш месечно.

Табела бр. 109: Обем на градскиот сообраќај

Година	Превезени патници во 000	Линии до крајот на годината	Должина во км
1961	561	3	28
1976	4.000	3	28
1981	6.518	3	28
1988	5.059	12	120
1991	1.900	12	120
1993	1.351	12	120
1995	1.620	12	120

Табела бр. 110: Обем на сообраќајот кој го реализира ПОС “Транскоп”-иот сообраќај

(во 000)

Год.	Вкупно		Меѓуградски		Приградски		Градски		Меѓународен	
	број на возила	превезени патници	број на возила	превезени патници	број на возила	превезени патници	број на возила	превезени патници	број на возила	превезени патници
1991	85	6.150	26	521	47	3.728	12	1.900	—	—
1992	89	5.543	30	585	47	3.288	12	1.670	—	—
1993	87	5.301	28	680	40	2.922	12	1.352	—	—
1994	79	4.810	28	592	39	2.867	12	1.351	—	60
1995	76	4.594	27	556	37	2.417	12	1.620	—	61

Табела бр. 111: Обем на сообраќајниот промет на Општина Битола

Обем на сообраќајниот промет	1988	1990	1994
Превоз на стока во тони	427.156	352.640	62.633
Превоз на патници во 000	8.789	7.196	4.810

* **Напомена:** Во табелите не е внесен сообраќајниот промет од индивидуалниот сектор поради непостоење на званична евиденција

2.5.3. Железнички сообраќај

Првата 'елезничко-патна врска на Битола е изградена во 1894 година со правец Битола-Солун. Подоцна, за воените транспорти на Солунскиот фронт, во 1916 година е изградена теснолинејка која ги поврзувала Битола со Градско, како и теснолинејка од Бакарно Гумно-Боротино-Бучин-Кутретино-Свињишта-Лера. Во 1919 година пуштена е пругата со тесен колосек на релација Градско-Прилеп-Битола. Дури во 1931 година Битола со пруга од нормален колосек се поврзува со Прилеп и понатаму со магистралата Скопје-Солун и Скопје-Белград.

Во 1957 година пуштен е посебен правец на 'елезничката пруга што ги поврзува демирхисарските рудници со пругата Битола-Прилеп. Таа оди од станицата Бакарно Гумно до с. Сапотница и стопански е ва'на за користење на рудниците.

Табела бр. 112: Промет на патници и стока на 'елезничката станица Битола

Год.	Отпатувале патници во илјади	Стока во 000 тони		Год.	Отпатувале патници во илјади	Стока во 000 тони	
		Утовар	Истовар			Утовар	Истовар
1961	323	38	232	1991	114	19	65
1971	185	47	179	1994	121	5	16
1981	265	76	175	1995	154	3	22
1988	266	36	93				

Од изло'еното произлегува дека волуменот на прометот во 'елезничкиот сообраќај во Битола зависи од неколку ва'ни компоненти. Имено, Битола е периферна и крајна 'елезничка станица на пругата Скопје-Велес-Прилеп-Битола. Обемот и карактерот на стопанството се такви што не даваат мо'ности за утовар на поголем бруто тони. Развитокот на патниот сообраќај го намали количеството на стока што пристигнува со 'елезницата. Исти ефекти предизвика и опаѓањето на стопанството кое се забеле'ува преку намалување на увозот и извозот. Ако кон ова го додадеме и нередовниот 'елезнички сообраќај на патници кон Грција (од 1992 година), а за транспорт на стоки тој се одвива по потреба, ќе констатираме дека Битола е консумативен центар и помалку настапува со индустриско производство за извоз. Од тоа произлегува дека 'елезничката станица во Битола прете'но е истоварна.

По изградбата на 'елезничкиот коридор исток-запад се отвораат и перспективи на Битола, односно да се комплетира југозападната оска на развојот освен со современа патна мре'а и со 'елезничка пруга Битола-Охрид. На овој начин еднонасоочната 'елезничка мре'а север-југ би се надоврзала и кон југозапад, што, бездруго, значи зголемен превоз на патници и стоки не само од нашите простори туку и пошироко од Албанија, Италија, Грција и подалеку. На овој начин Битола ќе добие нов квалитет на значајна транзитно-меѓународна сообраќајна станица на југозападната трансверзала.

2.5.4. ПТТ сообраќај и врски

Како што понапред видовме Битола од средината на XIX век (1848 година) има своја пошта која овозможувала комуницирање со Солун, Цариград, Елбасан, Белград и други градови. До 1918 година Битола има и своја индукторска телефонска централа со 30 претплатници. Во 1941 година, пред почетокот на окупацијата, па сè до ослободувањето во 1944 година, во индукторската телефонска централа се вклучени 97 претплатници.

Во 1945 година е монтирана нова индукторска телефонска централа, во 1948 година монтиран е телепринтер, машина за опрема и прием на телеграми. Во 1951 година монтирана е полуавтоматска телефонска централа од 200 броја и помодерен телепринтер. Во 1956 година е пуштена во работа автоматска телефонска централа (АТЦ) со 500 броја. Бројот на телефони од година во година се зголемувал за во 1975 година тој број да изнесува над 5.000, а во 1985 година градот доби нови 13.550 броеви.

Во 1990 година пуштена е нова и модерна пошта со над 3.000 м² корисен простор (стариот дел на поштата има 1.600 м², а новиот над 1.400 м²) и најмодерна телефонска централа со над 25.000 телефонски броеви.

Во 1996 година, со пуштањето во работа на новата дигитална автоматска телефонска централа “Алкател”, во Битола има вкупно 38.648 телефонски приклучоци. Со тоа Битола го постигна европскиот просек со 37 телефонски приклучоци на 100 ‘ители. До 2001 година во Битола ќе се постават околу 50.000 телефонски приклучоци. Во градот и општината денес има 27 пошти со над 40 шалтери, 70 јавни говорници, 15 јавни телефонски говорници во киосци, над 1.000 телекс-телефакс претплатници, над 500 мобилни телефони, околу 300 корисници на пејџери, и дваесетина претплатници на интернет.

Битола е главна ПТТ централа со една јазолна централа (Демир Хисар) и повеќе крајни центри: Ка’ани, Цапари, Кукуречани, Дихово, Породин, Креница, Старавина, Новаци, Маково, Дедебалци, Добрушево, Бач, Лопатица, Могила и Ивањевци.

Во 1996 година е поставен оптички кабел со вкупна должина од над 60 км, а телефонска канализација, односно монтиран подземен и самоносен кабел во вкупна должина од 148 км. Во ПТТ-“Битола“ - сообраќај и врски во 1996 година се вработени 380 лица.

Со новите зафати ПТТ-“Битола“ создава услови за побрзо и поефикасно телефонско комуницирање во земјата и светот.

Првата автоматска телеграфска централа (АТГЦ) е монтирана во 1967 година со капацитет од 40 броја, во 1983 година имала 160 броја, а 1996 година над 400 телеграфски приклучоци.

Од 1973 година Битола е транзитен центар на ТТ врски, што ја поврзува Европа со Блискиот Исток.

Битолската пошта во 1960 година остварила 4.102.000 ПТТ услуги, во 1980 год. 28.306.000, а во 1996 година над 40.000.000 разни ПТТ услуги.

Колку побрзо ги разрешуваме проблемите од сообраќајна природа во толку побрзо се приближуваме до вредности на квалитетен ‘ивотен стандард. Досегашниот квалитет на сообраќајни услуги што го нуди Битола од околу 4

‘ители на едно возило, 37 телефонски приклучоци на 100 ‘ители, 42 км патна мрежа на 100 км² итн, е на високо ниво, но сè уште не е доволен и усогласен со потребите на стопанството и граѓаните.

Покрај понапредизнесеното во прилог на подобрување на сообраќајните услуги се и 5 изградени терминали за паркирање на 70 товарни возила (се планира градба на уште 5 терминали со вкупен паркирен простор од над 200 товарни возила), како и царинскиот терминал на излезот од Битола спрема грчката граница со 5.000 м² корисен простор и 80 паркирни места за товарни возила.

За прегледот на сообраќајот да биде попотполн ќе го додадеме и следното: потребна е изградба на регионален аеродром во Пелагонија, потоа на бензиски пумпи, кампинг, мотел, станица за технички преглед, автосервиси и слично на периферните излезно-влезни делови на градот, како и изградба на цевовод (нафта и гас од солунското пристаниште).

На овој начин ќе се заокруи потребата за побрз превоз на патници, стоки, енергија и информации, побрз извоз на прехранбени производи и увоз на сировини, машини и слично.

Сообраќајот бара големо ангажирање на техника, инвестиции, потрошувач е на енергија, а од друга страна дава широки можности за комуникација, го стимулира стопанскиот развој, учествува во зголемување на животниот стандард на населението итн.

2.6. ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО

Географската положба на Битола, непосредната близина на македонско-грчката граница, сообраќајната поврзаност, климата, близината на Преспанското Езеро, националниот парк Пелистер, како и богатото културно-историско наследство се основни фактори за развој на туризмот и угостителството како составен дел во стопанскиот развој на градот.

Табела бр. 113: Туристички остварувања за Општина Битола

Год.	Број на деловни единици	Број на легла	Туристи		Ноќевања	
			Вкупно	Странски	Вкупно	Странски
1966	71	323	23.563	2.529	34.984	4.151
1971	72	660	21.167	2.017	45.879	3.307
1975	68	754	27.351	4.665	70.774	13.092
1981	103	751	36.653	3.947	87.789	6.176
1985	139	1.452	39.889	3.673	109.553	5.702
1989	144	1.484	29.155	2.955	79.208	4.745
1994	152	1.776	28.928	3.020	76.929	4.920

Туризмот како стопанска гранка во Битола се развива по ослободувањето, со изградба на кафе-ресторан и летна бавча “Централ”, а особено од 1960 година

кога е изграден и хотелот со ресторан “Македонија”, а од 1968 година оваа стопанска гранка добива нов квалитет со уште еден хотел “Труdbеник”. Па така, од крајот на шеесеттите, а особено од почетокот на седумдесеттите години Битола и на туризмот и угостителството им дава посебен третман во развојот на доходовните стопански гранки.

Во седумдесеттите години изграден е хотелот “Епинал” за истиот во 1985/86 година да биде знатно проширен и денес располага со 130 соби со над 780 легла. Хотел “Епинал” е од висока “Б” категорија. Располага со ресторан, млечен ресторан, градска кафеана, банкет-сала, кафе-бар - “бизнис-клуб”, казино “Атлантик”, фризерски салон и друго. Хотел “Македонија” располага со 20 соби и 46 легла и во моментот не се користи.

Хотел “Битола” е изграден во 1989 година со 50 соби и над 180 легла. Овој објект има и соби наменети за пензионери, банкет-сала, сала за деловни состаноци, ресторан, здравствена амбуланта и повеќе деловни простории. Во градот има и три приватни преноќишта. Покрај трите хотели други сместувачки капацитети се лоцирани надвор од Битола, односно на Пелистер. Првата планинска кука на Пелистер е изградена во 1932 година кај месноста Бегова чешма на надморска височина од 1.420 метри. Подоцна е реновирана и располагала со 16 соби и 40 легла. Денес на нејзиното место е изграден хотел “Молика”.

На надморска височина од 1.610 метри во месноста Копанки во 1938 година е изграден првиот планинарски дом “Копанки” кој неколку пати е реновиран и прошируван. Денес располага со 28 соби и околу 120 легла. Во негова непосредна близина се наоѓа ски-патека и ‘ичара.

На оддалеченост од 13 км и на надморска височина од 1.280 метри во непосредна близина на ски патеката се наоѓа Детското одморалиште “Пелистер”. Ова одморалиште им нуди пријатен престој на децата во зимскиот и летниот период. Располага со 40 соби и околу 300 легла, ресторан сала, простории за забава, простор за чување на скии и терен за спорт и рекреација.

На оддалеченост од околу 12 км од Битола над селото Ни’ополе, на надморска височина од 1.150 метри се наоѓа “Зимско-летен туристички центар” “Пелистер”. Овој центар располага со 8 сместувачки објекти со 45 двокреветни и 11 четворокреветни соби или вкупно 66 соби со околу 140 легла. Секоја соба располага и со по два помошни ле’аи, осум соби се со мини кујни, четири апарт-мани со кујна и трпезарија. Во склоп на центарот има и диско клуб, аперитив бар, ресторан, камин-сала, билијард сала, видео-ТВ сала и терени за спорт и рекреација. На оддалеченост од 1,5 км од центарот се наоѓа ски-лифт и ски-патека.

Како најрепрезентативен хотел на туризмот на Пелистер и воопшто во Битола е хотелот “Молика” од “А” категорија. Се наоѓа на оддалеченост од 15 км од Битола во месноста Бегова чешма на 1.420 м надморска височина. Со работа започна во 1994 година и располага со 56 соби и тоа еднокреветни и двокреветни и со помошни ле’аи. Сите соби се со централно греење, ТВ-радио приемник, телефон и мини бар. Хотелот располага со ресторан, аперитив-бар, клуб за разонода, библиотека, видеотека, детско катче, банкет сала, сала за деловни состаноци и простор за чување на ски опрема. Во непосредна близина на хотелот се наоѓа ски-патека и ‘ичара. Вкупниот капацитет во хотелот изнесува над 130 легла.

На Пелистер и Баба Планина во функција на туризмот се и уште неколку планинарски домови (Големо Езеро-планинарски дом “Димитар Илиевски- Мурат” (2.218 м), “Неолица” (1.370 м), “Ловечка кука” во фаза на преадаптација (1.940 м), планинарска вила, и планински куќи на повеќе работни организации, или сите имаат вкупен капацитет од над 300 легла.

Во 1989 година Општина Битола располагаше со 1.484 легла, а во 1996 година со 1.776 легла.

Главните носители на активностите во функција на туризмот и угостителството во Општина Битола се: Туристичкиот сојуз-Битола, АДУТТ “Македонија”, РО Детско одморалиште “Пелистер”, ЗЛТЦ “Пелистер” с. Ни’ополе на ХМС “Стре’ево”, УНК “Илинденски денови”, Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија - Битола, приватните туристички агенции (28), пензионерски дом - хотел “Битола”, угостителски приватни и општествени објекти итн.

Во 1989 година ПОСУТ “Македонија” - Битола е најголема угостителско-туристичка организација во градот и општината, а со тоа и главен носител на финансискиот ефект од развојот на туризмот. Својата дејност ја врши преку 29 РЕ и тоа: 2 хотели, 12 кафеани, 2 самопослуги, 3 слаткарници, 7 киосци, 1 бифе и 2 магацини со вкупно 426 вработени лица.

Туристичкоресурсниот потенцијал на Битола според составот, богатството и атрактивноста е многу разновиден. Големите број на природни, туристички и општествени услови, добрите комуникативни врски и развиеноста на посредничките фактори на Битола ѝ отвораат добри перспективи за развој на туризмот. За ефектите на туристичките остварувања зборува табелата 113. Во прилог на развојот на туризмот оди и големиот број на разни културно-уметнички манифестации (12) кои се организираат во градот во текот на целата година.

Во 1995 година Акционерското друштво за УТТ “Македонија”-Битола располагаше со 2 хотели, 9 ресторани, 2 кафеани, 4 слаткарници, 12 киосци и бифина, гостилница и самопослуга, 2 магацини, 1 бинго и вработуваше над 230 лица. Во 1988 година, во општествениот сектор, во угостителството и туризмот беа вработени 447 лица, а во 1996 година околу 200 лица. Намалувањето е резултат на интензивната приватизација во угостителството.

Во 1996 година во Битола вкупно угостителски објекти и објекти во функција на угостителството и туризмот биле над 410 и тоа: 150 ресторани, кафеани и кафулиња, 60 сендвичари, 25 слаткарници и кафе-слаткарници, 16 бифе-пиецери, 20 киосци, 20 кебапчилници, 32 бурекиџиџи, 10 приватни пекари, 4 диска и ноќни клубови, 2 бинго, 2 казина, 38 забавни игри, 3 хотели, 28 туристички агенции (“Ана турс”, “Дона турс”, “Турист”, “Паластурист”, “Феротурист”, “Маракана”, “Дегрејт Александар”, “Исидор турс”, “Виа Игнација”, “Орбита”, “Бела роза”, “Енибер турс”, “Путник”, “Воја”, “Караца турс”, “Неоплан” и други) итн.

Слика 19. Безистен (фото Петар Ставрев, 1991 година)

Слика 20. Градски пазар (фото Златко Јосифовски, 1997 година)

2.7. ТРГОВИЈА И ПАЗАРИ

Веднаш по ослободувањето национализацијата ја ликвидира целокупната приватна трговска мрежа со што битно се изменија условите и за развојот на трговската дејност.

Повеќе години, по индустријата и земјоделството, трговијата претставува трета стопанска гранка по големина и обем во структурата на севкупното стопанство во Битола. Оваа стопанска област во која делуваат повеќе организации врши промет на големо, преку складиштата и други објекти, промет на мало преку продавници и надворешнотрговска размена.

Во прометот на мало покрај трговските организации се вклучени и продавници на индустриски и други организации, а од 1989 година па наваму и голем број на приватни трговски претпријатија и колонијални продавници.

Табела бр. 114: Број на продавници и вработени лица во трговијата, за Битола (општинскиот сектор)

Година	Број на продавници	Број на вработени	Година	Број на продавници	Број на вработени
1961	218	747	1988	565	1.962
1971	431	1.317	1991	584	2.040
1975	484	1.830	1994	427	1.340
1981	505	1.690	1995	318	1.092
1985	517	2.100			

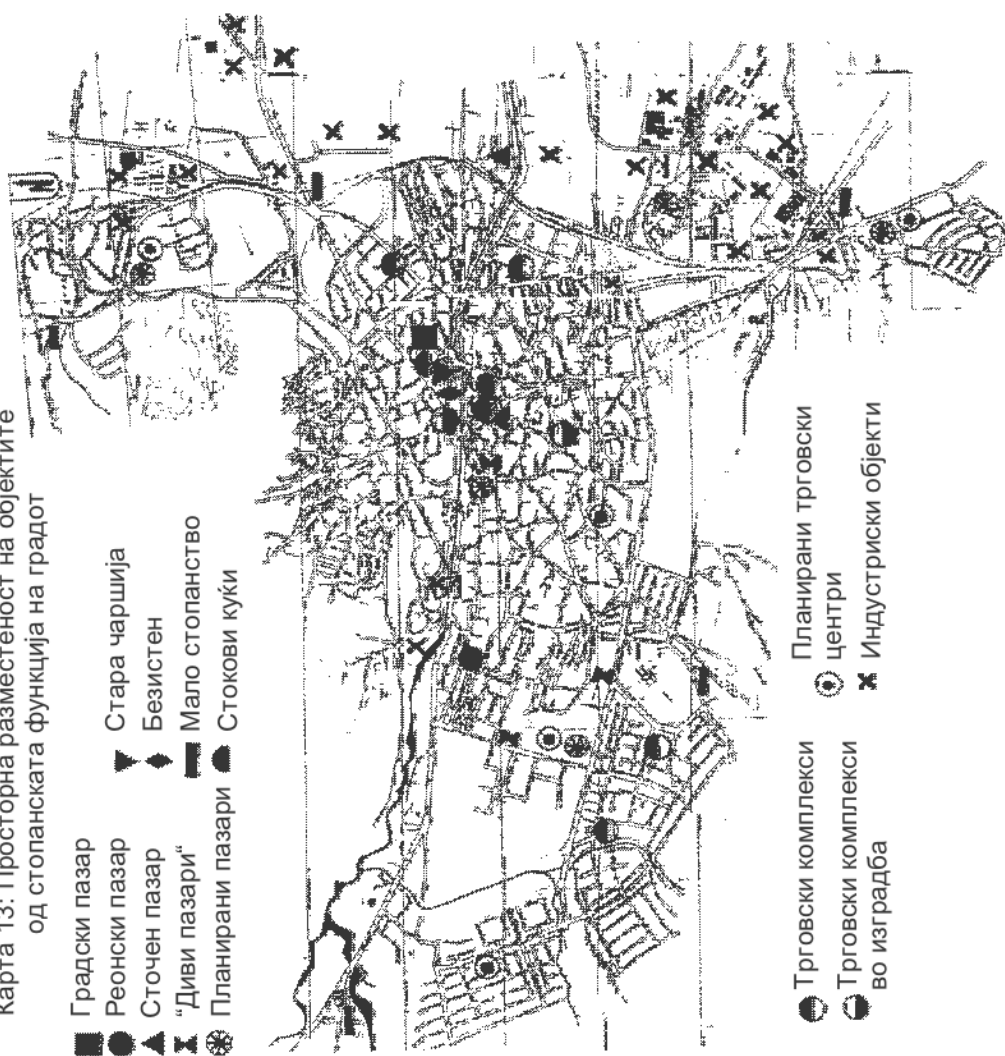
Новите пазарни економски односи во последно време доведоа до нагло зголемување на бројот на продавници. Особено голем придонес во тоа дава приватната трговска дејност. Така, во 1991 година во Битола имаше над 120 колонијални и други приватни продавници и над 20 приватни трговски претпријатија на големо и мало.

Гледано вкупно, општествената и приватната трговска дејност во градот во 1991 година ја вршеа над 700 продавници со вкупно вработени над 2.100 лица.

Продајниот трговски простор во градот за 1969 година изнесуваше над 15.000 м², во 1983 година 30.798 м² во 1991 година 45.000 м², а во 1996 година над 70.000 м². Продавниците се разместени во разни делови на градот со најголема концентрација во централното градско подрачје, старата чаршија и безистенот со над 2.000 продавници и дуќани. Во Битола има околу 70 современи и комфорни продавници, потоа дваесетина самопослуги (од кои 8-10 дракстори), безистен со околу 30 објекти, а како најголеми трговски центри се трите стокосни куќи со повеќе стотина штандови (изградени: првата во педесеттите, втората во шесеттите и третата стокова куќа во седумдесеттите години). Помала е концентрацијата на продавници во новите периферни населби, но со тенденција за нивно понатамошно зголемување.

Денес во Битола целосно се оформени или се во фаза на изградба следните трговски комплекси: “Пелагонка”, “Карпош”, “Кланица”, кај “Реплек”, кај училиштето “Климент Охридски”, “Стара Болница”, “Брусничко-лавчанска

Карта 13: Просторна разместеност на објектите
од стопанската функција на градот

населба”, “Шехерезада”, “Буковска населба”, “Стрелиште”, “Областа”, “Стаклена зграда” и други помали трговски комплекси.

Во 1991 година во трговијата доминираат продавниците со мешовита стока (околу 180) и прехранбените продавници (над 200), потоа следат продавници за текстил, конфекција и ко’а (околу 90), колонијални приватни продавници и слично (над 120), продавници за чевли (околу 36), ‘елезо, електроматеријали, бела техника, керамика, бои и лакови (сите заедно над 40), мебел (17), книги и канцелариски материјали (15), трафики-“бутки“ (40), парфимерии, продавници за автоделови, спортски, комисиони продавници и земјоделски аптеки (сите заедно над 35) и други продавници (над 30).

Капацитетот на прометот и улогата на трговијата во задоволувањето на градските потреби за 1991 година мо’е да се види и од следните податоци. На 1.000 ‘ители во Битола доаѓале само 1,5 продавници, на еден продавач 44 ‘ители, а на 1.000 ‘ители доаѓаат над 40 м² прода’ен простор и на крајот просечно, на една продавница биле вработени по 3 лица.

Од овие податоци се гледа дека трговската мре’а сè уште има мо’ности за проширување, бидејќи Битола не е само град на своите ‘ители, туку и на општината, но и пошироко, тој е трговски центар и на југозападниот регион на Р. Македонија.

Со трговија на големо до пред неколку години се занимаваа две специјализирани битолски претпријатија, и тоа: ТРО “Јавор” и ТРО “Прехрана”. Додека ТРО “Нова трговија” во 1987/88 година се интегрира со ТРО “Јавор”. ТРО “Јавор” покасно стана и холдинг-акционерско претпријатие.

Трговијата на големо првенствено опфаќа откуп и промет на стоки за широка потрошувачка, на земјоделски производи, пласман на стока од локалната индустрија на странскиот пазар, а исто така се занимава и со увоз на стоки од домашниот и странскиот пазар.

ТРО “Јавор” од Битола се вбројуваше меѓу најдобрите македонски и југословенски трговски куќи, со значајни кадровски и материјални потенцијали. Оваа сло’ена ТРО ја сочинуваа пет посебни работни организации, а имаше и неколку претставништва низ Југославија, Бугарија и Грција. Во 1989 година вработуваше вкупно 1.241 лице.

Табела бр. 115: РО во ТРО “Јавор” со нивниот број на вработени (состојба 1989 година)

Име на РО во ТРО “Јавор”	Вработени	Име на РО во ТРО “Јавор”	Вработени
РО “Надворешен трговски промет”	119	РО “Ангротекстил”	527
ТРО “Работна заедница	212	РО “Информатика и електроника”	33
РО “Репроматеријали	350	ВКУПНО:	1.241

ТРО “Прехрана” првенствено се занимаваше со снабдување на стопанството и населението со потребни стоки од југословенско и странско потекло. Оваа организација со својата индустриска кланица, со капацитет на колење од 5.000 тони месо од крупен и ситен добиток, значајно придонесуваше за развојот на сточарството. Во 1989 година во ТРО “Прехрана” беа вработени 732 лица распоредени во администрација, магацини и во над 170 продавници во градот и општината.

Во 1989 година во општината, трговијата од двата сектори (општествен и индивидуален) вработуваше над 3.600 лица.

Во рамките на трговијата треба да се спомне и увоз-извоз на стока од подрачјето на општината по работни организации и нејзините финансиски ефекти.

Табела бр. 116: Извоз-увоз на најголемиите битолски организации (ВО САД долари) - (состојба, 1989 година)

Вкупен извоз 1989	Место	Работна организација	Место	Вкупен увоз 1989
14.375.628	1	“Раде Кончар”	1	15.546.945
6.167.376	2	“Транскоп”	—	—
2.722.621	3	“Битолатекс”	4	969.967
2.566.050	4	“Јавор”	2	5.837.389
2.540.457	5	“Иднина” - “Елпида”	7	243.882
1.297.147	6	“Југотутун” - обработка	—	—
439.208	7	Трикота’а “Пелистер”	8	202.938
372.756	8	Свилара “Илинден”	9	177.450
356.172	9	“Тоце Радосавлевиќ”	—	—
219.412	10	Ко’ара “Борис Кидриќ”	6	472.700
179.557	11	“Фустеларко Борец”	11	41.279
78.092	12	“Југотутун” - лимена	10	95.038
34.400	13	“Иднина” - “Хераклеа”	5	764.286
—	—	РЕК - “Битола”	3	3.825.776
31.348.880	ИЗВОЗ	В К У П Н О	УВОЗ	28.177.656

Од табелата се гледа кои битолски организации во 1989 година го чинеле главниот позитивен надворешнотрговски биланс. Во извозот битолските организации учествуваа најмногу со: фри’идери, и замрзнувачи, текстил и конфекција, ко’а, прехранбени производи, амбала’а, лим, сообраќајни услуги од патниот сообраќај, тутун и друго.

Најважни партнери на Битола во извозот во 1989 година биле: СССР, Бугарија, Полска, ЧССР, Велика Британија, СР Германија, САД и други, а во увозот: СССР, Унгарија, Германија (СР и ДР Германија), Австралија, Велика Британија и други. Едновременно ТРО “Јавор” го вршеше и малограничниот промет со соседна Грција.

Состојбите во трговијата денес се далеку поинакви. Трансформацијата на стопанството најбрзо и највешто ја прифатија трговците. Така, големите општествени трговски претпријатија “Јавор” и “Прехрана” речиси згаснаа, не поради конкуренцијата туку поради промената на системот и неизбежната приватизација. Особено од 1993 година па наваму се појавија голем број на приватни трговски претпријатија. Меѓутоа, пазарната економија е крајно либерална во конкуренцијата па така голем број на штотуку пријавени претпријатија исчезну-

ваат или се пререгистрираат сè со цел првобитната акумулација на капиталот да биде “подебела”.

Во почетокот на 1997 година во Општина Битола се регистрирани 3.830 трговски претпријатија, што, без сомнение, е огромен број. Најголемиот број од нив се мали претпријатија со по еден објект, што покажува дека трговската мрежа е доста расцепкана и катадневно подложна на лојална и нелојална конкуренција, особено од финансиско поголемите трговски претпријатија.

Од големиот број на најразлични трговски претпријатија на големо и мало ќе ги споменеме само оние кои имаат повеќе магацини и продавници за стока за широка потрошувачка: “Битола промет”, “Маркет”, “Шик-комерц” (9), “Конзум”, “Ангротекстил”, “Мултитекс”, “Уни компани”, “Апостоллада” (2), “Интернационал” (6), “Гуска” (2), “Невада”, “Адарма” (2), “Токат” (2), “Томак”, “Лантана”, “Технометал”, “Шкорпион”, “Вектра”, “Зокац”, “Аксон компани”, “Валме”, “Прехрана” (11), “Битолска трговија”, “Сер”, “Пеинг”, АД “Промет” (9), “Скала” (7), “Екстра гром”, “Боур” (4), “Кандико”, “Гросист”, “Балто комерц”, “Електротехника”, “Коини трејд”, “Кокареви”, “Тоска промет”, “Аквामонт”, “Интер експорт”, “Сабина”, “Титекс маркет” и други.

Негативна појава во битолската трговија е тоа дека најголемиот број од трговски претпријатија се занимаваат само со увоз на стоки. Да се надеваме дека со надминување на неповолните економски состојби и повторното заживување на битолското стопанство ќе се отворат можности и за извоз на стоки од нашето подрачје, а со тоа домашната трговска клиентела ќе се ориентира и кон експорт.

Посебен вид на трговска активност е поврзана за градскиот пазар преку кој се врши добар дел од прометот на земјоделските производи. Во Битола постојат еден голем централен градски пазар, еден помал реонски, еден уреден сточен пазар и поголем број на т.н. “диви пазари” распрскани низ поодделни делови на градот, (кај “Дрвен пазар”, пред новата болница, во близина на Педагошката академија-факултетот за учители и воспитувачи и на други места).

Табела бр. 117: Пазари за животи и производи, број, вкупна површина, обработлива, необработлива и покривна површина

Година	Пазари за животни и производи во 000 м ²			
	Број	Вкупно	Обработлива	Необработлива
1957	4	7,3	3,2	—
1968	2	7,7	6,4	1,3
1971	2	7,7	6,4	3,3
1975	3	7,7	6,4	3,3
1981	3	10,7	7,4	3,3
1987	3	44,0	30,0	10,0
1994	3	42,0	30,0	10,0

Битолскиот пазар е еден од најснабдени пазари во Македонија. Во текот на пазарните денови (вторник и петок) овде се продава најповеќе: зеленчук, овошје, млечни производи, живина, јајца, јито и друго. Се разбира, дека асортиманот и обемот на производи зависи од годишното време, па затоа од месец до

месец, односно годишно време, се забележуваат знатни разлики во снабденоста на пазарот со разни производи во текот на пазарните денови. Во секој пазарен ден се носи разна стока просечно во тежина од 50 до 100 тони.

Табела бр. 118: Вид на производ и број на продавачи на жрадскиот пазар во Бишпола (рекалитулација од повеќето снимања на пазарот во текот на 1991 и 1996 година)

Снабдувањето на битолските пазари најповеќе се врши од приградските селски населби, потоа од подалечни села како и од други општини. Просечниот број на продавачи во пазарните денови се движи од 800 до над 1.200 продавачи.

Вид на производ	Број на продавачи	Вид на производ	Број на продавачи	Вид на производ	Број на продавачи	
Јаболка	60 - 80	Црни домати	20 - 30	Јајца	15 - 30	
Круши	50 - 80	Зелка	30 - 50	Гулаби	0 - 2	
Грозје	60 - 80	Грав	15 - 25	Кокошки	4 - 6	
Црни сливи	15 - 20	Лук и кромид	20 - 40	Јагниња	8 - 12	
Праски	20 - 25	Праз	12 - 17	Пајки	0 - 2	
Лубеници	40 - 50	Боранија	5 - 15	Зајаци	0 - 1	
Дињи	30 - 40	Баија	3 - 8	Цвеќари	10 - 13	
Цреши	40 - 60	Грашок	5 - 10	Билкари-тревари	7 - 12	
Јаготки	40 - 60	Керевис	4 - 8	Метлари	2 - 5	
Вишни	5 - 10	Карфиол	5 - 20	Бувљари (стара облека)	8 - 15	
Кајсии	10 - 15	Маслинки	10 - 20	Други стари работи	10 - 20	
Банани	10 - 20	Ориз	5 - 15	Облека	5 - 11	
Киви	10 - 15	Црвена пипер	20 - 30	Гоблени	2 - 5	
Лимони	10 - 15	Нане	10 - 15	Папучари	4 - 10	
Портокали	10 - 15	Магдонос	10 - 20	Проматари	15 - 18	
Ананас	2 - 5	Леќа	4 - 12	Сувенири од дрво	2 - 4	
Костени	15 - 30	Чај	8 -12	Вар	7 - 14	
Ореви	10 - 15	Лути пиперки	10 - 16	Ракија	8 - 16	
Лешници	2 - 3	Тиквиња	8 - 15	Најлон кеси	3 - 5	
Смокви	2 - 4	Алабаш	1 - 3	Ситари	1 - 2	
Кикирики	10 - 20	Спанаќ	4 - 20	Четкари	1 - 3	
Капинки	1 - 2	Цвекло	2 - 10	Но'ари	2 - 4	
Црници	1 - 2	Салатки и марулки	10 - 30	Налбати на ортоми	3 - 5	
Карадутки	0 - 1	Рен	2 - 3	Грнци и стомни	1 - 4	
Рибизли	1 - 2	Земно јаболко или кркушка	1 - 2	Ситничари	10 - 20	
Малинки	1 - 2	Пашханат	1 - 3	Разни други тезги	70 - 100	
Суво грозје	5 - 10	Пченица	5 - 10			
Суви сливи	5 - 10	Пченка	2 - 5			
Урми	3 - 5	Сончоглед	1 - 3	Реонски пазари		
Фстаџи	3 - 5	Јачмен	1 - 3	Зелено пазарче	10 - 20	
Дунки	3 - 5	Кочани	10 - 12	Д и в	Кај “Болницата”	20 - 30
Калинки	3 - 7	Суви риби	1 - 3	и	Кај “Педагошка”	10 - 15
Леблебии	10 - 20	Све'и риби	2 - 4	и П	Кај “Карпош”	3 - 8
Тикви	8 - 12	Сирење	25 - 40	а з	Кај “Дрвен пазар”	10 - 15
Домати	70 - 100	Биено сирење	4 - 8	а		
Пиперки	80 - 120	Урда (изварка)	4 - 8	р и	Тезги кај “Болницата”	5 - 10
Краставици	30 - 50	Мед	10 - 20			
Моркови	15 - 30	Саќе од мед	3 - 7			
Компири	30 - 60	Кравска маст	4 - 8			

Слика 21. Панорама на Битола (фото Петар Ставрев, 1991 година)

Слика 22. Панорама на Битола (фото Петар Ставрев, 1993 година)

На сточниот пазар најповеќе се нудат говеда, и тоа крави и телиња, свињи, кози, овци, особено јагниња, потоа 'ивина и друго. Стоката по потекло не е само од просторот на Општина Битола туку и пошироко.

2.8. БАНКИ, ШТЕДИЛНИЦИ И ОСИГУРИТЕЛНИ ЗАВОДИ

Создавањето на банкарскиот капитал, како што понапред видовме, во Битола датира уште од дамнешно време.

По ослободувањето банкарскиот систем станува еден од позначајните фактори во новата власт. Се отвараат филијали на Сојузната народна банка (во 1945 год.) и Др'авната инвестициона банка, (во 1948 год.), а во текот на 1952 година основана е Комунална банка - Битола.

Спроведените реформи во стопанскиот, кредитниот и банкарскиот систем во 1961, 1965 и 1977 година условија и потемелна реорганизација во банкарството. Се настојуваше банките да се поврзат со работните организации непосредно на територијата каде што делуваат, потоа да има слободно циркулирање на парична акумулација, самофинансирање и самоуправно здру'ување на трудот и средствата. Врз основа на споменатите определби основани се здру'ени банки, пример во 1977 година по пат на стопанска спогодба, основната Стопанска банка - Битола е здру'ена во Стопанска банка со седиште во Скопје.

Во периодот од 1948 до 1956 година во Битола работаат банките: Народна банка на ФНРЈ - главна филијала Битола, Др'авна инвестициона банка - филијала Битола, Др'авна банка за кредитирање на земјоделските задруги, Комунална банка - Битола - главна банка и Стопанска Банка.

Во периодот од 1956 до 1975 година во Битола се овораат нови или се затвораат, односно се интегрираат неколку банки. Во овој период најзначајни банки се: Народна банка на ФНРЈ, односно СФРЈ, Југословенска инвестициона банка (ЈИК), Комунална банка, Задру'на штедилница - Битола, Стопанска Банка - Битола. Од 1971 година делува и Југословенско увозно-извозна банка. Во периодот 1975-1990 година покрај СОК - Битола, делуваат банките: Народна банка, Стопанска банка, ЈИК-Банка, Интерна банка на ЗИК "Пелагонија", а подоцна се отворени Југо-банка и Љубљанска банка.

Сите овие банки во Битола имаат современи и адекватни простории и повеќе шалтери за несметано банкарско работење.

Со најновата реформа на банкарскиот систем од 1989/90 година голем број од банките добија статус на акционерски друштва (пример Стопанска банка, Комерцијална банка -акционерско друштво - Скопје, со филијала Битола).

Во 1996 година во Битола покрај Заводот за платен промет работат и седум банки: "Стопанска банка", "Кредитна банка", "ИК-банка", "Македонска банка", "Балканска банка", "Тутунска банка", "Уни проком банка", шест штедилници: "ТАТ", "Либерти интернационал", "Уни проком штедилница", "Континентал", "Штедилница на ЗИК-Кооперанти", а од скоро време и штедилницата "Интер фалко". Во периодот на 1992 година, покрај наведените работеше и "Ситивест банка".

Во Битола постојат и 35 регистрирани менувачници како и над 30 улични сарафи или менувачи на девизи.

Во 1981 година од осигурителните заводи, веќе полни три децении успешно работи Осигурителен завод "Македонија"-филијала Битола. Постои и филијала

на Осигурителниот завод “Дунав”. Во 1996 година покрај ЗОИЛ “Македонија” други осигурителни заводи се и Осигурителен завод “Вардар” и ЗОИЛ “ТАМ”.

Табела бр. 119: Банки и осигуруителни заводи, со број на вработени во 1989 година (за град Битола)

Банки и Осигурителни заводи	Вработени	Банки и Осигурителни заводи	Вработени
Стопанска банка	174	Народна банка	35
ЛИК банка	45	СОК-Битола	100
Југо банка	28	ЗОИЛ “Македонија”	72
Љубљанска банка	17	ЗОИЛ “Дунав”	6

Во 1996 година во банките, штедилниците и осигурителните заводи работеле над 500 лица.

3. ЈАВНИ ФУНКЦИИ НА ГРАДОТ

Развојот на стопанството и неговите структурни промени истовремено настојуваат да ги следат и нестопанските дејности на градот. Од сите општествени служби посебна улога и задача имаат бројните просветни, културни, научни, уметнички, здравствени, социјални, правосудни и управно- административни установи. Сите овие ја чинат развиената јавна функција на градот на општината и регионот на Југозападна Македонија, а за некои функции и пошироко.

3.1. ПРОСВЕТНА, НАУЧНА И КУЛТУРНА ФУНКЦИЈА

Историскиот континуитет на Битола е пресликан и во развиениот и разнообразен просветен и културен живот, кој има долга традиција која со несмалено темпо продолжува и денес.

Веднаш по ослободувањето, за прв пат децата го добија правото што го извојуваа нивните татковци и повозрасни браќа и сестри, да се школуваат на мајчин јазик во слободна татковина. Мрежата на училишта од година во година се ширеше, а паралелно со тоа растеше и бројот на учениците.

Со растењот на просветата, широко се отвори простор за разни видови на културен израз, со што започна и сестрано да се развива и културниот живот. На полето на науката се појавија и првите конкретни резултати на каузална научна мисла.

3.1.1. Просветна функција

Предучилишно воспитание и образование и организации за вонучилишно воспитание и образование на децата и младината

Со предучилишно воспитание и образование се занимаваат детските јасли, детските забавишта и градинки.

Значјано место за унапредување на наставно-воспитната работа во училиштата има специјализираната работна организација Заводот за унапредување на предучилишното и основното образование и воспитување, како и Работната организација за предучилишно воспитување и образование “Естреја Мара” (основана во 1960 година). Оваа работна организација во учебната 1995/96 година имала 22 забавишта со 1.002 деца и 11 детски јасли со 115 деца (со возраст од 8 месеци до 7 години).

Првата детска градинка во Битола е формирана во 1946 година со капацитет од 10 деца. Во 1988/89 година работеа 11 детски градинки со 927 деца, а во 1995/96 година работеа исто 11 детски градинки со 792 деца.

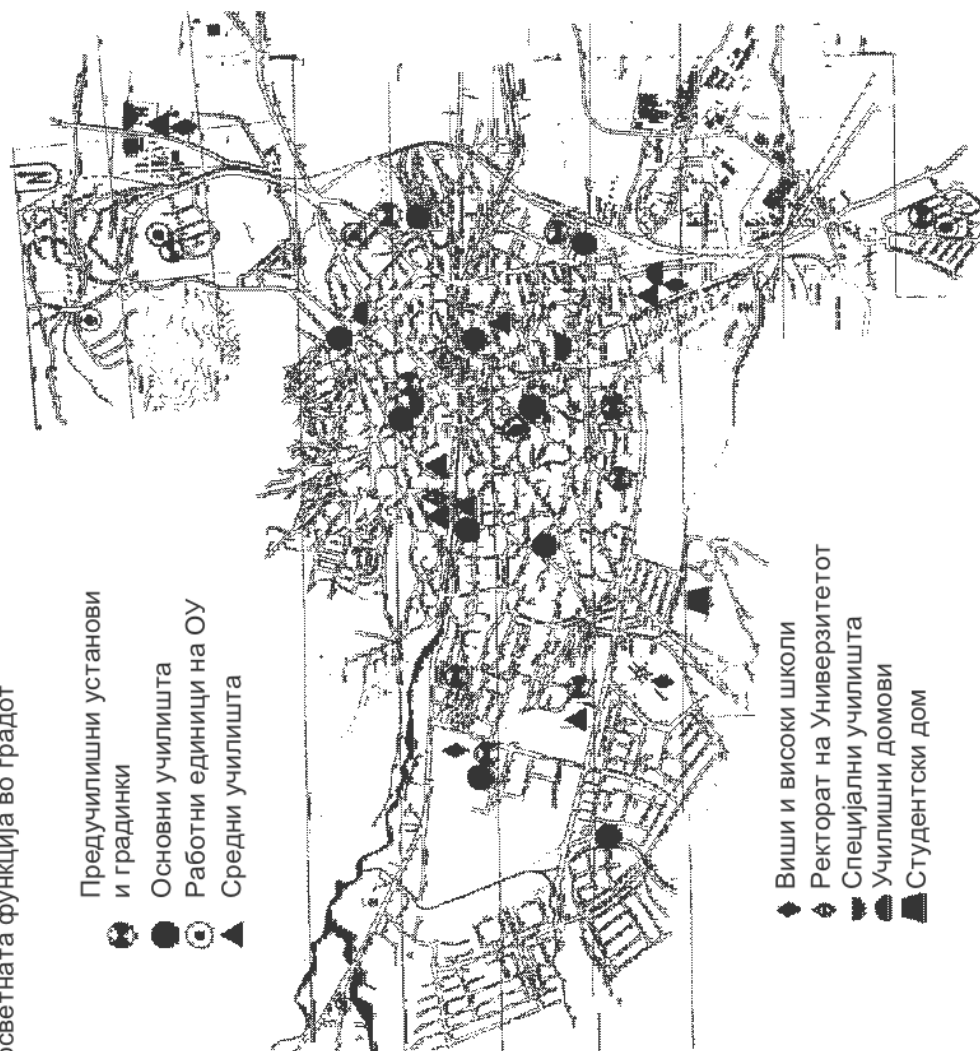
Табела бр. 120: Организации за предучилишно образование и воспитување и организации за вонучилишно воспитување и образование на децата и младината (за градоопштина Битола)

ОРГАНИЗАЦИИ	Број на организации				Штитеници				Персонал			
	77/78	88/89	91/92	95/96	77/78	88/89	91/92	95/96	77/78	88/89	91/92	95/96
Детски јасли	4	8	8	11	151	199	90	115	26	37	31	23
Градинки	7	11	10	11	434	927	708	792	79	166	162	83
Забавишта	16	16	18	22	760	1.066	1.095	1.002	29	47	42	42
Домови за ученици	1	1	1	1	271	288	357	310	39	31	32	31
Студентски домови	–	1	1	1	–	350	371	357	–	34	30	32
Домови-интернати (организации) за згрижување на деца спречени во психофизичкиот и физичкиот развик	1	–	2	1	130	–	139	94	44	–	77	49

Во 1988/89 година во детските јасли, забавишта и градинки беа опфатени 2.192 деца во 35 организации во кои беа вработени 210 лица. Организациите за вонучилишно воспитание и образование на децата и младината, за истата година, имаше две организации со 288 деца и 350 студенти во кои беа вработени 65 лица.

Како резултат на нискиот наталитет во текот на последниве години се забележува и намалување на деца во наведените организации. Имено, во 1995/96 година во детските јасли, забавишта и градинки беа опфатени 1.909 деца во 44

Карта 14: Просторно разместување на објектите од просветната функција во градот

организации во кои биле вработени 148 лица. Кај останатите организации се забележуваат незначителни промени.

Дејноста предучилишно воспитување и образование секоја наредна година се проширува со изградба на реонски детски градинки од најсовремен вид. Во сите забавишта се опфатени околу 70% од генерацијата од I одделение.

Основно образование

Во учебната 1945/46 година од I до IV одделение на денешната територија на Општина Битола работеле 53 училишта со 6.295 ученици и 151 учител. Покрај нив во градот работеле и разни семинари и курсеви за ликвидирање на неписменоста.

Табела бр. 121: Училишта во жрадој и ојштината по број на ученици, паралелки и вработени за учебната 1990/91 и 1996/97 година.

Име на ЦО училиште	1990/91		1996/97			
	Број на ученици	Број на паралелки	Број на ученици	Број на паралелки	Просечно по паралелки	Број на вработени
1. “Даме Груев”	1.139	42	1.247	44	19,8	63
2. “Елида Караманди”	980	32	931	32	29,1	47
3. “Стеван Наумов”	1.057	33	985	33	29,8	50
4. “Д-р Трифун Пановски”	759	28	632	29	21,8	47
5. “Порѓи Сугарев”	1.017	38	976	34	28,7	64
6. “Коле Канински”	1.377	53	1.317	49	26,8	72
7. “Св. Кирил и Методиј”	646	25	652	28	23,3	42
8. “Гоце Делчев”	1.066	40	919	38	24,2	59
9. “Тодор Ангелевски”	1.272	44	1.295	49	26,4	72
10. “Св. Климент Охридски”	1.293	35	1.526	51	29,9	78
Вкупно градски училишта	10.666	370	10.480	387	27,1	594
11. “Славко Лумбарковски” с. Новаци	517	28	486	28	17,3	41
12. “Крсте Петков Мисирков” с. Бистрица	707	33	622	35	17,8	62
13. “Александар Турунцев” с. Кукуречани	366	20	327	20	16,3	30
14. “Кочо Рацин” с. Ивањеви	266	19	195	16	12,2	23
15. “Браќа Миладиновци” с. Добрушево	171	9	186	11	16,9	16
16. “Грајан Белев” с. Цапари	140	9	118	6	19,6	14
17 “Мирче Ацев” с. Бач	86	7	58	7	8,3	10
Вкупно Општина Битола	12.859	495	12.472	510	24,4	790

Во учебната 1966/67 година во градот работеле 8 основни училишта со 11.037 ученици. Во 1975/76 година во 9 основни и 2 специјални училишта беа опфатени 8.362 ученици, односно 11,4% од вкупното население. Во 1980/81 година во Битола работеле 10 основни и две специјални училишта со 8.662 ученици распоредени во 326 паралелки, а бројот на вработени бил 418 наставници.

Во групата на специјални училишта се: Завод за рехабилитација на деца со оштетен слух “Кочо Рацин”-Битола, и Специјални паралелки за ученици со лесна ментална ретардираност во ЦОУ “Порѓи Сугарев” - Битола. Во двете училишта во учебната 1994/95 година имаше 156 ученици и 31 вработено лице.

Во учебна 1990/91 година во градот постоеа 10 основни училишта со вкупно 10.606 ученици и околу 600 вработени наставници, додека во учебната 1996/97 година во Битола има 10 основни училишта со 10.480 ученици и 594 вработени лица. Во Општината има 17 Централни основни училишта со 12.472 ученици и 790 вработени лица.

Воглавно наставата се изведува на македонски јазик. Постојат и неколку паралелки на турски и албански наставен јазик. До 1991 година постоеја и паралелки на српско-хрватски јазик. Во учебната 1996/97 година за првпат е воведена факултативна настава на влашки јазик. За наредниот период се планира воведување на факултативна настава и на ромски и српско-хрватски јазик.

Средно образование

Уште од учебната 1945/46 година на територијата на Битола започнаа со работа следните средни училишта: гимназија, економско и земјоделско училиште, како и разни семинари и курсеви за стекнување на стручни квалификации и дооформување на образованието.

Во наредниот период се проширува постоечката мрежа или се отвораат и нови средни училишта (пример: средно музичко во 1962 година, стопанско училиште, индустриско училиште во 1957 година, електромашинско-техничко училиште во 1960 година, уште една гимназија по укинувањето на учителската школа во 1963 година, медицинско училиште во 1947 година и училиште за КВ работници основано во 1960 година.

Од табелата бр. 122 се гледа бројното движење на средни училишта, ученици и вработени во градот. Од учебната 1985/86 година во средно образование се извршени интеграциони зафати и истото е организирано во средно насочено образование, за од учебната 1995/96 година повторно да се воведува гимназиско образование.

Више и високо образование (Универзитет “Св. Климент Охридски - Битола)

Првите никулци за создавање на високообразовани институции во Битола започнаа во 1960 година со основањето на Виша земјоделска школа, потоа следат Виша техничка школа во 1961 година, Педагошка академија во 1964 година, а во 1971 година во Битола почна со работа Центарот на правниот факултет од Скопје. Во 1977 година Вишата техничка школа и Центарот на правниот факултет преминаа во засебни факултети. Истата година се основани и Економски факултет - Прилеп и Факултет за туризам и угостителство во Охрид.

Најзначаен чин на високото образование во Битола претставува основањето на Универзитетот во Битола во 1979 година.

Табела бр. 122: Средни училишта, ученици и наставници во град Битола

Средни училишта		Гимназии	Технички и други стручни училишта	Средни уметнички училишта	Училишни центри	Училиште за образование на наставници (1964/65)	Училиште за одделни занимања (1964/65)	Училиште за КВ работници	Училишта за редовно средно насочено образование
Училишта	70/71	2	4	1	1	1	3	2	–
	80/81	2	5	1	2	–	2	–	–
	87/88	–	–	–	–	–	–	–	8
	90/91	–	–	–	–	–	–	–	7
	94/95	–	–	–	–	–	–	–	7
Ученици	70/71	1.851	1.367	91	979	131	1.583	3.175	–
	80/81	1.889	1.817	56	2.020	–	1.614	–	–
	87/88	–	–	–	–	–	–	–	4.935
	90/91	–	–	–	–	–	–	–	4.760
	94/95	–	–	–	–	–	–	–	4.823
Наставници	70/71	91	74	18	50	5	41	104	–
	80/81	99	76	32	105	–	50	–	–
	87/88	–	–	–	–	–	–	–	309
	90/91	–	–	–	–	–	–	–	311
	94/95	–	–	–	–	–	–	–	346

Табела бр. 123: Средни училишта, ученици, паралелки и вработени во 1996/97 учебна година

Училишен центар	Број на ученици	Број на паралелки	Вработени
1. Гимназија “Јосип Броз-Тито”	868	26	61
2. Медицински центар “Д-р Јован Калаузи”	627	17	65
3. Економско училиште “Јане Сандански”	590	17	44
4. Земјоделско училиште “Кузман Шапкарев”	490	16	53
5. Музичко училиште	128	4	60
6. ЕМУЦ “Порѓи Наумов”	1.374	43	119
7. Училишен центар “Таки Даскало”	1.276	43	103
ВКУПНО:	5.353	166	505

Во наставнообразовниот процес во учебната 1979/80 година беа вклучени 4.470 редовни студенти и 3.423 вонредни или вкупно 7.893 студенти. Наставата ја изведуваша 126 наставници во редовен работен однос и 48 во дополнителен работен однос.

Во 1989 година Универзитетот го сочинуваа 11 високообразовни научни организации и други институции од југозападниот дел на Р. Македонија. Во Битола беа: Технички факултет (со два отсека електро и машински, а од 1981 година и сообраќаен факултет), Педагошка академија (од 1985/86 година во неа престанаа со работат пет групи, а остана само одделенска настава), Виша земјоделска школа, Правен факултет (кој 1988/89 година престана со работа) и Виша медицинска школа (основана 1988/89 година), како и Матична и универзитетска библиотека “Климент Охридски” и Студентски дом “Кочо Рацин”. Во Прилеп работеа: Економски факултет и Институт за тутун, а во Охрид факултетот за туризам и угостителство и Хидробиолошкиот завод.

Рекордна година по број на запишани студенти во сите студиски години е 1982/83 година кога имало 7.259 редовни студенти и 2.329 вонредни или вкупно 9.588 студенти. Бројот на наставно-научниот кадар бил: 30 доктори на науки, 46 магистри, 125 асистенти и други соработници.

Денес, Универзитетот “Св Климент Охридски” - Битола го сочинуваат: 4 факултети. 2 виши школи, 3 научноистражувачки организации и 2 други членки на универзитетот. Наведените се лоцирани во три универзитетски центри: Битола, Прилеп и Охрид. Во составот на Универзитетот се следните факултети и виши школи: Економски факултет - Прилеп, Факултет за туризам и угостителство - Охрид, Технички факултет - Битола, Факултет за учители и воспитувачи - Битола (од 1995/96 година), Виша земјоделска школа и Виша медицинска школа во Битола. Научноистражувачки организации се: Институт за тутун во Прилеп, Хидробиолошки завод - Охрид и Институт за старословенска култура во Прилеп. Други членки на Универзитетот се МУБ “Климент Охридски” - Битола и Студентски дом “Кочо Рацин” - Битола. Во учебната 1996/97 година бројот на запишани студенти во I-ва година бил 1.662 редовни студенти и 539 вонредни или вкупно 2.201 студент. Во учебната 1996/97 година вкупниот број на запишани студенти бил 3.484 редовни студенти и 1.447 вонредни или вкупно 4.931 студент. Во истата учебна година биле вработени 168 постојан и 44 дополнителен наставен кадар или вкупно 212 вработени лица. Гледано според академско звање 81 биле доктори на науки, 65 магистри и 66 со висока стручна спрема.

Табела бр. 124: Студентите на студии (во сите години) и нивна структура во Универзитетот “Св. Климент Охридски” - Битола

Учебна година	Редовни	Вонредни	Вкупно	Учебна година	Редовни	Вонредни	Вкупно
1979/80	4.470	3.423	7.893	1992/93	3.183	872	4.055
1982/83	7.259	2.329	9.588	1994/95	3.291	1.212	4.503
1985/86	4.097	2.346	6.443	1995/96	3.026	1.336	4.362
1988/89	3.183	1.640	4.823	1996/97	3.484	1.447	4.931

Слика 23. Стара и нова архитектура (фото Виктор Калаузи, 1997 година)

Слика 24. Стара архитектура (фото Петар Ставрев, 1993 година)

Научна функција

Научната мисла во Битола датира уште од крајот на IX и почетокот на X век. За време на турското владеење, заедно со просветата, културата и уметноста, згаснува и науката. Во втората половина на XIX век, благодарение на тоа што во Битола престојувале, 'ивееле и твореле видни македонски преродбеници и културни дејци, науката повторно за'ивува.

Вистинска научна мисла во Битола се јавува по ослободувањето. Младите научни кадри во 1959/60 година во Битола го основаа Научното друштво, кое подоцна преоѓа во Друштво за наука и уметност - Битола (ДНУБ), прво од ваков вид во нашата република.

ДНУБ ги издава списанијата: Зборник на трудови,- прилози (досега се издадени 55 броја), публикува одделни научни трудови и публикации, учествува во научно-истражувачка работа, организира научни средби, симпозиуми, советувања, трибини, тркалезни маси, предавања и слично. Потоа, непосредно се поврзува со организациите од стопанството, соработува со научни институции од земјата и странство, учествува во научни проекти итн.

ДНУБ денес има вкупно 167 членови од кои почесни 2, 133 редовни, и 32 дописни членови.

Покрај ДНУБ, Научна функција вршат и Техничкиот факултет, Историскиот архив, Заводот за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија - Битола (Заводот издава свој Зборник на трудови, досега се издадени 10 броја) и други институции, факултети, односно Универзитетот "Св. Климент Охридски", работни организации и поединци.

3.1.3. Културна функција

Објекти за масовна културно-просветна дејност^{*}

Битола е град со релативно богата културна традиција и како резултат на тоа одамна имала објекти и простори за таква намена.

Најва'ен објект од ваков вид е Спомен-домот на културата ("АСНОМ") со околу 10.000 м² корисна површина (пуштен во работа во 1980 година). Истиот располага со нова театарска сала со комплетна современа сценска техника и капацитет од 418 седишта, голема универзална сала со 842 седишта, мала сала за камерни настапи со 112 седишта, простор за изло'би, диско-клуб, кафеана, снегбар, инфо-клуб, видео-клуб, туристичка агенција, цвекара, кни'арница и други придру'ни простории.

Освен Домот на културата, позначајни објекти за обавување на масовна културно-просветна, музејска, архивска, информативна и друга дејност за градот се:

- Матична и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски";
- Театар и кино;

^{*} Во овој дел ќе стане збор само за неколку помасовни објекти и тоа само за нивните најбитни активности.

- Работнички Универзитет;
- Радио Битола, приватни радија и телевизии;
- Разни КУД и клубови, секции и слично;
- Здру’енија со културно-уметничка и просветна функција (ликовни, музички, литературни и други);
- Физичка култура, спорт и рекреација;
- Издавачка дејност;
- Центар за култура и информации - Битола;
- Културно-уметнички манифестации (фестивали и средби);
- Студентски информативен центар;
- Историски архив;
- Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија;
- Пионерски центар “Трајче Маглоски”;
- Домот на АРМ;
- Зоолошка градина и
- Други објекти (сали на месни заедници, диско клубови, билијард и видео клубови и слично).

Матична и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”.- Во 1945 година оваа библиотека имаше само околу 300 книги, а денес поседува над 180.000 книги и бројна периодика. Во 1960 година е прогласена за матична, а од 1980 година и како Универзитетска библиотека. Располага со 4 големи читални, 1 детска, 2 читални за периодика, 1 роднокрајна читална и 6 поединечни читални со вкупно околу 400 седишта. Библиотеката поседува и мре’а од разни типови библиотеки: градска, детска, детски реонски (библиотеки-кланови три во градот и три на село, “Јени маале”, “Чинарот”, “Кочо Десано”, и селата Новаци, Бистрица и Буково) 21 училишни библиотеки и друго.

Во 1995 година бројот на читатели во читалните бил над 30.000, а корисници на библиотечен материјал, книги и периодика бил над 64.000. Библиотеката вработува 39 лица и располага со корисна површина од 2.500 м².

Целокупниот кни’ен фонд во Битола и Битолско се проценува на над 230.000 книги.

Театар и кино.- Само десет дена по ослободувањето во Битола е изведена првата театарска претстава на македонски јазик.

Народниот театар - Битола се оддели од старата зграда во сезоната 1978/79 година. На местото од стариот театар никна нова зграда со 418 седишта (старата сала на театарот располагаше со 310 седишта) и 18 метри современа сцена. Театарот во склоп на Домот на културата започна со работа во сезоната 1980/81 година.

Во изминатиот 50 годишен период Народниот театар Битола извел над 500 премиери со над 7.000 претстави и над два милиони посетители. Гостувал близу 60 пати во земјата и странство (СССР, Бугарија, Франција, Германија,

Од јавна и јавна функција во градот
кајта 12: Просторна вклученост на објект

Австралија и други) и при тоа освоил бројни награди и признанија. Во театарот денес работат околу 50 лица од кои 30 актери.

Вистински процут кинофикацијата во градот забележува по ослободувањето кога се градат и првите кино-сали “Македонија” (1945), “Трудбеник” (1947) и “Партизан” (1959 година). До шеесеттите години работеше и кино сала при домот на ЈНА, а до 70-тите и при Работничкиот универзитет. Сите располагаа со над 2.000 седишта.

Во 1981 година започна со работа и кино салата при домот на културата со 842 седишта. Во 1988 година во Битола работеа вкупно 4 кина со 2.400 седишта и со прикажани над 2.800 претстави, при што бројот на посетители изнесувал над 420.000 посетители.

Во 1990 година се регистрирани 3 кина со 1.550 седишта за од 1991 година да работи само едно кино - кино “Македонија” со 400 седишта. Во 1995 година биле прикажани 529 претстави од кои 515 странски филмови, а само 14 домашни, бројот на посетители бил 7.185 посетители.

Во Битола постои и кино-видео клуб “Студио Милтон Манаки” со 20-тина членови-ученици и младинци.

Работнички универзитет “Крсте Петков Мисирков.” Работничкиот универзитет е основан 1956 година како андрагошка институција. Универзитетот работата ја врши преку своите центри за општо образование и култура, за општествено-економско и идеолошко, за политичко, за стручно и техничко, центар за масовно воспитување на народот, за одбрана, за здобивање на основно образование на возрасни и други. Во склопот на универзитетот работаат и разни курсеви по странски јазици, по дактилографија, информатика и друго. Универзитетот функционира со шест училиници со 2.000 седишта и една мала сала со 300 седишта.

Во 1987/88 година биле одржани 44 семинари и курсеви со 2.158 слушатели, како и 12 јавни предавања со 1.656 посетители. Во 50-тите и 60-тите години овој универзитет го посетувале и над 20.000 посетители годишно. Во 1993/94 година биле одржани 37 семинари и курсеви, а бројот на посетители бил 777. Бројот на вработени во Работничкиот универзитет е 28 лица.

Архивска и музејска дејност. Архивската дејност во Битола ја извршува Историски архив-Битола, основан во 1954 година, денес се развива како регионална архивска институција.

Располага со 1.266 м² современ архивски простор со големо архивско депо, работилници, лабораторија, читална како и други работни простории. Во Архивот се депонирани околу 600 фондови од разни периоди од историјата на Битола и Битолско, како и 10 архивски збирки. Денес Историскиот архив вработува 30 лица.

Музејската дејност во Битола ја извршува Заводот за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија Битола. Почетоците на музејската дејност во Битола датираат од крајот на XIX век, и почна како помодарство. Од 1934 година со основањето на Музејот, започнува и официјализирањето на музејската дејност во Битола.

Денес целокупниот простор со кој располага Заводот изнесува над 2.300 м² корисна површина. Музејските депоа располагаат со бројни музејски експонати

од праисторијата, од античкиот период, од етнологијата, од националната историја, од современата уметност итн.

Покрај постојаната музејска поставка од праисторијата и античкиот период, во надлежност на Заводот се и две спомен-куќи, две спомен-соби, античкиот град Хераклеја со музејската поставка, како и поголем број на заштитени поединечни комплекси, монументални објекти, култни места, чешми, шадровани меморијални комплекси, споменици на културата, природата, сакрални објекти и спомен-обележја.

Во 1988 година музејот изложил 1.250 предмети и истиот го посетиле 67.000 посетители, а во 1994 година биле изложени 1.436 предмети и музејот го посетиле 12.000 посетители. Денес Заводот за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија Битола, вработува 50 лица.

Во Битола постои и еден приватен музеј како и поголем број на приватни музејски збирки на етнолошки, археолошки, нумизматички и други антиквитети и раритетни предмети.

Радио Битола и други мас медиуми на информирање.- Во 1949 година почна да ја емитува својата редовни програма локалната радиостаница во Битола. Денес Радио Битола со својата 12 часовна програма ја покрива речиси цела Југозападна и Западна Македонија. Бројот на вработени е 22 лица.

Во 1965 година бројот на радиоприемниците изнесувал 12.544, во 1988 година тој број е зголемен на 25.373 радија, односно на секои 6 жители по еден радиоприемник.

Од 1958 година, со првиот антенски релеј во Македонија сместен на Пелистер, започнала можноста да се следи ТВ програма. Во 1965 година во битолската комуна имаше 2.523 телевизори или просечно на 46 жители по еден телевизор. Во 1988 година тој број пораснал на 23.169 или на 6 жители по еден ТВ приемник, а во 1991 година регистрирани се 25.858 радио и ТВ претплатници или по 1 радио и ТВ приемник на 5 жители.

Од средината на осумдесеттите години зголемена е побарувачката на коolor ТВ приемници, видеорекордери, музички системи, компјутери, сателитски антени и друго. Така во 1989 година регистрирани се над 5.500 видео рекордери, исто толку музички системи, 500 домашни компјутери, над 40 сателитски антени, околу 50 видеоклубови со над 20.000 видеокасети и 10 клубови за видеоигри. Додека во 1996 година нивниот број е зголемен на 15.000 видеорекордери, 12.000 музички системи, 2.500 домашни компјутери, околу 500 сателитски антени, 6 видео студија, околу 1.000 домашни видео камери, 40 видеоклубови со над 40.000 видеокасети, 22 клубови за видеоигри итн.

Во сферата на информирањето во 1989 година покрај Битолски весник (од 1964 година) делуваа и повеќе фабрички весници, потоа Општинскиот информатор и поголем број на постојани и хонорарни дописници на повеќе јавни гласила ширум земјата. Во 1996 година во Битола се издава Битолски весник и Општински информатор со тираж од 166.000 примероци годишно.

Во 1996/97 година во сферата на информирањето покрај Радио Битола делуваат и уште петнаесет приватни радија (Радио 105, Радио орбис, Радио 2м, Радио сенатор, Радио АС, Радио 106, Радио делфин, Радио Баир, Радио кондор,

Радио 101 КФМ, Радио зомби, Радио добра вест, Радио шампион, Викенд радио, Радио естерофонија и други).

Покрај ТВ-студио Битола на Македонската телевизија, во Битола од 1993 година работат и приватни телевизии и тоа: ТВ-тера и ТВ-меди, а од 1994 година и ТВ-орбис. Трите ТВ-студија емитуваат сопствена програма.

Културно уметнички друштва, клубови, секции и друго.- Во Битола постојат осум културно-уметнички друштва и тоа: КУД “Илинден” (формирано во 1960 година), КУД “Стеван Наумов”, КУД “Даме Груев”, КУД “Александар Турунцев”, КУД “Гоце Делчев”, КУД “Тернипе”, КУД “Браќа Манаки”, а од 1994 година и КУД “Феникс”.

Постојат и поголем број на разни клубови, како на пример: Аматерски киноклуб “Милтон Манаки”, литературен клуб “Стале Попов”, Аероклуб “Мирко Тодоровски”, клуб на млади техничари, секции на народна техника, аматерски радиоклуб, хорски секции, вокално-инструментални состави, потоа разни други клубови и секции по училишта, месни заедници и работни организации.

Здру’енија со културно-уметничка, просветна и верска функција, други здру’енија, друштва и политички партии.- Во Битола постојат над 50 здру’енија и друштва со културно-уметничка, просветна и друга функција, Друштво на ликовни уметници (ДЛУБ формирано 1974 година), Друштво на музички работници (1980 година), Клуб на млади писатели “Стале Попов” (1961 година), Клуб на писатели (кои го издава и списанието “Развиток”), Противпо’арно друштво, Пчеларско друштво “Нектар”, “Кинолошко друштво Битола”, Здру’ение на занаетчи, Здру’ение на ловци “Пелистер”, Здру’ение на возачи “Сотир Наумовски”, Ромско друштво КУД “Тернипе” (Младост), Влашко културно-просветно друштво “Браќа Манаки” (1989 год.), Еколошко здру’ение “Молика” (1988 година, а до 1996 година Дви’ење за околината “Молика”), Здру’ение на невработени, Здру’ение за заштита при работа, Здру’ение на пензионери, Здру’ение на лекари, Здру’ение на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, Здру’ение на архитекти, Здру’ение на земјоделци, Здру’ение на штедачи, Меѓуопштинско астрономско друштво “Битола” (1996 год.), Здру’ение на ‘ената и самохрани мајки “Прести” и “Искра”, Советувалиште и ПОП телефон и други здру’енија и неполитички организации.

Во Битола постојат над 20 цркви* на МПЦ, 1 католичка катедра, десет цамии** од кои во три се врши слу’ба, потоа по еден верски објект на јеховини сведоци, саботијани, адвентисти и една авра која е пренаменета.

Во Битола има и над 30 придру’ници на политички партии и дваесетина здру’енија на меѓудр’авно македонско пријателство.

Издавачка дејност.- По ослободувањето до шеесеттите години во Битола излегуваа повеќе весници и тоа: “Пелагонија” (1946/48 год.), “Братство (до 1948

* Св. Димитрија, Св. Богородица, Св. Недела, Св. Петка, Св. Ана, Св. Архангел Гаврил, Св. Архангел Михаил, Св. Јован Златоуст и Богослов, Св. 40 Маченици (Крк Кардаш), Св. Кузман и Дамјан, Св. Никола, Св. Петар и Павле, Св. Тројца, Св. Пантелејмон, Св. Елена и Константин, Св. Наум Охридски, Св. Порѓи, Св. Атанас, Св. Григорие Богослов, Св. Преобра’ение, Св. Благовести, Св. Собор на македонските светители (во изградба) и други цркви.

** Исак цамија, Јени цамија, Хајдар Кади, Иса фекиј, Хамза-беј, Хасан баба, Коца кади, Хаци Махмуд (Хаци беј) цамија, Павтли цамија и Хатунија цамија.

год.), ”Социјалистичка изградба“ (1949/50 година), ”Слу’бен гласник“ (1954/55 год. и 1960/64 год.), ”Битолски мугри“ (1961), ”Изгрев“ (1961 год.), ”Пелистер“ (1962/63), спортски весник ”Пелистер“ (1961 год.) и други.

Како редовни изданија кои излегуваат денес се: јавното гласило ”Битолски весник“ кое излегува еднаш неделно (од 1964 год.). Научното друштво издава списание ”Прилози“, (од 1959 год.) литературниот клуб ”Стале Попов“ издава ”Алманах“ (од 1961 година), а од 1963 година и литературно списание ”Развиток“.

Од 1983 година се формира заедничка издавачка дејност БИД ”Мисирков“ која до денес има издадено над 180 наслови со тира’ од преку 250.000 примероци и поседува две кни’арници во градот.

Културно-ументички, манифестации, фестивали и средби.- Како манифестации од посебен општествен интерес кои се одр’уваат во Битола се:

- ”Илинденски денови“, републички и меѓународен фестивал на народни игри и песни (од 1971 година);
- Фестивал на филмската камера ”Браќа Манаки“ (од 1978 година), а од 1995 година и со меѓународен карактер (Интернационален фестивал);
- Графичко триенале (од 1972 год., а меѓународно од 1992 год.);
- ”Хераклејски вечери на поезијата“, меѓународна литературна манифестација во рамките на ”Струшките вечери на поезијата“ (од 1983 година);
- Детско ликовно студио ”Кирил и Методиј“, Сојузна ликовна колонија (од 1982 до 1991 година), а потоа детска ликовна колонија ”Мал битолски Монмартр“ со меѓународен карактер;
- Интернационален фестивал на класична музика ”Интерфест“ (од 1992 год.);
- Интернационален фестивал на аматерски документарен филм ”Камера 300“ (од 1993 год.);
- Детски музички фестивал ”Сидо“ (од 1991 год.);
- Театарски аматерски смотри на средношколска младина (од 1995 год.);
- Битолско културно лето (од 1992 год.) ”Хераклејски вечери“;
- Фестивал на сериозна музика пролетни мајски музички вечери на млади музички таленти (од 1996 год.);
- Интерфест на забавна музика, како и повеќе манифестации ”Поетски бранувања“, конкурс за најдобар детски автор ”Ванчо Николевски“ и други фестивали и манифестации.

Физичка култура, спорт и рекреација.- Развитокот на физичката култура во Битола има долга традиција. Но, по ослободувањето започна да се развива масовна физичка култура и да се појавуваат најразновидни спортски друштва и клубови. Само за илустрација во седумдесеттите години, а особено во 1985 година биле регистрирани 10.124 активни членови во над 80 спортски организации. Со по еден спортски клуб застапени се дисциплините: атлетика, автомобилниот спорт, аероспорт, борење, велосипедизам, куглање, лов, одбојка, пливање, спортски риболов, пинг-понг, гимнастика, кунг-фу, цудо-аикидо, јога, тенис, шах,

тешка атлетика, стрелаштво, мотокрос и други. Со по два, три и повеќе спортски клуба застапени се дисциплините: ракомет, кошарка, карате, бокс, планинарство, фудбал и бодибилднигот.

Во 1988 година беа регистрирани 84 организации на физичка култура со 7.415 членови ученици и младина од двата пола и тоа како од градот така и од селските населби.

Капацитетот на сите изградени спортски објекти и терени, од општо градско и пошироко значење, се со вкупна корисна површина од 82.450 м² и капацитет од 10.300 седишта (во 1975 год.). Но, денес состојбата е изменета со изградбата на спортската сала “Младост” (во 1977 год.) со 3.500 седишта и површина од 2,0 ха, реновирана сала на ДТВ “Партизан”, спортско рекреативниот базен “Довлецик” (1987 год.), како и спортските објекти и терени во новите основни, средни и високи школи со вкупна површина од 22.467 м², и новата јуна трибина на градскиот стадион со капацитет од над 4.000 седишта. Според тоа, денес вкупните спортски објекти и терени се со површина од над 120.000 м² и капацитет од околу 18.000 седишта. Во 1994 година основни организации за физичка култура беа 69 со 4.592 члена.

Во програмата за развој на реонски спортски центри, предвидени се: Реонски спортски центар “Довлецик” со вкупна површина од 11,2 ха, потоа “Јени мале” од 4,6 ха, “Горно Оризари” со 5,0 ха и “Буковски ливади” со 3,6 ха, или вкупната површина на четирите реонски спортски центри изнесува 24,4 хектари.

3.2. ЗДРАВСТВЕНА И СОЦИЈАЛНА ФУНКЦИЈА

3.2.1. Здравствена функција

По ослободувањето недостигот од лекари и медицински персонал од година во година се намалуваше, а исто така беше воведено и здравствено осигурување.

Во 1966 година се формира единствена здравствена институција-Медицински центар “Д-р Трифун Пановски”, со задача да обезбедува организирана здравствена заштита на територијата на цела општина.

Табела бр. 125: Бројно движење на здравствениите работници и соработници

Година	Вкупно	Здравствени работници и соработници						Стручна подготовка			Административен персонал
		Висока стручна спрема									
		Здравствени работници									
		Вкупно	Лекари	Стоματοлози	Фармацевти	Здравствени соработници	Виша	Средна	Ниша		
1991	1899	668	410	169	56	33	65	699	13	454	
1994	1898	654	412	154	48	40	75	698	10	461	
1995	1873	649	414	150	46	39	75	712	10	427	

Денес мре'ата на здравствените објекти релативно е развиена и се врши преку: 13 школски амбуланти, од кои 9 во основните училишта, 3 во средните училишта и 1 студентска поликлиника, 12 амбуланти во работни организации, 20 амбуланти по селата, 9 диспанзери и советувашишта, 5 реонски амбуланти, 6 аптеки со објектот на "Реплек", 1 здравствен дом "Уред", 1 Завод за здравствена заштита и општа болница со 14 специјалистички одделенија, амбуланти и дијагностика, со капацитет од околу 800 кревети.

Вкупно вработени во Медицинскиот центар во 1996 година беа околу 2.000 лица, (во 1975 год. 850, во 1985 год. 1.700, во 1987 год. 1916 лица). За проширување на медицинскиот персонал се гри'ат Средното медицинско училиште и Вишата медицинска школа.

Во 1996 година се регистрирани 38 приватни стоматолошки, општи, невропсихијатриски, гениколошки, хируршки и други ординации и амбуланти. Во функција на здравствената заштита се и 44 приватни аптеки.

3.2.2. Социјална функција

Почнувајќи од 1971 година, социјалното осигурување се подели на пензиско-инвалидско и здравствено осигурување.

Здравственото осигурување е организирано во заедница на здравствено осигурување на работниците и заедница на здравствено осигурување на земјоделците.

Бројот на активните (работници) осигуреници и на осигурените лица е во постојан расте'. Така, од околу 2.000 активни осигуреници во 1945 година, на крајот од 1983 година нивниот број се зголеми на 35.700, а денес е над 40.000 осигуреници. Вкупниот број на осигурените лица со нивните семејства во 1945 година се дви'ел на околу 5.000, во 1983 година се зголемил над 121.000 лица, односно денес на околу 125.000 лица.

Вкупниот број на корисници на пензиско и инвалидско осигурување се дви'ел од 2.719 (во 1960 год.) на 7.994 (во 1983 год.), а денес над 12.000 корисници на старосни, семејни и инвалидски пензии.

Старосното осигурување на земјоделците се вовеле во 1978 година (за ма'и над 70 години старост, а за 'ени над 65 години старост). Во првата година имаше само 92 корисници, во 1983 година 1.703, а денес над 3.000 корисници, со напомена дека во едно семејство мо'е да се користи право само на една земјоделска пензија.

3.3. СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Веднаш по ослободувањето е основан дом во кој беа згри'ени социјално загрозуени деца, чиј број изнесувал 160 деца. Потоа се основале, Старскиот дом (во 1945 год.), прва и втора детска установа "Вангел Мајоро" (во 1946 и 1947 год.) и тоа за предучилишни деца, Домот за млади деца и доенчиња (во 1956 година), како и Заводот за рехабилитација и корекција на деца со оштетен слух "Кочо Рацин" и Центарот за слух и говор, а од 1988 година отворен е и нов современ пионерски дом.

Денес во подрачјето на градот постојат следните социјални установи:

- Центарот за социјална работа (со 35 вработени лица);
- Дом за згрижување на стари лица “Суе Рајдер” (со 145 легла и 30 вработени);
- Пензионерски дом - хотел “Битола” (со 180 легла и околу 70 вработени);
- Дом за доенчиња и мали деца (со над 100 деца и 25 мајки и 48 вработени);
- Дом за деца со оштетен слух и говор (околу 100 места и над 20 вработени лица);
- Општински црвен крст;
- Хуманитарни организации и здруженија.

Табела бр. 126: Организации за социјална заштита

	Организации			Штитеници			Персонал		
	1988	1990	1995	1988	1990	1995	1988	1990	1995
Дом за доенчиња и мали деца	1	1	1	75	62	107	47	49	48
Заштитни работници	4	–	2	376	–	12	626	–	30
Претпријатија за вработување на инвалиди	–	6	8	–	692	638	–	1.616	1.378
Организации за згрижување на возрасни лица	1	1	1	108	119	137	27	28	31
Организации за згрижување на деца попречени во психофизичкиот и физичкиот развој	–	2	1	–	139	94	–	77	49

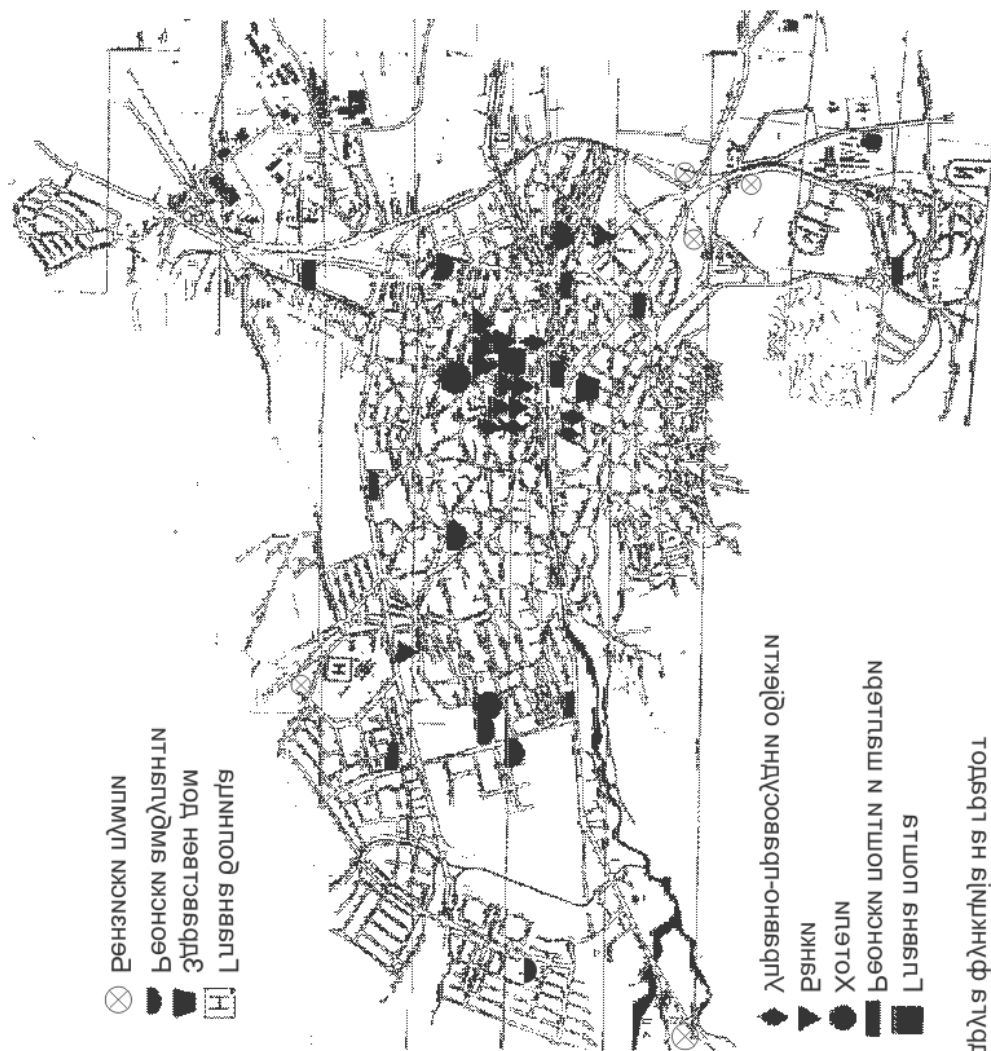
Во политиката за социјална заштита голем придонес даваат и заштитните работилници во кои работат рехабилитирани инвалидизирани лица. Тоа се организациите: “Социјален борец”, “Македонија стакло”, “Светлост” (во состав на “Битолатекс”) и “Електро Битола”. Во сите овие 50 % од вработените се со пречки во психофизичкиот развој или рехабилитирани инвалиди. Денес социјална помош примаат над 3.000 лица.

4. ДРЖАВНА УПРАВА И ПРАВОСУДНА ФУНКЦИЈА

До 1991 година Собранието на општината заедно со претседателот на градот и извршните органи беа највисок орган на власт. Тие воедно вршеа и управна функција во градот преку своите извршни органи ОПЗ, СИЗ-ови, ОПО и други нестопански, стопански и комунални дејности. Собранието и органите на управата вработуваа 268 лица.

Од 1991 до 1996 година покрај претседателот, односно градоначалникот на градот, со управувањето на општината раководи и Собранието со 60 одборници и подрачни единици на министерствата.

Во новата територијална поделба и Законот за локална самоуправа, од крајот на 1996 година, управната функција на градот и општината ја вршат гра-

Од јавна и државна функција на градот
како је: Просторна везаност на објектите

доначалникот и Советот на општината со 23 советници, градскиот архитект и подрачните единици на министерствата.

Од органите на управа во град Битола постојат:

- Подрачна единица на Министерството за одбрана, со центар за известување;
- Управа за внатрешни работи како дел од Министерството за внатрешни работи;
- Подрачна единица на Министерството за земјоделије, шумарство и водостопанство;
- Подрачна единица на Министерството за образование, физичка култура и спорт;
- Подрачна единица на Министерството за култура;
- Подрачна единица на Министерството за труд и социјална политика;
- Управа за јавни приходи-дирекција во Битола, како подрачна единица на Министерството за финансии;
- Завод за платен промет - Битола;
- Фонд за здравствено осигурување - подрачна слу'ба - Битола, како подрачна слу'ба на Министерството за здравство;
- Фонд за пензиско и инвалидско осигурување на РМ-подрачна слу'ба Битола.
- Подрачна единица на Министерството за урбанизам, граде'ништво и заштита на 'ивотната средина;

Во состав на скоро сите подрачни единици постојат инспекциски слу'би кои во своето работење се вертикално поврзани со соодветните министерства. Покрај наведените подрачни единици постојат уште и:

- Одделение за општа управа кое е вертикално поврзано со Министерството за правда;
- Слу'ба за општи и заеднички работи како подрачна единица на соодветната слу'ба на Владата на РМ;
- Архив на Македонија -Скопје, подрачно одделение - Битола;
- Републичка геодетска управа - Скопје, одделение за премер и катастар Битола;
- Републички завод за статистика - Скопје, подрачно одделение - Битола;
- Центар за социјални работи, вертикално поврзан со Министерството за труд и социјална политика;
- Републички завод за вработување -Биро за вработување - Битола;
- Ветеринарен центар - Битола, вертикално поврзан со републичката управа за ветеринарство при Министерството за земјоделије, шумарство и водостопанство.

Во наведените структури на органите на управата, вработени се 700 лица.

Во составот на системот на извршна власт влегуваат јавните претпријатија, порано именувани како општествени претпријатија од посебен општествен интерес, основани од неа.

Во Битола веќе се формирани следните јавни претпријатија:

- Работна организација за ПТТ сообраќај “Македонија” - Скопје, ОО за ПТТ - Битола, со 290 вработени лица;
- Јавно претпријатие “Електростопанство на РМ” - Скопје, погон “Електродистрибуција Битола” - Битола, со 220 вработени лица;
- Јавно претпријатие за стопанисување со станбени згради и деловни простории на РМ-подрачна единица - Битола, со 42 вработени;
- Јавно претпријатие за одржување на јавни патишта “Македонија пат” - Скопје, работна единица - Битола, со 160 вработени.

Претпријатијата за кои претстои трансформација во блиска иднина се:

- Републичка управа за водостопанство - Скопје, Водостопанско општествено претпријатие “Пелагонија” - Битола со 600 вработени лица;
- РО Водостопанство “Пелагонија” - ХМС “Стре’ево” - (во изградба) со 55 вработени.

Во тек е формирање на Јавно претпријатие за просторно планирање и урбанизам - подрачна единица Битола.

Битола како општински центар е седиште во кое гравитираат 123 селски населби или вкупно 143 месни заедници (заедно селски и градски во 1975 година беа 58, во 1981 129, а во 1991 година 131 МЗ). Од 1996 година поранешната битолска општина е поделена на 9 посебни општини. Новата општина Битола има 17 населени места со 40 месни заедници.

Бројот на организации на здру’ен труд во Општина Битола во 1980 година изнесувал 497, во 1988 година 585 од кои 131 ОЗТ беа стопански, а останатите 454 ОЗТ беа нестопански, додека пак во 1990 година регистрирани се 513 претпријатија од кои 500 стопански и 13 вонстопански претпријатија. Од 1991 година забрзаната приватизација доведе до зголемен број на претпријатија, па така во 1995 година регистрирани се 6.094 претпријатија од кои 5.996 во стопанството и 98 вонстопанството. (Види табела 55, и 56).

Правосудната функција на градот до скоро време ја вршеа: Суд за прекршоци, Општински и Окру’ен стопански суд и Основен суд на здру’ен труд. Од 1996 година во Битола работат: Основен суд, Основно јавно обвинителство, Вишо јавно обвинителство и Апелационен суд. Сите имаат вработено над 400 лица.

Во функција на правосудството се и над 100 приватни адвокати. Во структурата на предметите најголем број отпаѓа на платни налози, предмети од земјишно-кни’ното одделение, протесни меници, како и кривични дела. Така на пример во групата на кривични дела извршени од полнолетни лица е забеле’ана следната состојба: во 1981 година имало 367, во 1986 година 547, во 1988 година 418, во 1991 година 270 и во 1995 година 349 кривични дела, додека пак кај малолетните лица состојбата била 36 во 1981 година, 136 во 1987 година, 35 во 1991 година и 54 кривични дела во 1995 година.

Слика 25. Битола - стара архитектура (Туристички сојуз - Битола

II УРБАНО-КОМУНАЛНИ ФУНКЦИИ

1. КОМУНАЛНО СТОПАНСТВО И КОМУНАЛНИ ФУНКЦИИ (СТАНБЕНО КОМУНАЛНИ ПРИЛИКИ)

Повоениот период во развојот на Битола освен стопански растеж, донесе и нови содржини во процесот на планска и организирана урбанизација на градот. На овој начин се поттикна и развојот на комуналното стопанство и фондовите во Битола.

Територијалното ширење, современата архитектонска изведба и с| понегласеното значење на градските функции наметнаа и бројни прашања од комунална природа. Како најакутни прашања беа, а и денес се изградба на водовод, канализација, проширување и модернизација на градската улична мрежа, градскиот сообраќај, станбената изградба, потоа проширување на плоштадите, зачувување и проширување на зелените површини и парковите, јавните и комунални работи и друго.

Во решавањето на тие проблеми се постигнати значајни, но не и потполни резултати бидејќи комуналното стопанство и комуналните фондови, односно станбено-комуналните услови постојано се менуваат.

1.1. ТОПОГРАФСКО ШИРЕЊЕ, ПЛАН, ФУНКЦИИ НА ГРАДСКИОТ АТАР И НЕГОВА МОРФОЛОШКА РАЗГРАНЕТОСТ

Поволниот период на развој врз Битола влијаеше не само на неговото топографско ширење туку и на морфолошката разгранетост и функционалната издиференцираност на градскиот атар.

Интензивната станбена изградба на градскиот атар како преку реконструкција на постоечкиот станбен фонд, така и преку современо топографско ширење, доведоа до негово зголемување и појава на неколку нови станбени комплекси во непосредната периферија на градот, на пример населбите: “Ушици”, “Тријаголник”, “Војни бавчи”, “Педагошка”, “Бактериолошка”, “Карпош”, “Горно Оризари”, “Стрелиште”, “Буковски ливади” и “Брусничко-лавчанска населба”.

Со тоа е проширено градското јадро на Битола, и тоа, од околу 1.200 ха во шеесеттите години, на над 1.250 ха во 1975 година, потоа на 2.275 ха во 1985 година, 2.440 ха во 1990 година до 2.600 ха во 1995 година.

Денес речиси се пополнети сите слободни површини од постоечкиот градски урбанистички план кој зафаќа површина од 2.440 хектари, вкупно, а според третите измени на ГУП (Генералниот урбанистички план) атарот на Битола зафаќа површина од 2.245 ха. Така, понатамошната изградба би можела да оди на штета на рамничарскиот дел спрема котлината и спрема планината Баба и Пелистер, односно спрема оскудните обработливи и зелени површини со кои градот е опкружен.

Карта 17: Основна урбана структура на Битола во 1945 година

ЛЕГЕНДА

- Становање (станбена зона)
- Чаршија (работна зона и подрачје на скоро сите видови централизација)
- Специјална намена
- Спорт и парковски дел
- Вонградско зеленило
- Земјоделски површини
- Водени текови
- Поважни сообраќајници
- Железничка пруга
- Изохипса на 650 м.нв.
- Дневни движења на релацијата становање - работа и обратно

Табела бр. 127: Спореден биланс на површините на урбаното подрачје на град Битола

Намена на површините	Состојба 1975 г.		Состојба 1985 г.		Состојба 1995 г.		Први измени на ОУП од 1978 г.		Втори измени на ОУП од 1990 г.		Трети измени на ГУП од 1997 г.	
	ха	%	ха	%	ха	%	ха	%	ха	%	ха	%
1. Станбена зона	376,00	37,03	491,00	40,82	630,00	46,80	610,0	26,8	660,0	27,05	749,00	33,4
2. Централни функции	80,90	7,97	100,00	8,32	122,00	9,06	134,0	5,9	134,0	5,5	187,00	8,3
3. Работна зона	137,00	13,49	177,00	14,71	211,30	15,70	503,0	21,19	503,0	20,6	643,00	28,7
4. Паркови, зеленило, спорт и рекреација	127,20	12,52	127,20	10,57	113,20	8,41	592,0	25,92	622,0	25,5	276,88	12,3
5. Сообраќај - улици (артеријални сообраќајници)	49,60	4,88	64,50	5,36	78,64	5,84	211,0	9,28	211,0	8,65	120,57	5,3
6. Специјална намена	146,50	14,43	154,00	12,05	109,50	8,13	145,0	6,38	110,0	4,5	118,10	5,3
7. Останато	98,30	9,68	98,30	8,17	81,60	6,06	80,0	3,52	80,0	3,28	150,00	6,7
ФАКТИЧКИ АНГАЖИРАНА ТЕРИТОРИЈА	1.015,50	100,00 (81%)	1.203,00	100,00 (53%)	1.346,24	100,00 (52%)	-	-	-	-	2.245,00	100,0
8. Земјоделски и други неизградени површини	234,50	- (19%)	1.072,00	- (47%)	1.253,76	- (48%)	-	-	-	-	-	-
9. Вонградско зеленило	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ВКУПНО:	1.250,00	- (100,00)	2.275,00	- (100,00)	2.600,00	- (100,00)	2.275,0	100,0	2.440,0	100,0	2.245,00	100,0

Единствено можно решение за обезбедување на нови површини за градба е строгата планска изградба, односно рушење на дивите градби, реконструкција на постоечкиот станбен фонд, порентабилна градба и слично, со што знатно би се зголемила густината на изградба и живеење.

Битола нема геометриски правилен план, а тоа го покажуваат големиот број на криви и тесни улици кои не се сечат под прав агол. Причината за тоа треба да се бара во историското наследство од ориенталната архитектура и орографијата на теренот (конкретно на делот кон “Баирот”) со што градот континуирано се развивал и урбанистички формирал.

Развојот на градското јадро настанато без никаква урбанистичка концепција и битно се разликува од изградбата на периферните делови на градот кои имаат строга урбанистичка концепција. Таквиот развој на планот на градот (стихиен, плански-урбанистички) доведе и до развој на разни градски функции во атарот на населбата, кои со времето се издвоиле како делови со специјална намена, станбена, трговска, воена, индустриска, просветна, рекреативна и друга функција.

Денес административната организација на градската територија на Битола поделена е на седум основни зони и тоа:

1. Станбена зона;	5. Парковско-спортско-рекреативна зона;
2. Работна зона;	6. Вонградско зеленило и
3. Централно градско подрачје;	7. Земјоделски површини
4. Зона со специјална намена;	

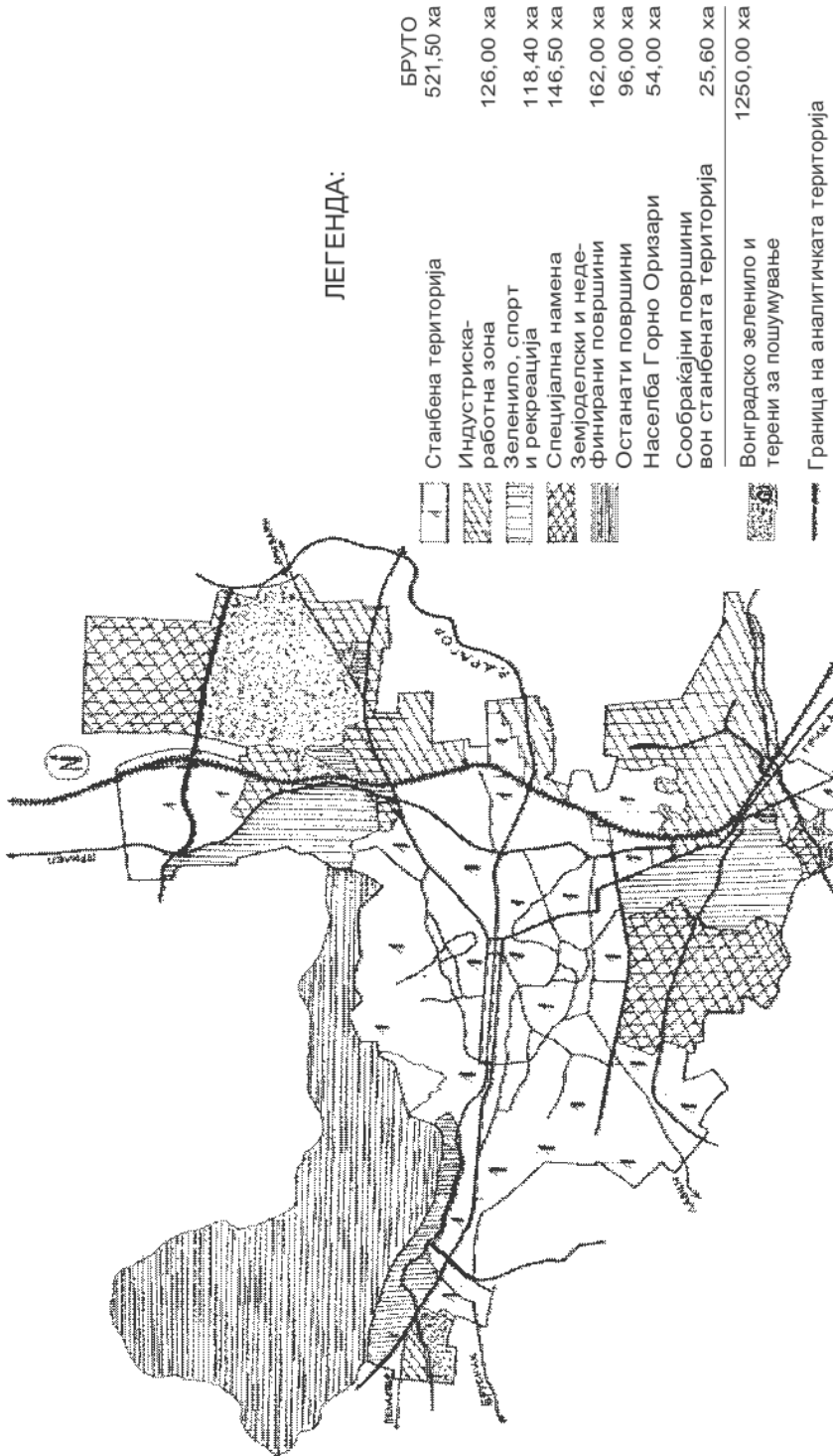
1.2. СПОРЕДБЕН БИЛАНС НА ПОВРШИНИТЕ И КОНЦЕПТ НА ПРОСТОРНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА УРБАНИСТИЧКИОТ ПЛАН НА БИТОЛА

Развојот на фактички ангажираната градска територија за периодот 1975-1995 година бележи пораст за 330 ха или за 24,6%, односно просечно годишно зголемување по 16,5 ха. Овој пораст се оценува како мошне голем гледано според структурата и намената. Најголем пораст и учество се забележува во станбената територија, односно станбената зона која се зголемила за цели 254 ха или за 67% во однос на онаа во 1975 година. Работната зона се зголемила за нови 74,3 ха (54%), централните функции за нови 41 ха (50,6%), сообраќајниците за нови 29 ха (59,2%), а кај останатите површини се забележува намалување и тоа рекреативната зона за 14 ха (11%), површините со специјална намена за 37 ха (25,3%) и останатите површини бележат намалување за 16,7 ха (или 17,3%). (Види табела 127).

На концептот на просторната организација и планиметриската слика на градот, покрај многуте други, највлијателни се околниот релјеф и наследената состојба.

Релјефот на непосредната околина го услови хиперболичниот облик на градската територија, која на исток широко се отвора кон полето, а одејќи кон

Карта 18: Трансформација на основната урбана структура на Битола во 1975 година

југ и запад се стеснува со падините на Баба Планина и Пелистер, а кон север со падините на Облаковскиот масив и Баирот.

Агломирањето на урбаните содржини со векови се вршело во ваквото опкружување и тоа вдоль средишниот тек на реката Драгор. Особено при крајот на XIX и почетокот на XX век кога Битола е занаетчиско-трговски и политичко-воен град, со зона на секаков вид активности лоцирани во геометриското средиште на населбата наречена Чаршија. Денешната Стара чаршија е само помал дел од некогашното градско средиште. Чаршијата, каде буквално, во една точка се сечеа трите влезно-излезни патишта од север, југ и запад.

После Втората светска војна започна да се применува нова организација на градската територија, индустриска и планска станбена урбанизација.

Урбанизацијата всушност подразбира конвенционален начин на планирање на просторот по пат на макрофункционални зони и нивно меѓусебно поврзување и усогласување: приближно 1/3 од градската територија е планирана за работа, 1/3 за становање и 1/3 за зеленило, спорт и рекреација.

Согласно ваквиот концепт за просторна организација, во изминатите две децении е доста направено во смисла на негова реализација. Бруто станбената територија проширена е за околу 160 ха на површини што беа одредени со ОУП и за уште 94 ха, по пат на дивоизградени комплекси вон поставките на ОУП.^{192, 133/137}

1.3. СТАНБЕН ФОНД И ГУСТИНА НА ИЗГРАДБА

Традицијата на градски живот во Битола, во споредба со другите градови во Македонија, е далеку подолга. За тоа говорат бројните историски факти како и оставштината на станбениот фонд изграден во втората половина на XIX век, и уште побројниот станбен фонд изграден во почетокот на XX век или во периодот меѓу двете светски војни. Ако кон податоците ги додадеме и аргументите дека Битола за време на Првата светска војна речиси целосно била разурната, тогаш тврдењето дека традицијата на Битола како град е прилично долга е потврдено.

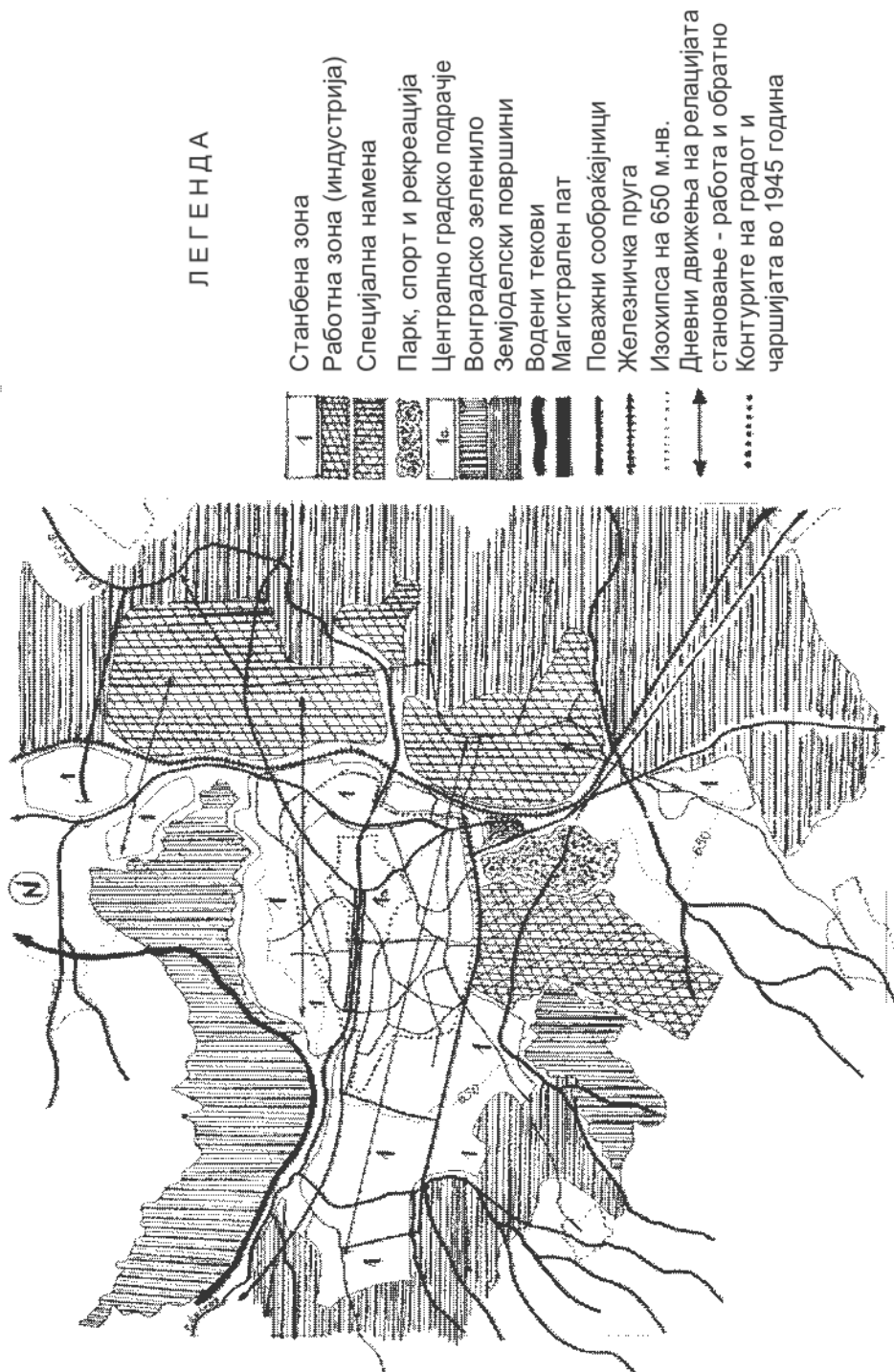
Табела бр. 128: Згради по година на изградба (сопштојба 1995 година)

Град Општина	Вкупен број на згради	Година на изградба									
		до 1918	1919 1945	1946 1960	1961 1970	1971 1975	1976 1980	1981 1985	1986 1990	1991 1995	Непо- знато
Град	26.044	1.815	1.258	3.590	6.285	2.049	4.177	2.941	2.654	1.016	259
%	100	7,0	4,8	13,8	24,1	7,9	16,0	11,3	10,2	3,9	1,0

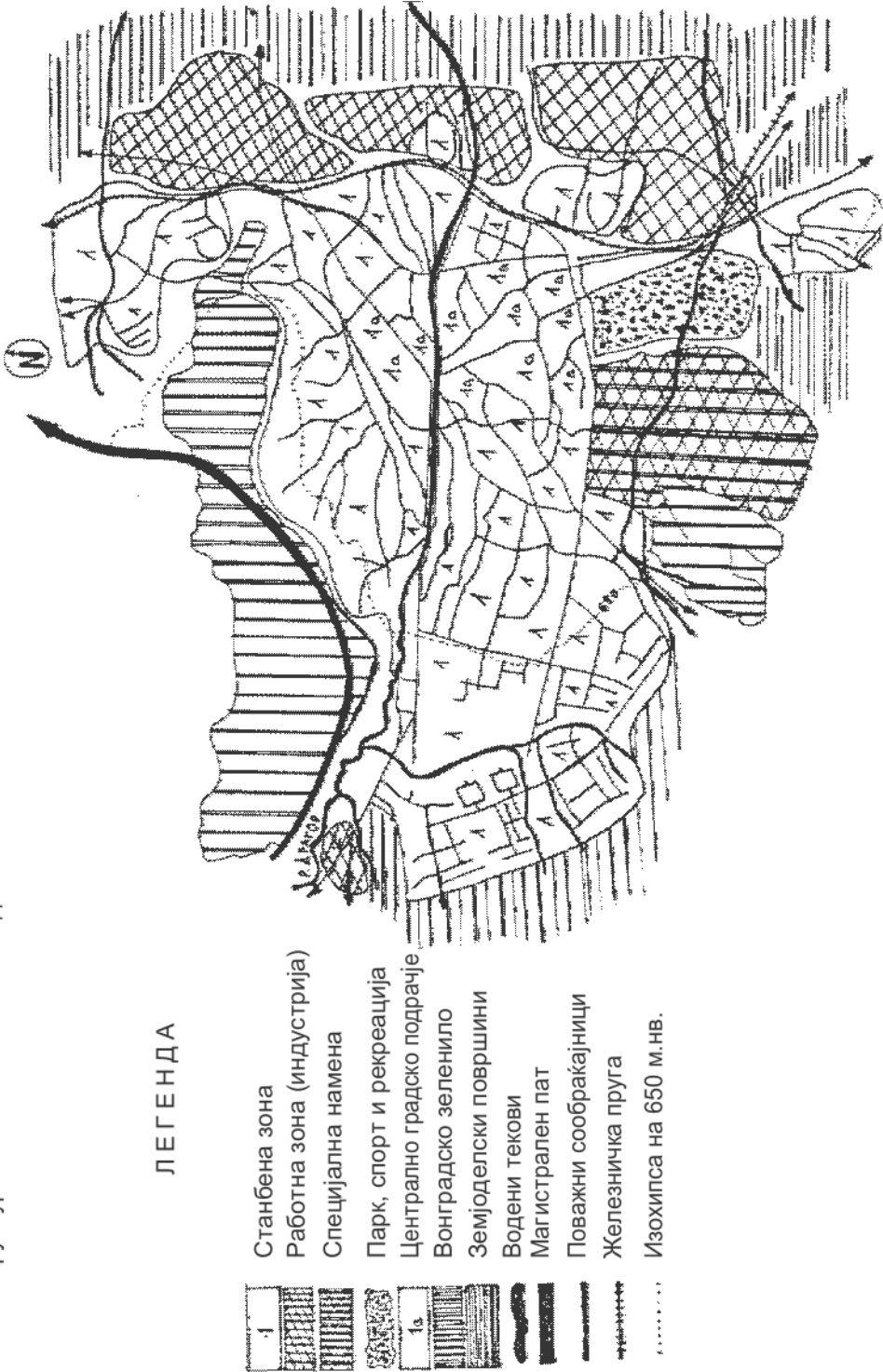
Овие бројки покажуваат дека старите згради се намалуваат, односно се рушат, а се градат нови или реновираат постарите. Интензивната станбена изградба ги намалува старите згради за сметка на новите кои се појавуваат како во периферијата така и во самиот градски центар.

Според станбениот фонд и станбениот стандард во Битола во 1950 година на еден стан доаѓало по 1,4 домаќинства, што значи значителен број на станови

Карта 19: Трансформација на основната урбана структура на Битола во 1985 година

Карта 20: Трансформација на основната урбана структура на Битола во 1995 година

бил делив. Потоа, средната површина на станот била $60,0 \text{ м}^2$, или просечна станбена површина на едно лице доаѓало средно по $11,3 \text{ м}^2$. Со темпото на станбената изградба се менуваше и соодносот во станбениот фонд и станбениот стандард.

Од табелите 128 и 129 може сликовито да се види како се движела станбената изградба, состојбата на станбениот фонд и станбениот стандард. Така, станбениот стандард е зголемен од $8,9 \text{ м}^2$ површина по жител во 1961 год. на $19,4 \text{ м}^2$ /по жител за 1991 година, а просечната површина на еден стан во м^2 , во 1971 година изнесувал $55,45 \text{ м}^2$, а во 1991 година $64,3 \text{ м}^2$.

Од тоа следи заклучок дека во изминатите децении, а и денес, во градот повеќе се градат поголеми-покомфорни станови. Бројот на становите и нето станбената површина го покажува тоа. Инаку, според сектор, сепак, убедливо преовладува општествената изградба на станови и тоа во сооднос од 30:70 во корист на општествениот сектор. Но, овој сооднос е спротивен во последниве години, имено, преовладува индивидуалниот сектор, особено во станбената изградба на индивидуални куќи.

Табела бр. 129: Станбен стандард на град Битола

Критериуми на станбен стандард	1949/50	1961	1971	1981	1991	Процена 2001 год.
Просечна површина на 1 стан во м^2	60,0	58,0	55,4	63,4	64,3	71,4
Просечна површина на 1 лице во м^2	11,3	8,9	11,8	16,2	19,4	22,7
Број на лица на 1 стан	5,3	6,4	4,6	3,9	3,3	3,3
Број на членови на 1 домаќинство	3,7	3,9	4,0	3,9	3,5	3,6
Број на домаќинства на 1 стан	1,4	1,6	1,2	1,0	1,0	1,0

Табела бр. 130: Вкупен број на изградени станови за град Битола, за периоди по нето станбена површина,

Период на градба	Вкупен број на изградени станови	Средно годишно се граделе	Вкупно нето станбена површина во м^2
1945 - 1955	410	41	—
1956 - 1960	1.431	143	69.811
1961 - 1970	над 2.000	над 200	над 150.000
1971 - 1980	над 4.000	над 400	над 250.000
1981 - 1990	5.596	559	365.914
1991 - 1995	1.016	203	65.474

Тргувајќи од бројот на становите во 1994 година (25.908) и прогнозира- ниот број во 2001 година (28.000) во наведениот период ќе треба да се изградат уште 2.092 стана или просечно годишно по 348.

Од табела 132 се гледа процесот на интензивна градба во број, површина, сектор и во видови на станови во м². Од табелата може да се констатира дека преовладуваат двособните и трособните станови. Но, поради економските состојби, во последните години, бројот на изградени станови се намалува, но се намалуваат и становите од општествениот сектор.

Табела бр. 131: Вкупен број на станови-станбен фонд во град Битола, гледано по поодделни години, нивен број и нејго станбена површина

Година	Вкупен број на станови	Нето станбена површина во м ²	
		В К У П Н О	
		број	површина
1967	11.116	11.116	562.060
1971	13.926	13.926	772.263
1981	20.042	20.042	1.270.268
1991	25.427	25.427	1.635.182
1994	25.908	25.908	1.701.656
2001 (процена)	28.000	28.000	2.000.000

Ако извршиме оцена на опременоста на станбениот фонд може со сигурност да се каже дека инсталационата опременост на становите е на високо ниво со снабденост со електрично осветление, водовод и канализација од 99%. Бројот на станови со капатила е исто така голем (над 93%), со клозет (99%), а централно греење има околу 24% од целокупниот станбен фонд во градот. Со најмала опременост на станбениот фонд се т.н. “диви населби” - бесправните населби со површина од околу 50 ха (“Стрчин”, “Довлесик”, “Казак чешма”, “Баир”, “Горно Оризари”, “Бори мечка”, “Гургур”, “Буковски мост”, “Јени маале” и други).

Интензитетот на изградбата не е подеднакво распространет во градскиот атар. Најдинамична градба се изведува во новите станбени населби Брусничко-лавчанска I, II и III дел, Стрелиште и Буковски ливади, како колективни, така и индивидуални и современи повеќекатни куќи.

Од картата 8 може да се види како се движела станбената изградба на градот во поодделни временски периоди. Најстари градби со најстаро потекло, има централното градско подрачје, а потоа следат делови од маалата: Јени или Ново маало, Масир маало, Баир, Арнаут маало, Бори мечка и други, градени од средината на XIX век па наваму с| до Втората светска војна.

Од Втората светска војна понови и најнови плански и бесправни станбени комплекси и населби се: Ушици, Војни бавчи, Областа, Довлесик, Казак чешма, Стрчин, Триаголник, Тепсија, Црн мост, Карпош, Бактериолошка, Руски крст-рак ометно, Стрелиште, Горно Оризари, Буковски ливади, Брусничко-лавчанска населба, Грозд, Стара болница, Ат пазар, Кланица, Пелагонка и други.

Слика 26. Интензивна изградба (фото Петар Ставрев, 1991 година)

Слика 27. Населба Стрелиште - авионска снимка (фото П. Ставрев, 1991 год.)

1.4. ОПРЕМЕНОСТ И ФУНКЦИОНАЛНОСТ НА ГРАДСКАТА КУЌА

Старото јадро на средновековна Битола треба да се бара од двете страни на реката Драгор, околу денешниот градски центар северно и северо-источно на градскиот организам, во просторот под Баирот.

Важна карактеристика на поголемиот дел од градот се ниски еднокатни и двокатни куќи градени во постаро време. И денес, во централното градско подрачје, се забележуваат основни станбени ансамбли - објекти на секоја маала, а тоа се маалскиот центар (денес по најчесто МЗ), фурни (денес продавници), потоа чешма (за 'ал, нив денес ги нема), бакалница, црква или самија и други објекти (денес видео клубови, билијард-клубови, кафеана, дуќани, колонијални продавници и слично).

Посебно место зазема Чаршијата како важен трговски, занаетчиски, снабдувачки центар, а во вечерните часови со своите кафеани и т.н. "кафичи"- "кафулина" е собиралиште на младината од градот. Класичното "Корзо", од зимата 1987/88 година ја премести својата "маршутна локација", од популарниот Широк сокак, во Старата чаршија - како ново место на собирање и разонода. Меѓутоа, со уредувањето на "Широк сокак" и со над 30 кафулиња, пицерији, кафе-слаткарници, оваа улица повторно, во вечерните часови, станува атрактивна.

Друга специфичност за Битола е тоа што станбените блокови што ги образувале маалите носат печат на средината во која се формирале. Пример: во рамничарскиот дел на градот куќите се во форма на правоаголници и квадрати со огромни простории, изолирани од улицата. До куќите се доаѓа преку нивните дворови оградени со високи ѕидови или по приватните слепи улици-корсокаци. На овој начин куќите се отворени кон дворот, а се затворени кон улицата. Во нив дворот, карактеристичен за ориенталската куќа, има посебна важност. Дворовите, по правило, имаат јужна или источна ориентација и претставуваат вистински цветни букети. Ова го потврдува патописецот Евлија Челебија уште во XVII век. Тој вели дека целиот град бил исполнет со свежина и зеленило. Во денешно време, во поголемиот број случаи, овие дворови се користат и како ниви, а во т.н. диви населби дворовите од куќите исклучиво се користат како ниви. На овој начин во самиот град или во неговата периферија постојат и рурални пејзажни секојдневија.

Во времето на Османлиското царство ориенталската куќа изврши доста влијанија врз македонската куќа. Меѓусебното влијание на македонската и ориенталската архитектура доведе до тоа тешко да се откријат нивните карактеристики на одделни објекти. Скоро за сите куќи во Битола кои датираат од крајот на XIX и почетокот на XX век може да се каже дека се градени главно, според две основни шеми: симетрична и асиметрична. Исто така, просторот во битолската куќа програмски и функционално е поделен на станбени, санитарни, домаќински, работни и сообраќајни простории.

Карактеристични елементи во македонската и ориенталната куќа се: чардакот, мијалникот за садови со одводна цевка, осакот за готвење, масата-софра, мебелот, фиксните уреди-ормани, долапи, полици, потоа ниските миндери, сиданите земјени печки за загревање на собите, мангалите, санитарната итн. За 'ал новиот животен стандард и потреби ги потисна или ги потиснува старите еле-

менти на животот во куќите. Основен материјал за градба на старите битолски куќи бил каменот, плитарот или печената тула и дрвото.

Поради интензивната градба, проширувањето на улиците, урбанизацијата и слично, голем број од старите ориенталско-македонски куќи се урнати, па така, вакви куќи низ Битола денес има над 50 и се крајно амортизирани и доста оштетени. Од нив околу 20 куќи се ставени под заштита.

Европското влијание, космополитскиот живот, богатството и раскошот на конзулскиот период од средината на XIX и почетокот на XX век во Битола е отсликан и во архитектурата. Од наведениот период во Битола (и тоа во строгиот градски центар) има сочувано над 70 куќи и јавни објекти во ренесансен, барок и неокласичен стил. Така, битолската гимназија (“Јосип Броз -Тито”), бившата Комунална банка (денес, филијала на Стопанска банка) и други се изградени во ренесансен стил, потоа зградата на општинското собрание, митрополијата и други се во барок стил, а повеќе згради во центарот на градот се изградени во неокласичен стил. Овој нео-стил, во времето на втората половина на XIX век и почетокот на XX век, се јавил под влијание на западноевропскиот електрицизам. Зградите биле градени од тврд материјал (во Битола се јавуваат како ретардирани форми пренесени преку Солун). Поради тоа, овие куќи се наречени “Солунски” типови на куќи. Нашите мајстори при градењето применувале повеќе елементи од овие стилови и станбените згради ги украсувале со разновидни елементи направени од теракот (венци, гранки, листови, балустри, капители, минијатурни фигури и слично) кои ги увезувале од Солун.

Бројот на вакви куќи во Битола се движи над 40 од кои т.н. “конзулски куќи” се 20-тина и уште толку куќи на некогашни богати трговци, занаетчии, лекари и слично.

Современите индивидуални куќи, градени во последните дваесетина години, всушност се куќи кои ги исполнуваат сите станбени стандарди за ком-фор, асеизмичност и функционалност.

1.5. КОМУНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА (КОМУНАЛНИ ФОНДОВИ)

Битола е еден од ретките градови во Македонија што од поодамна има изградено улици, канализација, паркови, станови и с| она што е карактеристично за еден град.

И покрај вековната традиција на градски живот, во сферата на комуналните услови, Битола ја карактеризира тешко наследство на недоволни или примитивни уреди во сите видови, кои му се противат на денешниот урбан стандард.

Комуналните објекти и инсталации, односно целата комунална инфраструктура наследена од минатото во Битола по ослободувањето беше во многу лоша состојба. Во целиот изминат период беа преземени разни мерки* за подобрување на најважните комунални фондови: улична мрежа, водовод, канализација, зеленило, електрично осветление, градска чистота, телефонска мрежа, а од скоро време и топлификација на станбени комплекси на повеќекатници.

* Битолчани дадоа значителни вложувања на финансиски средства во изградба на комуналната инфраструктура, и тоа преку самопридонесите во 1975, 1977, 1982, 1985 и 1987.

1.5.1. Улици, тротоари, плоштади, паркови и друго зеленило

Уличната мрежа на градот (наследена од минатото) по својата широчина и насока претставува сплет од исти улици, тесни и криви, кои не можат да го примат врз себе брзото зголемување на сообраќајот.

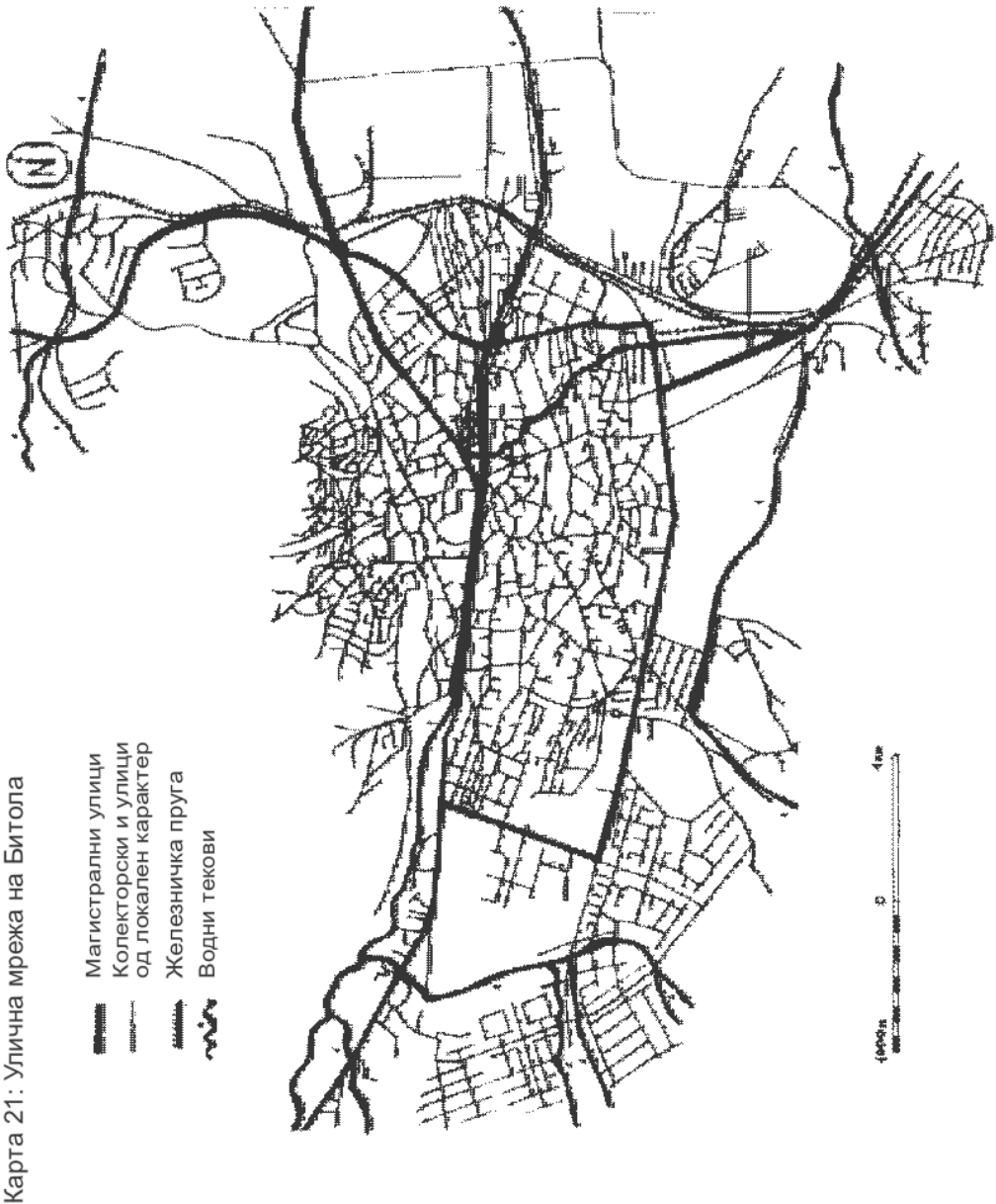
Експлозивниот ђд на сообраќајот наложи изградба на улици со влезно-излезни насоки, односно линеарни, кружни трансверзални и радијални улици и коловози. Такви улици се: “Иван Милутиновиќ”, “Булевар Први-мај”, “Охридска”, “Солунска”, “Прилепска”, “Борис Кидрич”, “Едвард Кардељ”, “Партизанска” и “Васко Карангелевски. Некои од нив имаат по неколку сообраќајни ленти, регулирана сигнализација - семафори и повеќе обележани сообраќајни знаци.

Должината на уличната мрежа во Битола во 1957 година изнесуваше 63,8 км со површина од 444.500 м², од кои 58% биле со турска калдрма, 13,8% со камени коцки, 2,8% со асфалт и бетон, а 25,4% необработени. Во 1968 година Битола има 226 улици со вкупна должина од 70,7 км и површина од 502.000 м², потоа еден плоштад (1.200 м²) и еден пазар (со 5.542 м²).^{33, 121} Состојбата на уличната мрежа во 1972 година беше речиси идентична со вкупна должина од 71,2 км и површина од 508.000 м².

Од средината на седумдесеттите години започна поинтензивна изградба на современа улична мрежа со тротоари, скверови, зелени површини, плоштади и се разбира, осовременување на старата улична мрежа.

Слика 28. Населба Буковски ливади - авионска снимка
(фото Петар Ставрев, 1991 година)

Табела бр. 134: Улици, коловози и тротоари во Битола

Година	Улици		Површина на коловози во илјади м ²		Површина на тротоари во илјади м ²	
	Должина во км	Површина во 000 м ²	Вкупно	Од тоа современа покривка	Вкупно	Од тоа современа покривка
1975	73	519	426	113	88	27
1981	96	622	482	230	140	92
1987	121	1.054	544	398	185	129
1993	136	826	786	691	272	229
1995	138	1.115	843	721	272	229

Денес бројот на улици во Битола изнесува 345, со должина од над 143 км, и површина од 1.233.000 м², од кои 80% од улиците се асфалтирани. Меѓутоа, уличната мрежа сè уште не е современа па така постојат само дваесетина улици со тротоари, неколку скверови и само една недовршена патека за велосипеди. Според видот на улиците 13 се магистрални, 62 колекторски и 270 локални (сервисни, станбени, пристапни и слично). Во Битола сè уште има тесни (со 3-4 м широчина), криви улици и сокаци, улици со коцка (7,4 км), калдрма (8,6 км), необработени земјени (17,5 км), со плочки (2 км), потоа без тротоари, дури и “слепо”, улици-чикмаци и тоа во најголем број во т.н. диви населби.

Битола пред војната имаше само еден парк и две помали зелени површини, со вкупно 7,6 ха. Покасно состојбата видно е променета и веќе во 1957 година зелените површини изнесуваат 14,6 ха, а во шеесеттите години околу 20,0 ха. Во 1965 година градското зеленило опфаќало површина од 500.000 м², од кои 209.000 м² биле под паркови и скверови, а 291.000 м² под парк шума, а во 25 км долгите скверови имало засадено 2.894 стебла. Веќе во 1968 година состојбата со зелените површини била следна: вкупно 446.000 м² зелена површина, со 6 скверови, 24,5 км дрвореди и на крајот целото јавно градско зеленило, заедно со градскиот парк заземаа површина од 23 ха, а вонградското зеленило 180 ха.^{33, 121} Во наредниот период следи процес на намалување на зелените површини, па така во 1975 година вкупното градско зеленило имало површина од 20,6 ха. Од таа површина најголемо учество имаше градскиот парк од 8,4 ха, потоа потесното градско зеленило 7,8 ха и со околу 4,4 ха вкупна површина беа сите скверови, тревници и дрвореди. Во групата пак на вонградско зеленило беа третирали зелените површини на комплексите “Тумбе кафе” со околу 30,0 ха и Германските гробишта со Баирот со површина од околу 150,0 ха.¹⁹¹

Во периодот 1975-1985 година парковските површини се намалени за околу 3,6 ха (поради градбата на спортската сала “Младост” со паркирна површина од 2,0 ха и новата автобуска станица). Со тоа, оскудниот стандард од 2,8 м², организирано градско зеленило по жител во 1975 година, опадна на околу 2,0 м²/по жител во 1985 година.

Иако, со новите, втори измени и дополнувања на ОУП на Битола, комплексот “Тумбе кафе” доби третман на градско парковско зеленило, сепак не е

подобрена ситуацијата за инфилтрирање на организирано парковско зеленило во станбените делови на градот. Сличен третман имаат и комплексите на германските, еврејските и турските гробишта, а делумно и локалитетот на Баирот, наречен “Тепсија”.

Битола денес е во ситуација на речиси целосно деградирани парковски површини, скверови, дрвореди и затревнати површини и тоа поради хроничен недостиг на финансиски средства, неправилен однос спрема зелените површини и воопшто следење на околната биолошка инфраструктура во и околу градскиот организам. Тоа го покажува и оскудниот стандард на градско зеленило под 2,0 м²/по жител, со што Битола е далеку од стандардот (16.0 м²/по жител). Во 1995 година уредени зелени површини имаше 289.000 м² од кои парковско зеленило 131.000 м².

Во наредниот период, до 2000 година се предвидува да се врши реконструкција на веќе деградираните парковски и други зелени површини, уредување на градскиот парк и на комплексите “Тумбе кафе”, “Германски гробишта”, “Баир” и други, како и подигнување на нови зелени локалитети. Со што, во рамките на потесното градско подрачје би се создале зелени површини со вкупна површина од околу 184,0 ха.

1.5.2. Комунална хигиена и јавно зеленило

Многу значаен услов за обезбедување, одржување, зачувување и развивање на зелените површини, комуналната хигиена и унапредување на човековата околина, секако, е доброорганизирана и современа јавна служба на чистота.

Во станбено-комуналната дејност на Битола главен претставник е комуналната работна организација “4-ти Ноември”, а во водостопанството се: “ВРО водостопанство-Пелагонија”, и ХМС “Стрежево”.

Од табелата 135 се забележува дека јавната служба за чистота не е доволна, поради слабата и недоволна застапеност на специјални возила за изнесување на ѓубре, потоа мал број вработени лица - чистачи, површините на улици што се чистата е далеку помал итн. Па поради тоа не е ретка сликата кога се забележува низ Битола, на јавни места расфрлено ѓубре, појава на т.н. “диви депонии” во самиот град кои оставаат лош впечаток за комуналната хигиена и јавната чистота на градот.

Во 1989 година во станбено-комуналната дејност беа вработени 413 лица. Главниот носител КРО “4-ти Ноември” го сочинуваат повеќе работни единици и тоа: “Водовод и бањи (со 223 вработени), ”Комунална хигиена и јавно зеленило“ (146 лица), “Пазари” (38) и Работна заедница (со 6 вработни).

Во 1989 година во водостопанството беа вработени 638 лица, од кои во ХМС “Стрежево” 230 и во ВРО “Водостопанство Пелагонија” 406 лица.

Во текот на 1996 и 1997 година се формирани следните јавни претпријатија: ЈП “Комуналец” (со 170 вработени лица), ЈП “Водовод и бањи” (со 233 вработени), ЈП “Пазари” (со 42 вработени), ЈП “Нискоградба” (со 50 вработени лица).

Табела бр. 135: Јавна служба за чистотиња во град Битола

Год.	Ј А В Н А С Л У Ж Б А З А Ч И С Т О Т А										
	Работници			Моторни возила				Површини на улици што се чистат во 000 м ²			
	Вкупно	изнесува- чи на ѓубре	чистачи на улици	Вкупно	Специ- јални возила	Специ- јални возила за ѓубре	Запреж- ни вози- ла и ос- танати моторни во- зила	Вкупно	секој ден	еднаш или повеќе пати неделно	Број на згради кои изнесуваа т ѓубре
1957	55	30	15	1	—	28	15	74,0	62,0	—	5.369
1968	63	40	16	10	5	—	10	150	150	—	12.700
1975	90	39	—	18	9	8	1	185	165	—	—
1981	93	60	—	18	7	4	—	140	28	90	—
1988	87	35	—	17	17	15	—	170	35	135	—
1993	119	54	—	22	16	3	3	163	26	137	—
1995	168	51	—	19	14	2	3	306	17	289	—

1.5.3. Градски водовод

Плитката и богата подземна вода (фратерска) на изданите во градскиот атар и пошироко, со векови служеше како основа за купање на бунари (со просечна длабочина од 6-10 м) во градот, приградските населби и пошироко во котлината. Така, вековната традиција на купање бунари продолжи и низ целиот XIX век, сѐ до педесеттите години на XX век, кога започна и изградба на првата водоводна мрежа.

Уште во XIX век Битола располагаше со голем број на јавни чешми, бунари, бунари со тулумби, шадрвани (фонтани) и слично. Меѓутоа, чешмите не беа во целост поврзани во водоводна мрежа, туку само делумно. Само поодделни чешми, кои се наоѓаа во близина на некогашни извори или бунари, беа поврзани со соодветен и најкроток начин.

Првата планска изградба на водовод во Битола датира од 1936/37 година. Имено, тогаш, според елаборат, се предвидуваа градски водовод во должина од 11 км, со 25 подземни хидранти, 13 чешми, 6 резервоари и неколку поголеми јавни чешми.¹⁹¹ Меѓутоа, поради низа познати причини не е решен ни еден од клучните комунални проблеми, па ни водоводот. Така, во тоа време постоел само еден резервоар за вода со мал капацитет и обем, изграден за потребите на некои јавни институции и две јавни чешми.

Сѐ до ослободувањето градот со вода се снабдуваа, главно преку бунари, ископани речиси во секое дворно место.

Планска изградба на водоводната мрежа во Битола започна во педесеттите и шеесеттите години и истата постојано се проширува и надополнува.

Во 1952 година изградени се првата каптажа со зафатот на река Сапунчица и филтерната станица изградена во близина на Битола. Капацитетот на

Табела бр. 136: Јавен водвод и јавни бањи во град Битола

Год.	Водоводна мрежа и уреди				Испорачана вода (во 000 м³)					Топли бањи		
	должина на главен водовод во км или вод. мрежа во км	борј на водоводни приклучоци	улични хидранти	јавни чешми приклуч. на водовод	Вкупно	на домаќинс-твата	на инду-стријата и стопанството	за комунални потреби	на други потрошувачи	број на бањи и амами	тушеви	капачи
1957	5,0	2.500	30	70	2.295	1.855	320	100	20,0	2	20	40.104
1968	76,80	7.593	8	101	3.170	1.545	1.125	500	–	2	10	65.220
1975	138,0	10.339	104	–	5.099	2.750	1.782	–	747	1	20	26.627
1985	248,5	24.200	163	–	8.026	3.411	3.480	–	1.135	–	–	–
1988	255,0	25.400	180	–	9.019	4.107	3.782	–	1.130	–	–	–
1994	280,0	26.400	220	–	11.010	5.260	4.300	–	1.450	–	–	–

Табела бр. 137: Разводна мрежа, јавно осветление и испорачана електрична енергија, за град Битола

Год.	Разводна мрежа во км.		Светлосни тела во јавното осветление				Испорачана електрична енергија во милиони KWh			
							Висок напон		Низок напон	
	Вкупно	Од тоа подземна	Вкупно	Од тоа современи	Вкупно	Од тоа до домаќин.				
1957	75,0	–	712	–	5.278	–	–	–	–	
1968	142,3	52,3	1.578	–	41.214	–	–	–	–	
1975	174,0	97,0	2.495	985	83.700	22.600	61.100	50.300		
1981	313,0	166,0	2.840	2.050	125.834	39.985	85.849	73.782		
1988	1.361,0	227,0	2.357	1.425	186.750	56.155	130.595	107.696		
1993	1.770,0	266,0	3.990	2.200	203.387	45.003	158.384	129.696		
1995	1.883,0	288,0	4.260	3.000	225.924	31.053	194.871	160.291		

каптажата и филтерната станица, со потребните резервоари, изнесувал 240 литри/сек. Оваа количина на вода беше задоволителна, со исклучок во летно време, кога капацитетот се намалува на околу 100 литри/секунда.

Во крајот на шеесеттите години, во Битола, потрошувачката на вода, дневно по жител изнесуваше 80 литри, потоа имаше околу 8.000 приклучоци, а водоводната мрежа, заедно со доводот од филтерната станица, изнесуваше 100 км. Од вкупно потрошената вода 60% отпаѓаше на населението, а остатокот на индустријата.^{193; 28}

Територијалното проширување и популацискиот раст на градот доведе до нагло зголемување на потребите од вода, со што постоечките капацитети веќе не одговараа на адекватните потреби на населението.

Во седумдесеттите години потребните количества на вода за градот и индустријата се движеа 300-400 литри во секунда.

Во изминатата деценија 1975-1985 изградени се зафати на сливното подрачје на Пелистер и тоа, зафати на Црвена Река со капацитет од 330 л/сек и на Лак поток со капацитет од 100 л/сек. Така, заедно со проширениот зафат на р. Сапунчица од 900 л/сек, обезбедена е вкупна количина на вода од 1.330 л/сек. Ако од оваа количина се одбијат околу 20% загуби, се обезбедува потребната количина од 1.080 л/сек, што е планирано како потреба во 2.000 година.¹⁹¹ При тоа е сметано со по 330 л/жител/ден, хигиенско-санитарна вода, околу 7.000.000 м³ годишно санитарна вода за индустријата и воопшто работната зона, и околу 6.700.000 м³ годишно технолошка вода за индустријата.¹⁹²

Меѓутоа, во периоди на маловодие (од VI-X месец и зимски денови со изразито ниски температури) количините од сливното подрачје отпаѓаат на околу 200 л/сек и тогаш недостигот се обезбедува од ХМС “Стрежево”. За таа цел е изградена пумпна станица “Довлесик” со потисен цевовод во должина од 2.700 м од пумпната станица до филтерските постројки во село Дихово. Капацитетот на пумпната станица е 600 л/сек во која моментно работаат 4 пумпи од по 100 л/сек. Покрај тоа, и сега, и во иднина, ќе се користат и по 200 л/сек со директно зафаќање од акумулациониот канал на ХМС “Стрежево” над с. Дихово. Во фаза на проект е изградба на уште 4 главни доводи, особено за повисоките зони на градот.

Денес градот со индустријата користи 900 л/сек со учество во сооднос 50:50 потрошена вода на граѓанството и индустријата.

Со оглед на висинските разлики меѓу одделни делови на градот, водоснабдителниот систем е поделен на три висински зони: ниска зона (од 580- 630 м.н.в.), средна зона (од 630-685 м.н.в.) и висока зона (од 685-730 м.н.в.).

Денес градот располага и со 8.850 м³ резервоарски простор и тоа: резервоарот “Овчки баир”, стара филтерница “Довлесик” и филтерница “Дихово”.¹⁹²

Карта 22: Водоснабдителен и канализационен систем на градот

Водоснабдување

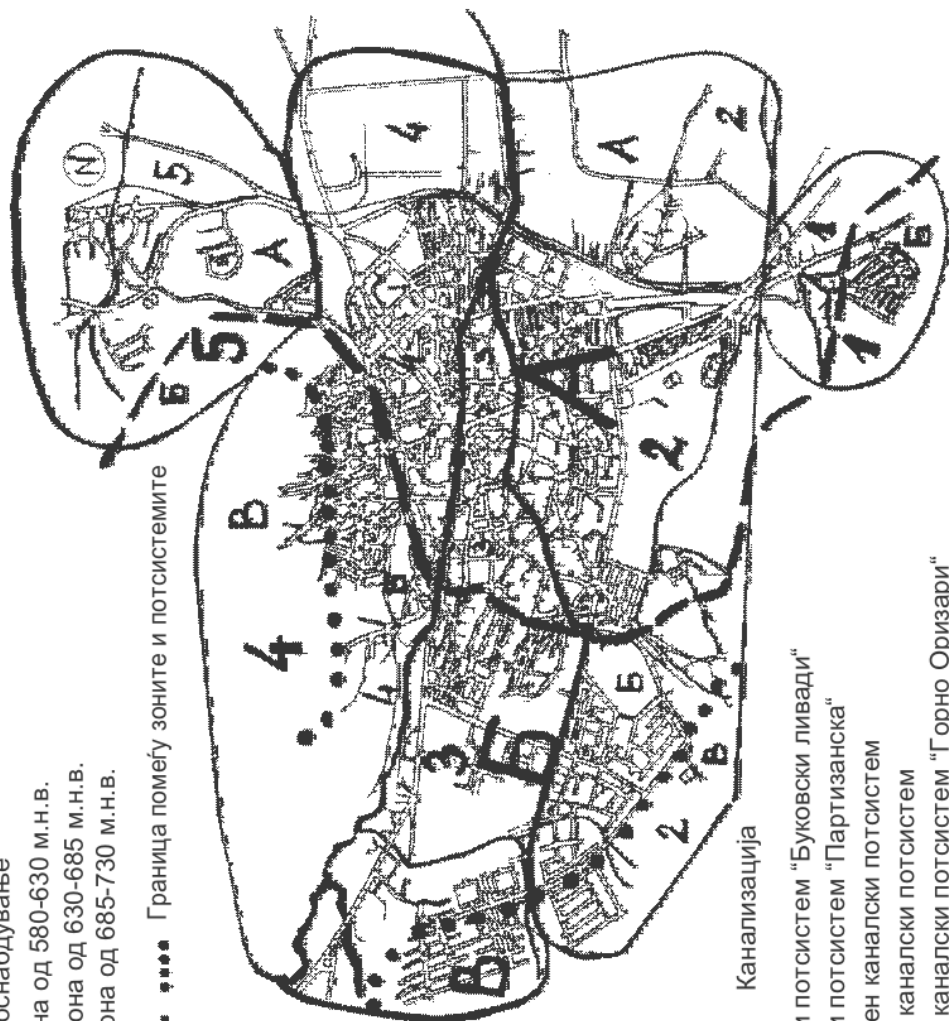
А Ниска зона од 580-630 м.н.в.

Б Средна зона од 630-685 м.н.в.

В Висока зона од 685-730 м.н.в.

 Граница помеѓу зоните и потсистемите

Канализација

1. Каналски потсистем "Буковски ливади"
2. Каналски потсистем "Партизанска"
3. Централен каналски потсистем
4. Северен каналски потсистем
5. Северен каналски потсистем "Горно Оризари"

1.5.4. Канализација

Со градба на современа канализација се отпочна некаде кон крајот на педесеттите години. На тој начин наследениот, релативно развиен, канализационен систем на геризи од 45 км започна постепено да се модернизира.

Веќе во шеесеттите години состојбата била следна: од 52 км канализациона мрежа, 5,6 км веќе е современа, а плитките и застарени геризи се рушат поради зголемениот сообраќај и дотраеност. Колекторската канализациона мрежа во составот на основните сообраќајни насоки изнесувала само 2,26 км, додека секундарната канализациона мрежа изнесувала 16,8 км.

Градот во 1970 година имаше над 22 км современа, а под 45 км стара турска канализација, или вкупно 67 км канализациона мрежа. Оваа мрежа ни од далеку не беше доволна затоа што беше приклучено само околу 60% од населението и имаше над 9.000 приклучоци, и само дел од индустријата. Постојната канализациона мрежа одведуваше, во најголем дел, фекалии и домашна отпадна вода во количество од околу 60 л/сек како и дел од индустриските отпадни води со околу 16 л/сек и примаше 20% од просечните годишни врнежи.

Проблемите во канализационата мрежа и понатаму беа присутни поради зачепување на преливните шахти при врнежи или топење на снег. Сè уште многу блокови згради испуштаа отпадна па дури и фекална вода во водотеците Драгор и Курделес,^{*} како и на отворниот простор под железничката станица.

Осумдесеттите години се години на брза станбена изградба и територијално ширење на градскиот атар, а со тоа и на нова модерна канализациона мрежа. Денес, таа има должина од околу 180 км цевкаста канализација со над 26.000 приклучоци. Поголем дел од канализационата мрежа е од мешовит тип, така да во неа по пат на прелив и во време на поголеми врнежи се користат испустите на атмосферската вода. Во новиот западен станбен реон проектирана е и се изведува сепаратна канализациона мрежа, посебна за фекалните и посебна за артерските води. Капацитетот на постојната канализациона мрежа изнесува околу 100 л/сек фекална и домашна отпадна вода, како и околу 30 л/сек индустриска отпадна вода.

Табела бр. 138: Јавна канализација во Битола

Година	Канализациона мрежа		Година	Канализациона мрежа	
	Должина во км	Приклучоци		Должина во км	Приклучоци
1957	51,6	5.200	1982	125,2	13.800
1968	56,5	6.400	1988	145,0	17.500
1972	70,2	9.400	1991	150,0	25.200
1975	77,9	10.200	1994	165,0	25.600

* Реката Курделес или Куридере, како речен водотек не постои од 1976/77 година кога е започнато покривањето на коритот и на нејзино место е изградена современа улица "Солунска" со сквер и зеленило.

Условите на теренот за градба и проширување на канализационата мрежа, се скоро идеални. Благоиот пад на теренот кон исток и североисток овозможува градба на едноставни системи со мошне погодни услови за прибирање на пречистените води во реката Драгор.

Од вкупно над 165 км канализациона мрежа, 130 км се фекална канализација, 20 км атмосферска канализација, 10 км се с| уште геризи и 4 км се колектори.

Во канализационата мрежа на Битола издиференцирани се пет гранки или потсистеми на каналска мрежа и тоа: каналски потсистеми во населбата “Бук-овски ливади”, каналски потсистем во поширокиот зафат на ул. “Партизанска”, централен каналски потсистем, северен каналски потсистем и петтиот каналски потсистем.¹⁹²

Сепак канализационата мрежа с| уште не е заокружена и се среќава со повеќе проблеми како на пример избивање од шахтите во случај на поројни дождови, доизградба на целиот колекторски систем, изградба на колекторски станици, решавање на проблемот на V канал кој с| уште е отворен канализационен колектор итн.

1.5.5. Осветлување на градот

Електрификацијата на градот е воведена во периодот меѓу двете светски војни, односно во 1924 година, со градбата на калорична централа со еден дизел мотор. Таа била користена за градското осветлување, малку за индустријата и занаетчиството. Јачината на дизел-моторот била со сила од 354 KW.

По ослободувањето се гради ТЦ врз база на јаглен (во 1948 година) со јачина од 0,5 MCW и ХЦ “Сапунчица” (1952 година) со јачина од 2,5 MCW, со што состојбата со обезбедување на електрична енергија нагло се променува. Забрзано започнува да се зголемува и разводната воздушна кабловска мрежа во градот, а со тоа започнаа да се задоволуваат и потребите на домаќинствата, градското осветление и индустријата. Така, веќе во 1957 година електричната разводна мрежа изнесувала 75 км, а јавното осветлување во градот изнесувало 712 светлосни тела. Во 1968 година градската електрична разводна мрежа изнесува 142,3 км од која 52,3 км подземна-кабловска и 90 км надземна електрична мрежа, а во 1995 година разводната мрежа изнесува 1.883 км од која 288 км подземна. (Види табела 137).

Задоволувањето на зголемените потреби од електрична енергија на стопанството, градот и другите населби, мораше да се овозможи преку високо напонски далеководи, потребни трафостаници, трансформатори со што е овозможено равномерно снабдување на квалитетна електрична енергија.

Во периодот 1975-1985 година се проширени двете постоечки трафостаници на 35/10 KW. Должината на електричната мрежа во градот во 1982 година изнесуваше 334 км со 130 трафостаници. Потрошувачката на електрична енергија во општината во 1982 година изнесуваше 125.565.983 KW часа. Најголем потрошувач на електрична енергија во 1982 година се домаќинствата со 74.281.991 квч., потоа, индустријата со 37.817.622 квч. и останатите потрошувачи

со 13.466.370 квч. Во 1982 година едно домаќинство просечно трошеше по 2.251 квч.^{42, 77}

Во периодот 1985-1995 година изградени се уште две трафостаници 110/10 KW (и тоа една во Брусничко-лавчанската населба, а друга во населбата “Боримечка”). Потоа се изградени два нови далноводи 2x110 KW до ТЦ 400/110 KW, наречена “Битола 1“ непосредно до ТЕ на РЕК “Битола“, односно до 110/KW далновод Битола-Ресен.

Денес во градот и неговата непосредна околина има вкупно 7 трафостаници (во близина на ТЕ на РЕК “Битола“, во близина на село Крклино, наспроти Сточниот пазар, во местото “Боримечка“, во Брусничко-лавчанскиот простор II и паркот “Синан беј“), а на потесното градско подрачје има 180 трафостаници 10/0,4 KW од кои се разведува нископогонска до поединечните потрошувачи. Од нив 140 се во сопственост на ЈП “Електростопанство“, а 40 на работни организации.^{191, 192} Вкупната разводна мрежа изнесува околу 1.800 км од која околу 300 км подземна и над 3.000 современи светлосни тела. И на крајот треба да се каже дека во електродистрибуција се вработени над 230 лица.

1.5.6. Телефонска мрежа

Интензивната изградба на телефонска мрежа во градот се развива по 1975 година, кога во Битола имаше над 5.000 телефонски приклучоци. Тогаш поштенската служба се вршеше преку постојната зграда на поштата, два реонски шалтери и 15 ПТТ единици на подрачјето на општината.

Битола е поштенски центар за извршување на поштенски услуги за општините Битола и Демир Хисар и главна телефонска централа за општините Битола, Прилеп, Крушево и Демир Хисар.

Кон крајот на 1987 година бројот на реонските шалтери е зголемен на 7, бројот на ПТТ единици во општината на 20 и инсталирани се 7 автоматски телефонски централи во селата Дихово, Кажани, Кременица, Кукуречани, Новаци, Цапари и Породин со над 1.500 броеви. Во 1996 година ПТТ-Битола располага со 27 пошти, 40 шалтери, над 85 јавни говорници и сл.

Во 1996 година бројот на телефонските приклучоци се движи над 38.000 броеви. Стандардот од 5,6 телефонски приклучоци на 100 жители, во 1975 година е зголемен на 20,6 во 1987 година, односно на 25 во 1990 година, до 37 телефонски приклучоци на 100 жители во 1996 година. Во изминатиот период се зголемени и подземните телефонски кабли од 38 км во 1975 година на 90 во 1987 година, односно на над 140 км во 1996 година.

До 2.001 година се очекува бројот на телефонските приклучоци да биде над 40.000 со околу 200 км подземни телефонски кабли и просек од 40 телефонски приклучоци на 100 жители, како и градба на уште четири реонски пошти.

1.5.7. Затоплување

Во Битола не постои градска топлификација, а со тоа и систем на градска топлификациона мрежа.

Почнувајќи од пред триесеттина години, во речиси сите општествени згради и објекти на работни организации, се воведува парно греење на цврсто (јаглен) или течно гориво (мазут).

Во преку 80% случаи затоплувањето во градот е локално, по пат на индивидуални печки во просториите. Се користат цврсти и течни горива (дрво, јаглен, нафта) и електрична струја. Извесен број индивидуални станбени згради имаат свои централни греења, но нивниот број е занемарлив. Поголемиот број на општествени згради имаат централно греење со сопствени котларници, а само незначителен дел од колективните станбени згради користат затоплување од котларници. Како гориво повеќе се користи течно гориво (нафта, мазут) и јаглен. Поголемиот број на котларници се во станбената зона и централното градско подрачје и тоа преку 75, а во работната зона има над 25, односно вкупно, во рамките на потесното градско подрачје има над 100 котларници. Ориентационо гледано, вкупниот број на корисници во станбените зони се движи над 1.500 станови кои се загреваат со парно греење.

Според ОУП, за наредниот период, по 2.000 та година, предвидено е решение за снабдување на градот со топлинска енергија од котларницата на фабриката за шеќер која ќе користи цврсто гориво. Предвидена е уште една реонска топлана за снабдување на реонот “Довлесик” со топлинска енергија, која што ќе работи на течно гориво. И двете топлани првенствено ќе се користат за затоплување на становите. Двете топлани, главната и реонската, ќе бидат поврзани со магистрален вод по ул. “Партизанска”.

Според предвидената концепција како топлотен извор се зема РЕК “Битола”. Потребната топлина од 260 MW ќе се добие со регулирано одземање на пареата од турбините II и III. Од пумпно-разменувачката станица во РЕК “Битола”, врелата вода во режим 130/70°C ќе се води со цевна мрежа 2xHO.800, до пумпната станица за циркулација на водата во градската топлификациона мрежа. Пумпната станица ќе биде лоцирана на влезот во источниот дел на градот, во близина на РО “Гоце Радосавлевик”, односно “Монтинг”. Од оваа станица водата ќе се разведува преку два магистрални цевоводи со HO.600 и тоа: северен (по ул. “Иван Милутиновиќ”, булевар “Први мај”, до над ул. “Васко Карангелевски”) и јужен (по ул. Партизанска“ до над ул. “Васко Карангелевски”). Од главните магистрали врелата вода ќе се разведува по гранки до топлотните потстанции во објектите кои ќе се загреваат. Во топлотните потстанции ќе се врши загревање на секундарната вода во режим 90/70°C која ќе се користи за загревање на објектите.

Поради висинската разлика во горната зона на градот (Брусничко-лавчанскиот простор I дел) предвидени се три разменувачки станици за загревање на водата во горните зони во режим 95/65°C со што ќе се овозможи циркулација на истата вода и во секундарниот систем.

Магистралните водови од РЕК “Битола” до пумпната станица (во должина од околу 12,5 км) ќе се водат надземно (H=1,0 М) на носачи, а истите ќе бидат изолирани од топлотни загуби.

Градската мрежа ќе се води во бетонски канали чии димензии ќе бидат во зависност од пресекот на цевоводот. На одредени места предвидени се ревизиони и приклучни шахти, а цевоводите во каналите ќе бидат изолирани.

Со ова концепциско решение не е опфатен индустрискиот дел на градот, со оглед на потребите од технолошка пареа на повисок притисок и друго. Снабдувањето на индустрискиот дел со топлотна енергија ќе се врши со котларница на тврдо гориво сместена во кругот на фабриката за шеќер.^{191, 192}

2. МОРФО-УРБАНА СТРУКТУРА НА ГРАДОТ

2.1. ПРОЦЕС НА УРБАНИЗАЦИЈА

Во целиот повоеан период, особено по шеесеттите години, Битола е зафатена со висок процент на урбанизација.

Кон крајот на шеесеттите и почетокот на седумдесеттите години започна да се остварува порамномерен територијален развој на Битола и општината.

Нивото и динамиката на урбанизацијата не биле усогласени со степенот и динамиката на индустријализацијата. Општо земено, урбанизацијата одеше пред стопанскиот развој развивајќи се како “хиперурбанизација”.

Миграцијата село-град доведе и до навлегување на селскиот начин на живот и во градот. Сите македонски градови, меѓу кои и Битола, беа зафатени со лажна урбанизација. Оваа појава продолжува и во седумдесеттите, за во осумдесеттите години да започне постепено да се “нормализира” или да се усогласува со стопанскиот развој.

Побавниот механички прилив на селско население во градот доведе и до зголемување на степенот на урбанизација во осумдесеттите, а особено во деведесеттите години. Така, степенот на урбанизација за Битолска општина во 1981 година изнесувал 58,5, а степенот на регионалната урбанизација 75,6 (за Скопје 80,6 спрема 95,3)^{189, 423} Разликата меѓу Скопје и Битола како втор град по големина е несразмерна, односно не е запазено правилото на “рангот на големината”. Битола не е помала двапати, а над осумпати заостанува од Скопје, што е многу сериозна слабост на урбанизацијата во Р. Македонија. Во 1994 година степенот на урбанизација за Битолска општина изнесува 72, а на регионалната урбанизација 82, што покажува дека сè уште е несразмерна во споредба со Скопје.

Урбанизацијата на Битола во наредниот период ќе се развива со побавна динамика, што позитивно ќе влијае врз стопанскиот развој. Градот ќе расте врз основа на природниот прираст, а помалку на механичкиот прилив којшто досега беше главен извор на порастот на градот. Нивото на урбанизираност од околу 75% градско население, регионална урбанизација од околу 90% и околу 90% неземјоделско население ќе се оствари до крајот на овој век.

2.2. ФУНКЦИОНАЛНО МОРФО-УРБАНА СТРУКТУРА

Во сите регулациони урбанистички планови, досега изработени, вклучувајќи ги и вторите и третите измени и дополнувања на Основниот урбанистички план на град Битола од 1988/89 година и од 1997 година нивна заедничка карактеристика е тенденцијата да се задржи и да се истакне сè она што е вредно и

специфично за градот, истовремено и да се создадат услови за неговиот нормален развиток.

Според урбанистички развој цениме дека Битола од 84.000 жители во 1991 година ќе нарасне на 90.000 жители во 2001 година, а во 2.011 година до 100.000 жители, во 2016 година 110.000 жители и во 2021 година 120.000 жители.

Според ОУП, покрај територијата што ја зафаќа потесното градско подрачје од 2.275 ха, предвидено е проширување на нови површини и тоа на југозапад, запад и североисток, каде интензивно се проширува станбената зона, а на исток и југоисток работната зона. Вкупната територија што е влезена во границите на урбанистичкиот зафат зазема површина од 2.393 ха, односно според вторите измени 2.440 хектари. Со едно попрецизно мерење констатирано е дека опфатот е поглем за околу 160 ха и изнесува 2.600 ха или 26 км².¹⁹²

Оваа територија наменски е расчленета на три основни функционални зони: станбена, работна зона и зона на зеленило, парк, спорт и рекреација. Покрај основните зони, се издвоени и површини за специјална намена, резервати за идна градба, земјоделски површини и слободни површини со вонградско зеленило. Градот е поделен на централно градско подрачје и уште 23 други центри што донекаде одговараат и на постоечките 24 месни заедници.

2.2.1. Централно градско подрачје и станбени зони

Централното градско подрачје, заедно со станбените заедници, претставуваат основни клетки во градскиот организам.

Во централното градско подрачје се наоѓаат: чаршијата, трговско-занаетчискиот дел, управно-судскиот, просветно-културниот, религиозниот, банкарско-финансискиот, станбено-комуналниот и слично, со едно име речено, овде функционира “крвотокот на организмот наречен - град Битола”.

Во станбената морфологија, покрај индивидуалните куќи преовладуваат и големиот број на колективни куќи-згради кои хоризонталната диференцијација на градот ја заменија со вертикална. Вкупниот број на повеќекатници во градот се движи околу 250 згради од 5 до 15 катови.

Станбената зона на градот во периодот 1965/1975 година беше поделена на 16 станбени заедници во градот со бруто површина од 521,50 ха (во 1975 год.) и две градски населби: “Буковски ливади” и “Горно Оризари” со 54,00 ха, со просечна густина на населеност на градот 275 жители на 1 хектар.

Станбената зона во 1985 година зафаќаше површина од 643,7 ха бруто станбена површина, или 491,00 ха нето станбена површина. Во 1995 година тој сооднос се движеше од 787 и 630 ха за бруто, односно за нето станбена површина.

Станбената зона го зафаќа најголемиот дел од потесното градско подрачје, каде се лоцирани и сите постојни централни функции, од реонско, градско, општинско и регионално значење. Поради тоа, станбената зона на Битола (според вторите дополнувања и измени на ОУП од 1988/89 година е поделена на 4 станбени реони, а според новите, трети поголеми измени и дополнувања на Генералниот УП од 1997 година, на 5 станбени реони: централен, западен, северен, јужен и источен).

Карта 23: Поделба на површините во урбаното подрачје

1. Централен станбен реон
- 1a. Централно градско подрачје
2. Западен станбен реон
3. Северен станбен реон
4. Јужен станбен реон
5. Источен станбен реон
6. Работна-индустриска зона

7. Парковска и спортско-рекреативна зона
8. Специјална намена и останато

Табела бр. 139: Згради со станови по нивоа според бројот на катовите во зградата

(состојба 1994 год.)

Општина Битола (1994)	ВКУПНО	З Г Р А Д И С П О Р Е Д К А Т Н О С Т							
		Приземни (П)	Еднокатни (П+1)	Двокатни (П+2)	Трикатни (П+3)	Четирикатни (П+4)	5-9 (П+5 до П+9)	10-14 (П+10 до П+14)	15 + 24 (П+15 до П+24)
Вкупно	25.109	18.909	4.780	897	127	175	191	25	5
градски	13.657	8.826	3.530	786	121	173	191	25	5
останати	11.452	10.083	1.250	111	6	2	—	—	—

Табела бр. 140: Згради со станови по нивоа според бројот на становите во една зграда

(состојба 1994 год.)

Состојба 1994 год.	Вкупно	З Г Р А Д И С П О Р Е Д Б Р О Ј О Т Н А С Т А Н О В И										
		со еден стан	со два стана	со три стана	со четири стана	со 5 до 10 стана	со 11 до 20 стана	со 21 до 30 стана	со 31 до 50 стана	од 51 до 100 стана	со над 100 стана	
Општина	25,109	21,816	2,450	292	108	95	174	94	41	36	3	
Град	13,657	10,843	2,011	264	96	95	174	94	41	36	3	
Останати	11,452	10,973	439	28	12	–	–	–	–	–	–	

Централниот станбен реон го опфаќа средишниот дел на градот (централното градско подрачје) од ул. “Партизанска” на југ до последните изградени делови на Баирот на север, и од ‘елезничката пруга на исток до ул. “Васко Карангелевски” на запад. Предвидуваме дека во 2010 година овој станбен реон ќе ги има следните параметри:

- Вкупна површина од 440 ха
- 16 месни заедници
- број на жители: приближно 48.000
- густина на населеност од 130 ж/ха.

Западниот станбен реон се протега од аголот на улиците “Партизанска” и “Васко Карангелевски” на исток до последните станбени делови изградени во Брусничко-лавчанскиот простор на запад. Овој станбен реон во 2010 год. ќе ги има следните параметри:

- Вкупна површина од 360 ха
- седум месни заедници
- број на жители: приближно 28.000
- просечна густина на населеност од 105 ж/ха

Северниот станбен реон ја зафаќа населбата “Горно Оризари” и комплексот наречен “Ушици” III т.е. поранешно Воено стрелиште. Овој станбен реон во 2010 година ќе ги има следните параметри:

- Вкупна површина 115 ха
- три месни заедници
- број на жители: приближно 8.000
- густина на населеност 70 ж/ха

Јужниот станбен реон ги опфаќа комплексите околу населбата наречена “Буковски ливади”. Овој станбен реон во 2010 година ќе ги има следните параметри:

- Вкупна површина од 60 ха
- две месни заедници
- број на жители: приближно 6.000
- густина на населеност од 100 ж/ха

Источниот станбен реон е расположен источно од ‘елезничката пруга и скоро целосно е наменет за градската работна зона. Со третите измени на ГУП, во овој реон право на граѓанство добиваат и бесправно изградените комплекси: “Боримечка”, “Гургур” и продолжението на “Јени маале”, источно од ‘елезничката пруга со околу 4.000 жители. Повеќе од 2/3 од овој реон се сј уште неизградени, слободни земјоделски површини.¹⁹²

Во изминатиот период 1975-1995 година експанзијата на станбената зона воглавно е кон запад, т.е. во западниот станбен реон, а потоа со помал интензитет во северниот и јужниот станбен реон.

Во прегледот кој следи прикажан е опфатот на бруто и нето станбената зона во 1995 година споредено со состојбата од 1975 и 1985 година, и тоа за урбанистичкото подрачје на град Битола. (Види табела 141).

Табела бр. 141: Опфаќањето на нето и бруто станбена зона, за град Битола во 1975, 1985 и 1995 година.^{191; 192}

Опфат на станбената зона	Состојба во:			Зголемување во периодот					
	1975	1985	1995	1975-1985		1985-1995		1975-1995	
Површина во ха	ха	ха	ха	ха	%	ха	%	ха	%
1. Нето станбена територија со сите придружни комплементарни функции на ниво на: станбена заедница, (станбени улици, основно школство, детски установи, дневно снабдување и услуги, детски игралишта, меѓу жилишно зеленило и дурги помали површини)	376	491	630	115	30,6	139	33,2	254	67,6
2. Површини и објекти со функции од повисок ранг (реонски, градски, општински и регионален) испреплетени со станбени и станбено деловни намени воглавно во централното градско подрачје	97	100	122	3	3,1	22	22,0	25	25,8
3. Улици со колекторски и артеријален значај и коритото на реката Драгор	24	34	35	10	41,7	1	3,0	11	45,8
4. Недефинирани површини поголеми од 0,1 ха, воглавно периферно распоредени, што се користат претежно како обработлива земјоделска површина и кои органски припаѓаат на станбената зона	24,5	18,7	—	-5,8	-23,7	-18,7	-100,0	—	—
Вкупно, бруто станбена територија	521,5	643,7	787,0	122,2	23,4	143,3	22,3	265,5	51,0

Од прегледот се гледа дека експанзијата на станбената зона во изминатите децении е голема (67,6% нето и 51,0% бруто територија).

Во наредниот период, до 2000 година, нето станбената територија треба да биде околу 660 ха или изградба на уште околу 30 хектари, а бруто станбената територија се предвидува дека ќе изнесува 847 ха, односно уште 60 ха повеќе отколку во 1995 година.

Бруто густината на населеност во 1975 година изнесува 141 ж/ха, а во 1985 година 139 ж/ха. Нето густината на населеност е намалена за 13 ж/ха и тоа од

195 ж/ха во 1975 година, на 182 ж/ха во 1985 година. Во 1995 година нето густината изнесува 145 ж/ха, а бруто густината 115 ж/ха. Намалувањето на густината на населеност е резултат на големата застапеност на индивидуалната станбена градба во изминатиот, а и во наредниот период. Така, во изминатата деценија (1975-1985 година) зголемувањето на бројот на жителите (за 22%) и бруто станбената територија (за 23,4%) се урамнотежени, а за деценијата 1985-1995 година зголемувањето на бројот на жители (за 2%) и бруто станбена територија (за 13%) не се урамнотежени.

2.2.2. Стопански и работни зони во градот

Работната, односно индустриската зона, главно, е лоцирана на терените источно и југоисточно од градот и е одделена со 'елезничка пруга и широк појас од високо зеленило.

Во 1975 год. индустриската-работна зона зафаќа 126,00 ха, во 1985 год. од 177 ха, а во 1995 год. таа се движи околу 211,3 ха.

За наредниот период 1995-2000 год., а и после 2000-тата година, за работната зона, заедно со слободните простори, се предвидува површина од 500 ха во која се димензионирани простори за една оптимална организација со слободни неизградени површини, заштитно зеленило како и објекти и функции од работен стандард. Површините кои што денес не се ангажирани ќе функционираат како земјоделски с/ додека според планот, не се искористат за нешто друго.

Терените што ги зазема индустриската зона, по својата местоположба во однос на градот, правецот на главните ветрови и водените текови, сообраќајната поврзаност со градот, 'елезничкиот колосек и можноста за непречено перспективно проширување, наполно одговараат на нивната намена. Во источната и југоисточната работна - индустриска зона се сместени следните работни организации: "Жито Битола", "Фринко", Шекерана "4-ти Ноември", Пивара, Свилара "Илинден", "Битолатекс", "Монтинг", "Транскоп", "Авторемонт", Кожара, "Металец" - апарати за домаќинство, "Југотутун", Млекара, "Прогрес", "Отпад", Градежни стоваришта, авто сервиси и други објекти.

Површината на работната зона според ОУП, е определена во зависност од бројот на работните места предвидувајќи дека во 2000 год. во неа ќе бидат околу 26.000 работни места. Сметајќи по 200 м² на едно работно место, + 15% од тој норматив за комуникација и заштитно зеленило и 10% резерви за проширување и непредвидени ситуации, просторниот опфат на градската работна зона се заокружува на околу 500 хектари.

Во централниот дел од градот од порано е создадена мала работна зона која понатаму не треба да се проширува како од аспект на заштита на животната средина, така и поради принципот на рационалност. Овие капацитети (текстилната ф-ка "Пелистер", конфекцијата "Иднина" - ООЗТ "Хераклеја" и Ветеринарниот центар - Битола) немаат никакви просторни услови за проширување, а пак за некои се размислува и за нивна дислокација (пр. Ветеринарниот центар).

Старата чаршија, гледана како специфична работна зона (од терцијален сектор), треба да се стимулира и осовременува не само од аспект на рационалноста на концентрираност на дејностите, туку и од аспект на заштита на ова историско јадро. Приличен дел од малото стопанство и понатаму може да биде

концентриран во Старата чаршија. Овој специфичен работен комплекс, со преку 800 мали и средни по големина деловни простории, (дуќани и продавници) може да обезбеди 3.000-3.500 работни места, и тоа како од услужната, така и од сервисна и малопроизводна природа.

За овој вид стопанисување предвидени се уште пет пунктови кои веќе почнаа постепено да го добиваат својот облик, тоа се:

- Пунктови во северниот станбен реон, јужно од раштанскиот поток;
- Во западниот станбен реон покрај патот за село Лавци, а јужно од станбениот блок “Бактериолошка станица”;
- Во работната зона од двете страни на патот за село Новаци;
- Во реонот на ладилникот, кај бензинската пумпа на патот за Пелистер,
- Југоисточно од потокот Сива вода меѓу патиштата за село Кравари и село Бистрица.

Првите три се мошне ограничени за просторни проширувања, додека четвртиот и петтиот имаат скоро идеални услови, но и многу низок степен на комунална опременост.

Според Просторниот план на Општина Битола изработен во 1976 година се предвидуваше дислокација на индустријата, а особено на т.н. “нечиста индустрија” спрема с. Кукуречани и с. Могила. Но, оваа определба е напуштена, па така, сега преовладува погоре изнесеното мислење дека истата ќе се проширува или дислоцира во југоисточното индустриско подрачје, односно во југоисточната работна зона.

Определба за дислоцирање од станбената во работната зона на: Свиларата, Печатницата, текстилната фабрика “Пелистер” и конфекцијата “Иднина” и понатаму останува само како определба, без временско врзување за крајот на планскиот период до 2000 година. Истото се однесува и за Кланицата која треба да го бара своето дефинитивно решение во реонот на сегашното сточно пазариште. Единствено можно решение до крајот на планскиот период е дислокација на Ветеринарниот центар во реонот на сегашното сточно пазариште.

Порастот на терцијалните активности веќе е изразен преку изградба на нови трговски, угостителски и сервисни површини и објекти во рамките на станбената зона и централното градско подрачје. Такви се: новите трговски објекти во населбата “Карпош” и “Кланица”, “Пелагонка”, “Стара Болница”, “Шехерзада”, “Стаклена зграда - Пелистер”, Шопинг центар во Брусничко-лавчанска населба, Трговски комплекс кај “Реплек” итн.

Во Битола тешко може да се издвои локалитет што би претставувал градски и трговски центар затоа што трговските функции, претставени со поголеми деловни простории, се разместени низ целото централно градско подрачје. На таков начин е зголемена атрактивноста на ова подрачје што е, несомнено, урбан квалитет во споредба со новите модели каде централните подрачја се состојат од повеќе еднонаменски простории, без нивно взаемно испреплетување.

2.2.3 Локација на индустријата во и околу градот

Како што веќе понапред споменаваме индустриската зона на Битола, главно, е лоцирана на терените источно и југоисточно од градот со ангажирана

површина од 177 ха во 1985 год., а 211,3 ха во 1995 год. Терените што ги зафаќа индустриската зона напoлно одговараат на нивната намена па според тоа размислувањата за нивна прелокација останува како определба без временско врзување. Единствено во оваа зона ќе се прошируваат терените, а најголемите загадувачи ќе мораат да поседуваат системи за заштита на водата, воздухот и тлото од загадување.

Денес во индустриската зона се сместени над 65 фабрики, претпријатија, стоваришта, сервис и други организации.

Во централното градско подрачје се лоцирани неколку работни организации на кои, според намената, местото не им е таму. Живинарската фарма “Јонче Георгиевски”, иако е оддалечена 7 км западно од Битола, има крајно неправилна локација, бидејќи врши целосно загадување на р. Братиндолка, а со тоа и на р. Драгор. Решението за овој објект е во дислокација или современ систем за заштита на водата. Единствено се размислува само за скора дислокација на кланицата и на Ветеринарниот центар и треба да бидат во реонот на сегашниот сточен пазар.

Стратегија е новите индустриски капацитети да се градат во источната и југоисточната работна зона, а за т.н. мало стопанство предвидени се пет пунктови кои веќе го добиваат својот облик и се во функција на станбените зони кои се во урбаната градска периферија.

2.2.4. Зона на зеленило и спортскорекреативни површини

Распоредот на зелените површини е во склоп на целата градска територија. Оваа зона во 1969 год. ја сочинуваа еден градски парк и две помали парковски површини со вкупна површина од 66 ха, како и три мали реонски зелени површини со околу 30 ха. Фондот на градското зеленило се движеше 11 м² на жител со процена да се зголеми на 20 м²/жител. До тоа не дојде, напротив, зелените површини рапидно се намалија на само 2,8 м²/по жител, (во 1975 год.), а денес и под 2 м²/по жител.

Во 1971 во општината се регистрирани 25, а во градот 5 станови за одмор и рекреација. Истите во 1981 год. ги имаше 338 со површина од 19.425 м² од кои 5 беа во градот со површина од 297 м². Во 1994 година во општината се регистрирани 1.216 станови за одмор и рекреација со површина од 69.312 м².

Табела бр. 142: Станови за одмор и рекреација според година на изградба

(состојба 1994)

Станови за одмор и рекреација	Вкупно	Г о д и н а н а и з г р а д б а				
		до 1960	1960-1970	1971-1980	1981-1990	по 1990
Општина Битола	1.216	292	65	192	397	270

Во 1975 год. зоната за спорт и рекреација изнесуваше 118,40 ха што не одговараше на состојбата со градското зеленило. Организирано градско зеленило беа парковите, со вкупна површина од околу 20,5 ха, од која на главните градски

паркови припаѓаа 16,2 ха и тоа Градскиот парк и Шеталиштето со површина од 8,4 ха, а останатите три мали паркови заедно со површина од 7.8 ха. Вкупната површина на сите скверови, тревници и дрвореди изнесуваше околу 4,4 хектари. Како вонградско зеленило беа третирали зелените површини на “Тумбе кафе” со површина од околу 30,0 ха и “Германските гробишта” со Баирот во површина од околу 150,00 хектари.

Во периодот (1975-1985 год.) организираните градски површини во паркови се намалени за околу 3,6 ха, а со тоа опадна и оскудниот стандард на околу $2,0 \text{ м}^2/\text{по жител}$.

Со вторите, а особено со третите измени и дополнувања на ГУП, комплексот “Тумбе кафе”, комплексите Еврејски и Турски гробишта, а делумно и локалитетот “Тепсија” и Германски гробишта, добија третман на градско парковско зеленило. Со тоа се обезбедува зеленило во градското подрачје со вкупна површина од околу 184,00 ха. Од тоа во Битола може да се обезбеди јавно градско зеленило со просечно ниво по $16,7 \text{ м}^2/\text{по жител}$, од што $7,59 \text{ м}^2/\text{по жител}$ е зеленило со градска функција, а $9,11 \text{ м}^2/\text{по жител}$ зеленило со реонска функција. Меѓутоа во овие парковски локалитети потребни се повеќе интервенции за обновување на зелените површини кои во некои простори целосно или делумно се деградирани.

Постојниот градски парк со површина од 8,4 ха и градскиот спортски центар со површина од 9,2 ха се најкомпактен комплекс за оваа намена, а со вклучување на “Тумбе кафе” постојат услови парковското зеленило да се зголеми на 37-40 ха. За разлика од сите останати парковски и воопшто зелени комплекси, овој дел денес е единствен опремен со извесна инфраструктура на која можат да се вршат доградувања и проширувања.

Денес зеленилото и парковските површини се расцепкани на релативно мали површини, периферно поставени во рамките на потесното градско подрачје, со вкупна површина од 38 ха. Таквата периферна положба е добра заради релативно лесните можности за поврзување со околната биолошка структура. Таквата положба не овозможува во поголем обем инфилтрирање на зеленилото во останатите две зони. Во периодот кој следи реално е да се вршат реконструкции на градскиот парк и на веќе дотраените парковски површини и да се пристапи кон уредување на комплексот “Тумбе кафе”. Потоа ќе треба во подолг период да се пристапи кон реализација на планот за зголемување на зелените реонски градски површини, заедно со спортските центри и заштитното и линеарното зеленило.

Спортскиот и рекреативниот живот на граѓаните во Битола се одвива на терените на градскиот стадион, околните помошни игралишта и спортската сала “Младост”, како и во Фискултурниот дом, ракометното и тениското игралиште, фудбалското игралиште во Горно Оризари и Лавци. Спортско-рекреативни активности се одвиваат во спортско-рекреативниот центар на ХМС “Стрежево”, Олимпискиот базен, училишните спортски терени, Градскиот парк, како и во “Тумбе кафе”, делови од Баирот, а во пошироки рамки Пелистер, Неолица и други места.

Денес, вкупната површина на зелени и парковски површини изнесува 38 ха, површини на пошумени терени во делови на Баирот 55 ха и површини на

сите организирани спортски терени од 20,2 ха, или вкупната површина за паркови, спорт и рекреација изнесува 113,2 ха

Идејата за формирање централен градски луна-парк и неколку реонски забавни детски паркови останува сè уште надвор од постоечките планови, со напомена дека до тоа би можело да дојде во многу подолг период.

2.2.5 Основна сообраќајна мрежа

Релјефот на непосредната околина го услови хиперболичниот облик на градската територија која на исток се отвора кон полето, а на запад се стеснува со падините на Пелистер. Од јужната страна со Баба Планина и од северната страна со падините на Облаковскиот масив, односно кон Баирот.

Ваквото окружување со векови вршеше агломерирање на урбаните содржини вдоль средниот тек на реката Драгор. Со тоа се создаде геометриско средиште со трговско-занаетчиска функција - Стара чаршија, а потоа, следеа маалските станбени зони и, се разбира, политичко-административните, просветно-религиозните и воено-стратешките објекти и зони.

Влегувањето во самиот град се одвиваше од три влезно-излезни патишта од север, југ и запад, кои буквално се сечеа во една точка во центарот на централното градско подрачје. Со процесите на индустријализација, урбанизација се наметна прашањето за ширење на потесното градско подрачје, како и планирање на современа сообраќајна патна мрежа. Трите влезно-излезни патишта се проширени и асвалтирани. Исти такви, а и други сообраќајни зафати се извршени и на поголем број сообраќајници во градот.

Во 1971 година степенот на моторизација изнесуваше 8,6 ‘ на 1 моторно возило. Во почетокот на 1976 година степенот на моторизација изнесуваше 6,2 ж/1 моторно возило, во 1981 година 4,8 ж/1 моторно возило и во 1991 год. 4,1 ж/1 моторно возило. Во 1995 год. во општината имаше 23.428 моторни возила, од кои 21.072 беа патнички возила. Претпоставка е дека околу 80% од нив се во градот, што дава бројка 16.670 патнички возила. Споредено со бројот на жителите во Битола прозлегува дека во таа година степенот на моторизација изнесуваше под 4,0 жители на едно патничко возило. За 2001 година предвидуваме степенот на моторизација да изнесува 30.000 патнички возила, односно по 3,0 ж/на 1 патничко возило.

Најголеми проблеми на сообраќајот и во сообраќајната мрежа на Битола се недоволниот број на паркинг места, недоволниот простор за сообраќај во минување, малиот број на улици со две и повеќе коловозни линии, непостоење на кружно движење на сообраќајот, голем број на тесни улици, мал број на едностраночни улици итн. Сите овие сообраќајни проблеми особено се изразени во централното градско подрачје, односно во трговско-стопанскиот центар на градот при што се доаѓа до сообраќајен метеж и парализа на сообраќајот. Ваквиот застој на сообраќајот доведува до негово бавно одвивање и тоа со просечна брзина 15 до 20 км на час, а на моменти и целосно е запрен.

Според извршени сондажи на броење на возила во минување во т.н. шпиц на денот и во пазарни денови, улиците “Иван Милутиновиќ”, Булевар “Први мај”, “Партизанска”, “Прилепска”, “4-ти Ноември”, “Борис Кидрич”, “Пецо

Божиновски”, “Цар Самоил”, “Охридска”, “Васко Карангелевски”, и “Климент Охридски” ја имаат вредноста од 1.000-1.200 возила на час, или просечно секоја 2-3 секунда поминува по едно возило. Се разбира дека ваквиот сообраќај предизвикува и голема бучавост и загадување на воздухот.

Денес вкупниот капацитет на сите паркинг места-паркиралишта, во централното подрачје и неговата поблиска околина, не надминува бројка од 1.200. Според прогнозите за станбената зона до 2001 година, во нејзините централни делови би требало да се обезбедат околу 5.700 паркирни места, а во работната зона околу 2.650, при тотален степен на моторизација од 3 жители на 1 патничко возило. Планираните паркинг-места во централните делови се повеќе од потреба, меѓутоа за наведениот период тешко е дека ќе се обезбедат.

Главни влезно-излезни транзитни сообраќајници или магистрални улици во градот со правец кон север, југ, запад и исток, со артеријален карактер се 13 улици: ул. “Прилепска”, “4-ти Ноември”, “Никола Тесла”, “Иво Рибар-Лола”, “Партизанска”, “Васко Карангелевски”, “Довлесик”, “Булевар Први мај”, “Владимир Назор”, “Иван Милутиновиќ”, дел од улицата “Добриное Радосављевиќ”, патот за с. Новаци и патот за с. Кравари. Потоа следат и 62 радијални и линеарни улици, односно колекторски (собирни) улици, како на пример: “Солунска”, “Охридска”, “Цар Самоил”, “Пецо Божиновски”, “Едвард Кардељ”, “Климент Охридски”, “Борис Кидрич”, “Илинденска”, “Дебарска”, “Кузман Јосифовски”, “Димитар Влахов” и други. Сите преостанати (270 улици) се од локален карактер.

Слика 29. Панорма на Битола - авионска снимка
(фото Петар Ставрев, 1991 година)

Трите влезно-излезни правци север, југ и запад имаат транзитно значење. Новиот магистрален пат М5 Прилеп-Битола-Охрид и Охрид-Битола-Прилеп денес се одвива надвор од градот, на посебна заобиколна траса. Другите два транзитни правци Прилеп-Битола-македонско-грчката граница и правецот Скопје-Охрид-Битола-македонско-грчката граница се обраќаат низ самиот град со што се создава голема фреквенција на сообраќајот.

Во наредниот период, за овие две траси, се планираат заобиколни правци со што во Битола би се намалил интензитетот на т.н “небитолски сообраќај”.

2.2.6. Јавен превоз на патници и стока (градски локален и приградски сообраќај)

Во Битола за јавен превоз на патници и стока се користи ‘елезнички и патен сообраќај.

Преку ‘елезничката станица-Битола во 1971 година биле превезени 185.000 патници и 226.000 тони стока, а во 1988 година се превезени 266.000 патници и 129.000 тони стока. Со патниот сообраќај во 1988 година се превезени 8.789.000 патници и 427.156 тони стока.

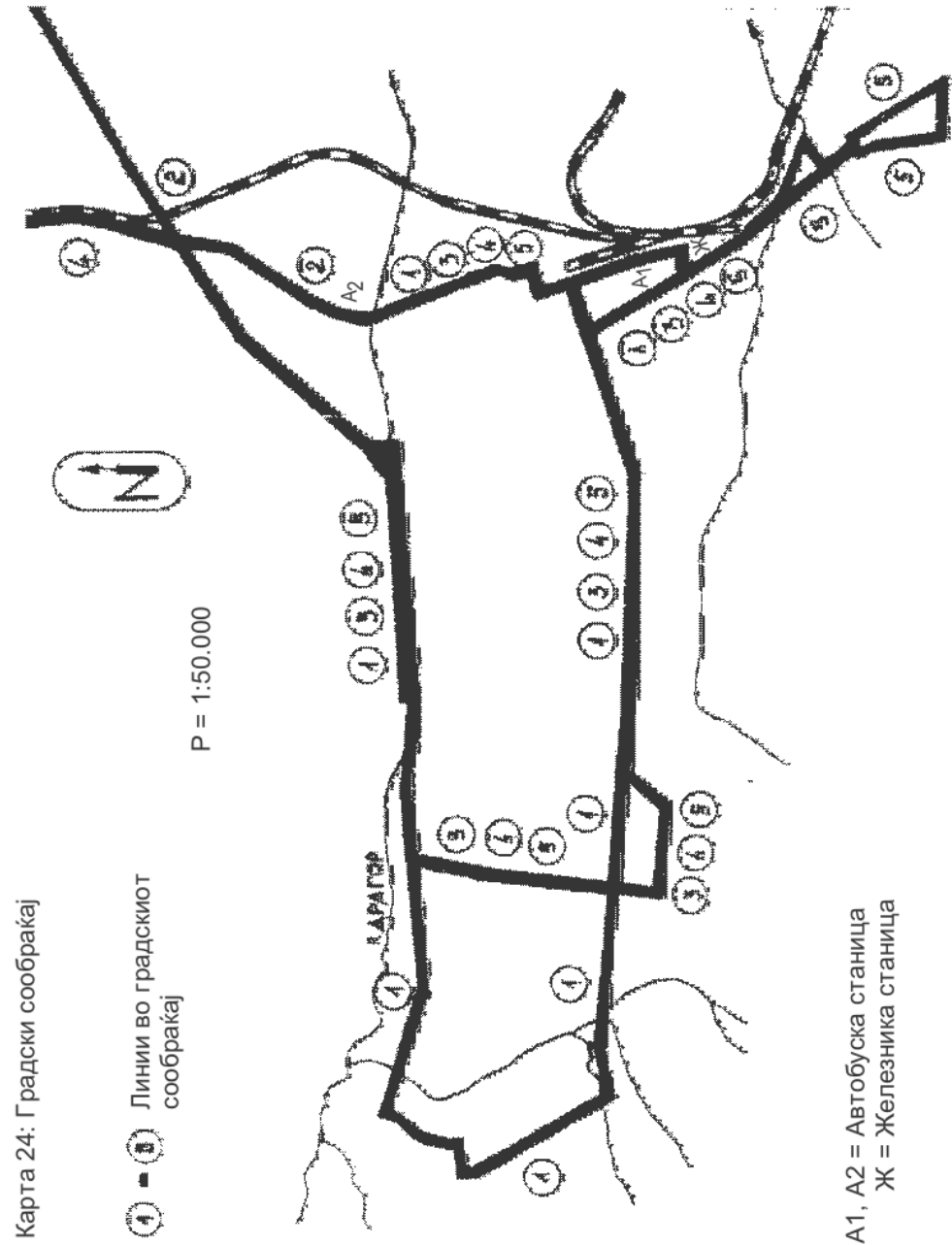
Меѓуградскиот сообраќај се врши преку главната автобуска станица со 27 редовни линии кон, речиси, сите поголеми градови во Р Македонија. Со редовен карактер се одвива и меѓународен сообраќај со 5 линии (за Белград, Софија, Истанбул, Гетеборг и Франкфурт) и тоа дневно, неделно или еднаш месечно, зависно од интересот. Првите три линии се секојдневни. По потреба, а особено во летната сезона се одвиваат и меѓународни линии кон Измир, Малме, Сегедин, Лерин, јадранско, црноморско и егејско Приморје.

Исто така, во летната сезона се вклучуваат и повеќе вонредни сезонски линии и кон нашите туристички центри (Охрид, Струга, Дојран, Отешево, Претор и Крани).

Приградскиот сообраќај, т.е сообраќајот со населбите во општината и соседните општини (Демир Хисар и Ресен) се одвива во 37 редовни и неколку сезонски линии, со вкупна должина од 958 км. Во 1986 година се превезени 3.620.000 патници, во 1987 година 4.074.000 патници, а во 1991 година 3.728.000 патници. При тоа во 1991 година е измината километража од околу 3.000.000 км. Овој сообраќај се одвива преку посебна автобуска станица во реонот на некогашниот Ат-пазар. Истата располага со непогоден и недоволен простор па се размислува за нејзина дислокација непосредно до реонскиот спортски центар “Јени маале”.

Околу триесет години во Битола постои градски сообраќај. Со овој вид сообраќај во градот во 1986 година се превезени околу 3.900.000 патници, во 1987 година 4.130.000, а во 1988 година 5.059.000 патници. Бројот на линии изнесува 5, и тоа: кружна 1 (со два автобуси), кружна 2 (релација Долно Оризари-Битола со еден автобус), кружна 3 (со 4 автобуси), кружна 4 (релација Горно Оризари-Битола со еден автобус) и кружна 5 (Битола-Буковска населба со еден автобус).

Линиите 3, 4 и 5 ја вршат и две приватни претпријатија “Хера-транс” и “Турист превоз-Бистрица”. Во склоп на градски сообраќај се и линиите: 6 Битола-Породин, 7 Битола-Бистрица, 8 Битола-Кравари-Оптичари, 9 (5) Битола-Буково, сите со по еден автобус.

Резимирано: градскиот сообраќај во Битола го вршат три правни лица, “Транскоп” со 12 автобуси, “Хера-транс” со 2 и “Турист превоз- Бистрица” со 2 автобуси, или вкупно градскиот сообраќај го вршат 16 автобуси со над 650 седишта.

Покрај возилата на градскиот сообраќај, низ улиците на Битола се обраќаат над 300 разни такси возила, околу 400 товарни моторни возила, околу 20.000 патнички автомобили, над 300 моторцикли и други возила.

Денес во Битола работат 6 бензиски пумпи, а до крајот на 2000-та година на потесно градско подрачје би требало да има 10 бензиски пумпи.

Во функција на сообраќајот се над 50 разни автомеханичарски и автоелектричарски сервиси, околу 40 вулканизери, околу 40 автоперални и над 100 продавници за автоделови.

2.2.7 Површини со друга намена

Покрај трите основни функционални зони (стопанска-работна, станбена и зона на зеленило спорт и рекреација) постојат и уште многу сектори, намени и функции кои ја докомпетираат просторната организација на градот.

- Зона со специјална намена, со површина од 109,50 ха;
- Земјоделски и неизградени површини со 1253,76 ха;
- сообраќајни површини со 78,64 ха;
- останати површини со 81,60 ха

вкупно површини со друга намена 1523,50 ха.

Во групата на терени со специјална намена влегуваат терените на касарната на гарнизонот на АРМ со површина од 97,0 ха, зоолошката градина со 3,0 ха и археолошкиот локалитет “Хераклеја Линкестис” со 5,5 ха. Во оваа група се и Домот за доилчина и Домот за глувонеми деца со вкупно 4,0 ха.

Во групата на останати површини влегуваат: железничката пруга со железничката станица 14,9 ха, гробиштата 31,0 ха, водните текови 23,8 ха, сточното пазариште 3,6 ха, бензиски пумпи 2,4 ха, објекти на градски водовод 2,1 ха и трафостаници со 3,8 ха.

Од вкупната гробишна површина (31,0 ха), 7,6 ха се меморијални споменични гробишта (воени француски 2,6 ха, воени германски 0,3 ха, воени српски 0,5 ха и еврејски гробишта 4,2 ха). Останатите 23,4 ха се активни гробишта и тоа: светонеделски гробишта 6,4 ха, буковски заедно со партизански гробишта 4,1 ха, влашки гробишта 1,1 ха, католички гробишта 0,3 ха, новите градски - христијански дел 10,0 ха и новите градски - муслимански дел 1,5 ха. Некогашните христијански гробишта кај Довлесик и старите муслимански гробишта се предвидени како парковско рекреативни површини.

Освен со погоренаведените површини, нормално функционирање на градскиот организам не може да се замисли без големиот број и на други површини: пазариштата, општата болница (15,2 ха), ветеринарниот центар, противпожарната станица, општинскиот затвор (2,0 ха), метеоролошката станица, сеи-

змолошката станица, станицата за технички преглед, автобуската станица, поголемите паркинг простори и други површини.

Покрај градскиот пазар (0,8 ха) и малото пазарче, се предвидува градба на уште еден пазар во реонскиот центар “Запад” (со 1,0 ха), како и уште 4 мали пазаришта во “Горно Оризари”, “Буковски ливади”, “Боримечка” и “Дрвен пазар” (со вкупна површина од 1,0 ха). За сточниот пазар се предвидува дислокација во делот на работната зона, а во непосредна близина на сточното пазариште се планира да се лоцираат кланицата и ветеринарниот центар.

Покрај постојаната противпожарна станица која е веќе со многу мала површина и просторно-локациски не ги задоволува потребите на градот и пошироко, се планира изградба на уште три противпожарни станици. Нивните локации би биле во близина на бензиската пумпа “Довлесик”, помеѓу индустриската зона и село Кравари и трета во северниот реон Горно Оризари.

Сегашната локација на автобуската станица за локален сообраќај, кај АТ-пазар, е привремена и не ги задоволува просторните услови, ги загрозува и влошува сообраќајните текови на делот од магистралната улична мрежа. Според ГУП се предлага нејзина дислокација на аголот меѓу улиците “Железничка” и “Наум Наумовски-Борче” во месната заедница “Даме Груев”.

Во функција на други површини би ги споменале и планираните простори за депо за возила од јавниот градски превоз, пречистителна станица за отпадни води, депонија за ѓубре, нова локација на зоолошката градина и паркинзи за товарни возила.^{192,185/192}

Поради просторното проширување на градот потребна е изградба и на уште три помали полициски станици, и тоа една во западниот станбен реон која воедно ќе покрива и дел од селските потпелистерски населби, втората во јужниот станбен реон-Буковска населба и третата во Горно Оризари-северниот станбен реон. Овие две полициски станици би биле наменети и за интервенции во селата од северниот и јужниот дел на општината.

2.2.8. Намена на површините во урбаното подрачје според третите поголеми измени и дополнувања на Генералниот урбанистички план на Битола од 1997 година

Третите поголеми измени и дополнувања на ГУП даваат анализи на намената на површините според постојаниот ОУП, односно постојната состојба, како и прогнозирање на урбаниот развој на Битола за 2010-та година.

Според ГУП се предвидува станбената зона да изнесува околу 749 ха, односно зголемена е за нови 89 ха. Тоа се комплексни ангажирани со бесправна градба во локалитетите: “Стрчин” (источен дел) со околу 15 ха, “Боримечка”, “Гургур”, “Јени маале” (источно од железничката пруга) со околу 47 ха и “Горно Оризари” (западниот дел во поширокиот зафат на патот за с. Раштани), како и некои други помали пунктови со вкупна површина од околу 27 ха.

Се предвидува работната зона да изнесува 643,45 ха во која се издиференцирани 6 основни групи на намена и тоа: чиста индустрија, нечиста индустрија, сервис и мало стопанство, стопански дворови (на разни комунални сообраќајни,

градежни и други организации) складишта и царинарница со царинско-шпедитерски терминал.

Парковско и спортско-рекреативната зона се предвидува да располага со површини во големина од 276,88 ха, од кои на постојаниот градски парк и Тумбе кафе припаѓаат 40,4 ха, на зелените површини со реонска функција, односно на таканаречените реонски паркови им припаѓаат 116 ха, на заштитното зеленило околу 57 ха, на спортски терени и центри 10 ха и на терени со рекреативна намена 53,48 ха.

Централните градски функции се димензионирани со вкупна површина од 187 ха, од кои на централното градско подрачје му припаѓаат 126,5 ха, а останатите 60,5 ха се распоредени во реонскиот центар “Запад” како и кај здравствените, средношколските и високошколските објекти што се вон централните комплекси.

Површини со специјална намена се димензионирани на 118,1 ха, а површините на “Останато” изнесуваат 150,0 ха и уличната мрежа зафаќа вкупна површина од 120,57 ха (од кои магистрални улици 51,6 ха и колекторски улици 68,97 ха). (Види табела 127 и 143).^{192,167/193}

Во проекцијата до 2010-та година ГУП прогнозира промени на некои демографски показатели и елементи на станбениот стандард. (Види табела 144)^{192/202}

Табела бр. 143: Намена на површините во урбаното подрачје на Битола според ГУП прогнозирано за 2010-та година

1. Станбена зона 749 ха

Реони	Површина на реонот (ха)	Површина на станбена зона (ха)	Учество на станбената зона во реонот (%)	Планиран број на жители	Нето густина на населеност (ж/ха)
I. Реон (централен)	710	261	37%	40.000	153
II. Реон (западен)	430	242	56%	28.000	116
III. Реон (северен)	182	115	63%	8.000	70
IV. Реон (јужен)	173	84	49%	6.000	72
V. Реон (источен)	750	47	6%	4.000	85
ВКУПНО:	2.245	749	33%	86.000	115

2. Работна зона 643,45 ха

Реон	Површина на ренот	Чиста индустрија	Нечиста индустрија	Сервиси и мало стопанство	Стопански дворови	Скла-дишта	Царинар-ница шпедиција терминал	Вкупно (%)
	(ха)	(ха)	(ха)	(ха)	(ха)	(ха)	(ха)	(ха/%)
I. Реон	710	4,00	–	1,90	2,50	1,00	–	9,40/1,3%
II. Реон	430	–	–	37,90	–	–	–	37,90/8,8%
III. Реон	182	2,20	–	17,60	–	–	–	19,80/10,9%
IV. Реон	173	–	–	33,70	5,30	–	–	39,00/22,5%
V. Реон	750	195,37	194,00	31,10	40,00	72,18	4,70	537,35/71,6%
ВКУПНО :	2.245	201,57	194,00	122,20	47,80	73,18	4,70	643,45/28,7%

3. Парковско и спортско-рекреативна зона 276,88 ха

Реон	Паркови (ха)	Заштитно зеленило (ха)	Вкупно зеленило (ха)	Спортски терени (ха)	Вкупно зеленило и спорт (ха)
	1	2	1+2	3	1+2+3
I. Реон (цен-трален)	100,70	12,90	113,60	13,10	126,70
II. Реон (западен)	31,80	19,00	50,80	34,68	85,48
III. Реон (северен)	24,00	–	24,00	8,20	32,20
IV. Реон (јужен)	–	11,00	11,00	7,50	18,50
V. Реон (источен)	–	14,00	14,00	–	14,00
ВКУПНО:	156,50	56,90	213,40	63,48	276,88

4. Улична мрежа 120,57 ха

Реон	Магистрални улици (ха)	Колекторски улици (ха)	Вкупно (ха)
I. Реон (централен)	10,00	17,37	27,37
II. Реон (западен)	17,00	19,00	36,00
III. Реон (северен)	5,70	6,70	12,40
IV. Реон (јужен)	3,00	7,60	10,60
V. Реон (источен)	15,90	18,30	34,20
ВКУПНО:	51,60	68,97	187,00

5. Централни функции 187,00 ха

6. Специјална намена 118,10 ха

7. Останато 150,00 ха

ВКУПЕН ОПФАТ НА УРБАНОТО ПОДРАЧЈЕ

2.245 ха

Табела бр. 144: *Компаративно прогнозирани промени на некои демографски показатели и елементи на стандартиот стандард во периодот 1993-1995 и 2010-та година.*

		1993-95 година	2010та година
1.	Жители	78.000	86.000
2.	Домаќинства	21.670	26.060
3.	Просек членови на едно домаќинство	3,60	3,30
4.	Вкупно станови	27.000	31.036
5.	Вкупно станбена површина	1.671.623	1.978.000
6.	Големина на просечен стан	61,90 м ²	75,90 м ²
7.	Просечно м ² /1 жители	21,40	23,00
8.	Број на домаќинства на еден стан	0,80	0,84
9.	Повеќе станови од домаќинства	5.330	4.979
10.	Број на жители на еден стан	2,89	2,76
11.	Однос на станови во индивидуални станбени згради спрема оние во колективни згради	65:35	60:40

2.3. ПРОСТОРНА РАЗМЕСТЕНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО ГРАДОТ

Како понапред што изнесовме, Битола од 1948 год. па наваму во популациско-демографската структура бележи континуиран пораст.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Население	30.761	37.564	49.001	65.035	78.507	84.002
Домаќинства	8.401	9.311	12.357	16.079	19.766	23.665

Претпоставуваме дека Битола денес брои околу 88.000 жители со околу 24.000 домаќинства. Ваквиот популациски раст се должи помалку на природниот прираст, а повеќе на механичкиот прилив, особено на население од селска средина.

Карта 25: План на град Битола 1997 година

Во текстовите што следат ќе проследиме како просторно е дистрибуирано градското население во рамките на градскиот атар и како се одвиваат неговите гравитациони токови во и околу градот.

2.3.1. Густина на населеност

Во 1981 год. битолската општина зафаќа површина од 1.798 км² со просечна густина на населеност од 77 ‘. на 1 км², а во 1991 година од 69 ‘. на 1 км². За разлика од густината на општината густината на населеност на град Битола речиси низ целиот период од егзистирањето ја карактеризира мала урбана површина, но со голема густина на населеност.

Во последните дваесеттина години е започнат процесот на топографско ширење и изразита морфолошка разгранетост. На тој начин градскиот атар е зголемен за 95% и тоа од 1.250 ха во 1975 год., на 2.275 ха во 1985 година, односно на 2.440 ха во 1990 година. Концепциски, од речиси, кружен, градот добива линеарен, па и разгранет и скоро геометриски недефиниран изглед.

Бруто густината на населеност за градот во 1975 год. изнесува 141 ж/ха, а нето густината 195 жит./ на хектар. Најгусто населени делови беа централното градско подрачје и Баирот со над 250-300 жит./ на хектар.

Територијалното просторно ширење на градскиот атар доведе до намалување на густината на населеност, па така, во 1985 година бруто густината на населеност изнесува 139 жители на хектар, а нето густина 182 жит./ на хектар, за во 1995 година таа да се сведе на 145 ‘./ хектар за нето и 115 ‘./ хектар за бруто густина.

Гледано по месни заедници состојбата била следна: во 1975 година постоеле 12 МЗ, во 1981 год. 21, а веќе од 1985 год. 24 МЗ (заедно со с. Горно Оризари). Според пописот од 1991 година бројот на жители во МЗ се движи од над 1.000 до околу 8.000 жители. Доминантни МЗ се оние од 3.000 до 5.000 жители. Просечна површина на МЗ се движи од 15 до 20 ха, а некои се и поголеми (пр. Горно Оризари, МЗ “Даме Груев”, “Елпида Караманди”, “Јонче Муревски”, “Панде Кајзеро”, “Порѓи Наумов” и др). Најгусто населените МЗ (“жКоле Лачето”, “Стево Патако”, “Велько Влаховиќ”, “Таки Даскало”, “Тодор Ангелевски”, “Кочо Десанот”, “Порѓи Наумов”, “Борис Бастерот” и други) имаат густина на населеност над 300-500 ‘./хектар.

Претпоставуваме дека според порастот на жителите и динамиката на станбената изградба, по 2001 година бруто густината на населеност во Битола ќе изнесува под 150 жители на хектар, а бројот на МЗ ќе биде 28.

2.3.2. Внатрешни преселувања на населението

Топографското ширење на градот доведе и до внатрешни преселувања на градското население од центарот кон периферијата, во современите населби.

Ова преселување е условено од раслојувањата на домаќинствата, животниот-станбен стандард, повратниците од странство, доделувањето на поволни станбени кредити и општествени станови, особено во осумдесеттите години, како

и од новодојдено селско и друго население кое е економски способно да се насели во новите станбени зони.

Во централното градско подрачје од година во година се повеќе остануваат стари и дотраени куќи чии што станари не се во состојба да ги реновираат. Голем број од нив се целосно или делумно напуштени, односно во нив живеат старечки домаќинства, семејства под кирија, или пак студенти, ученици и работници.

Дел од таквите куќи се во општествена сопственост и во нив живеат социјално загрозени семејства или пак се издаваат како работни простории на општината, разни претпријатија, продавници и слично. Во последните години овие стари куќи се рушат и на нивно место се градат нови куќи или трговски центри.

Во Битола е вдивливо преселување на население од центарот кон периферијата или пак во самиот центар на местата на старите маали каде се градат нови населби. (пр. “Стара болница”, “Стара автобуска станица”, “Триаголник”, “Грозд”, “Бела чешма”, кај ул. “Едвард Кардељ”, “Пелагонка”, “Областа” и други). Овој процес и денес е присутен и тоа со уште поголем интензитет.

2.3.3. Социјална топографија

Ако фрлиме поглед врз градот ќе добиеме една социјална топографска слика на Битола.

Како во минатото така и денес, во градот постојат “урбанижж гета, иако се во многу помал број и со подобри услови. Овие гета се од плитарски куќи, без санитарија, без инфраструктура, со нечистотија, калливи улици и слично. Вакви или слични на овие, постојат гета како во периферијата, така и во центарот на градското подрачје. Тоа се деловите на т.н. ”Пупски Баир“, “Над мостот”, “Стрчин”, “жБори мечка“, “жГорно Оризари“, “жКазак чешма“, под “Германските гробишта”, “Довлесик” и други.

Од друга страна, постојат убави, раскошни и конфорни куќи, со раскошен ентериер и екстериер, со изобилие, со зеленило, естетски изглед, со гаражи, продажни простори па и со мали базени. Такви станбени комплекси или нивни делови се: “Војни бавчи” (меѓу народот (популарно) познат како “Градчето Пејтон”), “Бактериолошка”, (позната како “Недопирливи”), “Ушици I, II и III (жСтрелиште)”, делот од “Тепсијата”, кај “Педагошка академија”, како и новите населби “Брусничко - лавчанска I, II и III дел и ”Буковски ливади“. Раскошни куќи се среќаваат поединечно и низ централното градско подрачје.

Како средина помеѓу овие две крајности стои мнозинската станбена зона и популација од индивидуални и општествени куќи и згради. Таа претставува успешна тампон-зона прикривајќи го урбаниот контраст на рурално-урбана или урбано-рурална Битола.

2.3.4. Дневно движење на населението во градот

Секој град, па и Битола има своја динамика која е изразена и преку движењето на населението во својот атар.

Битола, во утринските и попладневните часови е преплавена од пешаци, автомобили, автобуси, велосипеди, мотори и други превозни средства кои брзаат кон работните места или домови. На мислење сме дека над 20.000 лица од градот гравитираат кон работната зона, кон централното подрачје, кон РЕК-Битола, спрема РЕ на ЗИК “Пелагонија”, спрема селата (учители, наставници, лекари, стоматолози, поштари, продавачи, работници и слично) па и спрема соседните општини (Прилеп, Ресен и Демир Хисар). Цениме дека на релација град-село, поради работа се упатуваат над 4.000 лица (вклучувајќи го РЕК-Битола и ЗИК “Пелагонија”), а во спротивниот правец село-град се упатуваат над 10.000 лица (вклучувајќи го РЕК-Битола и ЗИК “Пелагонија”). Спрема другите пак општини дневно се движат над 200 лица. Овие бројки се однесуваат за 1991 година, додека денес се помали.

Интересно е да го споменеме и тоа дека во Битола во вечерните часови се оформува т.н. романтична композиција “корзо”. Имено, во вечерните часови илијадници млади, средни па и повозрасни лица (вкупно околу 10.000 луѓе) се упатуваат од сите делови на градот (па и од околните села) во старото централно градско подрачје каде се наоѓаат речиси сите културно-забавни и угостителски објекти. Овде спонтано, веќе повеќе од еден век традиција, секојдневно, било зима или лето се формира класичното “корзо” во улицата “Широк сокак”, односно “Маршал Тито”. Но, од 1987/88 година оваа традиција ја зафатија нови трендови, па дел од корзото - помладите генерации се преместуваат во делот на Старата чаршија, каде масовно се отворија објекти кои го свртија вниманието на младите. Со пренамена на “Широк сокак” во улица на угостителски објекти атрактивноста повторно му се враќа.

За време на викендите во летниот или зимскиот период маса на битолчани се упатуваат кон поблиските или подалечните рекреативни викенд-зони и туристички населби (пр. Пелистер, Нијополе, Отешево, Претор, Крани, Охрид и други места).

На крајот, како најнов тренд е градбата на разни угостителски објекти (над 30) надвор од градот, во неговата периферија. Овие објекти најповеќе се посетени во вечерните часови. Стотици гости се упатуваат спрема Довлесик, Пелистер, Нијополе, Бистрица и други места.

Дневното движење на населението првенствено е спрема работното место и домот, а ноќното движење, во најголем број, е поради забава.

Во Битола за време на пазарните денови е поголема фреквенцијата на раздвиженост на населението поради голем број на население од селската средина кое доаѓа на пазар нудејќи ги своите производи.

2.4. МОРФОЛОШКА СТРУКТУРА НА ГРАДОТ

2.4.1. Планот на градот и функции на градскиот атар

Во последните дваесетина години, во рамките на градскиот атар, се врши планска градба во вистинска смисла на зборот. Планот на градот е во функција на практичното, а не само на теоретското, односно во функција и служба на потребите, барањата и можностите на самиот град.

Територијалното ширење на градскиот атар (од 1.250 ха во 1975 год. на 2.440 ха во 1990 год.) не е ништо друго освен резултат на сестраниот растеж на градскиот организам со апликативна валоризација на градската територија.

Денес, Битола не е ништо друго освен градска населба со јасно издиференцирани функции на градскиот атар и тоа: стопански, јавни, правосудни, управни и комунални.

Без сите овие функции Битола не би ја оправдала својата генерална градска функција, а со тоа и својот долгоименуван епитет - “Град Битола” - “најградски град”.

2.4.2. Развој на морфолошката структура

Веќе години наназад ликот на збиена и ориентална Битола се менува. Вековниот урбан пејзаж и речиси кружната форма на градскиот атар е разбиена на повеќе нови, засебни целини кои постепено се вклопуваат во заедничкиот, сега веќе неколкупати поголем градски организам.

Градот се зголемува не само хоризонтално, туку и вертикално. Освен индивидуални, се градат и колективни станбени згради како и придружни објекти (сообраќајници, продавници, спортски терени, паркиралишта, месни заедници, терени за одмор и друго).

Во развојот на морфолошката структура на градот освен станбените зони, учествуваат и просторите на градско и вонградско зеленило, како и новите пунктови за развој на малото стопанство. На овој начин градскиот организам врши влијание и врз околните приградски населби, со цел, во подолг период тие населби да станат и реонски центри. Така, постепено, во блиска иднина новите населби би се појавиле како нови секундарни центри и тоа: еден таков центар би бил во Брусничко-лавчанската населба, втор во населбата Буковски ливади, трет центар во делот помеѓу населбата “Ушици III” (“Стрелиште”) и Горно Оризари. Но, се цени дека секундарни или реонски центри ќе се остварат после 2000 година, со што Битола би добил изглед на помал полицентричен град.

2.4.3. Морфолошка разгранетост и густина на изградба

Ако направиме генерализација на морфолошката разгранетост на денешниот градски атар, ќе забележиме дека градот просторно, со најголема динамика, се шири спрема запад, а со помала кон југ и североисток.

Речиси сите слободни површини, предвидени со урбанистичкиот план, се пополнети и целосно урбано оформени. Единствени можни решенија со кои ќе

се обезбедат нови простори се рамничарскиот дел према котлината, и спрема планината Баба и Пелистер, односно спрема обработливото земјиште и оскудните терени резервирани за зелени површини.

Како можно решение за обезбедување на нови површини за градба се рушење на дивите градби и реконструкција на постоечкиот станбен фонд, порентабилна градба, висинска градба и слично. Со тоа морфолошката разгранетост на градскиот атар би останала во зацртаните граници.

Појавата на секундарни центри “запад”, “југ” и “североисток” во рамките на градскиот атар нема да значи нејзино расцепкување, туку напротив, би се растворил сегашниот и така преоптоварен центар.

Со најголема густина во изградба во градот се, а и во иднина ќе бидат, новите населби кои постепено го добиваат и својот изглед.

2.4.4. Приградски населби

Во поширокото градско подрачје се јавуваат и 11 приградски населби - села.* Вкупната површина на овие (11) села изнесува околу 9.100 ха со 10.145 жители (во 1981 год.), односно 8.543 жители во 1991 год.

Табела бр. 145: Приградски населби на Битола со нивниот број на жители

Населба	Број на жители			Населба	Број на жители		
	1971	1981	1991		1971	1981	1991
Буково	2.792	2.292	1.306	Дихово	701	644	413
Кравари	536	1.219	1.252	Бистрица	965	1.140	1.105
Д. Оризари	836	1.236	1.527	Крстоар	349	479	285
Логоварди	1.156	1.272	1.043	Раштани	173	167	303
Лавци	574	517	494	Поешево	323	389	331
Брусник	783	790	394	—	—	—	—
Вкупно (11 населби):					9.188	10.145	8.453

Ширењето на поширокото градско подрачје во иднина се насочува во правец на овие населби. Според тоа, вкупниот зафат на потесното и пошироко градско подрачје изнесува околу 11.500 ха или околу 6,3% од општинскиот простор.

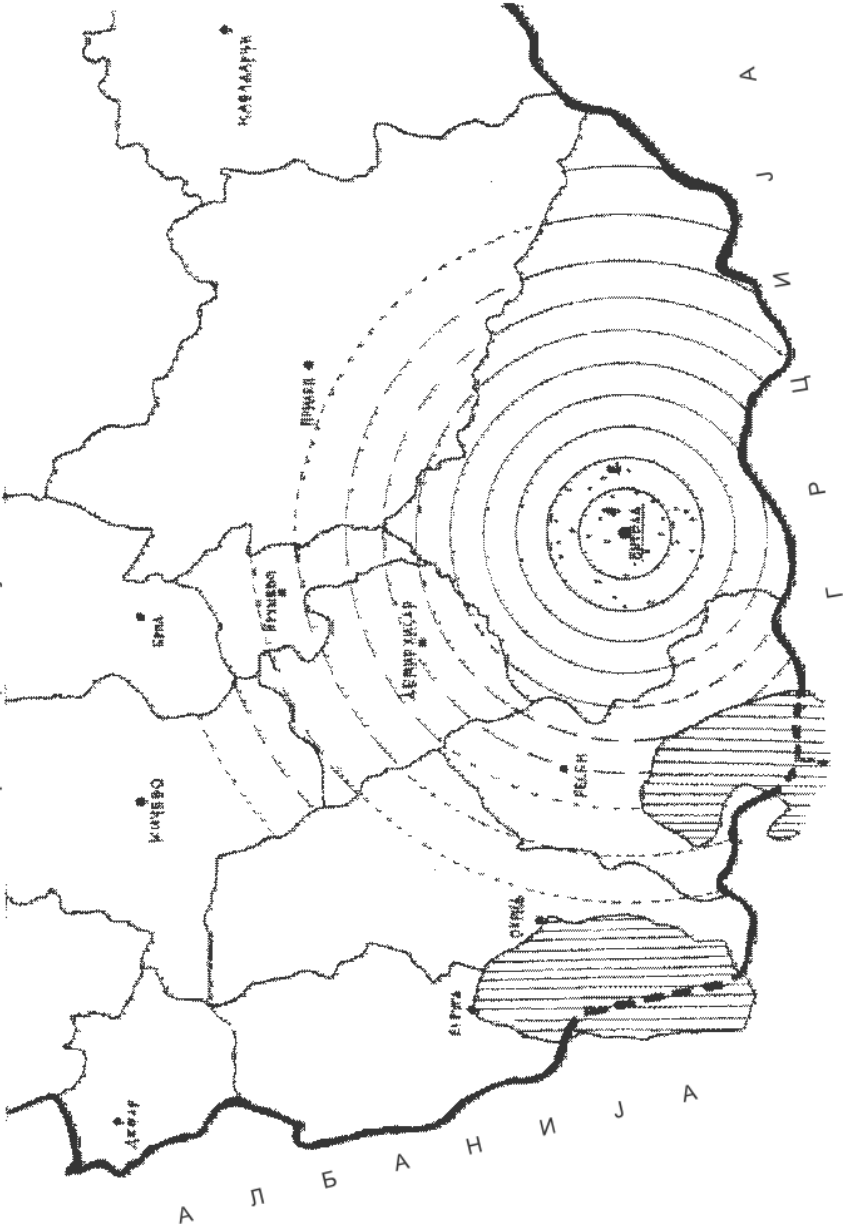
Појавата на сраснување на приградските населби со градското ткиво, во извесна мера, потсетува на конурбација од урбано-рурален појас, со тенденција на територијално поврзување. Најдобар пример за ова е спојувањето на приградската населба Горно Оризари со Битола, а во иднина и на селата Раштани, Лавци, Брусник и Буково.

* Дванаесеттата населба с. Горно Оризари (со 2066 жит. во 1981 год.) од 1985 година влезена е во границите на потесното градско подрачје

Карта 26: Гравитациско влијание на Битола врз општината и пошироко

- 1. Приградски населби
- 2. Населби со поголемо гравитирање кон градот

Поголемо гравитациско влијание
Помало гравитациско влијание
Незначително гравитациско влијание

Поради урбанизацијата и стопанскиот развој на приградските населби, се јавува процесот на деаграризација, потоа промени во демографската структура на населението, експлозивен интензитет на дневните миграции и слично. Но, овие промени имаат и одреден одраз и на урбанизацијата на приградските населби, промени во изгледот и опременоста на селските куќи, промени во функционалниот начин на живот, изградба на викенд куќи и населби и друго. Преку овие промени се зацврстува приврзаноста на приградските населби со Битола.

Денес гравитационото влијание на Битола не се задржува само на овие приградски населби, туку тоа се чувствува и во поширокиот рурален појас, на пример кон селата: Братиндол, Ореово, Трн, Карамани, Крклино, Нижополе, Трново, Магарево и други села, односно во границите на сегашната нова општина Битола, но со тенденција гравитациското влијание да се прошири и пошироко.

2.4.5. Морфолошки целини на градот (организација на градот)

Планираните димензии на градот (околу 7 км во правец исток-запад и скоро исто толку во правец север-југ) се сметаат за подносиливи. Во рамките на овие димензии со вообичаените превозни средства во градскиот сообраќај сите растојанија се опфатени со најмногу половина часовна изохрона, заради што Битола се вбројува во групата на компактни градови.

Глобално гледано, денешната морфологија на градот има поволен меѓусебен однос во контекст на станбената и работната зона, додека пак, работната зона во контекст со зоната на зеленило и спорт, и зоната на зеленило и спорт во однос на станбената се пореметени, а некаде и драстично нарушени.

Во организацијата на градот како морфолошки целини се одделуваат: станбена зона со пет станбени реони - централен, западен, јужен, северен и источен станбен реон. Овие станбени реони некаде се вклопуваат еден во друг, а некаде се крајно одделени. (Види карта бр. 18)

Централниот и западниот станбен реон делуваат како една целина. Меѓутоа, во централниот реон се одделува централно градско подрачје во рамките на централниот станбен реон, со ориентациони граници (ако може воопшто да се постави граница), и тоа: од исток улица “4-ти Ноември”; од југ ул. “Партизанска”; од запад ул. “Север-југ”, “Кузман Јосифовски”, “Борка Левата” и дел од ул. “Мирче Ацев”; од Север ул. “Борка Талев” дел од ул. “Димитар Влахов” и “Едвард Кардел”. Ова подрачје опфаќа површина од 120 ха.

Второ ниво на централизација се реонските центри, и тоа, реонски центар “Запад” со површина од околу 6,0 ха. и со функција на контакт помеѓу централниот и западниот станбен реон. Потоа, следат помалите реонски центри во северниот и јужниот станбен реон со површина од по 3,0 хектари.

Трето ниво на морфолошки целини се месните заедници. Се планира сегашните 24 МЗ да се зголемат на 28 месни заедници по 2000-та година.

Четврто ниво на централизација се специјализираните центри со потесна намена и тоа: за здравствен, високошколски, сообраќаен, телекомуникационен, воен, мало стопанство, стопански, трговски и друга намена.^{191, 192}

Предвидувањето дека после 2000-та година Битола ќе почне да се развива како полицентричен град во кој покрај главниот градски центар нагласено значење добиваат и двата реонски центри (Горно Оризари и Буковски ливади) кои во голема мера треба да бидат автономни и независни од градскиот центар, не е издржано. Сметаме дека поимот полицентричен град не е применлив за Битола, бидејќи тоа се однесува за неспоредливо поголеми градски агломерации што ангажираат поголеми простори а настанале по пат на ширење и спојување на 2, 3 и повеќе поранешни компактни градови. Нивните поранешни центри сепак, делуваат како такви, но во еден нов повеќецентричен организам. Според тоа, Битола во планираниот период и долго после тоа ќе биде моноцентричен град.

3. ГРАДОТ И ОКОЛИНАТА

Површината на Општина Битола изнесува 1798 км², меѓутоа влијанието на поедини градски функции и денес територијално не се поклопуваат, па тешко е да се повлече прецизна граница на подрачјето кое можеме да го означиме како гравитациона сфера во Битола. Но, сигурно е дека во составот на таа зона влегува цела битолска општина, добар дел од општините Демир Хисар и Ресен, како и делови од општините Прилеп и Крушево, а со крајно помал и незначителен интензитет се чувствува гравитационото влијание кон Кичево, Охрид и Струга. Значи, речиси целиот дел од југозападна Македонија во поголем, помал или незначителен интензитет гравитира кон Битола. (Види карта бр. 24).

Со новата територијална поделба новата Општина Битола има 236 км², 18 населени места со околу 95.000 жители (во 1991 год.).

Со овие територијални промени гравитационото влијание на Битола кон околината нема да се намали, туку, напротив, уште доста години гравитационата сфера на Битола ќе се задржи на старите општински граници, но со тенденција на збогатување на гравитацијата врз регионалниот развој.

Во тој случај град Битола би се трансформирал во регионален - меѓуопштински центар за општините: Кукуречани, Могила, Цапари, Бистрица, Новаци, Бач, Добрушево и Старавина кои би прераснале во семиурбани центри. Гледано од доменот на просторното и економското планирање Битола би ја зацврстила улогата на регионален центар во југозападниот дел на Р. Македонија.

3.1. ВЛИЈАНИЕТО НА ГРАДОТ ВРЗ НЕПОСРЕДНАТА ОКОЛИНА И ОПШТИНАТА ВО ЦЕЛИНА

Главното влијание на градот врз неговата непосредна и поширока околина се врши преку различни градски, стопански и нестопански функции.

Наоѓајќи се во типичен аграрен пејзаж, Битола стана не само трговско средиште за откуп и преработка на земјоделските производи, туку и индустриски

центар. Влијание на градот врз околината се забележува во начинот на живот и стандард на населението, стопанската активност, изгледот на населбите, инфраструктурната опременост и слично. Истата се манифестира и со развој на зоната на приградски населби, појава на деаграризација, конурбација и на крајот формирање на одредена хиерархија на населбите.

Стопанските, и нестопанските функции придонесуваат приградските и другите населби поцврсто да се врзат и гравитираат кон центарот.

Во составот на непосредно градско подрачје влегува индустриската зона која всушност е и преоден појас помеѓу градот - градскиот атар и просторното аграрно земјиште на Пелагонија. Ова пространство е полјоделско засеано со житни и градинарски култури.

Јужниот и западниот дел од поширокото градско подрачје се карактеризира со овоштарско - лозарско и делумно сточарско производство. Северниот дел е исклучиво градинарски и лозарско - овоштарски реон. Ваквото разграничување на просторот, според земјоделските активности, најдиректно се искажува во градскиот пазар и тоа според артиклите што се носат од поодделни селски населби.

Најдобар пример за гравитационото влијание на Битола врз селските населби од општината и обратно е сообраќајната мрежа, односно поврзаноста на селата со сообраќајници кои гравитираат кон Битола.

Речиси сите селски населби во битолската општина се сообраќајно поврзани, така и гравитационото влијание на Битола се чувствува и до најоддалечените селски населби.

Набљудувано од географски аспект и во територијално гравитационски поглед, населбите во општината ги набљудуваме според разместеноста во зависност од топографската положба на теренот, орографските услови и надморската височина, хипсометриската разместеност, територијалната оддалеченост од главните патни правци и просторната разместеност на населбите по релација на оддалеченост од централното место.

Во оваа прилика ја анализираме (нецелосно) само оддалеченоста на руралните населби од општинскиот центар - Битола. Од табелата бр. 146 се забележува влијанието на градот врз општинскиот простор, односно како Битола со своето гравитационско привлекување активно учествува во процесот на празнење на селското население преку миграцијата село - град. Овој процес на празнење и намалување на руралното население присутно е во сите оддалечени зони. Празнењето на просторот е такво што колку населбите се подалеку од центарот толку побрз е процесот на иселување и обратно. Таквите процеси предизвикаа крупни промени во демографскиот развиток на сите рурални места. Од табелата видливо е намалување на бројот на население, намалување на бројот на големи и средни села, а зголемување бројот на мали и раселени села. Загрижува бројот на мали села кои во вкупниот број на населби, во 1991 година, учествувале со 61%, а во вкупниот број на население само со 26%, или просечно, во секоја населба се паѓаат по 129 жители. Ако кон ова го додадеме и тоа дека над 90% од тоа население се стари лица, тогаш, со 'алење, ќе констатираме дека процесот

на понатамошно демографско празнење на овие села и денес продолжува до, можеби, раселување или исчезнување на селото.

Генерално кажано, нееднаквиот стопански развој на двете средини предизвика градот, наместо позитивно да влијае врз развојот на општината, да предизвика негативни демографски процеси депопулација, а со тоа и деаграризација и стопанско заостанување на селскиот простор.

Во колку сакаме поголем број на рурални населби во општината и понатаму да егзистираат, ќе треба влијанието на градот врз опкружувањето да биде во функција да се намали и прекрати негативниот популациски биланс, барем во оние села каде постојат некакви можности за да се измени положбата. Потоа, ќе треба да се решат редица стопански прашања кои би можеле да донесат нови импулси и надежи за, барем делумно, ревитализирање на одреден број села.

Сложеноста на проблемот, апсолутно, ни зборува за една комплексност која притиска од сите страни. За да се разреши споменатата проблематика ќе треба научно да се разработат повеќе аспекти и детално да се фундаираат повеќе зафати. При тоа ќе треба да се почитуваат просторните и економските закони, како и практичните ангажирања на општинскиот центар и пошироко на општествено-економската задница.

3.2. УРБАНО - РУРАЛНИ ПОЈАС

Поаѓајќи од центарот спрема периферијата урбаното влијание на градот постепено слабее. Ова, се разбира, не се однесува на новите станбени комплекси, туку на оние со статус на бесправно изградени комплекси со индивидуална станбена градба.

По правило урбано-руралниот појас се протега како “втора станбена зона” која секогаш побрзо се гради од строгата урбано - планска градба. Тоа се бесправните населби кои во себе содржат доста елементи од руралната средина. Куќите се без план изградени и расфрлени во просторот, со тесни и калливи улици, неповолна или никаква санитарија, со ниви околу куќите, со крајно влошени комунални фондови, па дури и со кокошарници и кочини. Овие населби повеќе наликуваат на село отколку на предградие. Истите настануваат како резултат од непланскиот механички прилив на селско население, носејќи го со себе и својот селски егзодус.

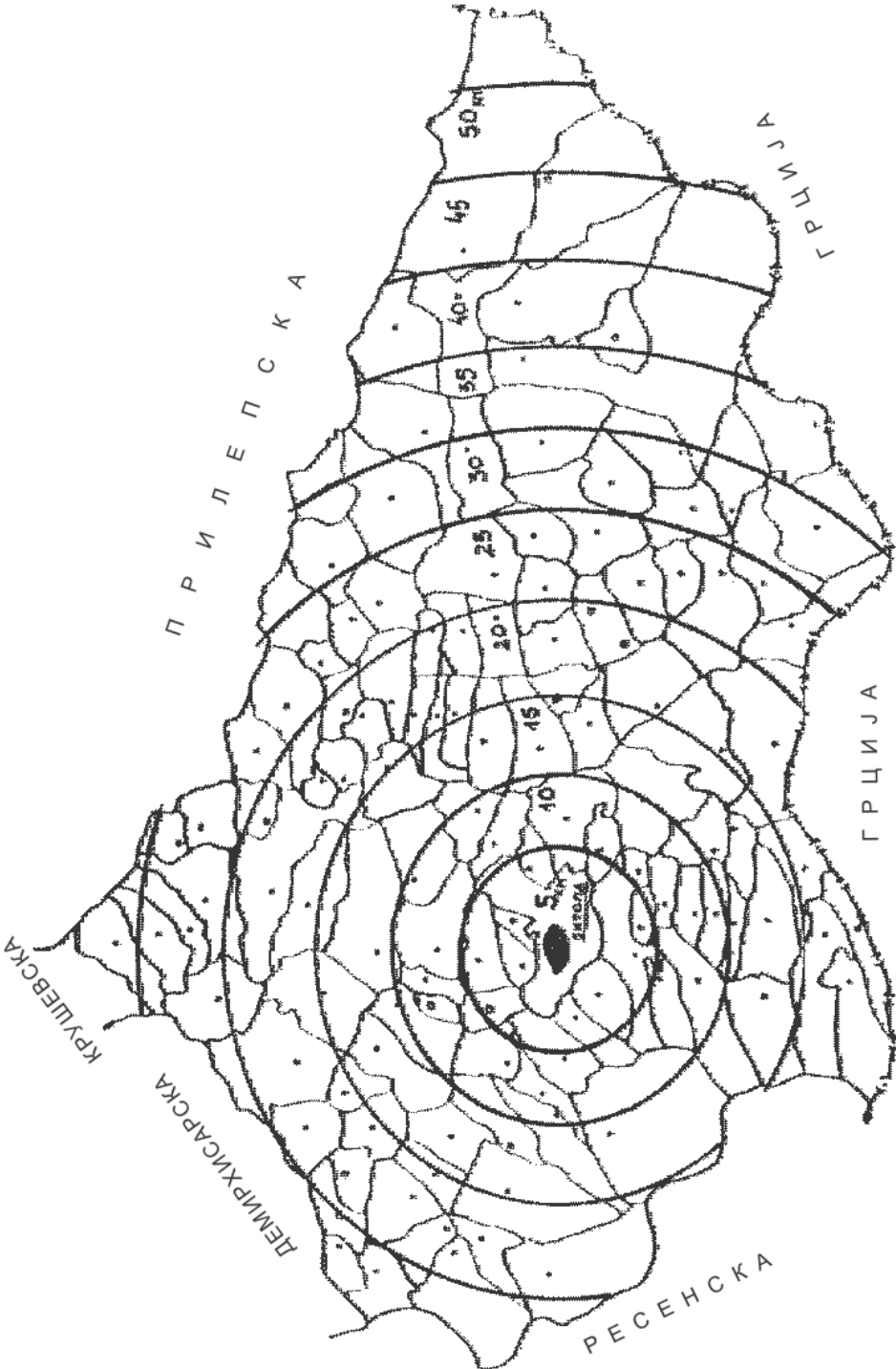
Вакви или слични на нив урбано-рурални или рурално-урбани делови, расфрлани низ градскиот атар сè уште егзистираат во Битола и тоа: делот под “Германските гробишта”, делот над месноста “Државното и лозјата на Иљо Дарко”, над “Пупски баир”, потокот “Пилкаш”, “Стрчин”, потоа покрај патот за Хераклеја, делови на месноста “Бори мечка”, делови од “Горно Оризари”, делови од “Довлесик”, делови од месноста “Казак чешма”, под “Бимбил камен”, делови од “Баирот”, потоа, напуштени приватни или општествени згради во централното градско подрачје и други.

Се планира сите овие станбени заедници да бидат рушени или адаптирани и тоа со најнеопходна и целосна инфраструктурна опременост.

Табела бр. 146: Простіорна размесіеності на населбітє во Ойїшїна Бїтїола їо релација на оддалеченості од жрад Бїтїола, сїоред їойсїшїе 1971 и 1991 жодина.

	Населби во 1971 година					Население во 1971 год.					Населби во 1991					Население во 1991				
	Број на села					Број на население					Број на села					Број на население				
	Вкуп- но	Расе- лени	Мали до 300 жите- ли	Сред- ни од 301 до 800	Голе- ми над 801 жител	Вкуп- но	Мали до 300 жите- ли	Сред- ни од 301 до 800	Голе- ми над 801 жител	Вкуп- но	Расе- лени	Мали до 300 жите- ли	Сред- ни од 301 до 800	Голе- ми над 801 жител	Вкуп- но	Мали до 300 жите- ли	Сред- ни од 301 до 800	Голе- ми над 801 жител		
до 5 км	10	1	1	5	3	7.487	173	2.696	4.618	10	1	1	5	3	7.319	285	2.173	4.861		
5 - 10 км	21	–	10	7	4	11.627	1.851	3.767	6.040	21	–	12	4	5	10.315	1.674	1.754	6.887		
10 - 15 км	24	1	6	13	4	12.308	1.248	6.210	4.850	24	2	14	7	1	7.493	2.641	3.540	1.312		
15 - 20 км	31	2	11	13	5	13.713	2.107	6.123	5.483	31	4	19	8	–	7.415	3.229	4.186	–		
20 - 25 км	23	–	13	8	2	8.079	2.128	3.888	2.063	23	–	17	5	1	4.570	1.335	2.342	893		
25 - 30 км	11	–	6	4	1	3.713	1.081	1.759	873	11	–	9	2	–	1.526	571	955	–		
30 - 35 км	3	–	2	1	1	662	235	427	–	3	–	3	–	–	134	134	–	–		
35 - 40 км	4	1	–	3	–	1.118	–	1.118	–	4	1	3	–	–	181	181	–	–		
40 - 45 км	2	1	–	1	–	770	–	770	–	2	1	1	–	–	167	167	–	–		
ВКУПНО:	129	6	49	55	19	59.477	8.823	26.727	23.927	129	9	79	31	10	39.120	10.217	14.950	13.953		

Карта 27: Оддалеченост на селата од град Битола

3.3. ПЕРСПЕКТИВИ НА МОРФО-УРБАНАТА СТРУКТУРА

Правците на просторниот развој на градот и на неговата морфо-урбана структура во натамошниот период ќе се одвиваат според димензионираниот демографски волумен, основните функционални зони, системот на сообраќајници, дистрибуција на работните места, анулирање на бесправната градба, проширување на комуналната инфраструктура, изградба на топлификациона мрежа и валоризација и реконструкција на постојната територија на потесното градско подрачје. Таквиот правец на перспективите на морфо-урбаната структура нема да предизвика зголемување кон поширокото градско подрачје односно кон 11-те селски населби.

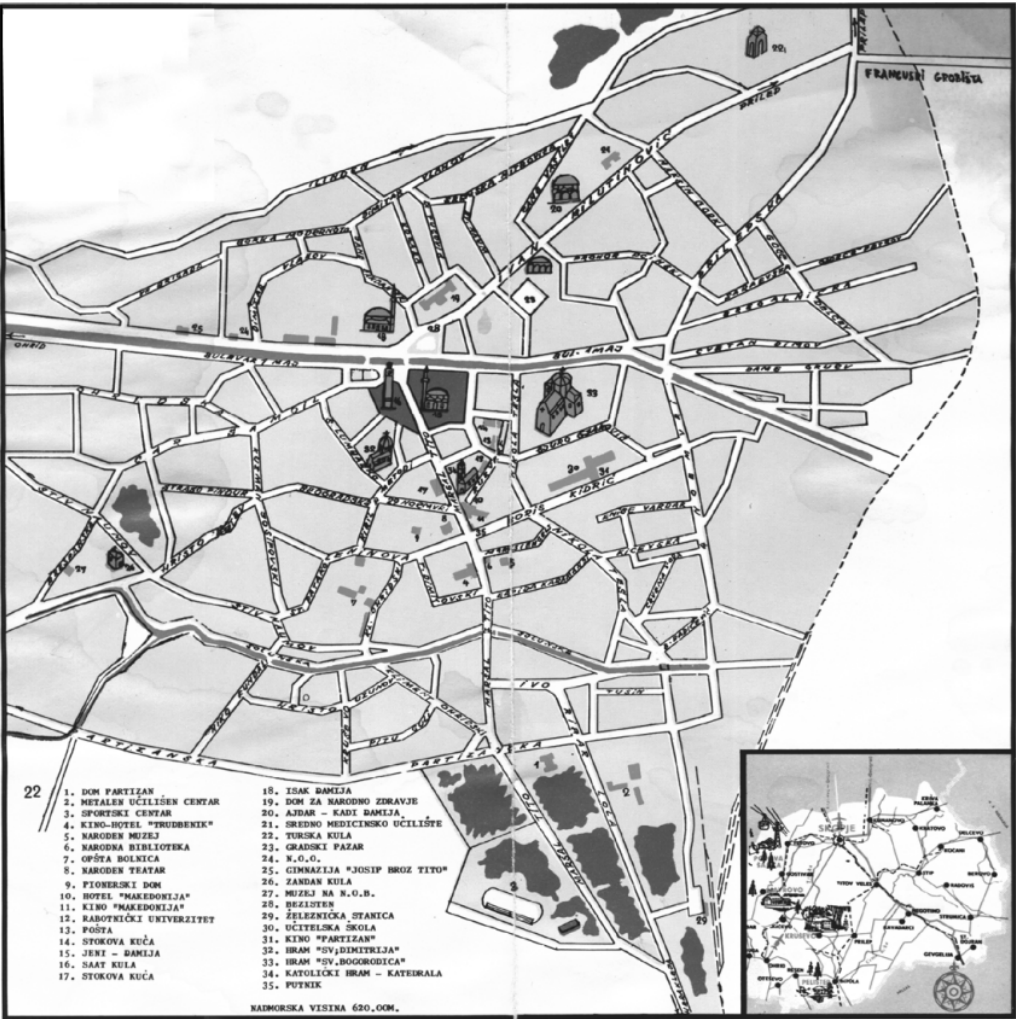
Токму заради тоа во понатамошниот просторен развој на Битола се планира зголемување на територијалниот атар на урбаното градско подрачје само за 325 ха или 14,3% во однос на постојниот опфат од 2275 во 1985 год. на 2600 ха во 1995 год. На таков начин територијалниот опфат, добро просторно опремен, и понатаму ќе ги содржи основните функционални зони, и тоа: чисто становање кон запад, работни активности, воглавно, кон исток, а кон север и југ станбено деловни комплекси.

Се прогнозира демографскиот волумен од 90.000 ж во 2001 год. да се зголеми на 100.000 ж. во 2011 год. Понатаму се планира проширување на водоводниот и канализациониот систем на градот, градба на топлификациона мрежа, дооформување на системот на артеријалните градски сообраќајници, како и градба на други транзитно-магистрални правци, аеродром, а покасно и железничка линија Битола-Охрид.

Се предвидува дел од бесправните градби да се вклучат во станбената зона (локалитетот “Стрчин” на површина од околу 10 ха, дел меѓу студенскиот дом и потокот “Пилкаш”, како и дел од бесправната градба во работната зона источно од железничката станица).

И на крајот, се планира обнова на деградираните зелени површини и зголемување на тревните и парковските површини во градското подрачје, додека пак за вонградското зелено опкружување се планира негово збогатување, одржување и, се разбира, проширување, со што градот би добил и зелена, заштитна парковска зона.

Карта 28: Туристичка карта на Битола од 1973 година

4. НАРУШУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО БИТОЛА И ПОШИРОКО

Интензивниот развој на битолското стопанство отвори процеси на урбанизација и пораст на градот, кои пак од своја страна влијаат и врз загадувањето на животната и работната средина.

4.1. ЗАГАДЕНОСТА НА ВОЗДУХОТ КАКО ФАКТОР ЗА НАРУШУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ГРАДОТ

Во градот кој само пред петнаесетина години важеше за подрачје со извонредно чист воздух, во последните неколку години сè почеста е појавата на смог во есенските и зимските месеци.

Најголем загадувач на воздухот во Пелагонија, односно во битолскиот дел од котлината секако е ТЦ-“Битола“ и уште неколку други загадувачи лоцирани во територијалниот простор на градот.

Поради немање на мерни пунктови за мерење на загаденоста на воздухот во потесното градско подрачје, не може да се каже колку РЕК-ТЦ “Битола I, II и III” влијае на загадувањето на воздухот. Иако овој енергетско-рударски гигант од Битола е оддалечен повеќе од десет километри, сепак, заштитата на човековата средина е ставена на важно место. Се врши издвојување на пепелот од издувните гасови, неутрализацијата на разни хемиски средства и слично. Заштитата од пепелот што лета е решена со примена на електростатички филтри.^{201, 396}

Секој час од ложиштата на котелските агрегати се отстранува:

	Блок 210 MWT Т/на час	Вкупно 630 MWT Т/на час	Дневно тони	Годишно тони
Згура	16,6	49,8	1.195,2	298.800
Пепел	44,7	134,1	3.218	804.600
Сулфур	0,466	1,4	33,6	8.400

Преку осаците, во атмосферата одат над 2.500.000 м³ гасови на час во кои има големо количество на СО₂, водена пара и летечки пепел што не го задржуваат филтрите.^{201, 130} За раслојување на гасовите поволен фактор се високите осаци со филтрите. Двата осаци се високи по околу 250 м и ружата на ветрови е во поволен правец во однос на Битола.

Покрај ТЕЦ “Битола” како потенцијален загадувач на воздухот над Битола и пошироко се одделуваат уште 23 аерозагадувачи. Ако ги додадеме кон овој број и сите други загадувачи кои на своите парни котли и осаци немаат вградено филтри, тогаш бројот се искачува на околу 200 објекти. Тоа се објектите на работните организации-фабрики, разни други општествени правни субјекти и училишта кои немаат вградено свои филтри на осаците од парното греење или котларниците. На тој начин, слободно, од парните или котлите на мазут и нафта,

излегува неконтролирано илјадници м³ гасови на чад со големо количество на СО₂, водена пареа, pepел и други честички.

Максималната аерозагаденост, граѓаните на Битола ја чувствуваат во доцноесенскиот и зимскиот период. Во тој период зачестеноста на тишини, појава на густы магли, концентрација на разновидни гасови од илијадниците индивидуални осаци и моторни возила, го прават воздухот загаден над дозволената концентрација.

Сето ова, неопходно, го наметнува прашањето да се заострат еколошките критериуми, т.е. да се вградат филтри на осациите од загадувачите и да се лоцираат мерни станици и пунктови за мерење на загаденоста на воздухот.

4.2. ЗАГАДЕНИТЕ ВОДИ КАКО ФАКТОР ЗА НАРУШУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ГРАДОТ

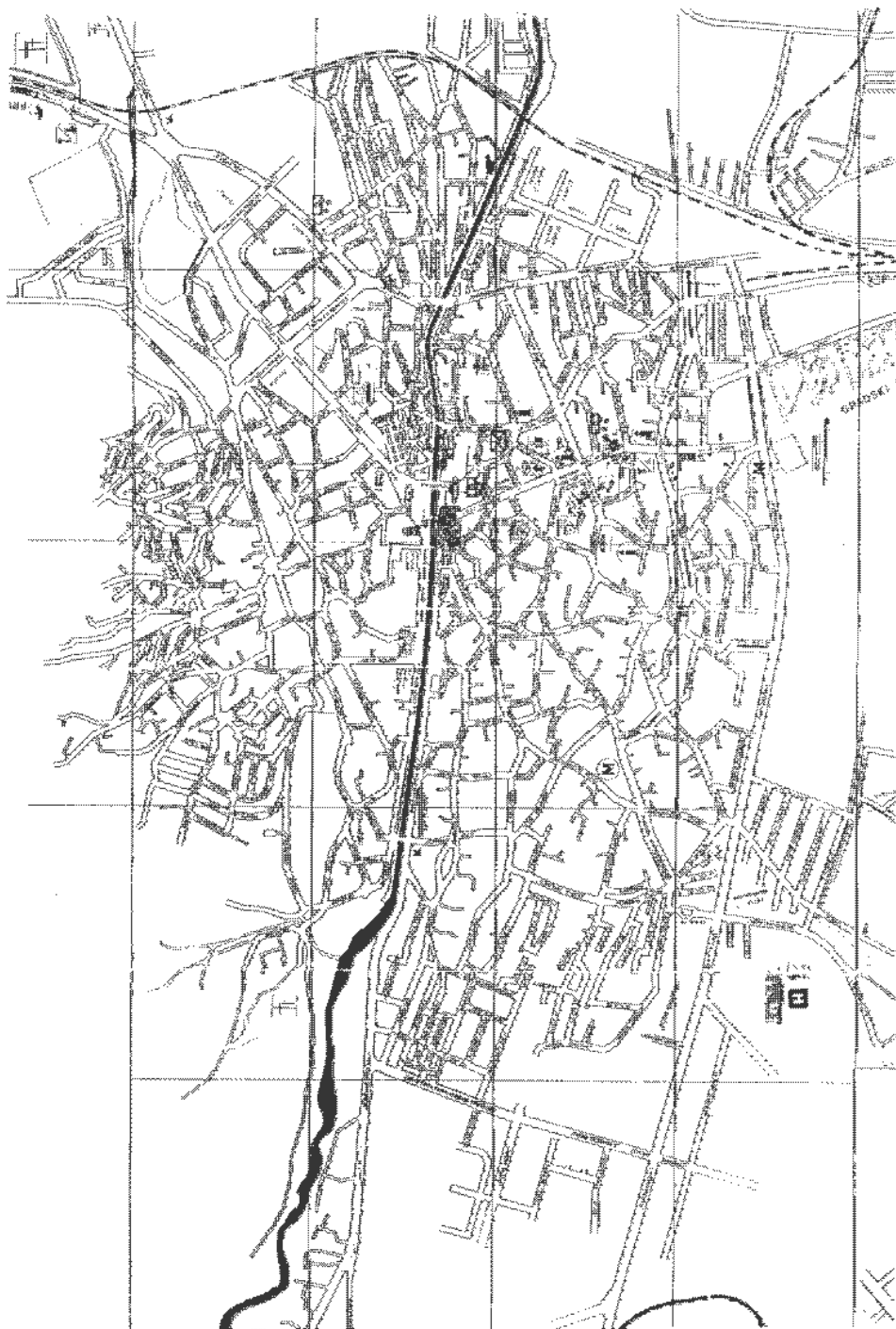
Водоснабдувањето на градот сигурно, можеме да кажеме дека е решен за до 2000-та година. Современите станици со филтри за прочистување до потрошувачите дистрибуираат чиста вода, така што за некое загадување на водата за пиење не станува збор.

Во последните неколку години реката Драгор и Братиндолската река трпат големо загадување на водата и на с| она што живее во речното корито. Главен загадувач е живинарската фарма “Јонче Георгиевски” која речиси, неконтролирано испушта неброени количини на фекалии од процесот на производство. Истото го прават и 5-6 приватни сточарски фарми на овци, говеда, свињи и живина, како и објектите од малото стопанство во реонот околу бензиската пумпа “Довлесик”. Се разбира загадувачи на овие реки се и селските населби кои своето ѓубре го фрлаат во речните корита. Од тие причини, овие две реки се претворени во отворен рецепиент, односно колектор на фекалии.

Реката Драгор, покрај наведените загадувачи кои се надвор од градот, трпи и слични нарушувања и во Битола. Имено, затворот во Битола неконтролирано испушта фекалии (има своја економија), истото го прави трикотаџата “Пелистер” која понекогаш испушта дел од отпадната вода во самиот Драгор. И при напуштањето на Битола, Драгор кој веќе претрпел големи нарушувања во својата биоценоза, повторно е загаден, но сега од кожарата “Борис Кидрич” (Кожарски комбинат “Битола” АД) и дуги загадувачи.

Градската канализација е со капацитет од 100 л/сек. Таа воопшто не се пречистува и се упатува спрема рецепиентот V-ти канал, потоа во старото речно корито на Куридерес (под градот). Исто така, во овие отворени рецепиенти се испуштаат и отпадните води и технички масла од сите фабрики кои се наоѓаат во индустриската зона. Како најголеми загадувачи, покрај кожарата, во овој дел, се: шеќераната, текстилните фабрики (“жБитолатекс”, свилара “Илинден”, “Иднина” и др.), “Жито Битола”, “Прогрес”, “Битолска пивара”, “Лозар”, “Раде Кончар”, (“жФринко”), “Транскоп”, “Авторемонт” и други. На овој начин дел од загадената вода навлегува и во речниот тек на Драгор кој крајно загаден се влива во Црна Река, загадувајќи ја и неа. Загаденоста на Драгор е во III-та, односно IV и V група или вон класа и го добива “епитетот” “мртва река”.

Карта 29: Туристичка карта на Битола од 1995 година

Ваквиот неправилен однос спрема оваа река и другите хидрографски објекти кои се крајно загадени, ќе биде изменет со изградба на главен колектор со пречистителни станици за сите отпадни води и фекалии од потесното и поширокото градско подрачје.

4.3. УРБАНИЗАЦИЈАТА И НЕПЛАНСКАТА СТАНБЕНА ИЗГРАДБА КАКО ФАКТОР ЗА НАРУШУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ГРАДОТ

Урбанизацијата предизвика зголемување на станбениот фонд и стандард, потоа проширување на градот во хоризонтала, но и во вертикала. Меѓутоа, и покрај високиот урбан стандард и понатаму егзистираат редица тешкотии од комунална природа, на пример: недоизградено водоснабдување, канализациона мрежа, уличната и сообраќајната мрежа, осветлувањето на градот, топлификација, комунална хигиена, јавното зеленило итн.

Најголем проблем на градот се градските комунални (тврди) отпадоци, кои создаваат проблеми при нивното собирање и отстранување. Истовремено комуналното ѓубре е и најраспространет извор на загадување. Тоа по структура просечно е составено од 50% кујнски отпадоци, 30% хартија, 6% кожа и гума, 4% пластични маси, 4% метали, и 6% стакло. Просечно (годишно), битолчани фрлаат комунално ѓубре од 150.000 - 200.000 м³ тврди отпадоци (во отворена депонија, оддалечена околу 16 км од градот, во близина на село Мегленци). Просечно седмично на едно семејство доаѓа по 5-7 кг. седмично разновидни комунални отпадоци.

Во отсуство на добро организирана јавна и комунална служба, со недоволен број на механизација, вработени, потоа канти и контејнери за ѓубре, како и во отсуство на еколошка свест и култура кај граѓаните, се појавија повеќе градски “диви” депонии. Такви депонии има низ целиот градски атар, вклучувајќи го и централното градско подрачје (во “Областа”, на “Баирот”, спрема ладилникот, месноста “Бимбил камен”, спрема “Кисела вода”, Горно Оризари, околу ‘елезничката пруга и други). Сите овие депонии ја зголемуваат токсичноста на комуналното ѓубре кое влијае врз загадувањето на почвите и подземните води.

Во 1981 година во Битола беа изградени 3.304 станови според урбанистичкиот план, а 2.697 станови бесправно. Се претпоставува дека денес во Битола има над 6.000 бесправни станови. Како неурбанизирани зони и населби во рамките на потесниот и поширокиот градски атар се: “Довлесик и Девеани”, “Казак чешма”, “Стрчин”, “Зелен Баир” - односно месностите, “Лозјата на Иљо Дарко”, “Тепсија”, “Пупски баир”, кај германските гробишта, Горно Оризари, “Јени маале”, “Бори мечка”, “Гургур” индустриската зона, кај “Лозар”, Буковски мост, спрема Хераклеја и други места со вкупна површина од 50 ха.

Непланската локација предизвика тешкотии во сите витални области на урбаната, сообраќајната и комуналната инфраструктура, како и нарушување и загадување на животната средина.

4.4. КОМУНАЛНАТА БУЧАВА КАКО ФАКТОР ЗА НАРУШУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ГРАДОТ

Автомобилот тоа “чудо” на четири тркала се јавува и како негативен фактор кој ја загадува човековата и природна средина.

Комуналната бучава ја прави сообраќајот и тоа лесните и товарни моторни возила.

Битола, според бројот на регистрирани моторни возила во сооднос со бројот на жители, го зазема второто место во земјата, по Скопје.

Табела бр. 147: Регистрирани моторни возила во Општина Битола

Година	Лесни	Тешки	Вкупно	Година	Лесни	Тешки	Вкупно
1966	2.405	1.186	3.591	1986	21.538	2.688	24.226
1971	6.311	1.249	7.560	1990	15.447	1.617	17.064
1975	9.520	1.148	10.668	1991	18.477	1.793	20.270
1981	14.271	1.855	16.126	1994	19.712	1.953	21.666
1982	17.314	2.233	19.537	1995	21.213	2.215	23.428

Најоптоварени сообраќајници во градот, низ кои се одвива интензивна циркулација на сообраќај, се улиците: “Никола Тесла”, “Борис Кидрич”, “4-ти Ноември”, “Иван Милутиновиќ”, “Цар Самоил”, “Партизанска”, “Солунска”, “Васко Карангелевски”, “Довлесик”, “Иво Рибар - Лола”, “Прилепска”, “Булевар Први мај”, “Едвард Кардељ” и “Пецо Божиновски”. Максималниот промет низ овие улици предизвикува високи нивоа на комунално-сообраќајна бучава и тоа посебно часовите на најголем промет. Така, во просечно најпрометните сообраќајници (ул. “Иван Милутиновиќ”, ул. “Партизанска” и “Прилепска”) бројот на возилата ја пречекорува вредноста од 1000/на час, со периоди на опсервација од препорачаните 10 минути = 300 читувања на нивото на бучавата на секои 2 секунди = 600 секунди.^{203, 344}

Ваквата бучава најповеќе ја чувствуваат жителите кои живеат на овие сообраќајници. Тие се изложени и на загадување на воздухот од издувните гасови што ги испуштаат моторните возила.

4.5. ДЕГРАДАЦИЈА НА ГРАДСКОТО ЗЕЛЕНИЛО КАКО ФАКТОР ЗА НАРУШУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА ВО ГРАДОТ

Глобална констатација е дека со проширување на градскиот атар, односно планска и непланска станбена изградба, уредување на сообраќајната мрежа и комуналната инфраструктура, неопходни за пулсирање на градот, се дојде до деградација и на така оскудното парковско - рекреативно зеленило во потесното и поширокото градско подрачје.

Зелените површини денес се на границата од целосно уништување и ги има само нешто над $2,0 \text{ m}^2/\text{жител}$ (просечните норми за градови како Битола се движат од 14 до $16 \text{ m}^2/\text{на жител}$).

Проблемот на градско зеленило стана хроничен. Недостатокот на овој важен сегмент со хигиенска, здравствена, билошка, естетска и еколошка важност, може да доведе до најразновидни облици на загаденост, како и нарушување на психофизичките способности кај населението.

Поради тоа потребна е што побрза изградба на парковско зеленило од градско, реонско и приградско значење.^{204/277-287}

И на крајот, поимот заштита во планерско-урбанистичка смисла опфаќа: покрај заштита на животната средина и заштита на градителското наследство, заштита на луѓе и добра од непосредни воени дејствија, и заштита на технички и инфраструктурни системи.

Како заклучок за квалитетот на животната средина во Битола и пошироко може да се констатира, дека квалитетот на животната, работната и природната средина во градот и опкружувањето е нарушен. Нарушувањето на квалитетот на воздухот, водата, почвата и слично се во фаза на континуирано загадување, со тенденции кон натамошно загадување на животната средина. Според тоа, неопходни се напорите за борба против сите загадувачи, напорите за изградба на пречистителни станици итн.

Слика 30. Дел од Брусничко-лавчанска населба - авионска снимка
(фото Петар Ставрев, 1991 година)

ЗАКЛУЧНИ РАЗМИСЛУВАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕН РАЗВОЈ

Во текот на својата долготрајна, бурна и интересна историја, Битола, како и нејзината околина доживувала многу промени. Таа најпрво била продолжение на античкиот град Хераклеја, потоа станала црковно средиште - населба која одговарала на тоа време. Во Самоиловото време повторно станала градска населба и царско средиште. За тој период Битола се развивала од црковна во аграрно-занаетчиска и политичко-стратешка населба. Во секојдневниот живот на градското население сè уште значајна улога играла црквата која го насочувала дури и развојот на општествениот и политичкиот живот на градот.

Ваквиот живот на Битола знатно се менува во турско време. За период од 530 години под турска власт, Битола добива потполн ориентален изглед со самите, источните занаети, маалските станбени заедници и други белези.

Во тоа време, поголем дел од градското население бега во околниот простор, со што сточарството станува значајна активност на населението по селските населби.

Битола набрзо станува значаен воено-политички, административен (вилаетски) центар, занаетчиски, трговски, аграрен, сообраќаен, верски, просветно-културен, дипломатски и друг центар. Ваквиот карактер на градот со поодделни осцилации се задржува низ целиот турски период.

Најважни стопански активности (особено во XIX век), се: занаетчиство, трговија, градежништво и појавата на манифактура, односно први мали фабрики. Занаетчиството и трговијата добиваат сè поголемо значење и во пошироки, балкански, па и европски рамки. Во ова време Битола ги добива и првите просветни, здравствени и културни објекти и функции.

Шаренилото на популационата структура на населението докажува уште едно богатство на градот, а тоа е космополитскиот живот. Старото и новоодојденото население му даваат на градот нов импулс во стопанскиот, политичкиот и културниот живот.

Напоредно со овие процеси населбата се шири, добива нови станбени заедници - маали, постепено го губи ориенталниот изглед, добива некои комунални објекти, нова архитектурна пластика со европско влијание, нов геополитички и стратешки значај, седиште на дипломатско - конзулски корови на повеќе европски држави и слично.

Меѓутоа, едно од најзначајните поглавија во развојот на Битола, настанува при крајот на XIX и почетокот на XX век, кога сите погоренаведени факти добиваат интензитет. Тогаш, цветаат нови занаети, трговијата станува доминантна, земјоделството се интензивира и поголемиот број на индустриски фабрики придонесуваат за појава на индустријата како стопанска гранка. Се развиваат и други значајни функции во градот. Се појавуваат разновидни и бројни училишта, театар, болници и низа разни други културни, просветни, социјални и здравствени установи. Накратко, Битола станува значаен гравитационен центар на југозападниот дел од Македонија, делови од Албанија и пошироко. Таа во исто време се урбанизира, изградува и добива нови згради во различни стилови.

По балканските војни и Првата светска војна, и со поделбата на Македонија, Битола изгуби многу од својот сјај. Од град на подем и убавина стана град на стагнација и бесперспектива.

Немоќта Битола повторно да се соземи е видлива и во периодот меѓу двете светски војни, кога и покрај обновувањето на стопанскиот живот, сепак, остана како периферен град без можности за поголем развиток.

После Втората светска војна, Битола доживува свој процут. Се обновуваат старите и се градат нови фабрики, претпријатија, се интензивира земјоделството, заживнува занаетчиството, трговијата, градежништвото, сообраќајот, се градат училишта, многу установи од културен, здравствен и социјален карактер, и настапува период на планска урбанизација на населбата. Накусо речено, градот доживува, не само своја нова ренесанса, туку и се отвараат и нови патишта на развој. Се изградува нова и современа индустрија, се модернизира сообраќајната мрежа, јакне трговијата, добива низа нови современи организациони облици, нови комунални објекти, се развиваат и јакнат јавните функции, се потенцираат виталните прашања итн.

Но, Битола ќе помине уште позначаен пат во својот развој, а за тоа сведочат нејзините перспективи.

Се чини дека во потполност не се искористени сите погодности кои ги дава природата, пред сѐ, за развој на современо и развиено стопанство. До денес не се искористени погодностите на географската и сообраќајната положба, со што Битола би станала и важен центар на меѓудржавен трговски промет во увоз - извоз, кој би се вршел преку неа.

Перспективно развојот на индустријата и рударството се очекува да биде насочен кон заокружување на постојните капацитети и реализација на планираните објекти. Приоритетни задачи се става на изградба на енергетски капацитети, доизградба на рудниците за јаглен и преработка на јагленот, изградба на нови и модернизација на старите индустриски објекти во прехранбената индустрија. Во идниот развој Битолската индустрија секако, ќе мора да се ориентира кон оние гранки кои се врзани за локалната сировинска база (како што е случај со прехранбената индустрија), кон оние кои имаат поволна работна и професионална структура на вработени и долга традиција (метална, текстилна, електроиндустрија и графичка индустрија). Освен тоа, акцентот во развојот на индустријата ќе падне и на оние претпријатија кои тесно се поврзани со развојот на земјоделството или претставуваат услов за тој развој, и ја модернизираат оваа стопанска гранка. Нема да се запостави веќе започнатиот процес на електронско - информационокомпјутерскиот развој, туку напротив, истиот забрзано ќе го збогатува, усовршува и проширува асортиманот на производството.

Во областа на земјоделството е зацртан мошне амбициозен перспективен развој, за што како реална подлога служи изградениот ХМС “Стрежево”. Земјоделското производство со современата агротехника и наводнување би давало поголеми приноси на пченица, пченка, шеќерна репа, сончоглед, сточна храна, и би овозможило производство на поаккумулативните култури, воведување на втори култури и слично. Поголемото производство на сточна храна, заедно со пченка, би придонело за развој на современо интензивно сточарство со модерни фарми за говеда, свињи и живина. Се налага потреба од интензивна

изградба на оранжерии, овоштарници, рибници и друго, со што би се создале услови за понатамошно јакнење и развој на разните гранки во прехранбената индустрија, како и низа други гранки врзани за модерното земјоделие.

Во перспектива организациите во областа на водостопанството, треба најрационално и до максимум да го користат капацитетот на веќе изградениот систем за одводнување и наводнување, а во наредните периоди да планираат изградба на нови системи (ХМС “Коњарка” или ХМС “Бучин”).

Шумарството најзначаен аспект на својот развој гледа во натамошните активности за пошумување на голините, изградбата на нови шумски патишта, проширување на својата дејност, современо одржување, користење, заштита на шумите и, се разбира, дрвната маса да се користи порационално и за намени што носат поголема акумулација.

Градежништвото својот развој го темели на проширување и модернизирање на својата дејност, набавка на нова и модерна опрема, отварање на градилишта во странство и слично.

Во областа на сообраќајот ќе треба да се подобри, осовремени и прошири сообраќајната мрежа, да се создадат поефикасни врски во секојдневното комуницирање со земјата и странство, изградба на аеродром, изградба на ‘елезничка пруга Битола-Охрид, проширување на малограничната врска итн.

Во областа на трговијата, угостителството и туризмот треба да се дојде до понатамошно зголемување на трговскиот промет, изградба на јавни и царински стоваришта, проширување на продажниот простор со изградба на нови стокровни куќи и други трговски објекти во сите поголеми нови населби во градот, проширување на малограничниот промет, бесцарински зони и слично. Угостителството и туризмот се гранки за кои Битола има погодни природни услови за развој на летниот и зимскиот туризам.

Занаетчиството и малото стопанство играат значајна улога во задоволување на бројните занаетчиски услуги на граѓаните и во производството на бројни производи се очекува отварање на мали погони на подрачјето на градот, како и во поголемите селски центри, со давање приоритет на приватната иницијатива, акционерството и слично, ќе се создаде добра основа за побрз развој на овие дејности и проширување на истите и на други стопански гранки со помош на странски капитал.

Пограничната положба на Битола и нејзиниот регион нуди можност за понатамошен развој. Со изградба на складишни простори, слободни царински зони, организирање на транзитен промет и слично Битола би добила големи шанси да стане значајна населба и во пошироки меѓудржавни рамки.

Развојот на станбено - комуналните дејности е основен критериум за урбанизираноста на градот и пошироко. Во правец на станбената изградба се движат значајни активности за анулирање на населби кои се бесправно изградени, уредување на уличната мрежа, на одводот и канализацијата, водоводната мрежа, електричното осветление, телефонската мрежа, другите ПТТ врски, топлификација и слично.

Видливи се перспективи во развојот и во нестопанските дејности. Остварливи и можни ефекти се очекуваат во развојот и проширувањето на образованието, науката, културата, физичката култура, социјалната заштита,

здравството и здравствената заштита. Исто така, се очекува и зголемување на зелените површини, унапредување и заштита на животната и природната средина од секаков вид на загадувања.

Сегашниот и идниот кадровски и друг потенцијал, како и оној што се очекува да се добие во наредниот период, е уште еден аргумент во прилог на тоа дека набележаните развојни задачи, со успех, ќе се реализираат.

Реализацијата на перспективниот развој на градот и пошироко на општината, секако дека ќе бидат условени и од динамиката на идниот развој на пазарното стопанство (приватната домашна и странска иницијатива, акционерството и државното стопанство) и се разбира, од идниот развој на пошироката општествена заедница.

Збогатувањето на животниот и економскиот стандард на населението ќе доведе и до подобрување на веќе алармантниот наталитет, односно природен прираст кој е сведен на критичната точка.

Сето погореизнесено мислам дека ќе доведе до поголема трансформација и развој на град Битола и неговата околина.

ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ

1. Топографски карти за подрачјето на Битола, во размер 1:25000, 1:50000 и 1:100000 Воено географски институт, Београд 1973 дополнети 1977 година.
2. Службен весник на Република Македонија бр. 54 од 07.X.1994 година. Одлука за утврдување на магистралните и регионалните патишта во Република Македонија, стр. 1570/71, Скопје, 1994 година.
3. Никола В. Димитров, Географија, геологија и геоморфологија на Битола и околината. Зборник на трудови - Земјотресот во Битола од 1 септември 1994 година, Битола, 1996 година.
4. Милорад Стојановиќ, Историска геологија, Скопје, 1989 година
5. Геолошка карта за листовите Битола-Лерин, Основна геолошка карта, размер 1:100.000, Београд, 1979 година.
6. М. Карјановиќ и И. Несторовски, Геолошки состав на Пелистер. Географски разгледи, книга 8-9, Скопје, 1971 година.
7. Колективен труд, Елаборат за геолошкиот состав и инженерско-геолошките особини на теренот од урбанистичкото подрачје на градот Битола и неговата околина. Биро за геолошки и рударски истражувања - Битола, Геолошко одделение, Битола, 1967 година.
8. Радојко Петковски, Геотектонска еволуција на Македонија. Тектоника, сеизмологија и геофизика, книга V, XII Конгрес на геолозите на Југославија, Охрид, 1990 година.
9. Просторен план на Општина Битола - Секторски студии (Географија: м-р Томе Андоновски, Геологија, А. Ивановски), Скопје 1978 година.
10. Милан Арсовски: Проблеми на тектониката на Западна Македонија. Тектоника, сеизмологија и геофизика, книга V, XII Конгрес на геолозите на Југославија, Охрид, 1990 година.
11. М. Арсовски и Р. Петковски, Неотектоника на СР Македонија. Институт за земјотресно инженерство и инженерска сеизмологија, Публикација бр. 49, Скопје, 1975 година.
12. Драган Хасиевски, Сеизмичност на територијата на СР Македонија. Сеизмичка опсерваторија на Универзитетот "Кирил и Методиј", Скопје, 1976 година.
13. Битолскиот земјотрес од 1 септември 1994 година во 18 часот и 12 минути и неговото дејство на територијата на Република Македонија, Сеизмолошка опсерваторија, Скопје, 1996 година.
14. Драган Хасиевски, Сеизмичност на Македонија со посебен осврт на Битолското подрачје, Зборник на трудови -Земјотресот во Битола од 1 септември 1994 година, Битола, 1996 година.
15. Часлав Стојадиновиќ, Трагови прелимског релјефа Југозападне Македонија. Втор конгрес на географите од ФНРЈ, Скопје, 1952 година.
16. Часлав Стојадиновиќ, Трагови преграбенске долине од преседлине Павата до Битола и развитац долине Шемнице и Драгора. Годишен зборник на филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, книга 4, Скопје, 1952 година.

17. Лазо Пекевски, Драгана Черних, Љупчо Јовановски, Сеизмолошка станица Битола. Зборник на трудови - Земјотресот во Битола од 1 септември 1994 година, Битола, 1996 година.
18. Пеце Ристевски, Развој на истражувањата на времето и климата во СР Македонија, Метеролошки станици и метеролошки мерења во СР Македонија, Хидрометеролошки гласник бр. 5, Скопје, 1983 година.
19. Метеролошки податоци добиени од Републичкиот хидрометеролошки завод - Скопје.
20. Ангеле Лазаревски, Климата во Македонија, Скопје, 1993 година.
21. Миле Бошевски, Развојниот пат на водостопанството на Пелагонија и неговото значење за развојот на вкупното стопанство. Битола, 1977 година.
22. Станко Станковски, Климата во Мариово. Мариово - комплексни географски проучувања, Скопје, 1984 година.
23. Душан Дукиќ, Климатологија. Београд, 1977 година.
24. П. Филиповски, Р. Ризовски, П. Ристевски: Карактеристики на климатско-вегетациско-почвените зони (региони) во Република Македонија, Скопје, 1996 година.
25. Пеце Ристевски, Класификација на климата на СР Македонија според Кепен модифицирани и применети на нашите услови. Хидрометеролошки гласник бр. 4, Скопје, 1982 година.
26. Tomislav Rakić, Op{ta fizi~ka geografija. Beograd, 1978 godine.
27. Извештај за хидролошките испитувања на подрачјето на Битола. Биро за геолошки и рударски истражувања - Битола, Геолошко одделение, Битола, 1968 година.
28. Миливој Гашевски, Хидрографски особености и водостопански проблеми на битолската општина. Годишен зборник на географски факултет во Скопје, книга 24, Скопје, 1978 година.
29. Благоја Маркоски и Никола В. Димитров, Хидромелиоративен систем "Стрежево". Географски разгледи, книга 23 и 24, Скопје, 1986 година.
30. Р. Дреновски, Вегетација. Секторски студии на просторниот план на Општина Битола, Скопје, 1978 година.
31. Драгица Симоновска и Воислав Санев, Предисторија во Централна Пелагонија, Битола, 1976 година.
32. M. Grbić, P. Maćkić, [J. Na], O. Simoska i B. Stalio, Porodin - kasno neolitsko naselje na Tumbi kod Bitolja, Bitola, 1960 godina.
33. Трајче Грујоски, Битола - дејството на основните фактори врз општествено-економскиот развојот (докторска дисертација), Битола, 1971 година.
34. Фанула Папазоглу, Хераклеја I - Хераклеја Линкестидска во светлината на книжевните и етнографските текстови. Народен музеј - Битола, Битола, 1961 година.
35. Фанула Папазоглу, Македонске градови у римско доба. "Жива антика" Книга I, Скопје, 1957 година.

36. Иван Микучиќ, За големината на доцноантичките градови во Македонија, Историја, година X, број 2, Скопје, 1974 година.
37. Браќа Константинови, Битола, Битола, 1964 година.
38. Томе Јанакиевски, Театар - A theatre Heraklea Linkestis. Посебни изданија, книга 2, Завод за заштита на спомените на културата, природните реткости, музеј и галерија, Битола, 1987 година.
39. Петар Бојасиевски, Историскиот развој и делување на болниците во Битола до 1941 година. Научна мисла 1980, Друштво за наука и уметност Битола (ДНУБ), Битола, 1980 година.
40. Историја на македонскиот народ. книга I, II и III, Скопје, 1969 година.
41. Битола (вчера, денес и утре), Фотомонографија, Битола, 1970 година.
42. Битола. Монографија, Битола, 1985 година.
43. Јован Хаси Васиљевиќ, Град Битољ. Београд, 1911 година.
44. К. Робевиќ, Битољ као културно-просветно средиште у прошлости и сада. (ракопис-сопственост на Историски архив во Битола).
45. Г. Филиповски и П. Србиновски, Преглед на археолошките истражувања на средновековниот период во Битола, 1978-1981 година. Зборник на трудови 2-3, Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија Битола, Битола 1980/81 година.
46. Мехмед Теофик, Кратка историја на Битолскиот вилает. Битола, 1911 година.
47. Марко Цепенков, Преданија за градот Битола и предание, како превзеле турците град Битола. Македонски народни умотворби, Преданија, книга 7, Скопје, 1972 година.
48. Стјепан Антољак, Самоиловата држава. Институт за национална историја, Скопје, 1969 година.
49. Коста Азиевски, Пелагонија во средниот век (од доаѓањето на словените до поаѓањето под турска власт) Скопје, 1994 година.
50. Владимир Мошин, Битољска плоча из 1017 године. Македонски јазик, Скопје, 1966 година.
51. Блаже Конески, Името на градот Битола. Годишен зборник на филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, книга 23, Скопје, 1971 година.
52. Владимир Мошин, Уште еднаш за Битолската плоча од 1017 година. Историја, година VII, број 2, Скопје, 1971 година.
53. Вера Антиќ, Битола во ракописната традиција. Прилози бр. 16, ДНУБ, Битола, 1971 година.
54. Димче Кочо, прилог кон проучувањето на Битолскиот напис. Зборник на трудови од I конгрес на сојузот на друштвата на историчарите на уметноста од СФРЈ, Охрид, 1976 година.
55. Вера Стојчевска Антиќ, Битолската плоча важен епиграфски споменик од почетокот на XI век. Развитие, година XVII, број 6, Битола, 1979 година.
56. Драган Ташковски, Прилог кон таканаречениот Битолски натпис на Јован Владислав. Развитие, година XVIII, број 6, Битола, 1980 година.

57. Порѓи Димовски - Цолев, Средновековната местоположба и името на Битола. ДНУБ - Научна мисла 1980, Битола, 1980 година.
58. Порѓи Димовски - Цолев, Традициите на словенската писменост во Битола и Битолско (X-XIX век). ДНУБ - Научна мисла 1981, Битола, 1981 година.
59. Томо Томоски, Buttela civitas Pelagonie. Историја, година XVI број 2, Скопје, 1980 година.
60. Илија Петрушевски, Битола и Прилеп на географските карти. Географски разгледи, книга 23 и 24, Скопје, 1986 година.
61. К.Н. Костиќ, Наши нови градови на југу. Београд, 1992 године
62. Методија Соколовски, Турски изворни податоци од XV и XVI век за Битола. Гласник на институтот за национална историја, година VII, број 1, Скопје, 1963 година.
63. Методија Соколовски, Развојниот пат на некои градови во Македонија во XV и XVI век. Историја, година VII, број 1, Скопје, 1971 година.
64. Порѓи Димовски - Цолев и Порѓи Грамосли, Статистички податоци за Битолско и Битола во XV и XVI век. ДНУБ, прилози бр. 30-31, Битола, 1979 година.
65. Методија Соколовски, Битола и Битолско во XV и XVI век. Македонска академија на науките и уметностите, Прилози, година VI, број 2, Скопје, 1975 година.
66. Љубен Лапе, Македонија од XV и XVI век. Историја народа Југославије, књига II, Београд, 1960 година.
67. Александар Стојановски, Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век - демографски проучувања. Скопје, 1981 година.
68. Милош Константинов, Битолски Турци. Научно друштво - Битола, Прилози, број 2, Битола, 1961 година.
69. Милош Хр. Константинов, Занаети и еснафи во Битола и околината. Битола, 1961 година.
70. Душанка Шопова, Македонија во XVI и XVII век. Документи од цариградските архиви (1557-1645), Скопје, 1955 година.
71. Александар Матковски, Трагедијата на евреите во Македонија. Гласник на институтот за национална историја (ГИНИ), година II, број 1, Скопје, 1958 година.
72. Битолски кадиски сизили-регистри (необјавен превод на Историски архив - Битола, книга 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 18 и 19.
73. Хазим Шабановиќ, Евлија Челеби - Путопис - одломци о југословенским землјама, Сарајево, 1967 године.
74. Милка Здравева, Македонија во патописот на Евлија Челебија. Географски разгледи, книга 23 и 24, Скопје, 1986 година.
75. Александар Стојановски, Административно-територијална поделба на Македонија под османлиска власт до крајот на XVII век. ГИНИ, година XVII, број 2, Скопје, 1973 година.
76. Милка Здравева, Македонија во меѓународниот сообраќај и трговија во XVIII и почетокот на XIX век (1699-1815). Скопје, 1986 година.

77. Данчо Зографски, Развиток на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење. Скопје, 1967 година.
78. Јован Трифуновски, Шиптарското население во селата на Битолско-прилепската котлина. Прилози, бр. 3, Битола, 1963 година.
79. Љубен Лапе, Селото и градот во Македонија од крајот на XVIII и почетокот на XIX век. Историја, година IX, број 1, Скопје, 1973 година.
80. Крсте Битоски, Прилог кон познавање на битолските еснафи и нивната општествена улога во XIX век. ГИНИ, година X, број 1, Скопје, 1966 година.
81. Турски документи за македонската историја. Том V (1827-1839). Скопје, 1955 година.
82. Крсте Битоски, Кнежевството Србија како пазар и транзитна трговија за македонските трговци во XIX век (до 70-тите години). ГИНИ, година X, број 2- 3, Скопје, 1966 година.
83. Ирина Сенкевич, М. А. Хитрово - прв руски конзул во битолскиот крај (1861- 1864). ГИНИ, година XI, број, Скопје, 1967 година.
84. Никола Сотировски, Еден непознат извештај за битолскиот пашалак од 1856 година. Гласник на правен факултет во Скопје, Том X, Скопје, 1966 година.
85. Христо Андонов-Полјански, Британски документи за историјата на македонскиот народ. Том I (1797-1839), Издание на архивот на Македонија, Скопје, 1968 година.
86. Браќа Константинови, Противпожарна активност во Битола (1884-1964). Битола, 1964 година.
87. Теодосие А. Робе, Занатлиство у Битољу (развитак, узроци опадања и мере за негово одржување и напредак). Битољ, 1931 године.
88. Славко Димевски, Историја на македонската православна црква. Скопје, 1989 година.
89. Јован Кочанковски, Странските дипломатски претставништва во Битола. (ракопис- книга пред печат).
90. Ристо Кантарсиев, Македонското преродбенско училиште. Скопје, 1965 година.
91. Александар Трајановски, Црковно училишни општини во Битола во раниот период на преродбата. ДНУБ-Научна мисла 1980, Битола, 1980 година.
92. Крсте Битоски, Дејноста на пелагониската митрополија (1878-1912) (грчко религиозно-просветни и вооружни акции). Скопје, 1968 година.
93. Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, Извештаи на француските конзули во Солун од 1887-1889 година. ГИНИ, година XVI, број 3, Скопје, 1972 година.
94. Александар Стојмилов, Појава, развиток и стопанско географски карактеристики на поделните индустриски гранки на територијата на денешна СР Македонија до почетокот на Првата светска војна. Географски разгледи, книга 21 и 22, Скопје, 1984 година.

95. Н. Скрѣбинѣм, Политическѣ и економическѣ свѣдѣнѣ о битолѣскомѣ вилѣтѣ собранѣ русскѣмѣ императорскимѣ вице-консуломѣ. Библиотека "Балканскѣ вопросы" N⁰ 4, Битола, 12 февралѣ, 1885 година.
96. Лазар Соколовски, Предусловите и развитокот на индустријата во Македонија од втората половина на XIX век до 1912 година. ГИНИ, година 1, број 2, Скопје, 1957 година.
97. Радмила Момидиќ-Петкова, Развитие на битолската чаршија (до Втората Светска војна) Зборник на трудови 4-5, Завод за заштита на споменици на културата природните реткости, музеј и галерија, Битола, 1983/84 година.
98. Коста Сидовски, Развитие на индустријата на територијата на денешна СР Македонија во периодот меѓу двете светски војни. Македонска академија на науките и уметностите (МАНУ), Скопје, 1980 година.
99. М. Георгиевски, Македонската печатарска дејност, Скопје, 1972 година.
100. Nikol G. Iggleson, StoSt TomoSA: ODNgs tnS EllaDoS ApASnS tnS MakedoNIAS, AtnINS 1910-1911.
101. Теодосии А. Робев, Битола. Македонски прегледѣ, Софиѣ, 1942.
102. Славко Димевски, Римокатоличката пропаганда унијатското движење и создавање на унијатската општина во Битола во 60те години на XIX век. ДНУБ-Научна мисла 1980, Битола, 1980 година.
103. Д. Миљовска, Две развојни етапи во економско-општествениот развиток на Македонија во XIX век. ГИНИ, година VI, број 2, Скопје, 1963 година.
104. Душко Хр. Константинов, Печалбарство (докторска дисертација). Битола, 1964 година.
105. Данчо Зографски, Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906 година. Том I, Архив на Македонија, Скопје, 1977 година.
106. Димитар Димески, Македонското национално ослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903). Скопје, 1982 година.
107. Васил Ќинчев, Македониѣ - Етнографиѣ и статистика. Софиѣ, 1900 година.
108. Теодосии А. Робев, Битола. Стопански очеркѣ, Софиѣ, 1943 година.
109. И. Г. Сенкевич, Кон прашањето за економскиот развиток на битолскиот вилает во 80-90-те години на XIX век. ГИНИ, година XI, број 3, Скопје 1967 година.
110. Борис Чипан, Македонските градови во XIX век и нивната урбана перспектива. МАНУ, Скопје, 1978 година.
111. Димитар Грданов, Битола и Хераклеја низ хрониката на вековите. Битола, 1969 година.
112. Глигор Тодоровски, Извештај за Битолскиот округ од 1913 година. Историја, година X, број 1, Скопје, 1974 година.
113. Јевто Дедиер, Нова Србија. Београд, 1913 године
114. Константин Робев, Битола као културно-просветно средиште у прошлости и сада. Битола, 31 децембра 1940 (ракопис - Историски архив - Битола)
115. Порѓи Димовски - Цолев, Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945 година. Гимназиско образование во Битола, Битола, 1965 година.

116. Александар Стерјовски, Медресите и медреско воспитание и образование во Битола. ДНУБ - Воспитанието и образованието во Битола, Битола, 1990 година.
117. Александар Стерјовски, Турското земјоделско училиште во Битола. ДНУБ Воспитанието и образованието во Битола, Битола, 1990 година.
118. Ристо Кирјазовски, За романската пропаганда во Македонија. Историја, година V, број 2, Скопје, 1969 година.
119. Н. Чакар, Некои материјали од романските архиви за историјата на Македонија (од крајот на XIX век до почетокот на XX век). Историја, година VII, број 1, Скопје, 1971 година.
120. Глигор Тодоровски, Просветна политика на кралството Србија во Македонија по балканските војни (1913/14). ГИНИ, година X, број 1, Скопје, 1966 година.
121. Иван Јолевски, Српската просветна пропаганда од крајот на 19 и почетокот на 20 век. ДНУБ - Воспитанието и образованието во Битола, Битола 1990 година.
122. Александар Крстевски, Француските училишта во Битола 1856-1947 година, ДНУБ - Воспитанието и образованието во Битола, Битола, 1990 година.
123. Порѓи Димовски - Цолев, Битолските Евреи, ДНУБ, Битола, 1993 година.
124. Душко Хр. Константинов, Битола 1903 година. Битола, 1983 година
125. Група автори, Материјали од научниот собир Историја на медицината во Битола и градовите од Југозападниот регион на СР Македонија. ДНУБ Прилози 44/45, Битола, 1986 година.
126. Манол Д. Пандевски, Илинденското востание во Македонија 1903 година, Скопје, 1978 година.
127. Ангел Динев, Илинденската епопеа. Книга I и II, Скопје, 1949 година.
128. Ж. Станисављевиќ, Битољска операција 1912 године. Београд, 1932 година.
129. Порѓи Абасиев, Балканските војни и Македонија. Скопје, 1958 година.
130. Петар Стојанов, Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912-1918). скопје, 1969 година.
131. Никола Сотировски, Хроника на град Битола во годините на големата војна (1916-1918). Прилози број 5, Битола, 1964 година.
132. Димитар Димитровски - Такец, Некои аспекти од развојот на Битола со акцент на конзулскиот период. ДНУБ, Прилози 22-23, Битола, 1986 година.
133. Дирекција државне статистике у Београду, Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануари 1921 године. Сарајево, 1932 година.
134. Коста Сидовски, Преглед на прехранбената индустрија во НР Македонија (1912- 1940). ГИНИ, година II, број 2, Скопје, 1958 година.
135. Коста Сидовски, Развоток на индустријата на НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни (1918-1941). Економски институт, Скопје, 1960 година.
136. Миливој М. Савиќ, Наша индустрија, занати, трговина и привреда. Део VII, Сарајево, 1929 године.

137. Дирекција државне статистике у Београду, Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануари 1931 године. Београд, 1932 године.
138. Анастасие Д. Младеновиќ, Битољ и околина. Београд, 1937 године.
139. Петар Бојасиевски, Здравствената служба и здравствените прилики во Битола за време на бугарската окупација (1941-1944). ДНУБ - Научна мисла 1981 , Битола, 1981 година.
140. Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, Опис на патувањето на венецијанскиот патописец Lorenzo Bernardo низ Македонија во 1591 година. ГИНИ, година XV, број 1, Скопје, 1971 година.
141. Томо Томовски, Македонија во описот на Европска Турција со предлог за заземање на некои земји од Anastasiys Paraskovic. Историја, година, VI, број 1, Скопје, 1970 година.
142. Борис Ѓоропановски, Битола низ вековите. Битола, 1986 година
143. Христо Андонов-Пољански, Кон историјата на трговијата на Битола и Битолско во 1856 година. ГИНИ, година XV, број 3, Скопје, 1972 година.
144. Jovan \. Markovi}, Gradovi Jugoslavije. Beograd, 1972 godine.
145. Александар Матковски и Поликсена Ангелаковска, Македонија според англискиот патописец Edvard Lear од 1848 година. ГИНИ, година XVII, број 1, Скопје, 1973 година.
146. Христо Андонов-Пољански, Британски документи за историјата на македонскиот народ том III (1848-1856). Издание на Архивот на Македонија - Скопје, Скопје, 1982 година.
147. Александар Матковски, Опис на Македонија (1865) според рускиот патописец Е. Тимаев. Историја, година XII, број 1-2, Скопје, 1976 година.
148. Порѓи Димовски - Цолев и Порѓи Грамосли, Статистички податоци за Битола и Битолско во XIX век. ДНУБ, Прилози број 39, Битола, 1983 година.
149. Спиридон Гопчевиќ, Стара Србија и Македонија, део I и део II, Београд, 1890 година.
150. Христо Андонов-Полјански, Економските аспекти во односите на империјалистичките држави кон Македонија и македонското национално ослободително движење од крајот на XIX и почетокот на XX век. ГИНИ, година XVII, број 2, Скопје, 1973 година.
151. Христо Андонов-Полјански, Еден непознат статистички преглед за населението во Битолскиот вилает од 1897 година. Годишен зборник на филозофскиот факултет во Скопје, книга 21, Скопје, 1969 година.
152. Томо Томовски, Населението во Битолскиот сансак во 1897 година. Според статистичкиот преглед на австроунгарскиот вицеkonzул А. Крал. Историја, година V, број 1, Скопје, 1969 година.
153. Порѓи Димовски - Цолев, Писма (документи) на француските мисионерки во Битола за настаните во градот 1908-1939. ГИНИ, година XI, број 3, Скопје, 1967 година.
154. Александар Апостолов, Колонизација на мухасирите во Македонија и растројството на чифлигарските односи од крајот на XIX век до 1912 година. ГИНИ, година IV, број 1-2, Скопје, 1960 година.

155. Глигор Тодоровски, Околу пописот на македонците во Србија при крајот на XIX и почетокот на XX век. Историја, година V, број 2, Скопје, 1969 година.
156. Данчо Зографски, За работничкото движење во Македонија до Балканската војна. Скопје, 1950 година.
157. Александар Апостолов, Колонизацијата на Македонија во Стара Југославија. Скопје, 1966 година.
158. Петар Солаковски, Колонизацијата во Битолско и Прилепско (1919-1941). ДНУБ, Битола, 1992 година.
159. SZS - Kona~ni rezultati popisa stanovni{tva od 15 marta 1948 godine. Knjiga I, Beograd, 1951 godine.
160. SZS - Popis stanovni{tva 1953. Knjiga I-IV, Beograd, 1958-1960 godine.
161. SZS - Popis stanovni{tva 1961 - rezultati po naseljima, Beograd, 1962 godine.
162. PC3 - Први резултати од пописот на населението и становните во 1971 година - по населби -. Статистички преглед 17, Скопје, 1971 година.
163. P3C - Попис на населението и становите во 1971 - население по народност во СР Македонија - Статистички преглед 42, Скопје, 1973 година.
164. P3C - Население во градовите на СР Македонија 1948-1981 година. Статистички преглед 162, Скопје, 1986 година.
165. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Статистички преглед 126, Скопје, 1982 година.
166. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Статистички преглед 129, Скопје, 1982 година.
167. P3C - Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 година - по општини и населени места - Статистички преглед 115, Скопје, 1981 година.
168. P3C - Први резултати од пописот на населението, домаќинствата и становите во 1981 година - по општини и месни заедници - Статистички преглед 119, Скопје, 1981 година.
169. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Статистички преглед 126, Скопје, 1982 година.
170. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. Статистички преглед 129, Скопје, 1982 година.
171. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. -конечни податоци- Статистички преглед 131, Скопје, 1983 година.
172. P3C - Попис на населението, домаќинствата и становите во 1981 година. -население, споредбени податоци за 1971 и 1981 година по општини. Статистички преглед 139, Скопје, 1984 година.
173. P3C - Први резултати од пописот на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства во 1991 година - по општини и населени места - Статистички преглед 208, Скопје, 1991 година
174. P3C - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства за 1991 година - Први резултати по месни заедници - Статистички преглед 210, Скопје, 1991 година.

175. РЗС - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства за 1991 година - дефинитивни податоци - Статистички преглед 226, Скопје, 1992 година.
176. РЗС - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства за 1991 година. Статистички преглед 230, Скопје, 1993 година.
177. РЗС - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства за 1991 година - Статистички преглед 237, Скопје, 1993 година.
178. РЗС - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства во Р Македонија, 1994 година. Дефинитивни резултати. Книга I и II, Скопје, 1994 година.
179. РЗС - Попис на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства во Р Македонија, 1994 година. Книги од IV до XII, Скопје 1997 година.
180. SZS - Statisti~ki godi{nici na SFRJ od 1964 do 1989 godina
181. РЗС - Статистички годишници на СРМ и РМ од 1964 до 1996 година.
182. Тома П. Китанов, причини за миграциите на населението од Битола и нејзиниот крај во прекуокеанските земји во периодот од 1948-1971 година. ДНУБ, прилози, број 28, Битола, 1978 година.
183. Владимир Точковски, Структурни промени на населението и просторно-територијален и функционален развој на населбите во Пелагонија (Битолско-Прилепско Поле) (Докторска дисертација), Битола, 1982 година.
184. Трајче Грујоски, Економските миграции во странство на населението од Битола и битолските села. Јубиларен годишник, Економски факултет во Скопје, Скопје, 1972 година.
185. Васил Даскаловски и Благоја Маркоски, Карактеристики на вработувањето во странство од територијата на југозападниот регион во СР Македонија. Географски разгледи, книга 26, Скопје, 1988 година.
186. Александар Ѓурчиев, Трајните миграции на населението во СР Македонија (село- град, меѓуопштински и во однос на другите републики во СФРЈ). МАНУ - Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија, Скопје, 1985 година.
187. Елка Димитриева и Верица Јанеска, Особености на миграционите движења од СР Македонија во странство. МАНУ - Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија, Скопје, 1985 година.
188. Александар Ѓурчиев и Бобек Шуклев, Дневните миграции на работната сила во СР Македонија. МАНУ - Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија, Скопје, 1985 година.
189. Владимир Ѓосевски, Процеси на урбанизација во СР Македонија 1948-1981 година. МАНУ - Проблеми на демографскиот развој на СР Македонија, Скопје, 1985 година.
190. Соопштение на Заводот за статистика на Р Македонија број 65 година XXXV, Скопје, 30 април 1997 година.
191. Втори поголеми измени и дополнувања на основниот урбанистички план на град Битола. Завод за урбанизам и проектирање - Битола, Битола, 1989 година.

192. Трети поголеми измени и дополнувања на Генералниот урбанистички план на град Битола. Завод за урбанизам и проектирање - Битола, Битола, 1997 година.
193. Фонд на градското поглавство на Општина Битола (1914-1941). Статистичко-таписко одделение, заведени обични списи, инвентар бр. 1-р/3, книга I-IV (Спосственост на Историски архив - Битола)
194. Основни задачи и цели во развојот на Битола и гравитационите подрачја кои се вклучени во регионот на градот. Собрание на Општина Битола, Битола, 1963 година.
195. Добиени податоци од Секретаријатот за стопанство (за 1988 и 1989 година).
196. Програма на мерки на економската политика во 1988, 1989 и 1990 година (документација), Собрание на Општина Битола -Извршен Совет, Битола, 1988 година.
197. Предлог на општествениот план за економскиот и социјалниот развој на Општина Битола во периодот од 1985-1990 година, Собрание на Општина Битола - Извршен Совет, Битола, 1986 година.
198. Информација за состојбите и проблемите во развојот на Малото стопанство, Собрание на Општина Битола - Секретаријат за стопанство, Битола, 1989 година.
199. Преглед, информација за бројот на вработени лица во работните организации од Општина Битола, за 1989 година. Секретаријат за стопанство - Општина Битола, Битола, 1990 година.
200. Анализа за состојбите и проблемите во областа на занетчиството (општествено и индивидуално). Секретаријат за стопанство - Општина Битола, Битола, 1982 година.
201. Јован Хр. Јанков, Електростатички филтри - заштита на човековата средина (со посебен осврт избраните филтри во ТЕ-"Битола) ДНУБ - Научна мисла - Битола 1981, Битола, 1981 година.
202. Љупчо Групчев и Мориц Романо, Развој на производните сили и заштита на животната средина во СРМ од 1986-2000та година. МАНУ - Долгорочниот економски развој на СР Македонија до 2000 година, Скопје, 1986 година.
203. Драган Димитров, Мерење и предикација на комуналната бучава во Битола. ДНУБ - Научна мисла - Битола 1981, Битола, 1981 година.
204. Никола В. Димитров, Нарушување на квалитетот на животната средина во Битола. ДНУБ - Научна мисла III - Битола 1990, Битола 1990 година.
205. Користени се податоци од над педесетина брошури, помали книги и весници издавани по повод годишници или јубилеи на разни работни организации, претпријатија и институции.
206. Податоци добиени од подрачните единици на министерствата и од речиси сите работни организации и општествени организации од стопанството и вонстопанството.
207. Користени податоци и архивска документација во Историски архив на Македонија, Скопје, Историски архив на Битола, Републички завод за статистика, Скопје, Републички хидрометеоролошки завод - Скопје, Подрачен за-

вод за статистика - Битола, Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија - Битола, како и теренски опсервации, анкети, снимања, разговори, консултации, сондирања и низа други активности со цел прибирање на што повеќе податоци.

B I T O L A

THE URBAN AND GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT

SUMMARY

According to its size, Bitola is the second town in the Republic of Macedonia. It is located in the south-west of Macedonia, in the Pelagonia Plain, at 650 metres above sea level. The town covers 24 square kilometres. It is situated close to the Baba Mountain, with its peak called Pelister (2601 m).

The town has a moderate continental climate, with the average yearly temperature of 11,1°C and the average precipitation of 613 mm. The river Dragor, with its regulated river-bed, runs through the town.

Bitola is the continuation of the ancient town Heraclea Lyncestis. It has a long history, having developed it self from a medieval fortified town into a town with churches, monasteries, a town with a Czar's castle, becoming then the Bishop's seat and a clerical centre. During the five centuries of the Turkish reign, Bitola became the centre for various crafts, religion, military and political affairs, the vilayet, while later on it grew into a cultural and educational, trading, building, and economic centre.

After the division of Macedonia in 1913, Bitola lost its central position and got a rather marginal one, which was followed by an economic decline. Following World War II, Bitola had a rapid economic development, as well as an urban and geographical one. The oriental appearance of the town gave way to modern urban settlements. The population increased from 84.000 inhabitants in 1991 to 88.000 inhabitants today. According to the nationality structure, Macedonians dominate with around 90 percent, then Albanians, Turks, Vlach, Roma, Serbs and others.

Bitola and the Country are characteristic for the number of over 30.000 immigrants in various countries throughout the world. From the economic point of view, the town is both industrial and agricultural, having over 24.000 employees. Industry dominates with the 57 industrial plants, then come agriculture, trade, catering, traffic etc. Bitola is also a town with a university, which includes 6 faculties and advanced schools, with 3.000 students.

The urban territory is being divided into a residential zone, business zone, central functions, parks, sport and recreation, traffic, special purpose zone, the outer green zone and agricultural land.

The town district covers a dozen of modern residential complexes and settlements. The equipment which the homes are furnished with, are on a high level, as is the infrastructure. The town's influence goes beyond the limits of the Country and is also felt into the south-western region of Macedonia. The natural resources of Bitola open a wide perspective for the town and the complete valorization would mean expanding the opportunities for its further economic development.

Карта 30: Поважни месности и населби
во планот на градот

ИЗДАВАЧ:
ДРУШТВО ЗА НАУКА И УМЕТНОСТ
БИТОЛА

*

М-р НИКОЛА В. ДИМИТРОВ
БИТОЛА - УРБАНО-ГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ

*

Коректор
АНУШКА КОСТУРСКА

*

Превод на англиски јазик
МАРИНА ГУГУЧЕВСКА

*

Фотографии на корица
ПЕТАР СТАВРЕВ

*

Компјутерска подготовка
ПЕЦЕ ИЛИЕВСКИ

*

Печати
ПП Печатница и картонажа “Вали” - Битола

*

Тираж
500 примероци

Издавањето на оваа книга го помогнаа Министерството за наука на Р Македонија, Министерството за урбанизам, градежништво и заштита на животната средина на Р Македонија, Општина Битола и други спонзори на кои авторот им искажува благодарност.

